

Emancipatiemonitor 2006

Emancipatiemonitor 2006

Veranderingen in de leefsituatie en levensloop

Wil Portegijs (SCP)

Brigitte Hermans (CBS)

Vinodh Lalta (CBS)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Centraal Bureau voor de Statistiek
Den Haag, december 2006

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2006

SCP-publicatie 2006/22

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagillustratie: © Hollandse Hoogte

ISBN 10 90-377-0286-4

ISBN 13 978-90-377-0286-6

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	9
1 Emancipatie op koers?	9
1.1 Emancipatiedoelen	11
1.2 Vierde emancipatiemonitor	13
1.3 Samenwerking SCP en CBS	14
1.4 Leeswijzer	15
2 Bevolking	16
2.1 Leeftijdsopbouw	16
2.2 Alloctonen	18
2.3 Huishoudens	21
2.4 Kinderen krijgen	27
2.5 Een Europese vergelijking	33
2.6 Slotbeschouwing	35
Noot	37
3 Onderwijs	38
3.1 De overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs	39
3.2 Het voortgezet onderwijs	40
3.3 Het middelbaar beroepsonderwijs	44
3.4 Het hoger onderwijs	45
3.5 Onderwijsniveau en -richting van de bevolking	52
3.6 Arbeidsmarktperspectieven van meisjes- en jongensopleidingen	54
3.7 Leren op latere leeftijd	57
3.8 Een Europese vergelijking	60
3.9 Slotbeschouwing	63
Noten	66
4 Betaalde arbeid	67
4.1 Deelname aan betaalde arbeid	68
4.2 Werkzame beroepsbevolking	78
4.3 Werkloosheid	87
4.4 Arbeidsongeschiktheid	90
4.5 Opvattingen over het belang van betaalde arbeid	95
4.6 Slotbeschouwing	96
Noten	99
5 Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg	100
5.1 Tijd besteed aan betaalde en onbetaalde arbeid	101

5.2	Combineren van arbeid en zorg	108
5.3	Voorzieningen voor het combineren van arbeid en zorg	114
5.4	Opvattingen over het combineren van arbeid en zorg	123
5.5	Werkelijke en gewenste verdeling van taken in het eigen huishouden.	132
5.6	Slotbeschouwing	137
	Noten	140
6	<i>Arbeid en zorg in internationaal perspectief</i>	141
6.1	Niet alleen een Nederlands vraagstuk	141
6.2	Arbeidsdeelname van mannen en vrouwen	142
6.3	Onbetaalde arbeid en de combinatie van onbetaalde met betaalde arbeid	148
6.4	Tevredenheid en veranderingswensen	152
6.5	Beschikbaarheid en gebruik van combinatievoorzieningen	156
6.6	De invloed van beleid	172
6.7	Slotbeschouwing	175
	Noten	180
7	<i>Inkomens</i>	181
7.1	Inkomensverschillen	182
7.2	Verschillen in beloning	188
7.3	Economische zelfstandigheid	192
7.4	Vrouwen en lage inkomens	195
7.5	Opvattingen over een eigen inkomen voor vrouwen	201
7.6	Slotbeschouwing	203
	Noten	206
8	<i>Politieke en maatschappelijke besluitvorming</i>	207
8.1	Vrouwen in het management	208
8.2	Bedrijfsleven	211
8.3	Maatschappelijk middenveld	214
8.4	Politiek en openbaar bestuur	224
8.5	Een Europese vergelijking	227
8.6	Opvattingen over vrouwen en besluitvorming	229
8.7	Slotbeschouwing	230
	Noten	234
9	<i>Geweld tegen vrouwen en meisjes</i>	235
9.1	Duiding van de problematiek	235
9.2	Door politie en justitie geregistreerd geweld	237
9.3	Door vrouwen en mannen ervaren geweld	243
9.4	Informatie uit registraties van hulpverleners	247
9.5	Eergerelateerd geweld, vrouwenhandel, loverboys en genitale verminking	253
9.6	Opvattingen over geweld tegen vrouwen	256

9.7	Slotbeschouwing	258
	Noten	261
10	Emancipatie op het platteland	262
10.1	Hoe goed 'boeren' vrouwen?	262
10.2	Definitie van het platteland	263
10.3	Onderwijs	265
10.4	Arbeid	266
10.5	Onbetaalde arbeid	270
10.6	Kinderopvang	274
10.7	Inkomen	278
10.8	Vrouwen in de landbouw	280
10.9	Slotbeschouwing	283
	Noten	285
11	Generatie en emancipatie	286
11.1	Verschillen tussen cohorten	286
11.2	Verschillen tussen cohorten vrouwen	287
11.3	Verschillen tussen vrouwen en mannen	298
11.4	Slotbeschouwing	300
	Noten	301
12	Samenvatting: stand van zaken van het emancipatieproces	302
13	Epiloog	310
	Summary	318
	Literatuur	327
	Toelichting bij enkele begrippen	336
	Bijlagen: gepubliceerd op http://www.scp.nl/eman2006	
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	340

Voorwoord

Veertig jaar geleden luidde het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Smit het begin van de tweede feministisch golf in. Uit het artikel sprak verontwaardiging over de positie van de vrouw en dit gevoel sloeg aan. In 1968 werd de actiegroep Man-Vrouw-Maatschappij opgericht en twee jaar later werd Nederland opgeschrikt door de eerste spectaculaire acties van de Dolle Mina's. In 1974 verklaart de regering emancipatie tot beleidsdoel en werd de Emancipatie Commissie ingesteld. Deze moest de regering adviseren bij het voeren van een samenhangend beleid ter bevordering van de emancipatie van de vrouw. Dit resulteerde in 1977 in de eerste emancipatienota, met de hoopvolle titel *Emancipatie, proces van verandering en groei*. In datzelfde jaar verscheen ook het eerste rapport bij het Sociaal en Cultureel Planbureau over emancipatie, de *Sociale atlas van de vrouw*. Uit documenten uit deze tijd spreekt een gevoel van opwinding en optimisme. Gesproken wordt over grote verschuivingen en snelle veranderingen in de positie van de vrouw in de maatschappij.

Dertig jaar later spreekt uit de ondertitel van de zoveelste regeringsnota over emancipatie, het Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010, een wat getemperde verwachting: *Emancipatie, vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* Veel is inderdaad veranderd in de afgelopen veertig jaar, maar veel is ook hardnekkiger gebleken dan verwacht. Vrouwen zijn inderdaad massaal gaan werken, maar wel meestal in deeltijd, en zij verdienen daarmee lang niet altijd genoeg om economisch zelfstandig te zijn. Dit knelt des te meer nu door ontgroening en vergrijzing de arbeidskracht van vrouwen harder nodig is dan ooit.

Geïnspireerd door dit economisch belang staat emancipatie (in het bijzonder de arbeidsparticipatie) van de vrouw weer prominent op de politieke agenda. Verschillende grote politieke partijen hebben gratis kinderopvang en betere verlofregelingen in hun programma opgenomen.

In deze Emancipatiemonitor 2006 zal blijken dat het emancipatieproces deze extra steun in de rug goed kan gebruiken. De monitor is geschreven in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. In deze vierde editie vindt u wederom de actueelste informatie over tal van terreinen die te maken hebben met emancipatie, zoals de arbeidsparticipatie, economische zelfstandigheid, het aandeel vrouwen op hogere functies, geweld tegen vrouwen en de bijdrage van mannen aan onbetaalde arbeid. Uitgangspunt voor de selectie van de onderwerpen die in de monitor besproken worden, is het emancipatiebeleid van de regering, zoals vastgelegd in het Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2000-2010 en recent geactualiseerd in het Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Daarnaast wordt in deze monitor een drietal veronderstellingen over emancipatie nader onderzocht. In het eerste verdiepingshoofdstuk wordt ingegaan op de veronderstelling dat het aanbod van kinderopvang en verlofregelingen in Nederland minder is dan in veel andere

westerse landen, en dat dit een verklaring kan zijn voor het grote aandeel in deeltijd werkende vrouwen. In een tweede verdiepingshoofdstuk wordt het emancipatieproces op het platteland vergeleken met dat in de stad en de veronderstelling getoetst dat de emancipatie op het platteland achterloopt bij die in de stad. In het derde verdiepingshoofdstuk worden de opvattingen van generaties vrouwen en mannen over de taakverdeling met elkaar vergeleken. Klopt het dat nieuwe generaties steeds geëmancipeerder opvattingen hebben dan hun voorgangers? In de epiloog wordt ingegaan op de vraag welke factoren verdere emancipatie belemmeren.

De *Emancipatiemonitor 2006* is een gezamenlijk product van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In beide instellingen hebben meerdere auteurs aan de monitor meegewerkt. Het CBS tekent voor de delen van het rapport waarin CBS-data worden gepresenteerd. De beschrijving van de overige databronnen (van het SCP of anderen) is voor rekening van de SCP-auteurs. Daarnaast is het SCP verantwoordelijk voor de inleidingen en de slotparagrafen van de hoofdstukken, evenals het inleidend hoofdstuk, het afsluitend hoofdstuk en de epiloog. Daarin worden de gegevens in het perspectief van het emancipatiebeleid geplaatst en conclusies getrokken over de voortgang.

Het SCP en het CBS danken de leden van de klankbordgroep *Emancipatiemonitor 2006* voor hun inbreng bij het tot stand komen van deze *Emancipatiemonitor 2006*: Astrid Kortenbach (ministerie van SZW), Cindy Verhagen (ministerie van OCW), Iris van Hauten (ministerie van Justitie), Ingeborg ter Laak (ministerie van Defensie), Mique Huijbregts (ministerie van LNV), Aaf Tiems (ministerie van VWS), Michiel van Es (ministerie van BZK), Sander Baljé (ministerie van EZ) en Agaath Beuk (E-Quality). Tot slot willen we Christa Stigter en Annemarie Gerbrandy bedanken, die het project vanuit de opdrachtgever hebben begeleid.

Prof. dr. P. Schnabel
Drs. G. van der Veen
(directeur SCP)
(directeur-generaal CBS)

1 Emancipatie op koers?

Wil Portegijs (SCP)

In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw is er op emancipatiegebied veel veranderd. Het aandeel vrouwen met een baan en een eigen inkomen werd ieder jaar groter en opvattingen over de taakverdeling tussen vrouwen en mannen en de zorg voor kinderen werden meer egalitair. In de *Emancipatiemonitor 2004* werd geconstateerd dat in de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw de vaart wat uit het emancipatieproces is geraakt. In deze *Emancipatiemonitor 2006* gaan we na of dat ook opgaat voor de afgelopen jaren. In de beschreven periode was Nederland in de greep van een economische recessie en de verwachtingen mogen dan ook niet te hooggespannen zijn. Daarvoor waarschuwt ook minister De Geus van Sociale Zaken en Werkgelegenheid tijdens een algemeen overleg met de Kamer (TK 2005/2006a) over het emancipatiebeleid: ‘Het schip is opgetuigd, maar er moet wel voldoende wind in de zeilen komen om in de beoogde havenplaats te komen.’ Inmiddels is sinds begin 2006 deze langverwachte economische wind opgestoken. Wat het effect daarvan is op het emancipatieproces, zal in deze vierde *Emancipatiemonitor* nog niet te zien zijn. Bij het ter perse gaan waren gegevens over 2006 voor de meeste onderwerpen nog niet beschikbaar. De meest recente cijfers betreffen dus meestal 2005 (en soms 2004), toen de economische vlag er nog slap bij hing. In de epiloog trachten we een inschatting te maken van de gevolgen van de recessie. Mogen we verwachten dat nu de economie weer aantrekt ook het emancipatieproces weer op gang komt? Of is er meer aan de hand?

1.1 Emancipatiedoelen

In de *Emancipatiemonitor* wordt gekeken of het emancipatieproces zich in de gewenste richting ontwikkelt. Wat deze gewenste richting is, is in 2000 in het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie* vastgelegd voor de periode 2000-2010 (TK 2000/2001). In 2005 is dit *Meerjarenbeleidsplan* geactualiseerd en zijn enkele nieuwe doelen toegevoegd (TK 2005/2006b). De algemene doelstelling blijft het bevorderen van ‘gelijke rechten, kansen, vrijheden en (sociale) verantwoordelijkheden in de Nederlandse samenleving voor vrouwen en mannen’. Het gaat niet alleen om het waarborgen van gelijkheid van vrouwen en mannen voor de wet, maar ook om het creëren van zodanige omstandigheden dat gelijke rechten en kansen in de praktijk op alle terreinen worden gerealiseerd. Een essentieel onderdeel daarvan is het scheppen van de economische, culturele en sociale voorwaarden waarin iedereen de mogelijkheid heeft een (economisch) zelfstandig bestaan op te bouwen. Dit *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie*

2006-2010. *Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* bevat daartoe vier hoofddoelstellingen.

De eerste doelstelling heeft betrekking op *veiligheid*: het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en meisjes. Het gaat om huiselijk en seksueel geweld, eengerelateerd geweld, genitale verminking en mensenhandel. Het verhogen van de veiligheid van vrouwen is niet alleen een doel op zich, maar wordt ook gezien als een belangrijke voorwaarde voor vrouwen om eigen keuzen te kunnen maken ten aanzien van opleiding, werk en partner.

De tweede doelstelling heeft betrekking op *economische zelfstandigheid*, die als kern-doel van het emancipatiebeleid voor de komende jaren geldt. Een eigen inkomen, zo wordt gesteld, schept ruimte voor persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling en biedt bescherming tegen (uitkerings)afhankelijkheid en armoede. Betaald werk biedt kansen voor emancipatie en integratie en kan de weerbaarheid van vrouwen tegen geweld in de relatie versterken en daarmee helpen geweld te voorkomen (TK 2005/2006b). Een baan en een eigen inkomen worden dus cruciaal geacht voor de emancipatie van de individuele vrouw. Maar ook wordt steeds duidelijker dat een groeiende arbeidsdeelname van vrouwen van groot belang is voor de Nederlandse economie. In de vergrijzende samenleving moeten meer vrouwen langer gaan werken om het probleem van de arbeidstekorten in de komende jaren op te lossen. Doel van het emancipatiebeleid is dat in 2010 ten minste 65% van de vrouwen van 15-64 jaar een baan heeft van twaalf uur of meer per week en dat in ieder geval 60% van de vrouwen economisch zelfstandig is. Deze doelen zijn al in 2000 vastgesteld. Een nieuwe doelstelling is dat vrouwen ook meer uren gaan werken. Nederlandse vrouwen werken voornamelijk in deeltijd en dat heeft niet alleen nadelige consequenties voor hun economische zelfstandigheid, maar ook voor de samenleving als geheel. Het is de ambitie van het kabinet om het arbeidsvolume van vrouwen (dat wil zeggen, het aantal uren dat vrouwen werken, inclusief de niet-werkende) te laten stijgen en op termijn het Europese gemiddelde te benaderen. Afhankelijk van de uitkomsten van een scenariostudie zal bepaald worden wanneer dit doel moet zijn bereikt (TK 2005/2006b).

Een geheel nieuwe doelstelling betreft het verhogen van de *maatschappelijke participatie* van vrouwen in een kwetsbare en kansarme positie, teneinde sociale uitsluiting te voorkomen. Gedoeld wordt op autochtone en allochtone vrouwen met een laag opleidings- en taalniveau en een gebrekkige kennis van de Nederlandse samenleving, voor wie het verkrijgen van een betaalde baan geen haalbare kaart lijkt. Deelname aan vrijwilligerswerk geeft hun de voldoening mee te doen in de samenleving en haalt hen uit een sociaal isolement, zo wordt gesteld. Bovendien kan het een opstap zijn naar een betaalde baan.

Een oude bekende, ten slotte, is de doelstelling het aandeel van vrouwen in *besluitvormende posities* te verhogen en op den duur te komen tot een evenredige vertegenwoordiging. Voor tal van topfuncties in bedrijfsleven, politiek en overheid zijn streefcijfers vastgesteld.

Naast deze nationale doelen zijn er enkele internationale emancipatiedoelstellingen. In 2000 zijn in Lissabon Europese doelstellingen bepaald, onder andere op het gebied van emancipatie. Lidstaten zijn vrij om zich al dan niet daaraan te committeren. De bekendste van deze Lissabondoelen is het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen tot 60% in 2010 (TK 2005/2006c). Dit is lager dan het nationale streefcijfer (65% in 2010) en bovendien tellen, anders dan bij de nationale doelstelling, alle banen mee van één uur per week of meer. Nederland, met zijn grote aantal in deeltijd werkende vrouwen, heeft deze doelstelling bij voorbaat al gehaald.

Dat geldt ook voor de opvang van kinderen. In 2010 zou ten minste 33% van de kinderen van 0-3 jaar buiten het gezin moeten worden opgevangen. Voor kinderen van 3 jaar tot en met de leerplichtige leeftijd (in Nederland 5 jaar) zou dit voor 90% moeten gelden. Er is geen bepaling over het aantal uren/dagen dat deze kinderen moeten worden opgevangen. Informele kinderopvang wordt niet meegerekend, maar wel peuterspeelzalen en schoolbezoek voordat het kind leerplichtig is. Aangezien een groot deel van de Nederlandse peuters naar de peuterspeelzaal gaat, en vrijwel alle 4-jarigen naar de basisschool gaan, zijn ook deze normen met gemak gehaald.

In Lissabon is verder bepaald dat in 2010 een kwart van de hoogleraren vrouw zou moeten zijn. Deze doelstelling is niet overgenomen door Nederland, waar het aandeel vrouwen onder hoogleraren lager is dan in vrijwel alle andere EU-landen, namelijk 9% in 2004. Minister Van der Hoeven van Onderwijs heeft toegezegd zich in te zullen zetten om dit te verhogen tot 15% in 2010 (OCW 2005).

Een laatste Europese emancipatiedoelstelling is dat de verschillen in beloning tussen mannen en vrouwen in 2010 aanzienlijk moeten zijn verkleind. Nederland is het daarmee eens, al legt ons land zich, evenals Europa, niet vast op een percentage.

1.2 Vierde emancipatiemonitor

De tweejaarlijkse Emancipatiemonitor heeft tot doel het emancipatieproces te volgen en in zijn volle breedte inzichtelijk en toetsbaar te maken. In de eerste drie edities vormden de doelen die in het Meerjarenbeleidsplan voor 2000-2010 zijn gesteld, het uitgangspunt. Voorafgaand aan de eerste Emancipatiemonitor is samen met vertegenwoordigers van de betrokken departementen, wetenschappers en belangengroeperingen bepaald welke cijfers nodig waren om het proces in kaart te brengen. In het genoemde *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010* komen dezelfde doelen terug, wat betekent dat de structuur van de monitor grotendeels gelijk kan blijven. We hebben getracht ook over de twee nieuwe doelstellingen informatie op te nemen. Deelname aan vrijwilligerswerk komt in hoofdstuk 8 aan de orde en in het hoofdstuk over betaalde arbeid gaan we in op de omvang van de werkweek en het arbeidsvolume van vrouwen.

Net als in vorige edities worden de kerncijfers uitgesplitst naar etnische herkomst. Voor een uitgebreid overzicht van de emancipatie van de allochtone vrouw verwijzen wij naar de door het Sociaal en Cultureel Planbureau samengestelde *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (Keuzenkamp en Merens 2006).

In de vorige twee edities van de monitor konden geen nieuwe cijfers gegeven worden over de tijdsbesteding van vrouwen en mannen, aangezien het Tijdsbestedingsonderzoek waarop deze gebaseerd zijn, slechts eens per vijf jaar wordt uitgevoerd. In 2005 is dit onderzoek weer herhaald, waardoor we in deze monitor kunnen nagaan of het zorgaandeel van mannen sinds 2000 is gestegen.

Naast de zeven basishoofdstukken die de vaste kern vormen van de Emancipatiemonitor (bevolking, onderwijs, betaalde arbeid, onbetaalde arbeid en zorg, inkomen, maatschappelijke participatie en geweld tegen vrouwen), diepen we in enkele hoofdstukken een specifiek thema uit. In het eerste verdiepingshoofdstuk wordt de combinatie van arbeid en zorg in Nederland vergeleken met die in andere Europese landen en de vs. Hoe goed of slecht doet Nederland het in dit opzicht in vergelijking met deze andere landen? In het tweede verdiepingshoofdstuk onderzoeken we of de emancipatie op het platteland achterloopt bij die in de stad, waarbij wordt gelet op het onderwijsniveau, de arbeidsparticipatie, het inkomen en de opvattingen over arbeid en zorg. Het derde verdiepingshoofdstuk gaat over verschillende generaties vrouwen en mannen, met als centrale vraag of de veronderstelling klopt dat emancipatie voor de jongere cohorten vrouwen en mannen steeds vanzelfsprekender is.

De cijfers in de monitor zijn grotendeels afkomstig uit bestaande databronnen van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Daarnaast zijn er drie aanvullende onderzoeken gedaan over onderwerpen waarover geen gegevens beschikbaar waren. In het eerste is, net als voor de vorige edities, onderzoek gedaan naar de opvattingen van de bevolking over een aantal emancipatievraagstukken (EMOP'06). Ten tweede zijn er wederom gegevens verzameld over het aandeel vrouwen in besluitvormende functies in grote ondernemingen, non-profitorganisaties en maatschappelijke organisaties (VIB'06). Ten derde zijn opnieuw de jaarverslagen van de 5000 grootste bedrijven geanalyseerd om inzicht te krijgen in het aandeel vrouwen in de organisatie en in de raden van bestuur en raden van commissarissen (Elitegroep'06).

1.3 Samenwerking SCP en CBS

De Emancipatiemonitor is samengesteld in opdracht van de directie Coördinatie Emancipatiebeleid van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het is een samenwerkingsproject van het Centraal Bureau voor de Statistiek en het Sociaal en Cultureel Planbureau. Het CBS is verantwoordelijk voor de CBS-data en de beschrijving hiervan. Het SCP heeft de data uit andere bronnen geleverd en beschreven. De inleidingen op de hoofdstukken en de afsluitende paragrafen zijn eveneens voor rekening van het SCP, evenals dit inleidend hoofdstuk, de drie verdiepende hoofdstukken en de epiloog.

1.4 Leeswijzer

Na dit inleidende hoofdstuk beginnen we in hoofdstuk 2 met een overzicht van voor emancipatie belangrijke bevolkingskenmerken. Thema's die nauw verband houden met emancipatie, zoals gezinsvorming en het aandeel allochtonen in de bevolking, komen aan de orde. In hoofdstuk 3 staat de opleiding van vrouwen en mannen centraal. Hoofdstuk 4 gaat over betaalde arbeid. We presenteren cijfers over de arbeidsparticipatie van vrouwen en de omvang van de banen van vrouwen en mannen. Ook komen horizontale en verticale seksesegregatie, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid aan bod. Hoofdstuk 5 gaat in op de verdeling van onbetaalde arbeid en het combineren van arbeid en zorg. Een belangrijk onderdeel van dit hoofdstuk vormen de nieuwe cijfers uit het Tijdsbestedingsonderzoek, op grond waarvan de vraag beantwoord wordt of het zorgaandeel van mannen is gestegen. Ook krijgt het gebruik van kinderopvang en ouderschapsverlof in dit hoofdstuk aandacht, evenals de vraag hoe de Nederlandse mannen en vrouwen denken over herverdeling van de zorg voor huishouden en kinderen. In hoofdstuk 6, een verdiepingshoofdstuk, staan dezelfde thema's centraal, maar dan in internationaal perspectief. Duidelijk wordt in hoeverre Nederland afwijkt van andere landen. In hoofdstuk 7 is de blik gericht op het inkomen. Zoals in paragraaf 1.1 is aangegeven, is het vergroten van het aandeel vrouwen dat economisch zelfstandig is, een belangrijke doelstelling van het emancipatiebeleid. In de vorige monitor konden hierover slechts cijfers voor 2001 worden gepresenteerd. In dit hoofdstuk zien we of er sindsdien vooruitgang is geboekt. Hoofdstuk 8 handelt over een ander centraal aspect van het emancipatiebeleid, het aandeel vrouwen in politieke en maatschappelijke functies. Hoofdstuk 9 houdt verband met het eerste hoofddoel van het geactualiseerde emancipatiebeleid: veiligheid. We presenteren cijfers over geweld tegen vrouwen en meisjes. Ook de opvattingen van de bevolking over seksuele omgangsvormen en over geweld tegen vrouwen komen aan de orde. In hoofdstuk 10 vergelijken we emancipatie op het platteland met die in de stad. In hoofdstuk 11 doen we hetzelfde voor verschillende generaties vrouwen. In de samenvatting, ten slotte, bespreken we de belangrijkste bevindingen en vergelijken we de stand van het emancipatieproces met de gestelde streefwaarden. Vervolgens komen we in de epiloog terug op de vraag die in de inleiding van dit hoofdstuk is gesteld: in hoeverre heeft de recessie het emancipatieproces parten gespeeld?

2 Bevolking

Joop Garssen (CBS), Vinodh Lalta (CBS) en Wil Portegijs (SCP)

In het voorjaar van 2006 kwam het onderzoeksbureau Intomart met alarmerende berichten over het hoge percentage jonge vrouwen dat geen kinderen heeft en ook niet van plan is deze te krijgen. Vrouwen zouden steeds vaker prioriteit geven aan hun carrière en om die reden afzien van het krijgen van kinderen.¹ Dit zou bijdragen aan de toch al scheve bevolkingsopbouw, met weinig jongeren en steeds meer ouderen. Ook in het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010* (TK 2005/2006b) wordt zorg uitgesproken over het kindertal. Gesteld wordt dat voorkomen moet worden dat de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen een negatief effect heeft op de geboortecijfers, zoals in sommige Europese landen het geval is. Emancipatie zou dus van invloed kunnen zijn op de samenstelling van de bevolking. Andersom kunnen ook kenmerken van de bevolking van invloed zijn op de emancipatie. Over dit raakvlak gaat het in dit hoofdstuk.

We beginnen met een schets van een aantal kenmerken van de bevolking dat van belang is voor emancipatie. In paragraaf 2.1 bespreken we de leeftijdsopbouw. Daar blijkt dat we te maken hebben met een omgekeerde bevolkingspiramide, waardoor steeds meer 65-plussers afhankelijk zijn van de (financiële) zorg van een steeds kleinere groep 65-minners. Dit betekent dat verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen niet alleen voor vrouwen zelf, maar ook voor de Nederlandse samenleving en economie van groot belang is. In paragraaf 2.2 gaan we in op het aandeel allochtonen in Nederland. Vooral over de emancipatie van allochtone vrouwen is er nog veel bezorgdheid. In de Emancipatiemonitor worden de gegevens dan ook vaak uitgesplitst naar herkomst. In deze paragraaf wordt duidelijk om welke vrouwen het dan gaat. Paragraaf 2.3 gaat over de huishoudens in Nederland. Het traditionele gezinsmodel, een gehuwde man en vrouw met kinderen, is op zijn retour. Het aantal alleenstaanden en eenoudergezinnen neemt toe, evenals het aantal ongehuwd samenwonenden met of zonder kinderen. In een dergelijke situatie is economische zelfstandigheid voor vrouwen nog belangrijker dan voorheen. In de laatste twee paragrafen gaat het over het krijgen van kinderen. Klopt het dat Nederlandse vrouwen de komst van kinderen steeds langer uitstellen, of zelfs afstellen? En in hoeverre wijkt Nederland daarin af van andere Europese landen?

2.1 Leeftijdsopbouw

Op 1 januari 2006 telde Nederland 16,34 miljoen inwoners, slechts 30.000 meer dan een jaar eerder. Een sterk afnemende groei is in de afgelopen jaren het opvallendste

kenmerk van de Nederlandse bevolkingsontwikkeling geweest. De afname is vooral het gevolg van een flink geslonken migratiesaldo: sinds eind 2003 zijn emigranten talrijker dan immigranten. In 2005 verlieten 121.000 mensen ons land, het hoogste aantal dat ooit door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is geteld. De bevolkingsgroei is daardoor, met 0,2 procent in 2005, nog maar zeer gering. Vijf jaar eerder nam de bevolking nog met 0,8 procent per jaar toe.

Ondanks deze geringe groei hebben zich forse veranderingen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd voorgedaan. Zo is het aandeel van de jongeren (van 15 tot 25 jaar) tussen 1990 en 2005 afgenomen van 15,9% naar 12,0%. Dit is het gevolg van de aanzienlijke afname van het gemiddelde kindertal die rond 1970 plaatsvond. Door dezelfde oorzaak zagen ook jongvolwassenen (25 tot 45 jaar) hun aandeel sinds 1990 dalen, van 32,4% naar 29,5%.

Het aandeel van de 45- tot 65-jarigen, de leeftijdsgroep waartoe de naoorlogse babyboomers behoren, is juist aanmerkelijk toegenomen: van 20,7% naar 26,1%. De vergrijzing van de Nederlandse bevolking staat vooral de laatste jaren sterk in de belangstelling, maar vooralsnog neemt het aandeel van de 65-plussers in de bevolking slechts zeer geleidelijk toe.

Tabel 2.1

De bevolking van Nederland, naar leeftijd, 1990-2015 (in absolute aantallen x 1000)

	1990	1995	2000	2005	2006	2010	2015
vrouwen							
0-14 jaar	1327	1387	1439	1469	1458	1428	1387
15-24 jaar	1161	1015	925	958	962	991	1005
25-44 jaar	2359	2439	2470	2379	2351	2221	2105
45-64 jaar	1541	1737	1911	2108	2145	2290	2349
65-79 jaar	850	886	924	933	943	986	1150
≥ 80 jaar	296	332	349	391	399	414	431
totaal	7534	7797	8018	8240	8257	8330	8428
mannen							
0-14 jaar	1387	1451	1506	1539	1527	1495	1453
15-24 jaar	1210	1052	958	990	994	1026	1041
25-44 jaar	2465	2543	2550	2427	2389	2218	2074
45-64 jaar	1536	1766	1952	2145	2179	2311	2350
65-79 jaar	628	671	728	782	801	879	1066
≥ 80 jaar	132	144	151	182	188	202	228
totaal	7358	7627	7846	8066	8077	8132	8212

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken, Bevolkingsprognose 2005-2050)

Momenteel is de levensverwachting van meisjes bij hun geboorte 81,6 jaar, 4,4 jaar hoger dan die van jongens. Het verschil tussen de seksen neemt echter al enige tijd af. Begin jaren tachtig was de levensverwachting van meisjes nog 6,7 jaar hoger dan die van jongens. De mannen lopen deze achterstand deels in door een gunstige ontwikkeling van hun overlijdensrisico. Zo is hun kans om door een hart- of vaatziekte te overlijden sinds het begin van de jaren zeventig ongeveer gehalveerd en is onder meer hun kans om door longkanker te overlijden afgenomen (Garssen en Hoogenboezem 2005). Het verschil tussen mannen en vrouwen neemt daarnaast af door de – ook in vergelijking met die in andere Europese landen – relatief minder gunstige ontwikkeling onder de vrouwen in Nederland. Doordat zij meer zijn gaan roken, is de sterfte door longkanker onder hen juist toegenomen en is ook de daling van het aantal hart- en vaatziekten naar verhouding minder sterk geweest.

2.2 Allochtonen

Op 1 januari 2006 woonden er in Nederland 1,7 miljoen niet-westerse allochtonen, van wie iets meer dan de helft uit mannen bestond. Deze allochtonen zijn zelf in het buitenland geboren (de eerste generatie) of hebben ten minste één ouder die in het buitenland is geboren (tweede generatie). Het aantal niet-westerse allochtonen is sinds eind jaren negentig groter dan het aantal westerse allochtonen (1,4 miljoen) en het verschil in omvang tussen deze groepen neemt toe.

De grootste niet-westerse herkomstgroepering bestaat uit Turken (364.000 personen in 2005). Zij vertegenwoordigen ruim een vijfde van alle niet-westerse allochtonen.

Bij de Marokkanen is het aantal mannen 9% groter dan het aantal vrouwen. Ook bij de Turken zijn de mannen in de meerderheid. Deze oververtegenwoordiging van mannen is een gevolg van de immigratie in de jaren zestig: in deze periode kwamen de eerste Turkse en Marokkaanse mannen als gastarbeider naar Nederland. In de jaren zeventig volgden veel echtgenotes en kinderen, en nam het aandeel vrouwen toe. De laatste jaren immigreren uit deze landen vooral veel huwelijkspartners. Iets meer vrouwen dan mannen komen naar Nederland om te trouwen.

De Surinamers zijn na de Turken de grootste groep niet-westerse allochtonen (332.000). Onder hen zijn juist de vrouwen in de meerderheid. De sex ratio, het aantal mannen per 100 vrouwen, is voor Marokkanen 109, voor Turken 107, voor Antillianen 98 en voor Surinamers 91.

Tabel 2.2

Allochtonen naar herkomst en generatie, 1 januari 2006 (in absolute aantallen x 1000)

	1e generatie	2e generatie	totaal
vrouwen			
totaal	828	764	1593
westerse allochtonen	324	421	745
niet-westerse allochtonen	505	343	848
w.o.			
Marokko	78	76	155
Turkije	94	82	176
Suriname	102	71	174
N. Antillen/Aruba	41	24	65
overige niet-westerse landen	189	89	278
mannen			
totaal	776	779	1555
westerse allochtonen	261	422	683
niet-westerse allochtonen	515	357	872
w.o.			
Marokko	90	79	169
Turkije	102	87	189
Suriname	85	73	158
Ned. Antillen/Aruba	39	25	64
overige niet-westerse landen	199	93	293

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Het aantal niet-westerse allochtonen is de laatste jaren naar verhouding sterker toegenomen dan het aantal autochtonen en het aantal westerse allochtonen. Hierdoor is ook hun aandeel in de bevolking verder gestegen. Op 1 januari 2006 werd 10,5% van de Nederlandse bevolking tot de niet-westerse allochtonen gerekend. Het aandeel van de westerse allochtonen bedroeg 8,7%. In tegenstelling tot de sterke groei in de afgelopen tien jaar van het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking (van 7,6% naar 10,5%) is het aandeel westerse allochtonen nauwelijks veranderd.

Figuur 2.1

Aandeel van niet-westerse allochtonen in de bevolking, 1996-2015 (in procenten)

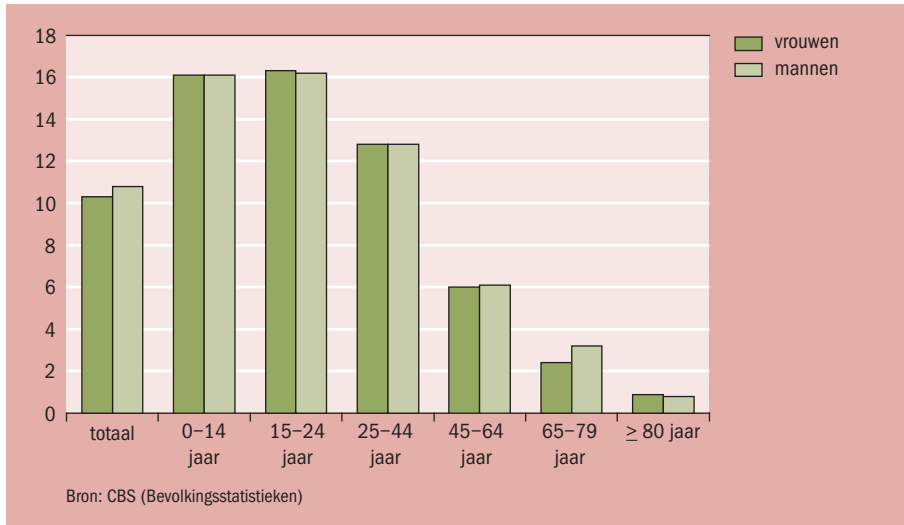

Zes op de tien niet-westerse allochtonen behoren tot de eerste generatie (tabel 2.2). Het aantal van deze in het buitenland geboren personen is sinds 1996 met 34% toegenomen. Dit is duidelijk minder dan de tweede generatie: deze is in diezelfde periode met 71% gegroeid. Het aandeel van de eerste generatie in de niet-westers allochtone populatie is hierdoor geslonken. Bijna driekwart van de allochtonen van de tweede generatie heeft twee in het buitenland geboren ouders. De groep overigen, die in aantal het snelst groeit, heeft een in het buitenland en een in Nederland geboren ouder.

Niet-westerse allochtonen zijn gemiddeld jonger dan de autochtonen. De verschillen die de groepen in dit opzicht laten zien, hangen samen met hun migratiegeschiedenis en hun vruchtbaarheid. Uit figuur 2.2 blijkt duidelijk dat niet-westerse allochtonen nog weinig vergrijsd zijn. Dit geldt ook voor de groepen die veelal al lang in Nederland verblijven, in het bijzonder de Surinamers, Turken en Marokkanen. Deze groepen gaan in de komende decennia echter wel relatief sterk vergrijzen. Het remmende effect van de aanwezigheid van niet-westerse allochtonen op de vergrijzing is dan ook van tijdelijke aard en bovendien niet erg sterk. Als er in Nederland geen allochtonen zouden wonen, zou de gemiddelde leeftijd van de bevolking maar ongeveer één jaar hoger zijn (Garssen et al. 2005).

Figuur 2.2

Aandeel van niet-westerse allochtonen in de bevolking, naar leeftijdscategorie, 1 januari 2006
(in procenten)

2.3 Huishoudens

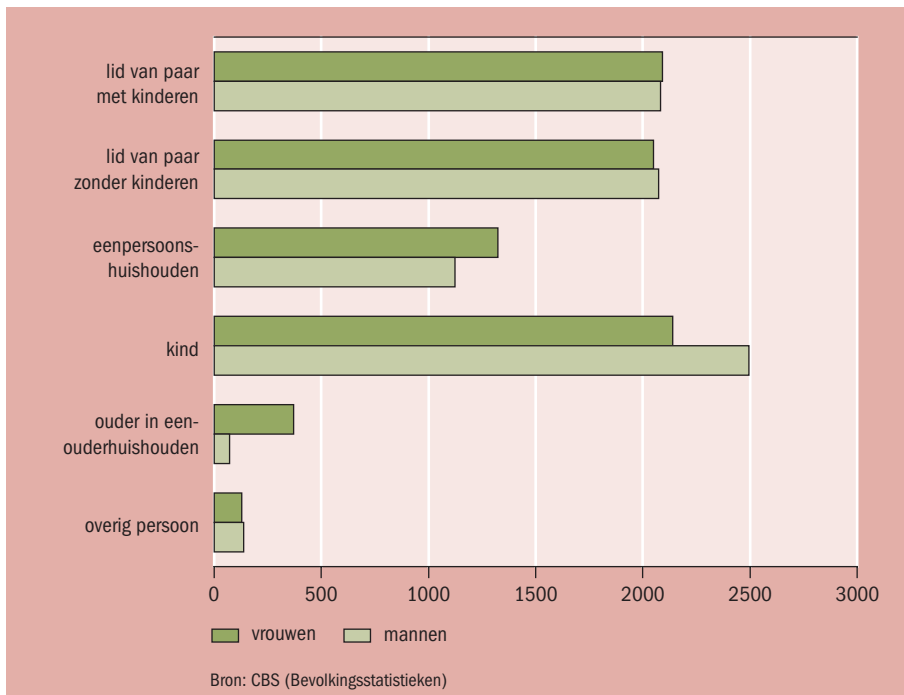
Tussen 2000 en 2005 is het aantal huishoudens in ons land met 290.000 toegenomen tot 7,1 miljoen. Door de voortgaande huishoudensverdunding – de afname van het gemiddelde aantal personen per huishouden – was de groei van het aantal huishoudens veel sterker dan die van de totale bevolking. Ze worden vooral kleiner door het voortdurend toenemende aandeel eenpersoonshuishoudens. Een kleinere rol spelen verder de eenouderhuishoudens, die merendeels ontstaan door (echt)scheiding.

In de periode 2000-2005 is het aantal eenpersoonshuishoudens met 177.000 toegenomen tot 2,45 miljoen. Het aantal eenouderhuishoudens groeide met 60.000 tot 444.000. In relatieve zin is het aantal eenouderhuishoudens twee keer zo sterk gegroeid als het aantal eenpersoonshuishoudens.

Het aantal gehuwde paren met kinderen is licht gedaald, terwijl het aantal niet-gehuwde paren met kinderen juist zeer sterk toenam. De komst van het eerste kind is steeds minder vaak een reden om te gaan trouwen. Inmiddels heeft een op de drie pasgeboren kinderen niet-gehuwde ouders.

Figuur 2.3

Bevolking in particuliere huishoudens, naar de positie in het huishouden, 2005
(in absolute aantallen x 1000)

Eenpersoonshuishoudens

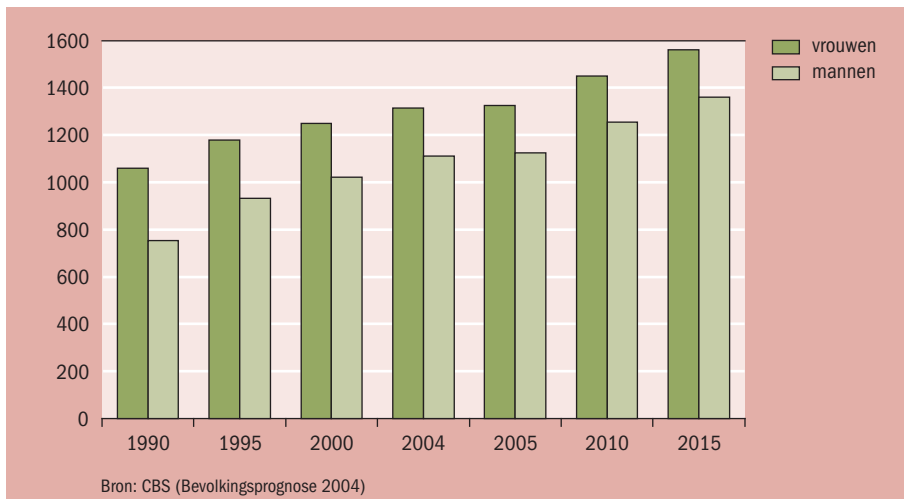
Het aantal eenpersoonshuishoudens (alleenstaanden) neemt al geruime tijd in vrijwel alle leeftijdsklassen toe en zal ook in de komende jaren blijven groeien. Deze toename is het gevolg van diverse maatschappelijke ontwikkelingen, die de kans op alleen wonen in verschillende levensfasen vergroten. Zo verlaten steeds meer jongeren het ouderlijk huis om, in ieder geval een tijdje, op zichzelf te gaan wonen. Momenteel is ongeveer een kwart van alle jongeren rond de 25-jarige leeftijd alleenstaand. Door het toegenomen aantal echtscheidingen voeren ook op iets hogere leeftijd steeds meer mensen een eenpersoonshuishouden. Onder ouderen is het aantal alleenstaanden in de loop der tijd sterk toegenomen door de voortgaande vergrijzing van de bevolking.

De meeste oudere alleenstaanden zijn weduwe, omdat vrouwen nog altijd een aanzienlijk langere levensverwachting hebben dan mannen. Door hun leeftijd blijven veel van deze alleenstaanden permanent alleen. Binnen zes jaar na het verlies van de partner heeft een derde van de weduwnaars een nieuwe relatie; onder weduwen is dit aandeel ongeveer de helft kleiner. We zien dan ook dat op 80-jarige leeftijd zes op de tien vrouwen als alleenstaande een zelfstandig huishouden voeren. Mannen van

deze leeftijd leven vaker samen met hun partner: minder dan drie op de tien 80-jarige mannen zijn alleenstaand.

Figuur 2.4

Aantal eenpersoonshuishoudens, 1990-2015 (in absolute aantallen x 1000)

Op 40-jarige leeftijd voert ongeveer een op de zeven mannen en een op de twaalf vrouwen een eenpersoonshuishouden. Vanaf 45-jarige leeftijd neemt het aandeel alleenstaanden onder vrouwen weer toe, als gevolg van echtscheiding en overlijden van de partner. Onder mannen zet deze stijging pas vanaf ongeveer 70-jarige leeftijd in. Dit komt doordat mannen minder vaak hun partner overleven dan vrouwen. Bovendien hertrouwen ze vaker na een scheiding.

Er wonen naar verhouding meer vrouwen dan mannen alleen. In 2005 bestond 54% van alle alleenstaanden uit vrouwen. Dit aandeel zal in 2015 iets kleiner zijn (52%). De levensverwachting van mannen zal zich gunstiger ontwikkelen dan die van vrouwen, waardoor het aandeel (verweduwde) alleenstaande vrouwen afneemt.

Eenouderhuishoudens

De meeste eenouderhuishoudens ontstaan door echtscheiding. Tussen 2000 en 2005 is hun aantal met ongeveer 16% toegenomen tot 444.000. Omdat kinderen na een echtscheiding in de meeste gevallen bij de moeder blijven, bestaat de grote meerderheid van deze eenouderhuishoudens uit een moeder met haar kind(eren). Slechts in een op de zes is de vader de alleenstaande ouder. De meeste eenoudergezinnen zijn klein: zes op de tien bestaan uit een ouder en één kind.

Rond 40-jarige leeftijd is het aandeel van alleenstaande moeders het grootst. Ongeveer 10% van alle vrouwen maakt op deze leeftijd deel uit van een eenouderhuishouden. Van de 40-jarige mannen is slechts 1% alleenstaande ouder.

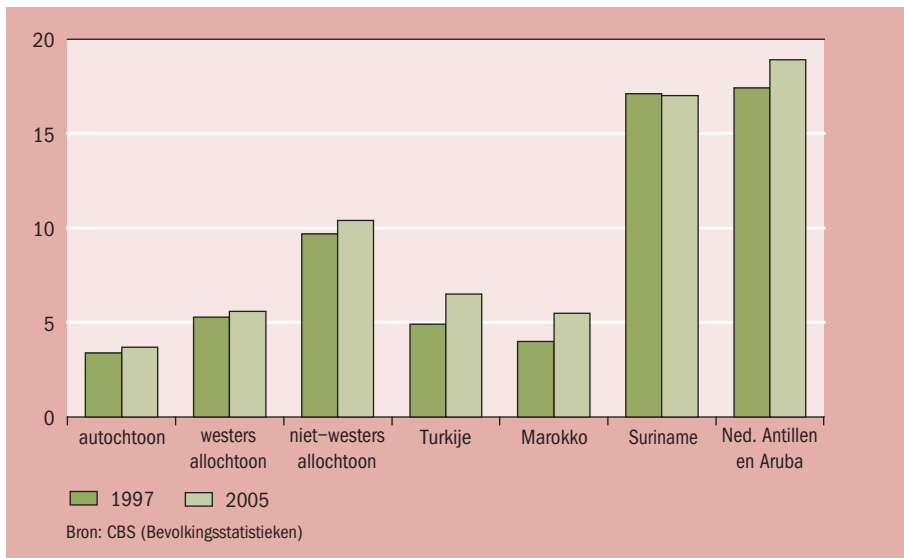
De stijging van het aantal eenouderhuishoudens sinds 2000 is onder de allochtonen naar verhouding veel sterker geweest dan onder de autochtonen (resp. 23% en 12%). Momenteel is in een derde van deze huishoudens de alleenstaande ouder allochtoon.

De kans op alleenstaand moederschap is het grootst onder Antilliaanse en Surinaamse vrouwen. Op 40-jarige leeftijd zijn ruim vier op de tien Antilliaanse vrouwen alleenstaand moeder. Vooral rond de millenniumwisseling is het aantal alleenstaande ouders van de eerste generatie snel gestegen. Deze stijging hing samen met de forse immigratie die toen plaatsvond vanuit de Nederlandse Antillen en Aruba. Een niet onbelangrijk deel betrof vrouwen die op het moment van immigratie alleenstaand moeder waren.

Van de Surinaamse moeders die rond de 40 jaar zijn, staat ongeveer een derde alleen. Onder de autochtone leeftijdsgenoten is dit aandeel een twaalfde. Van alle huishoudens met kinderen is onder de Surinamers bijna de helft, en onder de Antillianen zelfs meer dan de helft, een eenouderhuishouden.

Figuur 2.5

Alleenstaande moeders als aandeel van alle vrouwen, naar herkomstgroepering, 1997 en 2005 (in procenten)

Een opvallend sterke stijging van het aantal alleenstaande moeders is sinds 2000 opgetreden onder de Turken en de Marokkanen. In deze herkomstgroeperingen is hun aandeel in de totale vrouwelijke bevolking momenteel op alle leeftijden (tot 65 jaar) hoger dan onder de autochtonen, maar wel veel lager dan onder de Surinamers en de Antillianen. Een op de zes Turkse en Marokkaanse vrouwen van 40 jaar is een alleenstaande moeder.

Deze recente stijging hangt waarschijnlijk voor een deel samen met immigratie. Relatief veel Turkse en Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie trouwen met een partner uit het herkomstland van de ouders. In een aanzienlijk aantal gevallen heeft deze partner zich nog niet (formeel) bij zijn echtgenote gevoegd.

Trouwen en scheiden

De daling van het jaarlijkse aantal huwelijken, die rond 1970 inzette, houdt nog steeds aan. In 2005 werden in Nederland ruim 74.000 huwelijken gesloten. In 1970 waren het er nog 124.000. Slechts 1,6% betreft relaties tussen twee mannen of twee vrouwen (elk ca. 600). Ook dit aantal homohuwelijken daalt sinds 2001, het eerste jaar waarin huwelijken tussen personen van gelijk geslacht mogelijk waren.

Zowel mannen als vrouwen stellen een eventueel huwelijk steeds verder uit. Vrouwen zijn bij hun (eerste) huwelijk inmiddels ongeveer 30 jaar, zeven jaar ouder dan in 1970. Mannen zijn (en waren) ongeveer twee jaar ouder dan hun partner.

Het huwelijk verliest echter niet in alle bevolkingsgroepen aan populariteit. Zo kiezen Turkse en Marokkaanse jongeren nog overwegend voor het huwelijk als relatievorm. Van de 20-29-jarige vrouwen in deze herkomstgroeperingen is ruim de helft gehuwd en woont minder dan 6% ongehuwd samen. Onder de autochtone vrouwen van deze leeftijd is slechts een op de zes gehuwd en woont een op de drie niet-gehuwd samen. Surinaamse en vooral Antilliaanse en Arubaanse twintigers zijn daarentegen maar zelden gehuwd. Ook het aandeel niet-gehuwd samenwonende twintigers is in deze herkomstgroeperingen aanmerkelijk lager dan onder de autochtonen.

De meeste huwelijken worden binnen de eigen herkomstgroep gesloten. Het duidelijkst is dit het geval onder de Turken en de Marokkanen. Huwelijken tussen autochtone mannen en een Turkse of Marokkaanse vrouw kunnen zelfs uitzonderlijk worden genoemd (Garssen et al. 2005). Slechts een op de tien Turkse vrouwen die in 2004 trouwden, deed dat met een autochtone partner. Dit gold voor vier op de tien Surinaamse en ruim de helft van de Antilliaanse vrouwen.

De Turkse en de Marokkaanse mannen kiezen iets vaker dan hun vrouwelijke herkomstgenoten een autochtone partner, met respectievelijk 16 en 15 per honderd huwelijken. Onder de Surinaamse, Antilliaanse, overige niet-westers en westers allochtone mannen liggen de cijfers daarentegen lager dan die voor de vrouwen.

Tabel 2.3

Huwelijken van vrouwen en mannen, naar herkomstgroepering van de partner, 2003 (in procenten)

herkomstgroepering man								
herkomstgroepering vrouw	autoch- toon	Turks	Marok- kaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet- westers allochtoon	westers alloch- toon	totaal
in % per rij								
autochtoon	90,7	0,3	0,3	0,5	0,3	0,9	7,0	100,0
Turks	10,6	82,9	0,2	0,3	0,0	1,7	4,3	100,0
Marokkaans	13,1	1,5	74,7	1,3	0,5	5,3	3,6	100,0
Surinaams	38,7	0,6	0,5	50,2	1,7	2,8	5,5	100,0
Antilliaans	55,3	0,2	0,9	4,2	30,2	2,7	6,4	100,0
overig niet-wes- ters allochtoon	53,8	0,8	0,6	1,2	0,7	34,9	8,1	100,0
westers allochtoon	73,7	0,9	0,7	1,0	0,6	2,5	20,5	100,0
in % per kolom								
autochtoon	86,3	16,0	14,9	25,9	42,9	28,9	66,6	
Turks	0,2	74,5	0,2	0,3	0,0	1,0	0,8	
Marokkaans	0,2	1,3	77,0	1,3	1,3	3,1	0,6	
Surinaams	0,8	0,6	0,6	60,0	5,1	2,0	1,2	
Antilliaans	0,5	0,1	0,4	1,9	34,7	0,7	0,5	
overig niet-wes- ters allochtoon	2,4	1,9	1,5	3,0	4,6	53,0	3,6	
westers allochtoon	9,6	5,6	5,3	7,5	11,5	11,1	26,7	
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Een toenemend aandeel huwelijken buiten de eigen herkomstgroep wordt vaak gezien als een kenmerk van toenemende sociale integratie. Wordt onderscheid gemaakt naar generatie, dan blijkt de tweede generatie van Turkse mannen zelfs vaker een Turkse vrouw te hebben gekozen dan de eerste generatie (resp. 89% en 84% van degenen die in 2002 trouwden). Voor de Marokkaanse mannen geldt het omgekeerde: van de tweede generatie koos 79% een Marokkaanse vrouw, tegen 87% van de eerste generatie. Veel sterker is de afname geweest van huwelijken binnen de eigen groep onder Surinamers en Antillianen. Van de Surinaamse eerste generatie trouwde 74% van de mannen een Surinaamse vrouw, tegen 43% van de tweede generatie. Voor de Antillianen bedroegen deze aandelen respectievelijk 47% en 6%. Van de tweede generatie van Antilliaanse mannen trouwde 70% met een autochtone vrouw.

In 2005 werden in Nederland 33.000 huwelijken ontbonden. Het aantal echtscheidingen per duizend echtparen is in de afgelopen kwart eeuw vrij constant geweest, maar door de mogelijkheid het huwelijk via een flitsscheiding te beëindigen, is het aantal ontbonden huwelijken de laatste jaren in feite wel iets toegenomen. Bij de huwelijksontbindingen (excl. flitsscheidingen) waren in 2004 in totaal 34.000 minderjarige kinderen betrokken.

Huwelijken tussen partners uit verschillende herkomstlanden lopen weliswaar een grotere kans op ontbinding dan die tussen twee autochtone partners, maar deze kans is de afgelopen jaren afgenomen. Voor de huwelijken tussen een autochtone vrouw en een in het buitenland geboren man is het aantal ontbindingen zelfs beduidend afgenomen.

Tabel 2.4

Huwelijksontbindingen door echtscheiding, 1990-2004

	echtscheidingen		
	absoluut	per 1000 echtparen	totaal echtscheidingspercentage ^a
1990	28.419	8,1	28,1
1995	34.170	9,7	31,7
2000	34.650	9,8	33,9
2004	31.098	8,9	32,3

a Het percentage van de in het verslagjaar afgesloten huwelijken dat naar verwachting ooit tot een scheiding (door sterfte of huwelijksontbinding) zal komen, als de in het verslagjaar waargenomen huwelijksduurspecifieke sterfte- en echtscheidingsrisico's blijven gelden.

Bron: CBS (Bevolkingsstatistiek)

2.4 Kinderen krijgen

In de afgelopen jaren is het aantal geboorten sterk afgenomen. In 2005 kwamen in Nederland 188.000 kinderen ter wereld, bijna 19.000 minder dan in 2000. Deze daling hangt samen met de veranderende leeftijdssamenstelling van de bevolking: het aantal twintigers en dertigers is immers flink gedaald. Het totale leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer – bij benadering het gemiddelde aantal kinderen per vrouw – veranderde nauwelijks. Dit cijfer, dat betrekking heeft op de waarnemingen voor vrouwen van 15 tot 50 jaar in een bepaald jaar, ligt sinds 2000 op ruim 1,7. In tabel 2.5 is het kindertal weergegeven voor geboortegeneraties, groepen vrouwen die in een bepaalde periode zijn geboren. Dit cohortcijfer is iets hoger dan het periodecijfer.

Tabel 2.5

Kindertal en leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind, naar geboortegeneratie van de vrouw, 1940-2019 (in absolute aantallen, procenten en jaren)

geboorteejaar vrouw	gemiddeld aantal kinde- ren per vrouw	kinderloze vrouwen (%)	vrouwen met 1 kind (%)	vrouwen met 2 kinderen (%)	vrouwen met ≥ 3 kinderen (%)	leeftijd moeder bij geboorte 1e kind
1940-1949	2,0	11,7	13,5	47,7	27,2	24,7
1950-1959	1,9	16,5	15,2	43,9	24,5	26,2
1960-1969	1,8	18,0	16,8	42,1	23,2	28,3
1970-1979	1,8	18,5	17,2	43,5	20,9	29,0
1980-1989	1,8	18,9	16,0	44,8	20,4	28,9
1990-1999	1,8	20,0	14,9	44,9	20,2	29,0
2000-2009	1,8	20,1	14,9	45,0	20,1	29,0
2010-2019	1,8	20,0	15,0	45,0	20,0	29,0

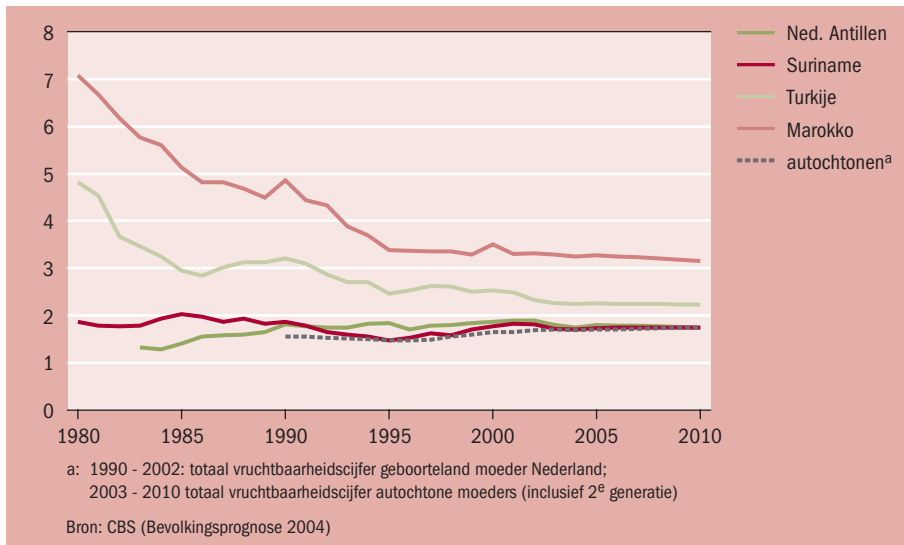
Bron: CBS (Bevolkingsprognose 2004)

In de geboortecijfers van de Nederlandse bevolking spelen niet-westers allochtone vrouwen een steeds grotere rol. Tussen 1996 en 2006 daalde het aantal autochtone vrouwen in de vruchtbare leeftijd (15-49 jaar) met 296.000 tot iets meer dan 3 miljoen, terwijl het aantal niet-westers allochtone vrouwen van deze leeftijd met 182.000 toenam tot ruim een half miljoen. Laatstgenoemden vormen inmiddels 13% van alle 15-49-jarige vrouwen.

Omdat allochtonen gemiddeld genomen een hoger kindertal hebben dan autochtonen, had deze toename in het aantal niet-westerse allochtonen in principe een positief effect kunnen hebben op het aantal geboorten in Nederland. Het verschil in vruchtbaarheid tussen allochtonen en autochtonen wordt echter steeds kleiner. Vooral het kindertal van Marokkaanse en Turkse vrouwen is in de afgelopen decennia fors gedaald. Het gerealiseerde kindertal van de Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie geboren in de periode 1965-1969 bedraagt gemiddeld 2,7, nog maar de helft van het gerealiseerde kindertal van de vrouwen die twintig jaar eerder geboren zijn. Wel is het kindertal van de niet-westerse allochtonen van de eerste generatie nog aanzienlijk hoger dan dat van de autochtonen. Marokkaanse en Turkse vrouwen van de eerste generatie in Nederland hebben zelfs een hoger kindertal dan de vrouwen in Marokko en Turkije (Garssen en Nicolaas 2006).

Figuur 2.6

Vruchtbaarheid van de eerste generatie van niet-westers allochtone vrouwen, 1980-2010
(in absolute aantallen)

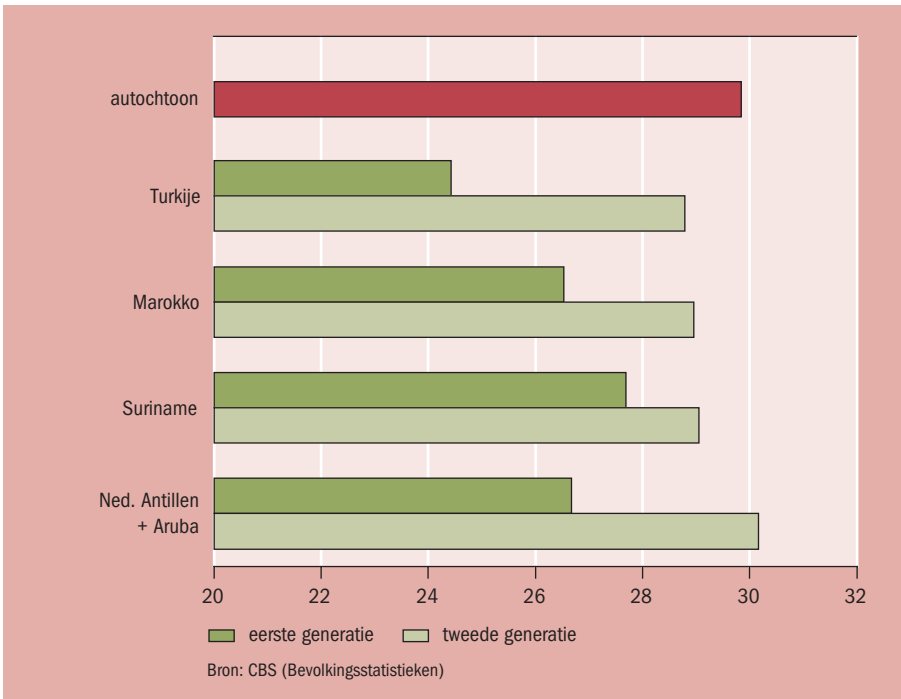

De vrouwen van de tweede generatie hebben een kindertal dat maar weinig verschilt van dat van de autochtone vrouwen. Zij lijken in dit opzicht meer op autochtonen dan op hun moeders. Surinaamse vrouwen van de tweede generatie krijgen zelfs gemiddeld iets later hun eerste kind dan autochtone vrouwen. Hoewel nog maar weinig Turkse en Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie hun vruchtbare levensperiode hebben afgesloten, blijkt uit de cohortcijfers dat hun uiteindelijke kindertal niet sterk zal afwijken van dat van autochtone vrouwen. Dit geldt in het bijzonder voor de Marokkaanse vrouwen.

Autochtone vrouwen zijn tegenwoordig circa 30 jaar bij de geboorte van hun eerste kind, 0,6 jaar ouder dan in 1996. De leeftijdstoename verloopt steeds langzamer, omdat de grens van laat moederschap onder autochtone vrouwen in zicht komt. Ook allochtone vrouwen, en dan vooral die van de tweede generatie, worden steeds later moeder. De Antilliaanse/Arubaanse vrouwen van de tweede generatie krijgen hun eerste kind zelfs iets later dan de autochtone vrouwen. Maar ook de gemiddelde leeftijd waarop de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse vrouwen van de tweede generatie voor het eerst moeder worden, verschilt niet meer veel van die van de autochtone vrouwen.

Figuur 2.7

Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind, naar herkomstsgroepering van de moeder, 2004

Kinderloosheid

Allochtone vrouwen van de tweede generatie wijken door hun lage vruchtbaarheid en late moederschap dus steeds meer af van hun moeders. Ook het aandeel van de tweede generatie dat geen kinderen zal krijgen, ligt beduidend hoger dan onder de eerste generatie. De Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen van de tweede generatie zijn inmiddels op 35-jarige leeftijd zelfs vaker kinderloos dan de autochtone vrouwen. Of in de komende jaren nog enige inhaal mag worden verwacht, is onduidelijk. Vooral het aantal tweede generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen boven de 35 jaar is vooralsnog te gering om als indicatie te dienen.

Het toenemende opleidingsniveau, en daarmee de toenemende arbeidsparticipatie in beroepen die een aantrekkelijk carrièreperspectief bieden, hebben er mede toe geleid dat vrouwen er tegenwoordig vaker voor kiezen kinderloos te blijven (De Graaf en Loozen 2005). Van de 26-30-jarige vrouwen kiest een op de vijf voor een leven zonder kinderen. Van de 56-62-jarige vrouwen is slechts een tiende kinderloos gebleven. Vooral onder hoogopgeleiden komen veel kinderloze vrouwen voor. Dit zal waarschijnlijk ook in de toekomst het geval zijn: uit gegevens van het Onderzoek

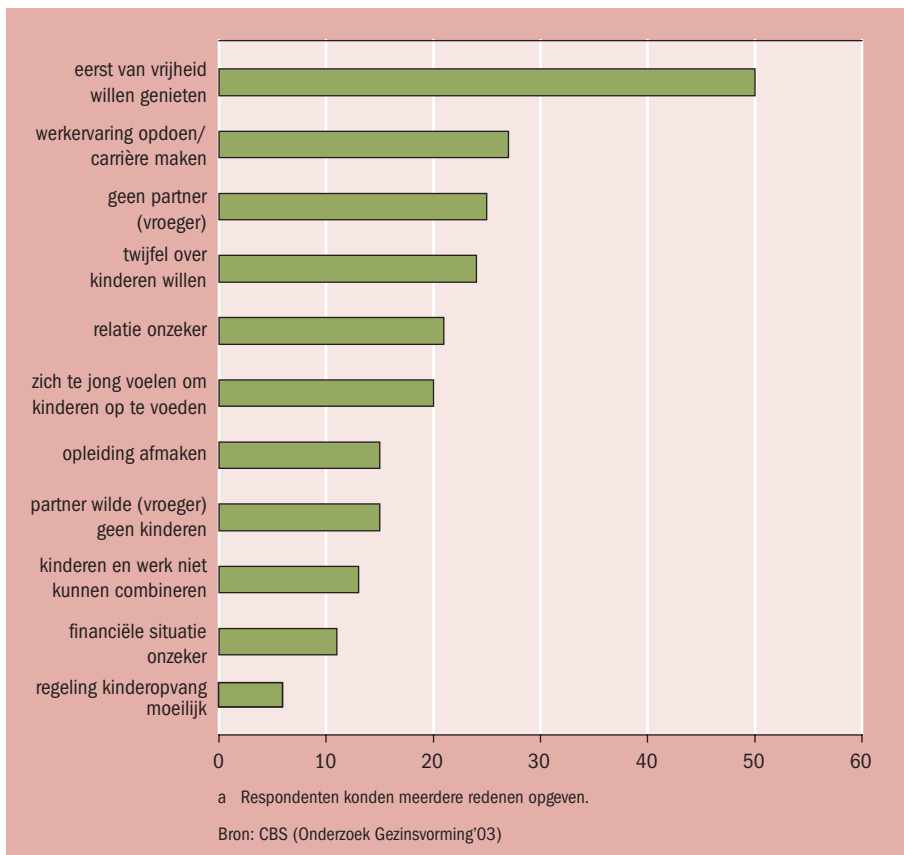
Gezinsvorming 2003 (OG'03) van het CBS blijkt dat ruim een kwart van de hoogopgeleide 26-35-jarige vrouwen verwacht kinderloos te blijven.

Bijna de helft van de kinderloze vrouwen is naar eigen zeggen onvrijwillig kinderloos. De toegenomen leeftijd waarop ze voor het eerst moeder wilden worden, heeft hieraan bijgedragen. Op de vraag in het OG'03 waarom vrouwen vrijwillig kinderloos zijn, antwoordden ze onder meer vaak dat kinderen de vrijheid belemmeren (54%) en dat werken en kinderen moeilijk zijn te combineren (27%) (De Graaf en Loozen 2005).

De afgelopen decennia is de kinderloosheid overigens ook onder laag- en middelbaar opgeleide vrouwen toegenomen. De hoogopgeleide vrouwen hebben een trend gezet, die nu ook door vrouwen met een lager opleidingsniveau wordt gevolgd (De Graaf en Steenhof 1999).

Figuur 2.8

Redenen^a waarom vrouwen voor hun dertigste geen kinderen krijgen, 2003 (in procenten)

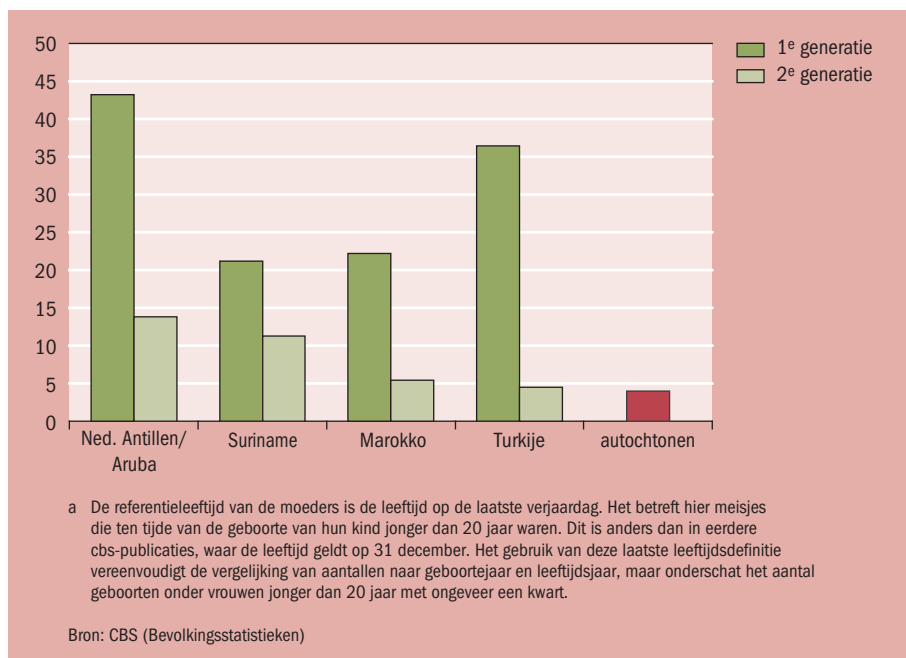
Tienermoeders

In 2005 zijn 2800 kinderen geboren bij een moeder die jonger was dan 20 jaar. Het aantal nieuwe tienermoeders daalde daarmee met 7% ten opzichte van het voorgaande jaar. De afname van het aantal tienergeboorten was in 2005 sterker dan die van het totale aantal geboorten (– 3%). Het overgrote deel van de daling sinds 2001 komt voor rekening van niet-westerse allochtonen (Garssen 2006). Tussen 2001 en 2005 is het aantal niet-westerse tienermoeders afgenomen van 1736 naar 1059, terwijl het aantal autochtone tienermoeders met 1484 per saldo gelijk bleef. Bij alle omvangrijke niet-westerse herkomstgroepen is een daling opgetreden. Deze was relatief bescheiden onder Antillianen/Arubanen. Onder hen vinden we nog steeds het hoogste aandeel tienermoeders.

Het overgrote deel van de Turkse en Marokkaanse tienermoeders is bij de geboorte van het eerste kind 19 jaar en gehuwd. In deze groepen is de afname van het aandeel meisjes die voor hun twintigste een kind krijgen, vooral het gevolg van uitstel van gezinsvorming. Voor de Surinaamse en Antilliaanse meisjes geldt dit echter niet. Antilliaanse meisjes van de eerste generatie lopen statistisch het grootste risico om tienermoeder te worden. Een grote meerderheid van hen is alleenstaand.

Figuur 2.9

Aantal levendgeborenen per 1000 15-19-jarige meisjes^a naar herkomstgroepering, 2005
(in absolute aantallen)

2.5 Een Europese vergelijking

Kinderen krijgen in Europa

In een aantal Europese landen, waaronder Nederland, zijn vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind gemiddeld ouder dan 28 jaar. Uit de cijfers over 2002 blijkt dat vrouwen in Spanje nog later moeder worden. Mogelijk geldt dit ook voor Italië. In 2002 was alleen in Griekenland, Oostenrijk, Portugal en Finland de gemiddelde leeftijd lager dan 28 jaar. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen, is het afgelopen decennium in alle landen van de Europese Unie waarvoor cijfers beschikbaar zijn gestegen.

Tabel 2.6

Gemiddelde leeftijd van vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind^a in (de 15 oude) EU-landen, 1990-2003

	1990	1995	2000	2001	2002	2003
België ^a	26,4	27,4	.	.	.	.
Denemarken	26,4	27,4	27,7	27,8	.	.
Duitsland ^a	26,6	27,5	28,2	28,4	28,6	28,8
Griekenland	25,5	26,6	.	.	27,9	.
Spanje	26,8	28,4	29,1	.	29,2	.
Frankrijk ^a	27,0	28,1	27,9	28,0	.	.
Ierland	26,6	27,3	27,6	28,0	28,0	28,3
Italië	26,9	28,0	.	.	.	.
Luxemburg ^a	26,5	27,9	28,4	28,3	28,8	28,7
Nederland	27,6	28,4	28,6	28,7	28,7	28,8
Oostenrijk	25,0	25,7	26,5	26,6	26,7	26,9
Portugal	24,9	25,7	26,5	.	26,8	27,1
Finland	26,5	27,2	27,4	27,5	27,6	27,9
Zweden	26,3	27,2	27,9	28,2	28,3	28,5
Verenigd Koninkrijk ^a	27,3	28,3	29,1	.	29,3	.

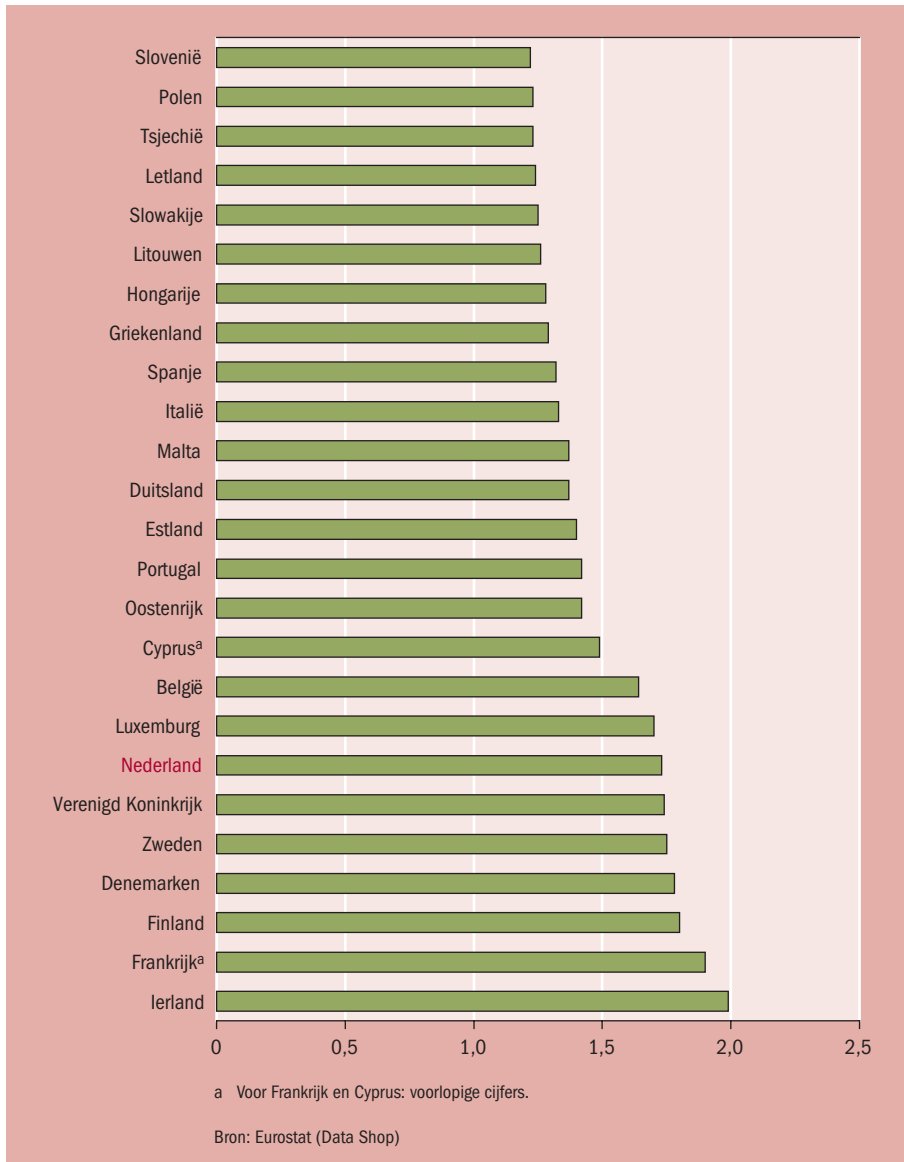
a De cijfers voor België, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk betreffen de gemiddelde leeftijd van moeders bij de geboorte van het eerste kind binnen een huwelijk. Bij hertrouw wordt een eerste kind uit het nieuwe huwelijk (opnieuw) als eerste kind geteld. Kinderen geboren buiten het huwelijk worden niet meegerekend. Omdat in het Verenigd Koninkrijk relatief veel tieners moeder worden (veelal voordat zij getrouwd zijn), ligt de leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste biologische kind daar naar schatting omstreeks de 26 jaar.

Bron: Eurostat (Data Shop)

In Ierland is de vruchtbaarheid het hoogst met gemiddeld 2,0 kinderen per vrouw. Nederland heeft met ruim 1,7 kinderen per vrouw ook een relatief hoge vruchtbaarheid. De landen die in 2004 zijn toegetreden tot de EU, hebben een relatief laag kindertal: met uitzondering van Cyprus, Estland en Malta bevinden zij zich allemaal onder aan de ranglijst.

Figuur 2.10

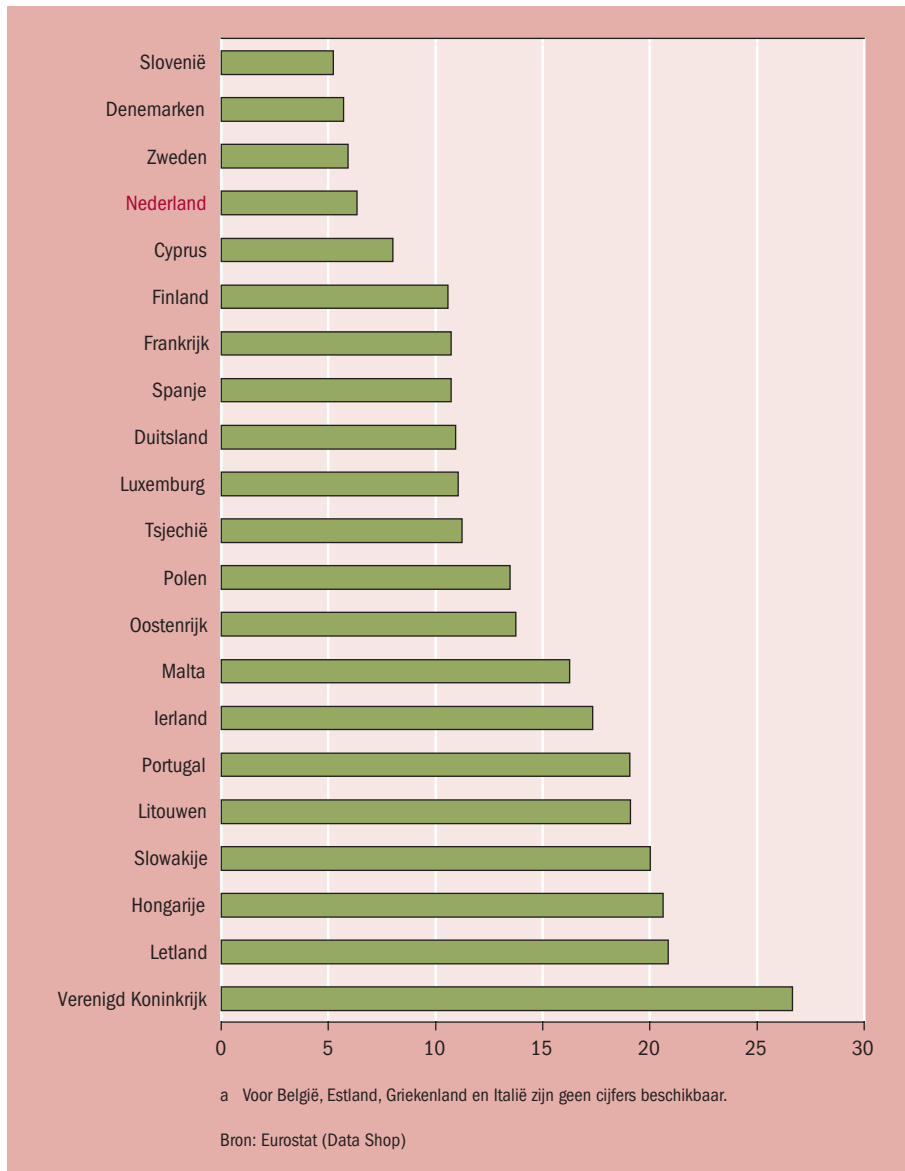
Uiteindelijk kindertal in EU-landen^a, 2004

Opvallend genoeg kennen vier van de nieuwe EU-lidstaten die ieder een relatief laag kindertal hebben, juist een relatief hoog percentage tienermoeders (15-19 jaar): in Letland, Hongarije, Slowakije en Litouwen werden in 2004 gemiddeld ongeveer 20 op de 1000 tienermeisjes moeder. In het Verenigd Koninkrijk komen de meeste tienermoeders voor: 26,7 geboorten per 1000 tienermeisjes. Nederland heeft samen met Zweden, Denemarken en Slovenië het kleinste aandeel tienermoeders van de EU-landen.

Figuur 2.11

Aantal levendgeborenen per 1000 tienermeisjes in EU-landen^a, 2004

2.6 Slotbeschouwing

De bevolkingssamenstelling verandert. Nederland telt steeds minder jongeren en steeds meer ouderen. Deze ontgroening en vergrijzing zijn twee belangrijke redenen waarom een toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen tegenwoordig niet

alleen voor vrouwen zelf van belang wordt geacht, maar ook voor de samenleving. De arbeidskracht van vrouwen is nodig om de economie draaiende te houden en zorg (financieel en daadwerkelijk) te kunnen bieden aan de grote groep ouderen. De oorzaak van de ontgroening is de sterke afname van het aantal geboortes in de jaren zeventig. Mogelijk speelde de opkomst van de tweede feministische golf daarbij een rol, evenals het gestegen opleidingsniveau van vrouwen en de introductie van de pil. Hierdoor zijn er nu minder jonge vrouwen en mannen die kinderen kunnen krijgen. Voor deze huidige jonge vrouwen is de moeizame combinatie van kinderen en betaald werk, in tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd, niet de belangrijkste reden waarom zij (nog) geen kinderen hebben. Van de vrouwen die op hun dertigste kinderloos zijn, geeft de helft als reden daarvoor aan dat zij eerst van hun vrijheid willen genieten. Ook de wens om eerst werkervaring op te doen en het ontbreken van een partner met een kinderwens zijn voorname redenen waarom vrouwen op hun dertigste nog kinderloos zijn (zie ook Dijkstra et al. 2003).

De vrees dat jonge vrouwen nog minder kinderen krijgen dan eerdere geboortecohorten lijkt ongegrond. Er zijn minder jonge vrouwen, maar die krijgen, tot nu toe, wel ongeveer evenveel kinderen als voorgaande cohorten. Het gemiddelde aantal kinderen per vrouw ligt al jaren op ruim 1,7 en lijkt niet verder af te nemen. Ook de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen, stijgt nauwelijks nog. Wel zullen de huidige jonge vrouwen (naar verwachting) iets vaker kinderloos blijven en ligt het gemiddelde kindertal onder het zogeheten vervangingsniveau. Voor een stabiele bevolking (dat wil zeggen, een bevolking die niet krimpt of groeit) zouden vrouwen gemiddeld 2,1 kinderen moeten krijgen. In de meeste andere EU-landen is het gemiddelde kindertal per vrouw nog lager dan in Nederland.

Een andere verandering van betekenis in de samenstelling van de bevolking is het toenemende aandeel niet-westerse allochtonen. Dit aandeel zal naar verwachting nog iets toenemen, maar minder snel dan in voorgaande jaren. Bovendien is een steeds groter deel van deze groep in Nederland geboren en getogen. Wat gezinsvorming betreft, lijken de leden van deze tweede generatie meer op de autochtone vrouwen dan op hun moeders. In de andere hoofdstukken van de Emancipatiemonitor zullen we zien of dat ook geldt voor andere aspecten van emancipatie, zoals opleidingsniveau, arbeidsparticipatie en economische zelfstandigheid.

Een derde verandering in de bevolking is het toenemende aantal alleenstaanden, met of zonder kinderen. Vooral vrouwen lopen een grote kans om tot deze groep te (gaan) behoren. Zij worden gemiddeld ouder dan mannen en overleven dus vaker hun partner. Bovendien gaan mannen na een scheiding of de dood van hun partner vaker opnieuw een relatie aan dan vrouwen. Het betekent dat vrouwen steeds vaker kostwinner (moeten) zijn, voor zichzelf en mogelijk voor hun kinderen. Niet alleen voor de Nederlandse samenleving is de arbeidsparticipatie van vrouwen dus steeds belangrijker, maar ook voor de vrouw zelf. De kans dat zij er perioden van haar leven alleen voor zal staan, is lang niet denkbeeldig.

Noot

- 1 De uitkomsten van het onderzoek werden in januari 2006 gepresenteerd in het televisieprogramma Netwerk. Er is niet schriftelijk over gerapporteerd.

3 Onderwijs

Max van Herpen (CBS), Vinodh Lalta (CBS) en Ans Merens (SCP)

Het onderwijs emancipatiebeleid had aanvankelijk, in de jaren zeventig, tot doel de onderwijsachterstanden van vrouwen op te heffen. Hun opleidingsniveau was destijds immers nog veel lager dan dat van mannen. Later is het beleid verbreed van alleen voortgezet onderwijs naar alle soorten onderwijs en is het ook gericht op het onderwijspersoneel. Sinds 1998 wordt er binnen het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) gewerkt volgens *gender mainstreaming*. Dat wil zeggen: duurzame integratie van emancipatiedoelstellingen in alle geledingen van het reguliere beleid (TK 2005/2006d). Om de emancipatoire doelstellingen te bereiken, wordt er daarnaast additioneel beleid gevoerd.

Als eerste relevant beleidsterrein kan worden genoemd de deelname van (allochtone) meisjes en vrouwen aan bèta- en technische onderwijsrichtingen. Deze maakt onderdeel uit van het veel bredere Deltaplan bèta/techniek, dat in 2004 van start is gegaan. Het plan is erop gericht de bèta- en technische opleidingen en banen aantrekkelijker te maken om te voorkomen dat er tekorten in deze beroepen ontstaan. Een nevendoeel van het Deltaplan bèta/techniek is meer vrouwen te interesseren voor technische opleidingen en beroepen. Een concrete doelstelling van het plan is dat de instroom van studenten in bèta- en technische opleidingen in 2007 15% is toegenomen en dat de gediplomeerde uitstroom in 2010 15% is gegroeid (beide ten opzichte van 2000), waaronder meer vrouwen en allochtonen (OCW 2003; TK 2005/2006e).

Een hieraan verwant project is De Glazen Muur, dat in 2005 geïnitieerd is door de directie Coördinatie Emancipatiebeleid (DCE) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw), en waarin het ministerie van OCW een van de participanten is. De Glazen Muur is gericht op het doorbreken van de scheiding tussen vrouwen- en mannenberoepen op de arbeidsmarkt. Enkele pilots van dit project hebben tot doel meisjes op verschillende momenten en op verschillende niveaus in het onderwijs te stimuleren een technische vervolgopleiding te kiezen.

Een tweede relevant terrein van onderwijs emancipatiebeleid betreft de positie van het vrouwelijk leidinggevend personeel in onderwijs en onderzoek. Zo wordt er sinds 1997 in het kader van de Wet Evenredige Vertegenwoordiging beleid gevoerd om het aandeel vrouwelijke schoolleiders te vergroten. Voor het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs is er het specifieke Aspasiaprogramma: het is gericht op het verbeteren van de doorstroom van vrouwen naar de functies van universitair hoofddocent (uhd) en hoogleraar (OCW 2005). Aan vrouwen in leidinggevende posities in onderwijs en onderzoek wordt in hoofdstuk 8 aandacht besteed.

In het beleid wordt in toenemende mate belang gehecht aan het idee van een leven lang leren. In dat kader is in 2005 op het ministerie van OCW, in samenwerking met het ministerie van SZW, de projectdirectie Leren en Werken van start gegaan. Het doel van het beleid is dat meer mensen hun werk of het zoeken naar werk gaan combineren met scholing die tot kwalificaties leidt (TK 2005/2006e). Dit kan van belang zijn voor herintredende vrouwen.

In dit hoofdstuk bezien we eerst de schoolloopbanen van meisjes en jongens vanaf het einde van de basisschool tot en met het hoger onderwijs (§ 3.1, 3.2, 3.3 en 3.4). De onderwerpen die daarbij aan bod komen, zijn onderwijsniveau en -richting en studierementen. Daarbij zal vanwege de eerdergenoemde segregatie naar onderwijsrichting meer nadruk liggen op de onderwijsrichting van meisjes en jongens dan op de andere onderwerpen. Afzonderlijke aandacht krijgen ook de arbeidsmarktperspectieven van veel door meisjes en jongens gevolgde opleidingen (§ 3.6). Voor het totaalbeeld schetsen we in paragraaf 3.5 het onderwijsniveau en de gevolgde richting van de totale bevolking. Daarna gaan we in op het leren op latere leeftijd (§ 3.7). Vervolgens worden in paragraaf 3.8 de uitkomsten voor Nederland vergeleken met die in andere Europese landen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotbeschouwing (§ 3.9).

3.1 De overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs

De meeste basisscholen laten hun leerlingen van groep 8 de Cito Eindtoets Basisonderwijs maken. Bij de keuze voor een schooltype van het voortgezet onderwijs speelt de score van de leerling op deze Cito-toets een belangrijke rol, naast het advies van de directeur van de basisschool. De toets bestaat uit de onderdelen taal, rekenen, wereldoriëntatie en studievaardigheden.

Tabel 3.1

Resultaten voor taal en rekenen in de Cito Eindtoets Basisonderwijs en de totaalscore, naar herkomst, 2004 (gemiddelde scores)^a

	taal		rekenen		totaalscore	
	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens
Turken	57,94	56,09	34,47	39,76	526,58	527,87
Marokkanen	61,58	58,16	34,13	39,10	527,36	528,53
Surinamers/ Antillianen/Arubanen	67,07	62,42	35,08	38,41	530,30	530,63
autochtonen	70,44	67,51	39,25	42,75	534,13	534,45
totaal	68,06	65,17	38,08	41,87	532,49	532,97

a De totaalscore bedraagt minimaal 515 en maximaal 550 punten. De gemiddelde totaalscore van leerlingen met een vwo-advies is 547, met een havo-advies 539 en met een vmbo-advies 526.

Bron: ITS/SCO/NWO (PRIMA'04) SCP-bewerking

De meisjes halen in alle groeperingen een hogere score dan de jongens op het onderdeel taal van de Cito-toets. De jongens doen het daarentegen beter bij rekenen. De totaalscore van de jongens is iets hoger dan van de meisjes. Groter zijn echter de verschillen in scores tussen de autochtone en de allochtone leerlingen en daarmee verschillen uiteraard ook de adviezen voor het vervolgonderwijs.

3.2 Het voortgezet onderwijs

Meer meisjes in het vwo

In het schooljaar 2004/'05 maakten meisjes net iets minder dan de helft uit van de populatie in het voortgezet onderwijs. In het speciaal onderwijs en het vmbo waren meisjes in de minderheid. In het havo en het vwo waren zij echter iets oververtegenwoordigd: 51% van alle leerlingen in het havo en 53% van de leerlingen in het vwo bestond uit meisjes. In 1990 was de verhouding tussen jongens en meisjes in het vwo nog gelijk. Overigens is in de laatste jaren de deelname van meisjes aan havo en vwo licht gedaald en aan vmbo licht gestegen.

Tabel 3.2

Deelname aan leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs^a, naar schoolsoort en herkomstgroepering, 2004/'05 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal	autochtoon	Turkije	Marokko	Suriname/ Antillen/Aruba
totaal voortgezet onderwijs (x 1000)	874,3	686,1	28,3	24,5	33,0
vrouwen	433,9	340,5	13,9	12,3	16,8
leerjaar 3	94,6	73,7	3,3	2,9	4,0
vmbo (%)	53	51	77	78	68
havo (incl. algemeen leerjaar) (%)	24	26	15	15	18
vwo (%)	22	24	8	8	14
mannen (x 1000)	440,5	345,7	14,3	12,3	16,2
leerjaar 3	97,5	76,2	3,3	2,9	3,9
vmbo (%)	59	56	81	81	72
havo (incl. algemeen leerjaar) (%)	23	24	13	13	17
vwo (%)	19	20	7	6	11

a Voortgezet onderwijs exclusief praktijkonderwijs en vmbo-afdelingen van de Agrarische Onderwijscentra.

Bron: CBS (Onderwijsstatistiek)

Allochtonen

Ook voor de allochtone leerlingen geldt dat er in 2004/'05 meer meisjes dan jongens in het havo en het vwo zaten. Van de Marokkaanse meisjes in leerjaar 3 zat 8% op een vwo-school tegen 6% van de jongens met dezelfde achtergrond.

Het verschil tussen autochtonen en allochtonen was echter beduidend groter dan tussen jongens en meisjes met een gelijk herkomstland. Zo waren er meer Turkse en Marokkaanse meisjes (en jongens) in het vmbo en beduidend minder in het havo en vwo dan autochtone meisjes (en jongens).

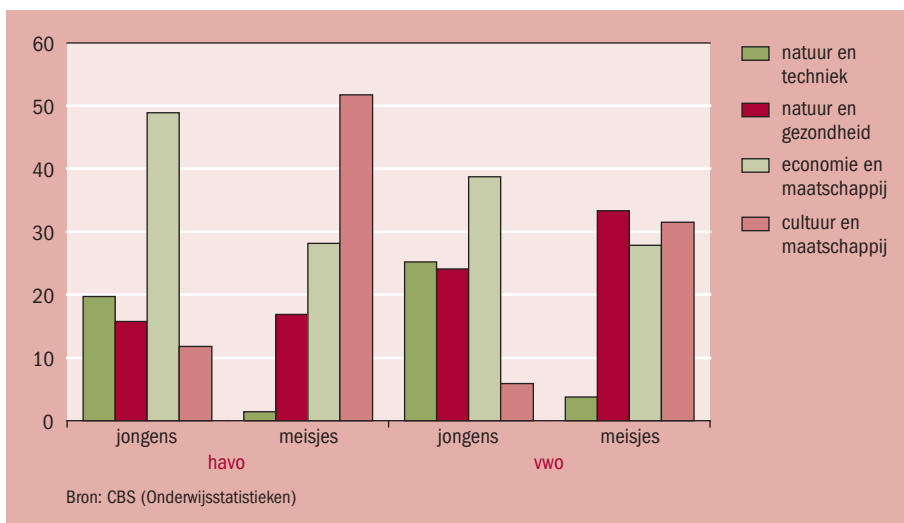
Richtingkeuze

Leerlingen in het havo en vwo kunnen uit vier richtingen kiezen waarin ze eindexamen doen: natuur en techniek, natuur en gezondheid, economie en maatschappij, en cultuur en maatschappij. Meisjes kiezen vaak anders dan jongens en leerlingen in het vwo kiezen anders dan leerlingen in het havo. Zo koos in 2004/'05 bijna de helft van de jongens in het havo voor economie en maatschappij, terwijl bij de meisjes cultuur en maatschappij veruit het populairst was. In het vwo koos bijna 40% van de jongens voor economie en maatschappij en de grootste groep meisjes voor natuur en gezondheid. Meisjes hadden nauwelijks interesse in natuur en techniek, maar hun deelname is, gerelateerd aan alle leerlingen die dit profiel volgen, in het vwo wel hoger dan in het havo. Uit ander onderzoek blijkt dat na invoering van het studiehuis (in 1998/'99) vwo-leerlingen minder kiezen voor het technische profiel dan voorheen; voor meisjes geldt dit bovendien sterker dan voor jongens (Huijts en Wolbers 2006). Bij de havoleerlingen heeft zich geen verandering in de keuze voor natuur en techniek voorgedaan.

In het algemeen kan worden gesteld dat de profielkeuze op de havo wat meer gesegregeerd is tussen jongens en meisjes dan op het vwo. Natuur en gezondheid – ook een bètarichting – is een tamelijk gemengde richting: de meisjes kiezen dit profiel (iets) vaker dan de jongens.

Figuur 3.1

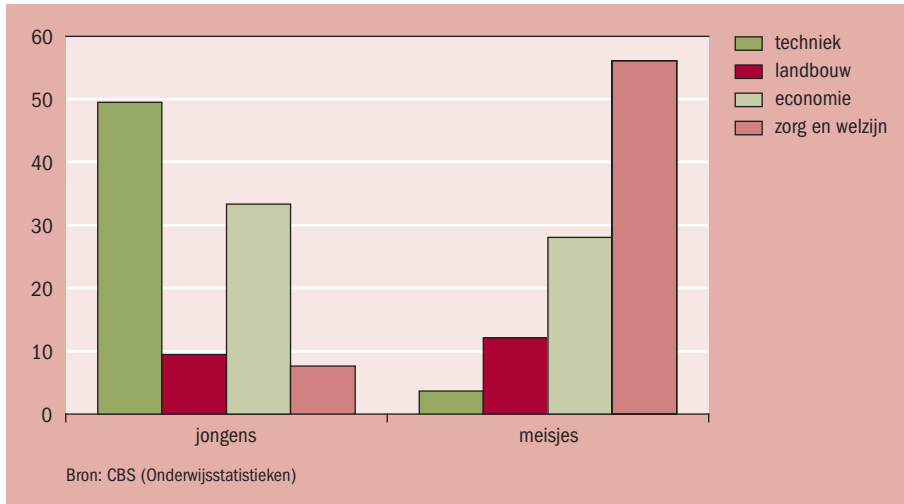
Profielkeuze in het havo en vwo, 2004/'05 (in procenten)

De jongens in het vmbo kiezen in de eerste plaats voor techniek en daarna voor economie. De meisjes kiezen voor zorg en welzijn en daarna voor economie.

Figuur 3.2

Sectorkeuze in het vmbo, 2004/'05 (in procenten)

Startkwalificatie

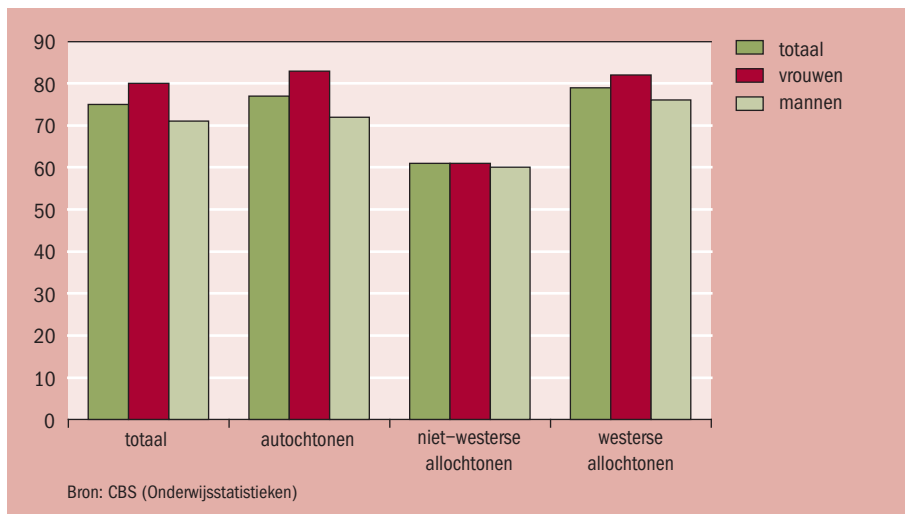
Nog vóór het eindexamen zijn al veel leerlingen uit het voortgezet onderwijs gestapt. Deze voortijdige schoolverlaters hebben geen startkwalificatie behaald. Maar ook degenen die een vmbo-diploma hebben behaald, beschikken er niet over. Een startkwalificatie staat immers gelijk aan een diploma havo, vwo of mbo op niveau 2. Voortijdige schoolverlaters behoren tot de risicjongeren; zij vinden vaak moeilijk een baan en vertonen eerder crimineel gedrag, dan leeftijdgenoten met een diploma.

In 2005 had driekwart van de 20-24-jarigen een startkwalificatie behaald, relatief meer meisjes dan jongens. Het aandeel jongeren met een startkwalificatie lag onder niet-westerse allochtonen duidelijk lager dan onder autochtonen en westerse allochtonen. Onder de niet-westerse allochtonen was echter het verschil tussen mannen en vrouwen een stuk kleiner.

In Lissabon is afgesproken dat in 2010 85% van de 20-24-jarigen een startkwalificatie zou moeten hebben. Duidelijk is dat Nederland (nog) niet aan deze doelstelling voldoet.

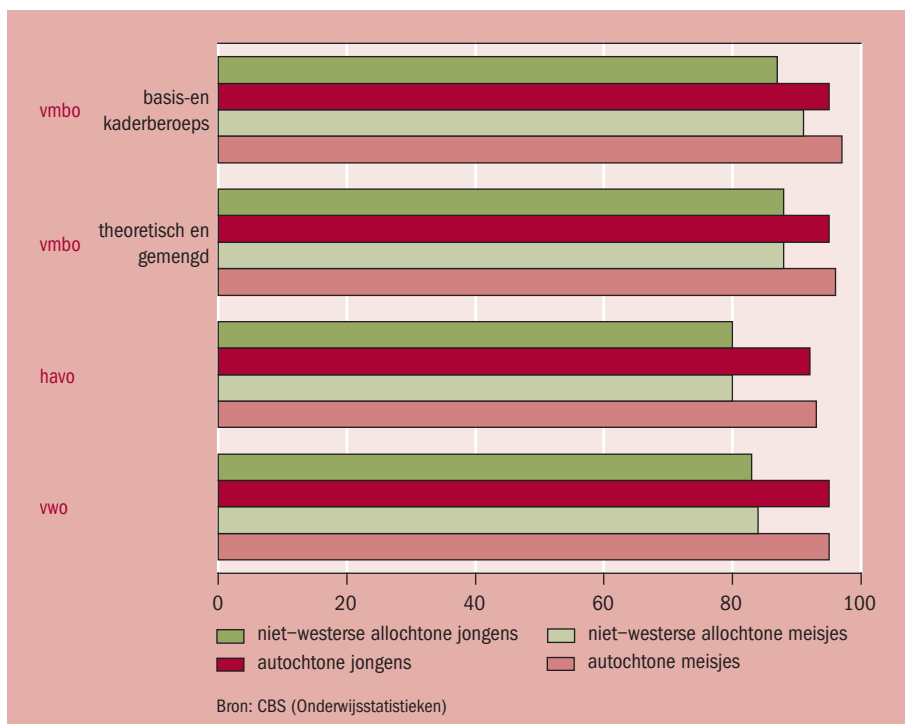
Figuur 3.3

Aandeel met een startkwalificatie onder de 20-24-jarigen, naar herkomstgroepering, 1995-2005 (in procenten)

Figuur 3.4

Geslaagden voor het eindexamen van het voortgezet onderwijs, naar schoolsoort en herkomstgroepering, 2004 (in procenten)

Examens

De meeste kandidaten slaagden voor hun eindexamen in 2004. Het aandeel niet-westerse allochtonen dat slaagde, was kleiner dan het aandeel autochtonen. Tussen jongens en meisjes bestond nauwelijks verschil; alleen in het basis- en kaderberoeps-gericht vmbo slaagden iets meer meisjes dan jongens.

3.3 Het middelbaar beroepsonderwijs

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) bestaat uit een beroepsopleidende leerweg (bol) en een beroepsbegeleidende leerweg (bbl). In de bbl ligt de nadruk meer op de praktijk, in de bol meer op de theorie.

In 2004/'05 bestond ongeveer de helft van de leerlingen in de bol uit meisjes. Dit aandeel is de afgelopen jaren vrijwel constant. Tussen de diverse studierichtingen waren er grote verschillen in de verdeling van jongens en meisjes. Van alle leerlingen die voor de richting zorg en welzijn kozen, bestond 84% uit meisjes. Bij techniek daarentegen was dat 19%.

Het keuzepatroon is veranderd sinds 1990. Zo is het aandeel meisjes in het landbouwonderwijs in veertien jaar tijd meer dan verdubbeld van 22% naar 51%. Overigens doen zich binnen het landbouwonderwijs wel sekseverschillen in studierichting voor. Meisjes volgen relatief vaak diervverzorging, paardenhouderij-sport, bloemschikken, levensmiddelen-technologie, terwijl jongens veel te vinden zijn bij landbouw, groene ruimte, plantenteelt en veehouderij. Ook in het ftechnisch onderwijs is het aandeel meisjes gegroeid.

Tabel 3.3

Aandeel vrouwen in de voltijdse beroepsopleidende en beroepsbegeleidende leerweg van het mbo, naar studierichting, 1990-2005 (in procenten)

	1990/'91	1995/'96	2000/'01	2002/'03	2004/'05
beroepsopleidende leerweg	50	48	51	51	51
techniek	12	15	18	19	19
economie	50	50	48	44	43
zorg en welzijn	88	88	88	86	84
landbouw	22	34	45	49	51
beroepsbegeleidende leerweg	27	.	34	39	37
techniek	5	.	3	3	3
economie	44	.	47	47	45
zorg en welzijn	95	.	90	90	87
landbouw	28	26	28	30	25

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken)

In de bbl bestond in 2004/'05 37% van de leerlingen uit meisjes. In 1990 was dat nog 27%. Ook in de bbl kozen meisjes vooral voor zorg en welzijn en waren er weinig geïnteresseerd in techniek: slechts 3% in deze sector was vrouw.

In de bbl is er in de afgelopen jaren geen verandering opgetreden in het keuzepatroon.

In de bol bereikten meer leerlingen een hoog kwalificatieniveau dan in de bbl in 2004/'05. Driekwart behaalde minimaal het niveau van vakopleiding tegen slechts de helft in de bbl. In de bol bereikten evenveel jongens als meisjes de hoge niveaus, in de bbl relatief meer meisjes (al zijn er wel iets meer jongens die de specialistenopleiding behaalden).

Figuur 3.5

Geslaagden voor het eindexamen mbo, naar kwalificatieniveau en leerweg, 2004/'05 (in procenten)

3.4 Het hoger onderwijs

Het hoger beroepsonderwijs

In het studiejaar 2005/'06 bedroeg het aantal studenten in het hoger beroepsonderwijs (hbo) 281.000, het deeltijd-hbo buiten beschouwing gelaten. Hiervan was 51% vrouw. Sinds 1997 is het aantal vrouwen hoger dan het aantal mannen. Vooral bij Surinamers en Antillianen/Arubanen bestaat het merendeel van de hbo-studenten uit vrouwen (figuur 3.7).

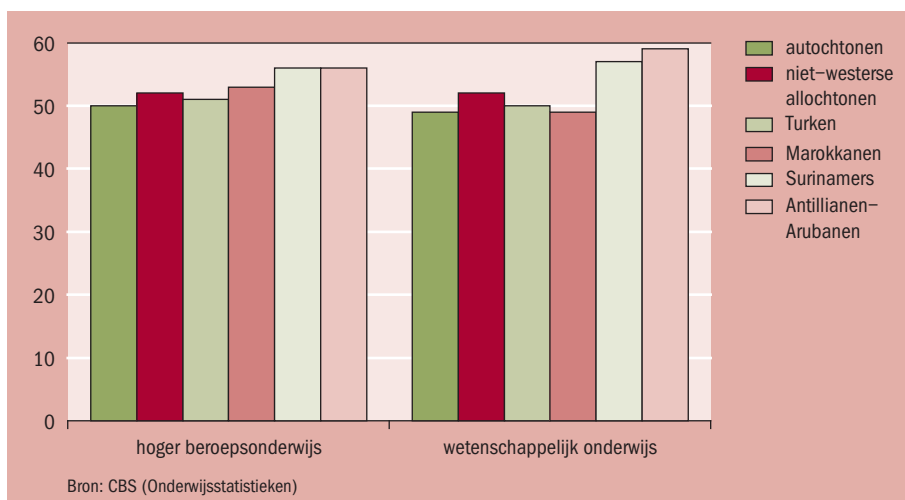
Figuur 3.6

Studenten in het voltijdse hbo en wo, 1990-2005 (in absolute aantallen x 10.000)

Figuur 3.7

Aandeel vrouwen onder de studenten in het hoger onderwijs, naar herkomstsgroepering, 2005/'06 (in procenten)

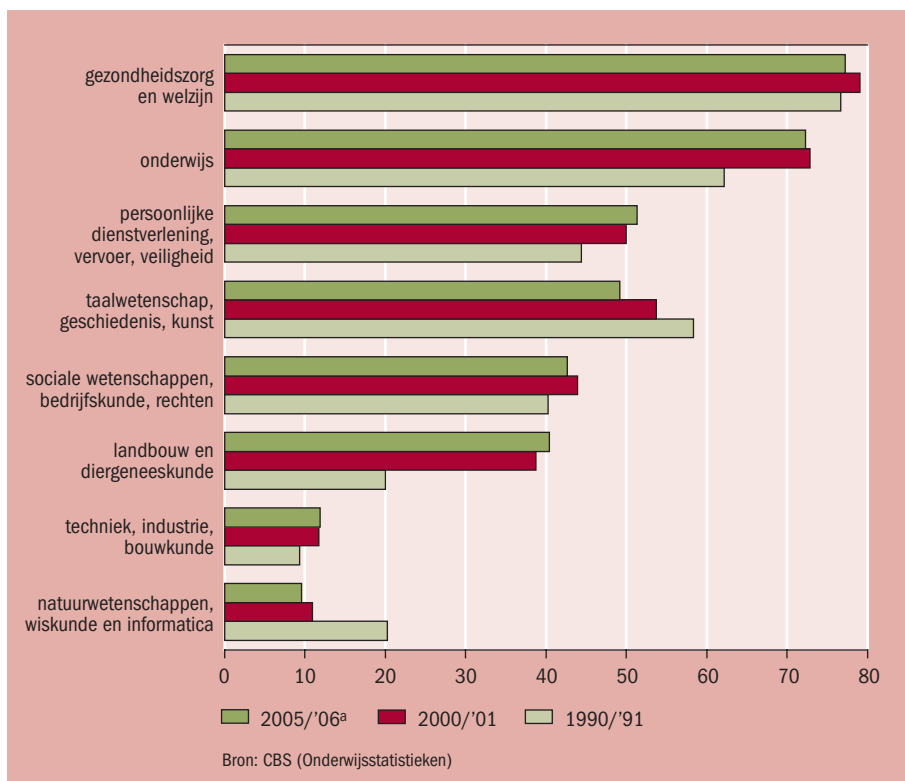

In een tweetal studierichtingen in het hbo waren vrouwen in 2005/'06 oververtegenwoordigd: gezondheidszorg & welzijn en onderwijs. In de technische richting en

de natuurwetenschappen waren zij daarentegen zwaar ondervertegenwoordigd. In de meeste studierichtingen is de verdeling van mannelijke en vrouwelijke studenten weinig veranderd sinds 1990. Alleen het aandeel vrouwen in de richting landbouw is fors toegenomen (veelal voedingstechnologie). Een opvallende afname is te zien bij taalwetenschap, geschiedenis en kunst en, vooral, de natuurwetenschappen.

Figuur 3.8

Aandeel vrouwen in het vol- en deeltijdse hbo, naar studierichting, 1990-2006 (in procenten)

Vrouwen behalen in het algemeen sneller hun hbo-diploma dan mannen. Van de vrouwelijke hbo-studenten die in 2000 zijn begonnen, had 63% na vijf jaar een diploma op zak. Van hun mannelijke medestudenten was dat nog niet de helft. Het verschil in studierendement tussen de seksen is de laatste jaren groter dan een aantal jaren geleden.

Figuur 3.9

Aandeel hbo-studenten dat binnen vijf jaar het einddiploma haalt, 1991-2000 (in procenten)

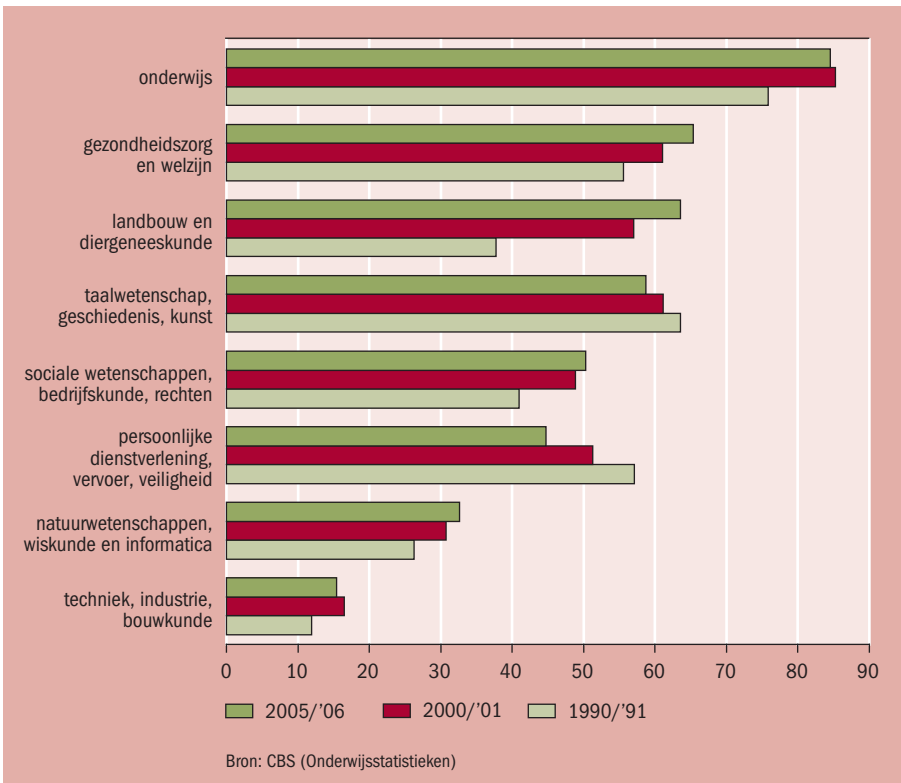
Het wetenschappelijk onderwijs

Na een jarenlange daling is het aantal studenten in het voltijds wetenschappelijk onderwijs sinds 1998 weer gestegen tot 191.000 in 2005/'06 (zie figuur 3.6). Het aantal vrouwelijke studenten steeg sterker dan het aantal mannelijke. In 2005/'06 bestond 49,5% van de studenten in het voltijds wetenschappelijk onderwijs uit vrouwen. Tien jaar eerder was dit aandeel nog 45%.

De verschillen in studiekeuze tussen mannen en vrouwen zijn in het wetenschappelijk onderwijs iets minder groot dan in het hoger beroepsonderwijs. In 2005/'06 waren de studierichtingen met het grootste aandeel vrouwen: onderwijs, gezondheidszorg en welzijn, en landbouw en diergeneeskunde. Techniek, industrie en bouwkunde, en natuurwetenschappen, wiskunde en informatica trokken relatief weinig vrouwelijke studenten. Sinds 1990 is in de meeste richtingen het aandeel vrouwen toegenomen, doordat het aantal vrouwelijke studenten op de universiteiten sterker toenam dan het aantal mannelijke. Uitzonderingen zijn persoonlijke dienstverlening, vervoer en veiligheid, en taalwetenschap, geschiedenis en kunst. Ook bij techniek was er in de laatste jaren sprake van een lichte daling van de deelname van vrouwen. Ander onderzoek laat zien dat vwo-meisjes sinds de invoering van de studieprofielen nóg minder voor een technische vervolgstudie kiezen dan daarvoor (Huijts en Wolbers 2006). Bovendien gaat van het geringe aandeel meisjes dat het profiel natuur en techniek heeft gevolgd, ook nog eens een kleiner aandeel dan van de jongens met dit profiel een technische vervolgopleiding doen.

Figuur 3.10

Aandeel vrouwen in het vol- en deeltijds wetenschappelijk onderwijs, naar studierichting, 1990-2006
(in procenten)

Ook in het wetenschappelijk onderwijs studeren vrouwen sneller af dan mannen. Van de vrouwen die in 1999 begonnen met hun studie, studeerde 62% binnen zes jaar af. Van de mannen uit datzelfde aanvangsjaar was dat 47%. Het verschil in studierendement is de afgelopen jaren toegenomen.

Figuur 3.11

Aandeel wo-studenten dat binnen zes jaar het einddiploma haalt, 1990-1999 (in procenten)

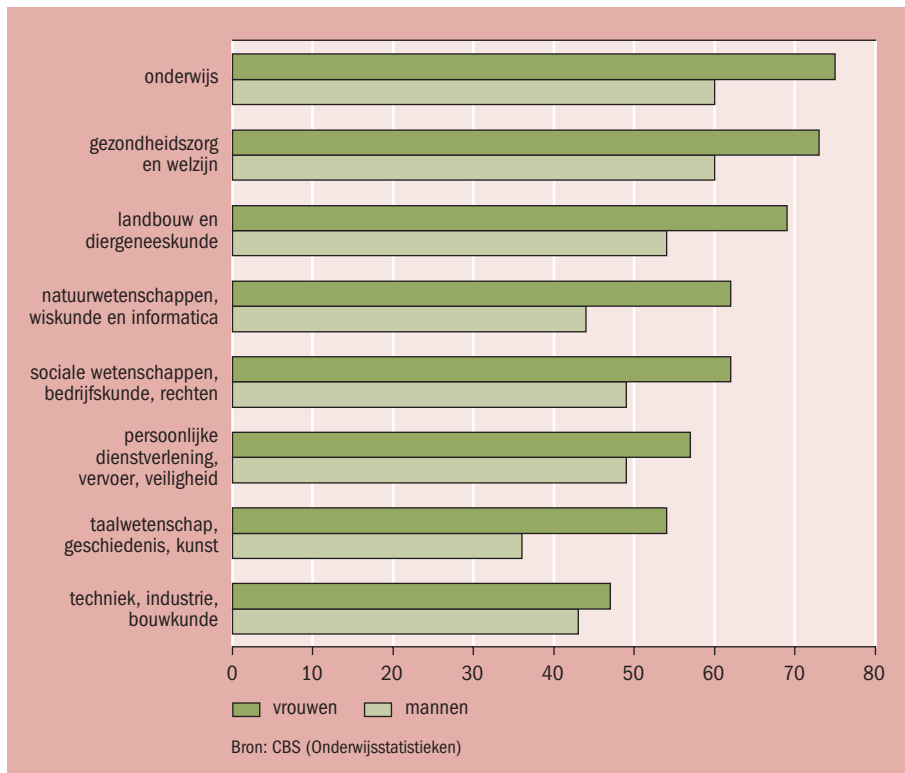

Mogelijk worden de cijfers over verschillen in studierendement beïnvloed door het feit dat mannen vaker dan vrouwen bètastudies volgen, die een langere onderwijsduur kennen (vijf in plaats van vier jaar). Uit de weergave van de studierendementen voor de afzonderlijke richtingen blijkt echter dat vrouwen in alle richtingen sneller afstuderen dan mannen. De verschillen zijn het grootst bij natuurwetenschappen en taalwetenschap, het kleinst bij techniek.

Het aandeel vrouwen bij academische promoties is in de afgelopen periode zeer sterk gestegen. Tot 1985 was hun aandeel nog geen 10%, in het studiejaar 2003/'04 bestond 40% van de promovendi uit vrouwen. De meesten promoveerden in de gezondheidszorg. Vergeleken met de mannen is de achterstand het kleinst in de studierichtingen gezondheid, gedrag en maatschappij, taal en cultuur, en recht.

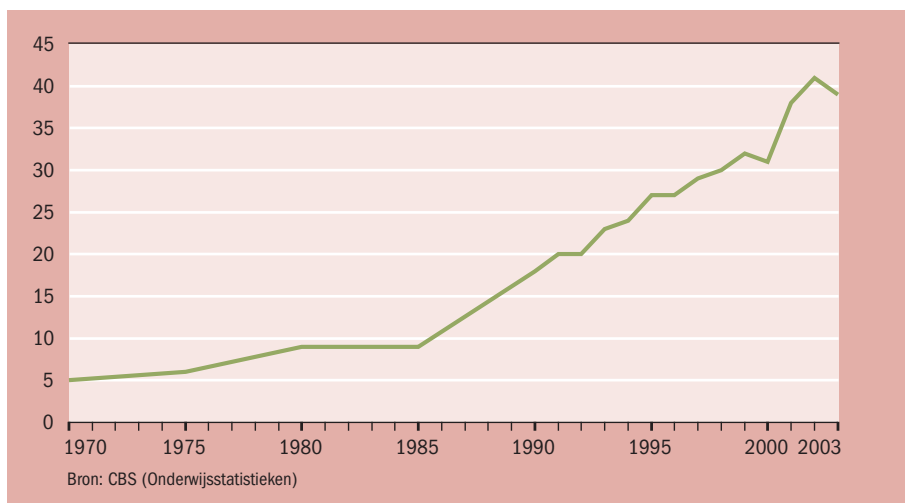
Figuur 3.12

Aandeel wo-studenten dat binnen zes jaar het einddiploma haalt, naar opleidingscluster, aanvangsjaar 1999 (in procenten)

Figuur 3.13

Aandeel vrouwen in academische promoties, 1970-2003 (in procenten)

3.5 Onderwijsniveau en -richting van de bevolking

Onderwijsniveau van de totale bevolking

Het onderwijsniveau van vrouwen van 25 jaar en ouder is in de afgelopen jaren gestegen. Weliswaar is het aandeel vrouwen met een mbo-diploma sinds 1995 constant gebleven, maar het aandeel dat een hbo- of wo-diploma heeft behaald, is duidelijk gestegen: van 17% in 1995 tot 23% in 2005. Het aandeel mannen met een hbo- of wo-diploma is in dezelfde periode ook gestegen, maar minder hard dan dat van vrouwen.

Het onderwijsniveau van de totale groep vrouwen was in 2005 nog steeds lager dan dat van de mannen: 23% van de vrouwen was hoogopgeleid (hbo of wo) tegen 29% van de mannen. Dit lagere niveau geldt vooral voor de vrouwen van 45 jaar en ouder. De 25-44-jarigen hebben nagenoeg hetzelfde onderwijsniveau als hun mannelijke leeftijdgenoten.

Tabel 3.5

Onderwijsniveau van de bevolking van 25 jaar en ouder, 1995-2005 (in procenten)

	1995	2000	2005
vrouwen	100	100	100
basisonderwijs	23	16	13
mavo	10	14	12
vbo	18	16	16
havo/vwo	4	7	8
mbo	28	28	28
hbo	13	13	15
wo	4	5	8
mannen	100	100	100
basisonderwijs	15	11	9
mavo	5	7	6
vbo	15	15	14
havo/vwo	4	6	7
mbo	37	34	34
hbo	15	16	17
wo	8	11	12

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

Onderwijsniveau van de allochtone bevolking

Het onderwijsniveau van de niet-westers allochtone bevolking is gemiddeld lager dan dat van de autochtone bevolking. Wel neemt het de laatste jaren duidelijk toe, zoals ook blijkt uit het verschil in niveau tussen de eerste en de tweede generatie.

Vooraf relatief veel Turken en Marokkanen zijn laagopgeleid. Zo had in 2005 ruim 40% van de Turkse en Marokkaanse vrouwen hooguit het basisonderwijs afgerond. Uit ander onderzoek is gebleken dat een flink aandeel van hen helemaal geen onderwijs heeft gevolgd (Turkenburg en Gijsberts 2006: 51). Onder de Turkse en Marokkaanse mannen is het aandeel laagopgeleiden iets kleiner dan onder de vrouwen. Ook voor de huwelijksmigranten geldt dat de mannen hoger zijn opgeleid dan de vrouwen. Deze huwelijksmigranten zijn overigens veel lager opgeleid dan hun leeftijdgenoten van de tweede generatie (Gijsberts 2004: 36-37).

De Surinamers en de Antillianen ronden vaker dan de Turken en de Marokkanen een vervolgonderwijs af. Vooral het mbo wordt door relatief veel Surinamers en Antillianen afgerond: bijna een derde heeft een diploma op mbo-niveau.

Gemiddeld genomen hebben de niet-westers allochtone mannen een hogere opleiding dan de vrouwen, maar in de tweede generatie is het verschil duidelijk kleiner dan in de eerste generatie.

Tabel 3.6

Onderwijsniveau van de bevolking van 25-64 jaar naar herkomstgroepering, 2005 (in procenten)

	bo	vbo	mavo	havo/vwo	mbo	hbo	wo	totaal
vrouwen								
totaal	13	16	12	8	28	15	8	100
autochtonen	12	17	12	7	29	16	7	100
allochtonen	16	10	8	15	25	11	11	100
eerste generatie	20	10	6	17	25	7	11	100
tweede generatie	9	11	11	11	26	20	11	100
niet-westerse allochtonen	26	12	5	16	23	7	8	100
eerste generatie	28	12	5	16	21	6	7	100
tweede generatie	9	8	10	13	34	15	9	100
Turken	42	15	4	14	14	3	3	100
Marokkanen	46	17	3	7	18	3	3	100
Surinamers	16	10	10	12	33	14	3	100
Antillianen/Arubanen	9	10	10	17	28	14	7	100
overige niet-westerse allochtonen	18	10	3	23	22	6	16	100
mannen								
totaal	9	14	6	7	34	17	12	100
autochtonen	8	15	6	6	35	19	11	100

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Tabel 3.6 (vervolg)

	bo	mavo	vbo	havo/vwo	mbo	hbo	wo	totaal
allochtonen	12	5	11	14	29	11	16	100
eerste generatie	15	4	11	16	30	7	14	100
tweede generatie	7	7	12	10	27	20	18	100
niet-westerse allochtonen	18	4	13	16	27	8	11	100
eerste generatie	19	4	13	16	27	6	10	100
tweede generatie	6	6	11	12	28	21	16	100
Turken	24	4	14	18	25	5	5	100
Marokkanen	32	4	14	14	21	4	6	100
Surinamers	13	8	14	11	34	12	6	100
Antillianen/Arubanen	8	4	12	12	38	16	8	100
overige niet-westerse allochtonen	10	3	11	19	26	7	21	100

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Onderwijsrichting

In 2005 had 42% van de vrouwen van 15-64 jaar een opleiding afgerond in een verzorgende of sociaal-culturele richting. Dit percentage is vrijwel constant gebleven sinds 1995. Van de mannen had slechts 14% in 2005 een diploma in een dergelijke richting. Bij hen zijn technische studies duidelijk meer in trek. Zo had in 2005 39% van de mannen in Nederland een technische studie afgerond tegen slechts 7% van de vrouwen. Het aandeel mannen en vrouwen met een diploma van een economische opleiding was vrijwel even groot.

Tabel 3.6

Onderwijsrichting van de bevolking van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	vrouwen			mannen			totaal		
	1995	2000	2005	1995	2000	2005	1995	2000	2005
algemeen	36	37	33	28	29	27	32	33	30
technisch	6	6	7	40	40	39	23	23	23
economisch	17	16	16	17	16	17	17	16	17
verzorgend, sociaal-cultureel	42	41	42	15	14	14	28	27	28

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

3.6 Arbeidsmarktperspectieven van meisjes- en jongensopleidingen

Op verschillende onderwijsniveaus is er nog steeds sprake van een aanzienlijke segregatie naar opleidingsrichting. Technische opleidingen hebben voornamelijk

mannelijke leerlingen, opleidingen in de zorg tellen in meerderheid vrouwen. Aan deze segregatie worden verschillende nadelen toegeschreven. In het onderwijs zelf hebben meisjes die voor een niet-traditionele richting kiezen, mogelijk meer moeite hun opleiding af te maken omdat zij veelal eenling in een groep zijn en omdat vrouwelijke rolmodellen vaak ontbreken.

Op de arbeidsmarkt is de onderwijssegregatie zichtbaar in het bestaan van typische vrouwen- en mannenberoepen. De beloning van vrouwenberoepen is vaak lager dan die van mannenberoepen, ook al is het beroepsniveau vergelijkbaar (De Ruijter et al. 2001; Ruijs 2005). Een ander nadeel dat aan de onderwijskeuze van meisjes wordt verbonden, is dat typische meisjesopleidingen minder goede kansen op werk zouden bieden dan typische jongensopleidingen.

We gaan nu nader in op de daadwerkelijke arbeidsmarktkansen van schoolverlaters van meisjes- en jongensopleidingen. Daarbij maken we, net als in vorige edities van de Emancipatiemonitor, gebruik van onderzoek naar de arbeidsmarktperspectieven van schoolverlaters van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA).¹ De opleidingen die veel door meisjes respectievelijk jongens worden gevolgd, zijn globaal dezelfde als in vorige jaren. De universitaire studies economie en bedrijfskunde worden echter niet langer als jongensopleiding beschouwd; de deelname van meisjes ligt inmiddels boven de 30%.

Tabellen 3.8 en 3.9 laten zien dat de arbeidsmarktperspectieven voor schoolverlaters van typische meisjes- en jongensopleidingen in de komende jaren gunstig zijn. De jongensopleidingen bieden nog iets meer kans op werk dan de meisjesopleidingen. In voorgaande jaren was het omgekeerde het geval of boden ze ongeveer even goede kansen op de arbeidsmarkt (Portegijs et al. 2002; Van Herpen et al. 2004).

Tabel 3.7

Arbeidsmarktperspectief tot 2010, uitwijkmogelijkheden en conjunctuurgevoeligheid van typische meisjesopleidingen

opleidingscategorie	arbeidsmarktperspectief	uitwijkmogelijkheden	conjunctuurgevoeligheid
vmbo verzorging	redelijk	gemiddeld	gemiddeld
mbo gezondheidszorg	redelijk	laag/gemiddeld	laag
hbo onderwijs en sociaal-cultureel	goed	gemiddeld	laag
hbo paramedisch	goed	erg laag	erg laag
wo letteren en sociaal-cultureel	redelijk	gemiddeld	gemiddeld

Bron: ROA (2005: 64-65, 68-69); aanvullende gegevens door ROA aan SCP verstrekt

Tabel 3.8

Arbeidsmarktperspectief tot 2010, uitwijkmogelijkheden en conjunctuurgevoeligheid van typische jongensopleidingen

opleidingscategorie	arbeidsmarktperspectief	uitwijkmogelijkheden	conjunctuurgevoeligheid
vmbo techniek	goed	laag/gemiddeld	gemiddeld
mbo techniek	goed	gemiddeld	gemiddeld/hog
hbo techniek	redelijk	gemiddeld	hoog/erg hoog
wo techniek	goed	gemiddeld/hog	hoog

Bron: ROA (2005: 64-65, 68-69); aanvullende gegevens door ROA aan SCP verstrekt

Twee andere criteria die het ROA hanteert om de arbeidsmarktperspectieven van schoolverlaters te beoordelen, zijn de uitwijkmogelijkheden die een opleiding biedt en de conjunctuurgevoeligheid.

Vanouds bieden meisjesopleidingen relatief weinig uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen omdat zij veelal voor één beroep of sector opleiden, zoals het onderwijs en de zorg. Ook in de komende jaren blijkt dat tot op zekere hoogte het geval: de mogelijkheden voor gediplomeerden van meisjesopleidingen om naar een ander beroep uit te wijken zijn doorgaans gemiddeld; de paramedische hbo-opleidingen vormen een uitzondering en geven erg weinig uitwijkmogelijkheden. De jongensopleidingen bieden gemiddelde uitwijkmogelijkheden. Schoolverlaters met een dergelijke opleiding staan er in dit opzicht dus iets gunstiger voor dan die met een meisjesopleiding.

Bij de conjunctuurgevoeligheid is het doorgaans andersom. De werkgelegenheid voor personen met een meisjesopleiding is relatief weinig gevoelig voor conjuncturele fluctuaties: zorg en onderwijs behoren tot de overheidssector.² Ook in de komende jaren is de conjunctuurgevoeligheid laag tot gemiddeld. Jongensopleidingen kennen een gemiddelde tot hoge conjunctuurgevoeligheid. Deze leiden veelal op tot beroepen in de industrie, bouw en transportsector, die sterk gevoelig zijn voor schommelingen in de conjunctuur.

Om te bezien of allochtone meisjes die van school komen, andere kansen op werk hebben dan allochtone jongens, hebben we een andere benadering moeten volgen omdat recente gegevens over veel door hen gevolgde opleidingen niet beschikbaar zijn. Enerzijds is gebruikgemaakt van een analyse van het ROA van de kansen op werk van categorieën schoolverlaters in de afgelopen tien jaar. Anderzijds hebben we gekeken naar de arbeidsmarktperspectieven van veel door allochtone vrouwen en mannen gevolgde richtingen in het hoger onderwijs.

De analyse van het ROA laat zien dat vrouwelijke allochtone schoolverlaters in de periode 1996-2004 een kleinere kans op werkloosheid hadden dan mannelijke allochtone schoolverlaters.³ Wel waren (en zijn) de arbeidsmarktkansen van de allochtone meisjes in het algemeen nog steeds slechter dan die van de autochtone

meisjes (ROA 2005: 74-75). Dat heeft vermoedelijk vooral te maken met het lagere behaalde onderwijsniveau van allochtonen ten opzichte van dat van autochtonen; de arbeidsmarktperspectieven van de meeste lage(re) opleidingen waren in de afgelopen jaren immers minder gunstig dan die van de meeste hoge(re) opleidingen (ROA 2001; ROA 2003). Voor de komende jaren daarentegen tellen de lage(re) opleidingen evenveel perspectiefrijke opleidingscategorieën als de hoge(re) opleidingen (ROA 2005: 64).

Voor het hoger onderwijs is het beeld niet eenduidig. Allochtone meisjes volgen niet duidelijk vaker dan allochtone jongens richtingen met een beter of slechter arbeidsmarktperspectief. In het hbo volgen de allochtone meisjes minder vaak dan de jongens economische (matig perspectief) en technische opleidingen (redelijk perspectief). Veel meer zijn ze te vinden op sociaalagogische opleidingen (goed perspectief). Op de universiteiten studeren de allochtone meisjes vaker dan de jongens rechten (matig perspectief) en sociale wetenschappen (redelijk perspectief) maar minder vaak economie (matig perspectief) en techniek (goed perspectief) (Turkenburg en Gijsberts 2006: 47-48). Daarnaast kan nog worden vastgesteld dat allochtone meisjes vaker dan autochtone meisjes kiezen voor economische en technische opleidingen, zowel in het hbo als in het wo. Ze kiezen dus minder seksespecifiek dan autochtone meisjes.

Al met al kunnen we concluderen dat voor meisjes die de school verlaten, de kansen op werk iets minder goed zijn dan voor jongens. Ook de mogelijkheden om van beroep te switchen, die de meisjesopleidingen bieden, zijn wat kleiner dan die van de jongensopleidingen. Gunstig voor meisjes daarentegen is dat de werkgelegenheid in de beroepen waarin zij vaak terechtkomen, veel minder gevoelig is voor schommelingen van de conjunctuur dan die in veel technische jongensberoepen.

3.7 Leren op latere leeftijd

Ook op latere leeftijd wordt nog aandacht aan onderwijs en scholing besteed. In 2005 werden 1,3 miljoen opleidingen (aan scholen, opleidingsinstituten of in bedrijven) gevolgd door personen van 25-64 jaar. Iets minder dan de helft van de opleidingen duurde langer dan een jaar; de overige waren korte opleidingen. De helft van alle opleidingen werd gevolgd door vrouwen. Zij volgden relatief meer lange dan korte opleidingen.

De Lissabondoelstellingen schrijven voor dat in 2010 minstens 12,5% van de 25-64-jarigen deelneemt aan leeractiviteiten. Het kabinet heeft Nederland echter een hogere doelstelling opgelegd, 20%, om het land tot de meest concurrerende kenniseconomieën te laten behoren. In 2005 nam 16,6% van alle 25-64-jarigen deel aan leeractiviteiten; de deelname van vrouwen in deze leeftijd was iets lager (14%). De laatste jaren stagneert de groei in deze percentages. De Lissabonnorm voor leren op latere leeftijd wordt dus wel al gehaald, zowel voor het totaal als voor vrouwen,⁴ de Nederlandse norm van 20% (nog) niet.

Tabel 3.9

Volwassen onderwijsdeelnemers, naar leeftijd, duur van de opleiding en geslacht, personen van 25-64 jaar, 2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	deelnemers (x 1000)			aandeel vrouwen (%)		
	alle opleidingen	lange opleidingen	korte opleidingen	alle opleidingen	lange opleidingen	korte opleidingen
totaal	1260	603	657	14	7	7
25-34 jaar	497	302	195	22	13	9
35-44 jaar	389	167	222	15	7	8
45-54 jaar	267	96	171	12	5	7
55-64 jaar	107	38	69	6	2	3

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

De meeste opleidingen werden in 2005 gevolgd door personen van 25-44 jaar, maar ook een flink aantal 45-54-jarigen volgde onderwijs. Vanaf 55-jarige leeftijd nam de deelname beduidend af. Deze leeftijdsgroep zit nog ver af van de Lissabonnorm van 12,5%.

In de jongere leeftijdscategorieën waren vrouwen in het totale aantal onderwijs-volgenden ondervertegenwoordigd, maar vanaf 45-jarige leeftijd waren zij in de meerderheid.

Ook op latere leeftijd kiezen vrouwen andere studierichtingen dan mannen. Vrouwen verdiepten zich in 2005 vooral in onderwijs en humaniora (talen), sociaal-culturele onderwerpen, verzorging en kunst, of volgden een medische opleiding. Wiskunde, natuur en techniek kregen beduidend minder vrouwelijke aandacht.

Tabel 3.10

Deelname aan onderwijs op latere leeftijd, naar studierichting, personen van 25-64 jaar, 2005 (in procenten)

	algemeen	onderwijs en humaniora	wiskunde, natuur en techniek	medisch	economisch, administratief, commercieel	juridisch, bestuurlijk, veiligheid	sociaal-cultureel, verzorging, kunst	overige studierichtingen	
totaal	1	24	13	11	25	5	18	2	100
mannen	1	18	23	5	29	6	14	4	100
vrouwen	1	30	5	16	21	3	22	2	100

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Acht van de tien personen van 25-64 jaar die in 2005 een opleiding volgden, hadden hiervoor een aan de arbeidsmarkt gerelateerde reden. Meer mannen dan vrouwen gaven een dergelijke reden als motivatie.

Bijblijven en ander werk waren voor zowel veel mannen als vrouwen belangrijke redenen om een opleiding te volgen. Iets meer vrouwen dan mannen gaven bijblijven op als motivatie. Promotie was voor veel meer mannen dan vrouwen de belangrijkste reden, kans op werk daarentegen voor veel meer vrouwen dan mannen.⁵

Tabel 3.11

Motivatie van onderwijsdeelnemers op latere leeftijd, personen van 25-64 jaar, 2005 (in procenten)

	arbeidsmarkt- gerelateerd	belangrijkste motivatie					
		bijblijven	verplicht	promotie	ander werk	kans op werk	
totaal	77	34	20	16	24	7	100
mannen	78	33	19	19	24	5	100
vrouwen	76	35	20	12	24	9	100

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Studieverlof en bekostiging

Vier op de tien van de 25-64-jarigen die in 2005 een opleiding volgden, kregen studieverlof van hun werkgever. Er waren meer mannen die studieverlof kregen, dan vrouwen: 45% tegen 38 %. Bovendien kregen mannen iets meer studieverlof dan vrouwen.

Van meer dan de helft van de 25-64-jarigen die een opleiding volgden, werden de studiekosten geheel of gedeeltelijk betaald door de werkgever. Dit gebeurde beduidend vaker voor de mannen dan voor de vrouwen: 60% tegen 49%.

Tabel 3.12

Studieverlof voor en bekostiging van onderwijs aan 25-64-jarigen, naar geslacht, 2005 (in procenten)

	studieverlof	uren per week (abs.)	zelf betaald		gedeeltelijk zelf betaald
			zelf betaald	niet zelf betaald	
totaal	42	5,9	46	46	9
mannen	45	6,1	40	51	9
vrouwen	38	5,7	52	40	9

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Ook uit ander onderzoek komt naar voren dat mannen vaker dan vrouwen deelnemen aan beroeps- of bedrijfsgerichte cursussen. Nadere analyse laat zien dat de deelname van vrouwen en mannen met een hbo- of wo-diploma ongeveer even groot is. Op de lage(re) opleidingsniveaus doen zich echter verschillen voor en die zijn groter naarmate het opleidingsniveau lager is. Zo nemen laagopgeleide mannen twee keer zo vaak als vrouwen deel aan beroeps- of bedrijfsgerichte cursussen (E-Quality 2006).

Uit recent onderzoek is gebleken dat ook een kleiner deel van de allochtone werknemers deelneemt aan bedrijfsopleidingen dan van de autochtone. Onder hen is echter het verschil in deelname tussen mannen en vrouwen kleiner dan onder autochtonen (E-Quality 2006).

3.8 Een Europese vergelijking

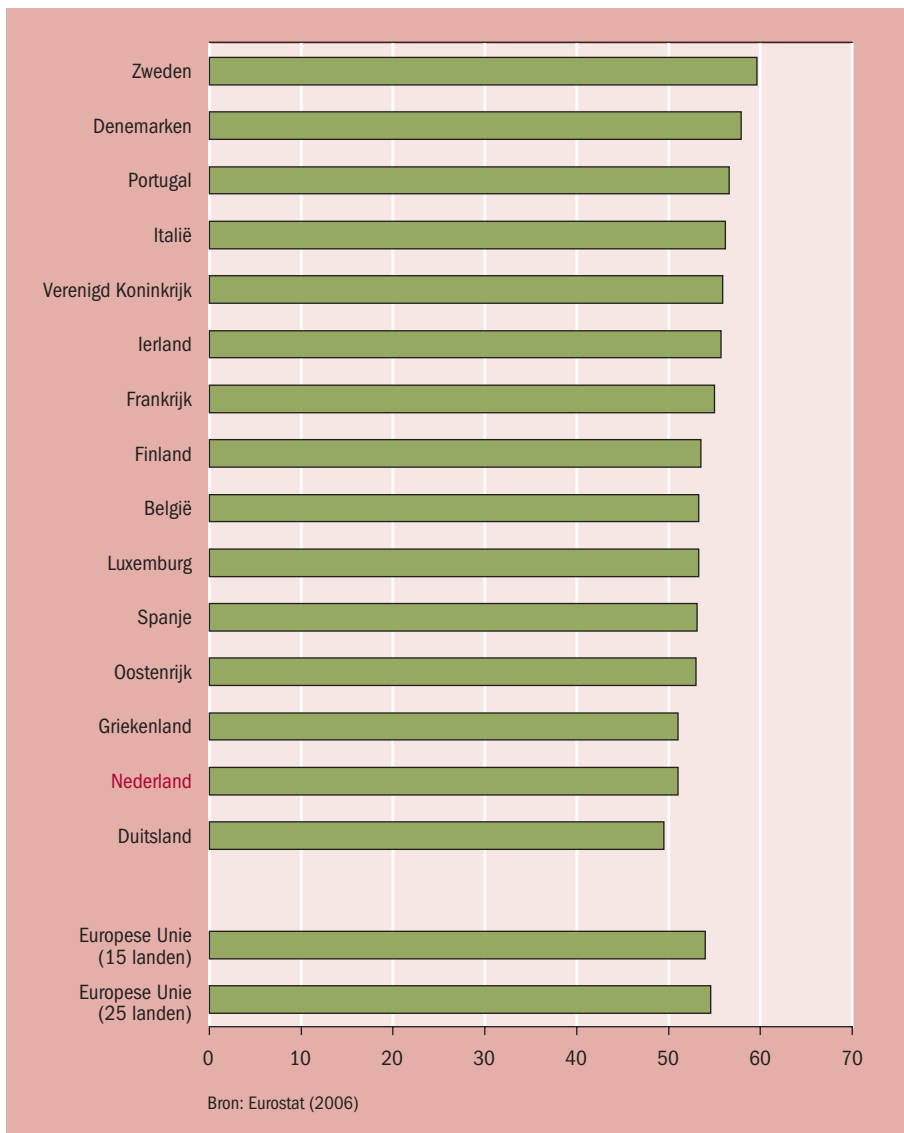
In 2003 bedroeg het aandeel vrouwen in het hoger onderwijs in Nederland 51%. Alleen in Duitsland was dit aandeel kleiner. In de overige – de te vergelijken – landen van de Europese Unie (EU) was het groter, in Zweden met 59,6 % het grootst. Ook in Denemarken, Portugal en Italië maakten vrouwen een flink deel uit van de studenten in het hoger onderwijs.

Bij deze vergelijking moet men in gedachte houden dat de onderwijssystemen van de diverse landen niet helemaal vergelijkbaar zijn. Zo kennen Duitsland en Nederland een uitgebreid stelsel van (middelbaar) beroepsonderwijs. Dat fungeert vaak als eindonderwijs en de deelname aan hoger onderwijs is daardoor lager dan in andere landen (SCP 2000).

Het opleidingsniveau in Nederland is iets hoger dan gemiddeld in Europa. De minste laagopgeleiden zijn te vinden in Scandinavië, Duitsland en Oostenrijk en daarna in Nederland. Vrouwen zijn in het algemeen iets lager opgeleid dan mannen. De achterstand van de vrouwen op de mannen in hun deelname aan hoger secundair onderwijs (havo/vwo-niveau) is in Nederland, na Oostenrijk, Duitsland en Luxemburg, het grootst.

Figuur 3.14

Aandeel van vrouwen onder de studenten in het hoger onderwijs in EU-landen, 2003 (in procenten)

Figuur 3.15

Aandeel van de bevolking in EU-landen, dat geen hoger secundair onderwijs heeft behaald, personen van 25-64 jaar, 2002 (in procenten)

3.9 Slotbeschouwing

De trend van een stijgend opleidingsniveau van vrouwen heeft zich ook in de afgelopen jaren doorgezet. Vrouwen nemen steeds meer deel aan het hoger onderwijs en promoveren ook veel vaker dan vroeger. Bovendien studeren zij beduidend sneller af dan mannen. Het opleidingsniveau van de mannen is in de afgelopen jaren ook wel toegenomen, maar in een lager tempo dan bij de vrouwen. Per saldo worden de verschillen tussen vrouwen en mannen dus steeds kleiner. In de bevolking van 25 tot 45 jaar zijn de vrouwen en de mannen al ongeveer even hoog opgeleid.

Ook het opleidingsniveau van allochtonen neemt nog steeds toe. Onder hen zijn verschillen tussen vrouwen en mannen vooral te vinden bij de Turken en Marokkanen en de leden van de eerste generatie. De vrouwen en mannen van de tweede generatie zijn ongeveer even hoog opgeleid.

Daarentegen is de segregatie naar onderwijsrichting veel minder veranderd. Technisch opgeleiden zijn bijna altijd mannen, opleidingen voor verzorgende beroepen werden en worden overwegend door vrouwen gevolgd. Economisch-administratieve opleidingen zijn vanouds al redelijk gemengd; en tegenwoordig telt de universitaire economiestudie zo veel vrouwen (meer dan 30%) dat deze nu ook als gemengd geldt.

Binnen de technische opleidingen zijn er in de afgelopen vijftien jaar wel enkele verschuivingen opgetreden. Zo volgen nu veel meer vrouwen een landbouwopleiding (die tot de technische opleidingen in ruime zin worden gerekend, maar getalsmatig minder gewicht in de schaal leggen dan de technische opleidingen in enge zin). Verder zijn de aandelen vrouwen in de technische mbo-opleidingen en in de natuurwetenschappen iets toegenomen. Op de universiteiten daarentegen is het aandeel vrouwen in technische studierichtingen iets afgenomen en in het hbo constant gebleven. Het aandeel meisjes dat op havo en vwo het profiel natuur en techniek kiest, is eveneens gering (minder dan 5% kiest dit). Na de invoering van de studieprofielen blijkt de belangstelling van vwo-meisjes om een technisch profiel te kiezen nog minder te zijn dan voorheen. Bovendien is de animo van havo- en vwo-meisjes om een technische vervolgopleiding te gaan doen, ook afgenomen.

Dit zijn geen wenselijke ontwikkelingen zowel vanwege het belang van de beschikbaarheid van voldoende (toekomstige) werknemers in de technische sector als met het oog op de doorbreking van de onderwijssegregatie tussen vrouwen en mannen. De doelstelling van een 15% grotere instroom van (onder meer) vrouwen in de technische en bètaopleidingen in 2007, lijkt moeilijk te realiseren.

Beleid gericht op vergroting van het aandeel technische en bètastudenten in het algemeen (zoals het Deltaplan bèta/techniek) en op doorbreking van de onderwijssegregatie in het bijzonder zal zich dus niet alleen moeten richten op de periode voorafgaand aan de profielkeuze (tot de leeftijd van 15 à 16 jaar), maar bij meisjes ook op de periode voorafgaand aan en rond de keuze voor een vervolgstudie (16-18-jarigen). Scholen kunnen hierbij een rol spelen, want het is gebleken dat op scholen die

de keuze voor natuur en techniek expliciet stimuleren, meer leerlingen daarvoor kiezen (Van Langen 2005).

Opmerkelijk is dat het beleid gericht op doorbreking van de onderwijssegregatie zich beperkt tot het stimuleren van de deelname van vrouwen aan technische en natuurwetenschappelijke opleidingen. Wellicht blijft onopgemerkt dat in de opleidingen voor de gezondheidszorg, die ook tot de bètaopleidingen behoren, meisjes en vrouwen tegenwoordig even goed (universiteiten) of sterker (mbo en hbo) zijn vertegenwoordigd dan hun mannelijke leeftijdgenoten. Ook uit de profielkeuze op havo en vwo komt dit beeld naar voren. Het profiel natuur en gezondheid wordt even vaak (havo) of iets vaker (vwo) door meisjes gevolgd.

Verder is het opvallend dat er niet of nauwelijks beleidsinspanningen zijn om de deelname van jongens aan verzorgende en pedagogische opleidingen te stimuleren. Want ook hier geldt dat er ondanks wat verschuivingen (meer jongens op verpleegkundige opleidingen, maar meer meisjes op lerarenopleidingen) per saldo weinig is veranderd in de aandelen van jongens in deze typen opleidingen. Het zou waardevol zijn als meer jongens en mannen verzorgende, welzijns- en pedagogische opleidingen gaan volgen. De jongens in de kinderopvang en op de basisschool hebben dan vaker dan nu het geval is, een rolmodel. In de kinderopvang werken immers vrijwel uitsluitend vrouwen en op de basisscholen is 80% van de leerkrachten vrouw.

Het argument dat een groter aandeel mannelijke leerkrachten, behalve voor het opheffen van segregatie, ook beter zou zijn voor jongens, blijkt echter niet op te gaan. Althans, in onderzoek kan dit niet worden aangetoond. Het geslacht van de leerkracht bleek er niet toe te doen voor de prestaties en het gedrag van jongens aan het eind van de basisschool (Driessen en Doesborgh 2004).

Voor de vooruitzichten op werk zijn de pabo en lerarenopleidingen in de komende jaren een goede keuze. Dat geldt overigens ook voor de, eveneens veel door vrouwen gevolgde, paramedische hbo-opleidingen, maar voor de andere meisjesopleidingen is het perspectief iets ongunstiger. De opleidingen waar voornamelijk jongens voor kiezen, technische opleidingen op alle niveaus, bieden in het algemeen goede arbeidsmarktperspectieven. Een voordeel dat de meisjesopleidingen wel steeds blijken te hebben, is dat de vraag naar gediplomeerden van deze opleidingen minder gevoelig is voor conjuncturele schommelingen dan de vraag naar schoolverlaters van de jongensopleidingen.

Allochtone meisjes die schoolverlaters waren, hadden in de afgelopen tien jaar minder kans op werkloosheid dan allochtone jongens. Het is onduidelijk hoe hun perspectieven in de komende jaren zullen zijn. Allochtone meisjes met een hbo- of wo-diploma hebben daarentegen, gezien de richtingen die zij volgen, niet significant betere of slechtere arbeidsmarktperspectieven dan de jongens.

Ook op latere leeftijd volgen steeds meer mensen onderwijs; vrouwen doen dat ongeveer even vaak als mannen. Wel volgen mannen vaker dan vrouwen een opleiding in

het kader van hun werk. Vrouwen doen dat vaker om hun kansen op het verkrijgen van werk te vergroten.

Met een deelname van 17% van alle 25-64-jarigen (en van 14% van de vrouwen in deze leeftijd) voldoet Nederland al aan de Lissabonnorm dat in 2010 minstens 12,5% van de 25-64-jarigen deelneemt aan leeractiviteiten. De hogere norm van 20% die Nederland zichzelf in dat kader heeft opgelegd, wordt (nog) niet gehaald. Zeker in de oudere leeftijdsgroepen (vanaf 45 jaar) valt nog veel 'winst' op dit terrein te behalen.

Vergeleken met die in de meeste andere Europese landen is de deelname van vrouwen aan het hoger onderwijs in Nederland aan de geringe kant. Toch kan een aandeel van 51% vrouwen zeker niet laag worden genoemd. Bezien we het opleidingsniveau van de bevolking van 25-64 jaar dan is het beeld anders. Dit is in Nederland hoger dan in de meeste andere EU-landen.

Noten

- 1 Zie voor een nadere bepaling van de arbeidsmarktperspectieven van de diverse opleidingen van schoolverlaters ROA (2005: 25-48).
- 2 Dit maakt de meisjesopleidingen uiteraard wel gevoelig voor politieke besluitvorming over bezuinigingen in onderwijs en zorg.
- 3 Voor de rest van de allochtone beroepsbevolking gold dit echter niet. Het is dus met name de jonge generatie allochtone vrouwen die het relatief goed deed (en doet) op de arbeidsmarkt (ROA 2005: 81).
- 4 Bij deze vergelijking past enig voorbehoud. De Lissabondoelstelling heeft betrekking op het tweede kwartaal van het jaar, terwijl de deelnamecijfers uit de EBB betrekking hebben op het gehele jaar.
- 5 De vraag naar kans op werk is alleen voorgelegd aan personen die op het moment van enquêteren geen betaald werk hadden.

4 Betaalde arbeid

Marc Cuijpers (CBS), Brigitte Hermans (CBS), Wil Portegijs (SCP)

Het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen is altijd een belangrijk thema geweest in het emancipatiebeleid. Via betaalde arbeid kunnen zij een eigen inkomen verwerven en dat schept ruimte voor persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling en bescherming tegen (uitkerings)afhankelijkheid en armoede. Arbeidsdeelname biedt tevens kansen voor emancipatie en integratie, voor sociale contacten buiten de familiekring en de eigen gemeenschap. Betaalde arbeid is dus goed voor vrouwen. De laatste jaren is er nog een reden bijgekomen om veel belang te hechten aan de arbeidsdeelname van vrouwen. Verhoging ervan is noodzakelijk om de gevolgen van de vergrijzing en ontgroening op te vangen. Wanneer de arbeidsparticipatie niet stijgt, komt de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat in het geding en kan Nederland steeds slechter concurreren in de wereldeconomie. Omdat veel vrouwen nog niet werken, of slechts in deeltijd, schuilt er vooral onder hen veel onbenut arbeidspotentieel. Als zij meer uren buitenshuis gaan werken, lost dat het probleem van de toekomstige arbeidstekorten voor een flink deel op (TK 2005/2006b).

De groei van de arbeidsdeelname van vrouwen blijft echter sinds 2002 achter bij de verwachting. Een doelstelling uit het Meerjarenbeleidsplan van 2000 is dat in 2010 65% van de vrouwen een baan heeft van ten minste twaalf uur per week (TK 2000/2001). Om dat streefcijfer te halen is het nodig dat de participatie van vrouwen na 2000 even snel doorgroeit als in de jaren negentig. Dat is niet het geval. Tevens blijkt dat een steeds groter deel van de vrouwen in deeltijd werkt. Het aantal vrouwen met een fulltimeaanstelling is sinds 1990 nauwelijks toegenomen, terwijl het aantal met een deeltijdbaai bijna is verdubbeld, zo bleek in de *Emancipatiemonitor 2004* (Portegijs et al. 2004). Vergeleken met andere Europese landen neemt in Nederland een hoog percentage vrouwen deel aan de arbeidsmarkt, maar tevens blinkt ons land uit door het zeer hoge aandeel deeltijdwerkers. Nederlandse vrouwen van 15 tot 65 jaar hadden (incl. de niet-werkenden) in 2004 een arbeidsdeelname van gemiddeld 0,42 fte (fulltime-equivalenten). Het Europese gemiddelde ligt op 0,47 fte en alleen Luxemburg, Italië en Malta scoren nog lager dan Nederland. Bovendien is in geen enkel Europees land, met uitzondering van Malta, het verschil tussen de arbeidsdeelname van vrouwen en mannen in voltijdequivalenten zo groot als in ons land (Plantenga en Remery 2005). Bij de actualisatie van het Meerjarenbeleidsplan in 2005 is er daarom een extra doelstelling toegevoegd aan de al bestaande: niet alleen moeten meer vrouwen aan het werk, maar zij moeten ook meer uren gaan werken. Het arbeidsvolume (de gemiddelde arbeidsparticipatie in fte's van de bevolking van 15-64 jaar, incl. de niet-werkenden) van de Nederlandse vrouwen moet toenemen tot 0,50 fte, naar verwachting het Europese gemiddelde in 2010. Op basis van scenario-

studies zal bepaald worden op welke termijn deze doelstelling gehaald kan worden. Verder wil men het aandeel vrouwen met een eigen bedrijf vergroten, in het bijzonder bij allochtone vrouwen.

Een andere doelstelling van het beleid is het doorbreken van de 'glazen tussenwanden', dat wil zeggen: van de concentratie van vrouwen in een beperkt aantal vrouwenberoepen. Gesteld wordt dat mannen in een veel breder scala van sectoren werken en gemakkelijker kunnen doorstromen naar een functie in een andere sector. Deze horizontale seksesegregatie 'leidt onder meer tot het verlies van potentieel zowel in de mannen- als de vrouwensectoren' (TK 2005/2006b). Met name wil men vrouwen meer interesseren voor techniek/bètarichtingen.

Deze doelstellingen gelden voor alle vrouwen, autochtoon en allochtoon. De arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen krijgt extra aandacht, gezien hun achterstand op dit gebied.

In dit hoofdstuk gaan we na hoe het staat met de arbeidsparticipatie van vrouwen. De meest recente cijfers komen uit 2005. Van een aantrekkende economie was toen nog geen sprake. Dit hoofdstuk gaat dus over de arbeidsparticipatie van vrouwen bij een slechte conjunctuur. In paragraaf 4.1 bespreken we allereerst de deelname van vrouwen en mannen aan betaalde arbeid. Is het aandeel vrouwen met een baan van twaalf uur of meer per week toegenomen? In paragraaf 4.2 gaan we in op de kenmerken van de vrouwelijke en mannelijke beroepsbevolking. Aan de orde komen het aantal uren dat vrouwen en mannen per week werken, de sectoren waarin zij werken, en hun positie in de werkring. In paragraaf 4.3 richten we de aandacht op werkloosheid en in 4.4 op arbeidsongeschiktheid. En in paragraaf 4.5 staat de motivatie ten aanzien van betaalde arbeid centraal. Het hoofdstuk wordt in paragraaf 4.6 afgesloten met de belangrijkste conclusies. Bij de bespreking ligt de nadruk op de ontwikkelingen van de laatste jaren.

4.1 Deelname aan betaalde arbeid

Beroepsbevolking

In 2005 maakten 7,4 miljoen mensen van 15-64 jaar deel uit van de beroepsbevolking; ruim 4 miljoen mannen en 3 miljoen vrouwen. Het grootste deel van hen had een betaalde baan van twaalf uur of meer per week en behoorde daarmee tot de werkzame beroepsbevolking. In 2005 behoorden 245.000 vrouwen en 238.000 mannen tot de werkloze beroepsbevolking. Zij hadden geen werk of een baan van minder dan twaalf uur per week, maar waren actief op zoek naar een baan van twaalf uur of meer per week en daarvoor op korte termijn beschikbaar.

Ruim 3,5 miljoen mensen van 15-64 jaar maakten in 2005 geen deel uit van de beroepsbevolking. Ruim zes op de tien personen uit deze groep is vrouw. Groepen die niet tot de beroepsbevolking behoren, zijn: mensen met banen van minder dan twaalf uur per week, studenten/scholieren, arbeidsongeschikten, vroeggepensioneerden en vutters, en mensen die door de zorg voor kinderen en/of het huishouden niet beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt.

Vanaf 1995 tot 2005 is het aantal personen in de beroepsbevolking toegenomen met 12%. Vrouwen namen veruit het grootste deel van deze groei voor hun rekening. In 2005 maakten 653.000 meer vrouwen en 152.000 meer mannen deel uit van de beroepsbevolking dan in 1995. Het aandeel van vrouwen steeg hiermee van 38% in 1995 naar 43% in 2005.

Tabel 4.1

Arbeidspositie, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in absolute aantallen x 1000)

	totaal	beroepsbevolking			niet-beroepsbevolking
		totaal	werkzaam	werkloos	
1995					
vrouwen	5169	2529	2249	281	2640
mannen	5329	4067	3814	253	1262
2000					
vrouwen	5295	2912	2755	157	2382
mannen	5434	4275	4162	114	1159
2003					
vrouwen	5391	3099	2905	194	2292
mannen	5512	4301	4096	205	1210
2005					
vrouwen	5424	3182	2937	245	2243
mannen	5519	4219	3981	238	1299

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

Bruto- en nettoarbeidsparticipatie

In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw is de nettoarbeidsparticipatie oftewel de arbeidsdeelname van vrouwen steeds gestegen. In 1987 werkte 35% van de vrouwen van 15-64 jaar in een baan van twaalf uur of meer per week, in 2002 gold dat voor 54% van de vrouwen. Vanaf 2002 bleef hun arbeidsdeelname constant.¹ Debet hieraan is ook de werkloosheid. Deze begon na een jarenlange daling vanaf 2001 weer te stijgen. De brutoarbeidsparticipatie (werkzamen en werklozen) van vrouwen nam in de jaren 2002-2005 nog wel toe. In 2005 was deze 59%, 2 procentpunten hoger dan in 2002. Er traden dus nog steeds vrouwen toe tot de beroepsbevolking. Echter, zij slaagden er niet altijd in een betaalde baan te vinden.

De stijging van de brutoarbeidsparticipatie komt vooral door de afname van het aandeel vrouwen dat vanwege de zorg voor het gezin of huishouden thuis wil blijven. In 2002 wilde nog 14% van de 15-64-jarige vrouwen om deze reden geen baan van twaalf uur of meer per week. In 2005 was dat 11% (niet in tabel).

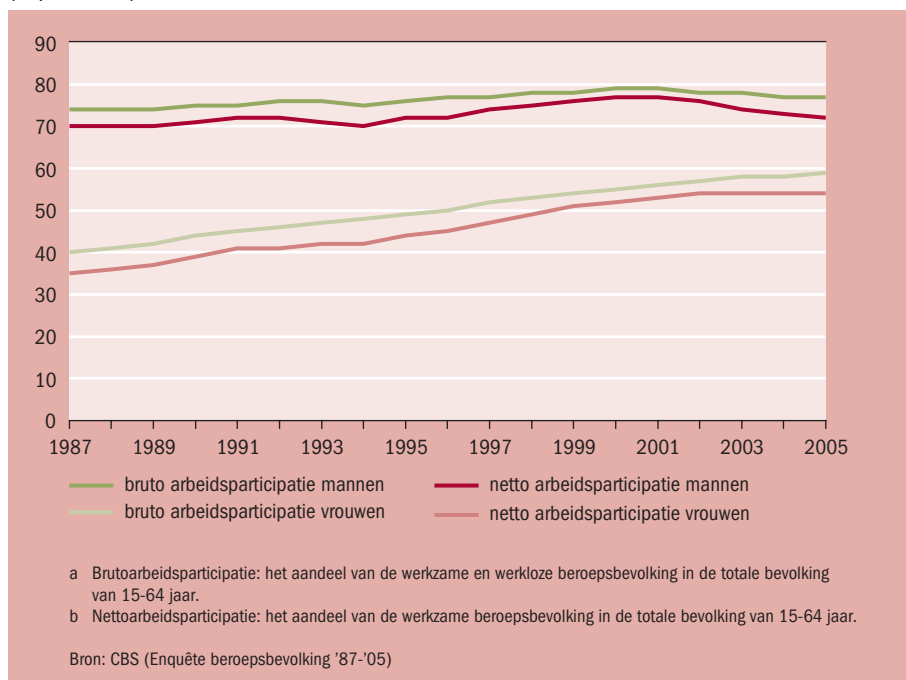
Bij de mannen zien we een iets andere ontwikkeling. Bij hen nam de arbeidsdeelname van 1988 tot 2001 licht toe. Na 2001 zette echter een daling in, van 77% in 2001

naar 72% in 2005. Dat dit niet uitsluitend door de werkloosheid kwam, blijkt uit de afname van de brutoparticipatie. In 2005 bedroeg deze 77%. Dat is 2 procentpunten lager dan in 2001. Het ligt voor de hand aan te nemen dat deze daling veroorzaakt werd door de stijging van het percentage mannen dat met de VUT ging. Echter, het aandeel 15-64-jarige mannen dat aangeeft niet te willen werken vanwege de VUT, lag in 2001-2005 steeds rond de 4%. Wel is in deze periode het aandeel mannen dat vanwege studie of opleiding niet beschikbaar is voor werk, enigszins toegenomen (niet in tabel).

We kunnen concluderen dat ook in de laatste jaren de verschillen in de netto- en brutoarbeitsparticipatie tussen vrouwen en mannen weer iets kleiner zijn geworden. Ze zijn echter nog steeds tamelijk groot.

Figuur 4.1

Brutoarbeitsparticipatie^a en nettoarbeitsparticipatie^b, personen van 15-64 jaar, 1987-2005 (in procenten)

Bruto- en nettoarbeitsparticipatie en leeftijd

In alle leeftijdsgroepen is in de periode 2000-2005 de arbeidsdeelname van vrouwen gestegen, behalve in de groep van 15-24 jaar. Vanaf 2001 daalde de participatie van jonge vrouwen met 6 procentpunten tot 37% in 2005. Ook onder de jonge mannen nam de participatie na 2001 af. Dit komt deels door de werkloosheid die vanaf 2001 weer is gaan stijgen en vooral onder jongeren erg hoog is (zie ook tabel 4.15). Maar

ook de brutoparticipatie van zowel jonge vrouwen als jonge mannen liep terug. Immers, wanneer het aanbod van banen geringer wordt, zullen jongeren zich minder snel aanbieden op de arbeidsmarkt. Zij kunnen ervoor kiezen om bijvoorbeeld (nog) een opleiding te volgen. Op deze manier kunnen ze het toetreden tot de arbeidsmarkt uitstellen tot een gunstiger tijdstip.

De participatie van vrouwen is het hoogst onder de 25-34-jarigen. Ruim zeven van de tien vrouwen in deze leeftijdsgroep hadden in 2005 een betaalde baan van ten minste twaalf uur per week; bijna acht op de tien maakten deel uit van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking.

De sterkste stijging van de arbeidsdeelname deed zich in 2000-2005 voor bij 45-64-jarige vrouwen. Deze toename komt voor een groot deel ook door de doorstroming van de jongere cohorten in de hogere leeftijdscategorieën. In deze gevallen zijn de oudere vrouwen niet meer gaan werken, maar zijn de jongere werkenden steeds ouder geworden.

Bij mannen is de laatste vijf jaar zowel de netto- als de brutoparticipatie in alle leeftijdscategorieën gedaald, behalve onder de 55-64-jarigen.

Tabel 4.2

Bruto- en nettoarbeidsparticipatie, naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2000-2005 (in procenten)

	vrouwen						mannen					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2000	2001	2002	2003	2004	2005
brutoarbeidsparticipatie												
totaal	55	56	57	58	58	59	79	79	78	78	77	77
15-24 jaar	45	47	46	45	43	43	49	51	50	49	48	46
25-34 jaar	75	74	74	77	77	79	94	93	93	93	93	92
35-44 jaar	65	67	68	69	70	71	94	94	93	93	93	92
45-54 jaar	55	57	60	63	64	65	90	90	90	90	89	89
55-64 jaar	20	21	23	25	27	29	49	50	54	54	55	56
nettoarbeidsparticipatie												
totaal	52	53	54	54	54	54	77	77	76	74	73	72
15-24 jaar	41	43	42	40	37	37	47	47	45	44	41	40
25-34 jaar	71	71	71	72	72	73	92	91	90	88	87	87
35-44 jaar	62	64	65	65	65	66	92	92	91	90	88	88
45-54 jaar	52	55	57	60	60	61	88	88	88	87	85	85
55-64 jaar	20	20	22	24	26	27	47	49	52	52	53	52

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'00-'05)

Nettoarbeidsparticipatie en herkomst

De arbeidsdeelname van niet-westerse allochtonen is sinds 1995 sterk gestegen, maar is nog steeds aanzienlijk lager dan die van autochtonen. Deze lage deelname

hangt samen met hun gemiddeld lagere opleidingsniveau. Naarmate het opleidingsniveau toeneemt, wordt de arbeidsparticipatie hoger en de kans op werkloosheid kleiner (zie ook tabellen 4.4 en 4.17). Vooral personen van Turkse en Marokkaanse herkomst hebben relatief vaak basisonderwijs, vbo of mavo als hoogste opleiding. Voor de vrouwen uit deze groepen geldt dit nog meer dan voor de mannen (zie ook tabel 3.5).

Niet-westers allochtone vrouwen hebben minder vaak betaald werk dan autochtone. In 2005 had 56% van de autochtone vrouwen een baan van twaalf uur of meer per week tegenover 38% van de niet-westerse vrouwen. Na een jarenlange afname is dit verschil sinds 2003 bovendien weer iets toegenomen. Een verklaring hiervoor is de werkloosheid, die bij de niet-westers allochtone vrouwen sterker groeide dan bij de autochtone vrouwen (zie ook tabel 4.16).

Binnen de groep niet-westers allochtone vrouwen zijn er grote verschillen naar land van herkomst. De arbeidsdeelname van de Surinaamse vrouwen houdt al jaren gelijke tred met die van autochtone vrouwen en bedroeg in 2005 55%. Onder de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen nam ten opzichte van 2003 de deelname iets af tot 48%. Van de Turkse vrouwen steeg daarentegen de arbeidsparticipatie van 29% naar 31%. Het laagst was zij onder de Marokkaanse vrouwen: maar 27%, iets minder dan in 2003, had in 2005 een betaalde baan van twaalf uur of meer per week.

Zowel bij autochtonen als bij (westerse en niet-westerse) allochtonen was de netto-arbeidsparticipatie van mannen hoger dan die van vrouwen. Het verschil is het grootst bij Marokkanen: de mannen hebben bijna tweemaal zo vaak een betaalde baan als de vrouwen. Onder de Surinamers echter is het onderscheid tussen vrouwen en mannen veel kleiner dan bij autochtonen.

Tabel 4.3

Nettoarbeidsparticipatie, naar herkomstgroepering, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1995	2000	2003	2005	1995	2000	2003	2005
autochtonen	45	54	56	56	74	79	77	75
westerse allochtonen	44	51	53	56	67	74	72	67
niet-westerse allochtonen	28	36	39	38	46	58	56	56
w.o.								
Turken	17	26	29	31	43	61	60	57
Marokkanen	14	19	28	27	41	47	52	52
Surinamers	44	55	55	55	56	72	67	64
Antillianen/Arubanen	33	50	50	48	56	60	55	63

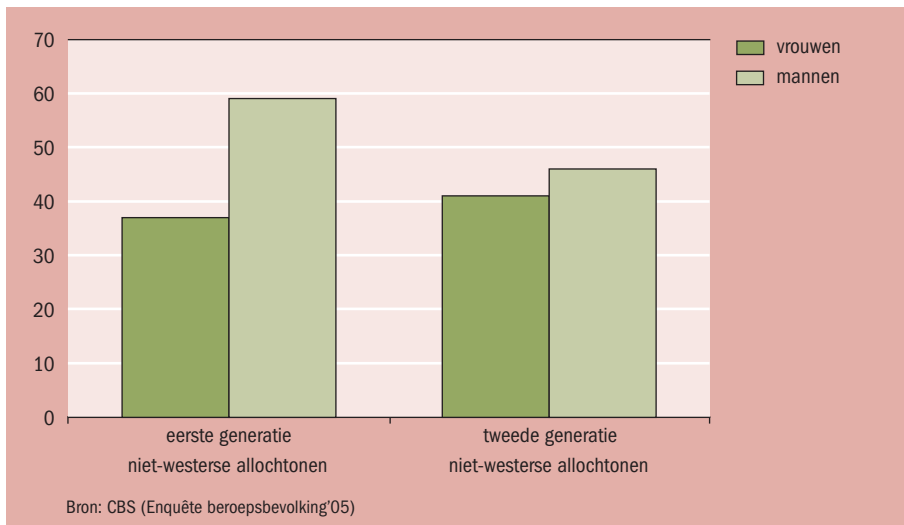
Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '95-'05)

De tweede generatie van niet-westers allochtone vrouwen doet het beter op de arbeidsmarkt dan de eerste. De arbeidsdeelname van de tweede generatie lag in 2005 op 41% tegen 37% bij de eerste generatie.

Een aanzienlijk deel van de leden van de tweede generatie is jong en is nog bezig met school of studie. Zij zijn daardoor niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt. Dit verklaart waarom de deelname van de mannelijke leden van de tweede generatie lager is dan die van de eerste generatie. In de leeftijdsgroepen vanaf 25 jaar is de arbeidsdeelname van de tweede generatie veel hoger dan die van de eerste generatie van niet-westerse allochtonen.

Figuur 4.2

Nettoarbeidsparticipatie van niet-westerse allochtonen, naar generatie, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

Nettoarbeidsparticipatie en onderwijsniveau

De sekseverschillen in arbeidsdeelname zijn het kleinst bij hoogopgeleiden. Van de vrouwen met een academische opleiding werkte in 2005 78% tegenover 85% van de mannen. Bij hbo-ers is dat respectievelijk 76% en 84%. De verschillen zijn het grootst bij de laagopgeleiden. Slechts 22% van de vrouwen met alleen basisonderwijs had in 2005 een baan van twaalf uur of meer per week; bij de mannen was dit 45%. Bij de mannen en vrouwen met een vbo-diploma zijn de verhoudingen ongeveer hetzelfde. Op vrijwel alle onderwijsniveaus zijn de verschillen in arbeidsdeelname tussen vrouwen en mannen echter kleiner geworden.

Tabel 4.4

Nettoarbeidsparticipatie, naar onderwijsniveau, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1995	2000	2003	2005	1995	2000	2003	2005
totaal ^a	44	52	54	54	72	77	74	72
basisonderwijs	17	24	23	22	47	52	48	45
vbo	32	36	39	37	76	78	74	73
mavo	31	36	37	36	47	55	52	47
havo/vwo	40	52	52	50	52	63	62	58
mbo	57	64	64	64	82	85	84	81
hbo	65	74	76	76	81	87	85	84
wo	74	83	80	78	85	90	86	85

a Inclusief onderwijsniveau onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

Nettoarbeidsparticipatie en type huishouden

In 1995 werkten vrouwen met kinderen nog veel minder vaak dan vrouwen zonder kinderen. Steeds meer vrouwen echter combineren de zorg voor kinderen met betaalde arbeid. De arbeidsdeelname van vrouwen met minderjarige kinderen is dan ook sinds 1995 fors gestegen. Bij de vrouwen zonder kinderen groeide de arbeidsdeelname veel minder.

In 2005 werkten ruim zes van de tien vrouwen die met een partner en minderjarige kinderen leefden. Bij de vrouwen met alleen een partner was dat 56%. In 2000 was de arbeidsdeelname van vrouwen met een partner en zonder kinderen nog hoger dan die van samenwonende vrouwen met kinderen. Ook de alleenstaande moeders maakten een flinke inhaalslag ten opzichte van de vrouwen zonder kinderen. In 2005 werkte 54% van deze moeders tegenover 36% in 1995. Van de alleenstaande moeders met kinderen van 12-17 jaar had zelfs 61% in 2005 een baan van twaalf uur per week of meer. De arbeidsparticipatie van alleenstaande vrouwen zonder kinderen bedroeg 56%. Anno 2005 is er dus nog maar nauwelijks verschil tussen de arbeidsdeelname van vrouwen met en vrouwen zonder kinderen (tabel 4.5).

Laagopgeleide vrouwen met kinderen hebben veel minder vaak een betaalde baan dan hoogopgeleide moeders. Bijna acht van de tien hbo- of wo-geschoolde moeders met een partner en met minderjarige kinderen hadden een betaalde baan in 2005, tegenover slechts 17% van de moeders met uitsluitend basisonderwijs. De arbeidsdeelname van jonge vaders is in het algemeen erg hoog. Zo werkten in 2005 ruim negen van de tien middelbaar en hoogopgeleide vaders (tabel 4.6).

Tabel 4.5

Nettoarbeidparticipatie, naar positie in het huishouden en leeftijd van het jongste thuiswonende kind, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1995	2000	2003	2005	1995	2000	2003	2005
eenpersoonshuishouden	51	58	57	56	63	70	67	63
ouder zonder partner met minderjarig(e) kind(eren), w.v.	36	46	53	54	63	82	76	79
jongste kind 0-5 jaar	28	31	38	48	75	90	75	75
jongste kind 6-11 jaar	34	54	56	53	61	89	79	81
jongste kind 12-17 jaar	46	54	67	61	62	76	74	80
ouder zonder partner met alleen meerderjarig(e) kind(eren)	39	50	54	53	64	76	71	74
lid van paar zonder kinderen	54	57	56	56	73	77	75	73
lid van paar met minderjarig(e) kind(eren), w.v.	40	54	60	62	90	93	92	91
jongste kind 0-5 jaar	39	55	59	62	91	94	93	92
jongste kind 6-11 jaar	39	52	59	60	91	92	91	92
jongste kind 12-17 jaar	45	56	62	63	90	92	91	89
lid van paar met alleen meerderjarig(e) kind(eren)	32	42	50	52	76	82	82	82
totaal	44	52	54	54	72	77	74	72

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

Tabel 4.6

Nettoarbeidsparticipatie van paren met kinderen, naar leeftijd van het jongste thuiswonende kind en onderwijsniveau, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

	bo	vbo/mavo	havo/vwo/mbo	hbo	wo	totaal
vrouwen						
jongste kind 0-5 jaar	18	39	61	80	79	59
jongste kind 6-11 jaar	20	38	59	76	79	53
jongste kind 12-17 jaar	15	31	61	78	77	46
totaal	17	35	61	79	78	53
mannen						
jongste kind 0-5 jaar	60	86	91	96	95	90
jongste kind 6-11 jaar	43	66	90	97	95	81
jongste kind 12-17 jaar	26	41	75	92	92	59
totaal	38	59	86	95	94	76

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Nettoarbeidsparticipatie van paren

Om een indruk te krijgen van de ontwikkeling van de arbeidsdeelname onder ouders zijn in tabel 4.7 paren van 24-49 jaar met minderjarige kinderen vergeleken met paren in dezelfde leeftijdsgroep zonder minderjarige kinderen. Aangenomen is dat 25-49 jaar bij uitstek de leeftijd is waarop mensen in de (kleine) kinderen zitten.

Van zes van de tien ouderparen met minderjarige kinderen werkten in 2005 beide partners. In 2000 was dat 54%. Vooral het aandeel paren waarvan een van de twee een voltijdbaan heeft (meestal de man) en de ander in deeltijd werkt (meestal de vrouw), nam toe tot 47%. De traditionele rolverdeling, waarin de man voltijds werkt en de vrouw voor de kinderen en het huishouden zorgt, kwam in 2005 bij 33% van de paren met minderjarige kinderen voor. In 2000 was dat nog bij 40%.

Het aandeel van twee werkende partners onder de paren zonder minderjarige kinderen is in de periode 2000-2005 afgenomen van 80% naar 78%. Deze daling kwam vooral door de afname van het aandeel paren waarin beide partners een voltijdbaan hebben. Toch bleef bij deze paren de combinatie voltijd-voltijd met 38% nog steeds favoriet. Van de ouders met minderjarige kinderen koos maar 6% voor deze combinatie.

Tabel 4.7

Nettoarbeidsparticipatie van paren met en zonder minderjarige kinderen, paren van 25-49 jaar, 2000-2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
paren met minderjarige kinderen (x 1000)	1444	1452	1450	1445	1420	1403
w.v. (%)						
voltijd - voltijd	6	6	6	6	6	6
voltijd - deeltijd	43	44	45	46	47	47
deeltijd - deeltijd	5	4	6	6	6	6
voltijd - niet-werkend	40	38	36	35	34	33
deeltijd - niet-werkend	3	4	4	4	4	4
beiden niet-werkend	3	3	4	4	4	4
paren zonder minderjarige kinderen (x 1000)	694	660	627	619	610	588
w.v. (%)						
voltijd - voltijd	42	41	39	39	38	38
voltijd - deeltijd	35	35	37	37	36	36
deeltijd - deeltijd	3	4	4	4	4	4
voltijd - niet-werkend	17	16	15	15	17	16
deeltijd - niet-werkend	2	3	3	3	3	3
beiden niet-werkend	2	2	2	3	3	3

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '00-'05)

Tabel 4.8

Nettoarbeidsparticipatie en arbeidsduur per week van paren, naar de aanwezigheid van minderjarige kinderen, paren van 15-64 jaar, 2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal (x 1000)		met minder- jarige kinderen	zonder minderjarige kinderen
totaal ^a	3.459	100	100	100
voltijd – voltijd				
beiden ≥ 35 uur per week	444	13	6	19
voltijd – deeltijd				
totaal ^a	1.264	37	46	28
man ≥ 35 uur per week, partner 28-34 uur per week	334	10	8	11
man ≥ 35 uur per week, partner 20-27 uur per week	527	15	21	10
ma ≥ 35 uur per week, partner 12-19 uur per week	352	10	15	5
vrouw ≥ 35 uur per week, partner 28-34 uur per week	31	1	1	1
deeltijd – deeltijd				
totaal ^a	176	5	6	4
beiden 28-34 uur per week	48	1	2	1
man 28-34 uur per week, partner 20-27 uur per week	49	1	2	1
man 28-34 uur per week, partner 12-19 uur per week	27	1	1	1
voltijd – niet-werkend				
totaal ^a	960	28	32	23
man ≥ 35 uur per week, partner niet-werkend	890	26	31	21
vrouw ≥ 35 uur per week, partner niet-werkend	70	2	1	3
deeltijd – niet-werkend				
totaal ^a	241	7	5	9
man ≥ 28-34 uur per week, partner niet-werkend	56	2	1	2
vrouw ≥ 28-34 uur per week, partner niet-werkend	45	1	1	2
man ≥ 20-27 uur per week, partner niet-werkend	27	1	1	1
vrouw ≥ 20-27 uur per week, partner niet-werkend	57	2	1	2
vrouw ≥ 12-20 uur per week, partner niet-werkend	40	1	1	2
beiden niet-werkend				
totaal	373	11	5	16

a Inclusief verdienertypen (in deze categorie), waarvan het aandeel in het totaal minder dan 1% is.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Van twee van de tien paren van 15-64 jaar zonder minderjarige kinderen hadden in 2005 beide partners een voltijdbaan. Bij hen is, net als in gezinnen met minderjarige kinderen, de combinatie voltijd-deeltijd het meest populair (28%), en is het vrijwel altijd de vrouw die de deeltijdbaan heeft. Wel is dat vaker dan bij paren met kinderen onder de 18 jaar het geval is, een relatief grote deeltijdbaan (tabel 4.8).

4.2 *Werkzame beroepsbevolking*

Arbeidsuren

Van 1995 tot 2005 nam het aantal vrouwen in de werkzame beroepsbevolking met 688.000 toe tot 2.937.000. Deze groei kwam geheel voor rekening van het aantal vrouwen dat in deeltijd werkt. Vooral het aantal met een baan tussen de 20 en 34 uur nam toe. Het aantal vrouwen met een voltijdbaan bleef in deze periode vrijwel gelijk. In 2005 werkte 68% van de vrouwen in de werkzame beroepsbevolking 12-34 uur per week, terwijl 32% een voltijdbaan had; in 1995 was dat respectievelijk 58% en 42%. Mannen werkten en werken nog steeds meestal voltijds. Wanneer ze in deeltijd werken, doen ze dat bovendien vooral in grote deeltijdbanen. Van de mannen in de werkzame beroepsbevolking had 86% in 2005 een werkkring van 35 uur of meer per week, terwijl 8% 28-34 uur per week werkte.

Tabel 4.9
Werkzame personen van 15-64 jaar naar wekelijkse arbeidsduur, 1995-2005
(in absolute aantallen x 1000)

	vrouwen				mannen			
	1995	2000	2003	2005	1995	2000	2003	2005
totaal werkzame personen	2787	3322	3460	3514	4047	4412	4370	4270
gemiddeld arbeidsduur per week ^a (in uren)	25,7	25,6	25,2	24,9	38,7	38,1	37,3	37,2
personen met wekelijkse arbeidsduur < 12 uur	539	566	555	577	233	250	274	289
werkzame beroepsbevolking	2249	2755	2905	2937	3814	4162	4096	3981
12-19 uur	351	478	535	551	74	101	102	110
20-27 uur	547	690	762	794	107	125	149	133
28-34 uur	403	549	624	646	206	280	323	325
≥ 35 uur	947	1039	985	946	3428	3655	3522	3413

a Gemiddelde arbeidsduur van personen die 1 uur of meer per week werken, gebaseerd op wat de respondenten zelf gemeld hebben over hun arbeidsduur.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

In 2005 hadden nog eens 577.000 vrouwen – twee keer zoveel als mannen – een baan van minder dan twaalf uur per week. Zij maken geen deel uit van de werkzame beroepsbevolking. Dit betekent dat van alle werkende vrouwen 16% een baan van 1-11 uur heeft. Bij mannen was dat slechts 7%.

Vergeleken met 1995 nam het gemiddelde aantal uren dat vrouwen in 2005 aangaven te werken, met één uur af tot 25 uur. Dat is aanzienlijk minder dan de 37 uur dat mannen gemiddeld per week werkten.

Gemiddeld arbeidsvolume in fte

Dat minder vrouwen dan mannen betaald werken en dat zij dat vooral in deeltijd doen, blijkt ook uit het gemiddelde arbeidsvolume in fulltime-equivalenten (fte). In 2004 namen de 15-64-jarige vrouwen, inclusief de niet-werkenden, gemiddeld 0,42 van een voltijd baan² voor hun rekening. Dat was iets meer dan in 2000, toen het arbeidsvolume 0,41 fte per vrouw bedroeg. Bij mannen lag het gemiddelde volume met 0,72 fte in 2004 veel hoger. Ten opzichte van 2000 is dat wel gedaald. In dat jaar bezetten ze gemiddeld 0,75 van een voltijd baan.

Het gemiddelde arbeidsvolume voor alle personen van 15-64 jaar bedroeg in 2004 0,57 fte.

Figuur 4.3

Gemiddeld arbeidsvolume,^a personen van 15-64 jaar, inclusief niet-werkenden, 1993-2004 (in fte's)

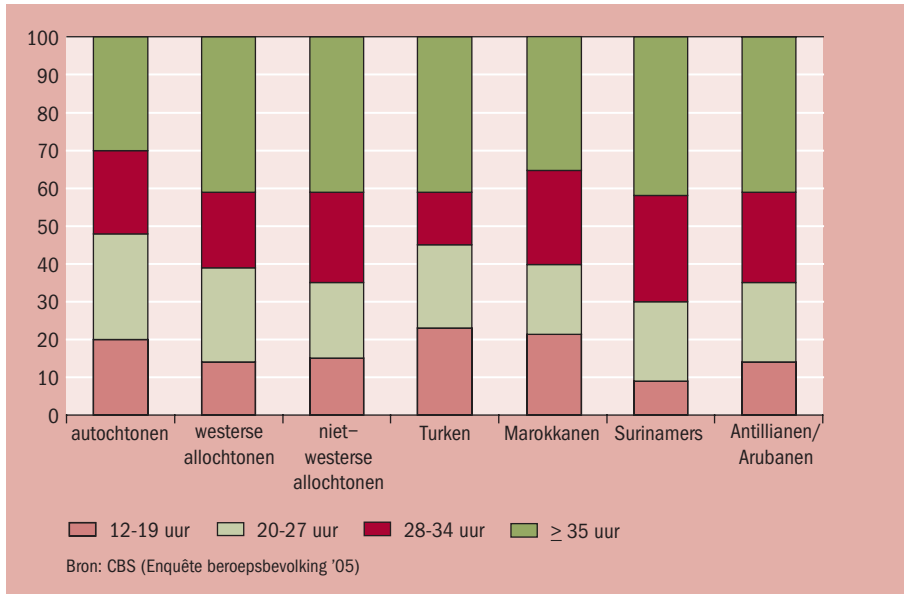

Arbeidsuren en herkomst

Allochtone vrouwen in de werkzame beroepsbevolking hebben relatief vaak een voltijd baan. Zo hadden in 2005 ruim vier op de tien van de Turkse, Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse werkende vrouwen een baan van 35 uur of meer per week. Van de Marokkaanse vrouwen werkte 35% voltijds. Het aandeel fulltimers onder de autochtone werkende vrouwen lag op 30%.

Figuur 4.4

Vrouwelijke werkzame beroepsbevolking, naar wekelijkse arbeidsduur en herkomstgroepering, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

Arbeidsuren en opleiding

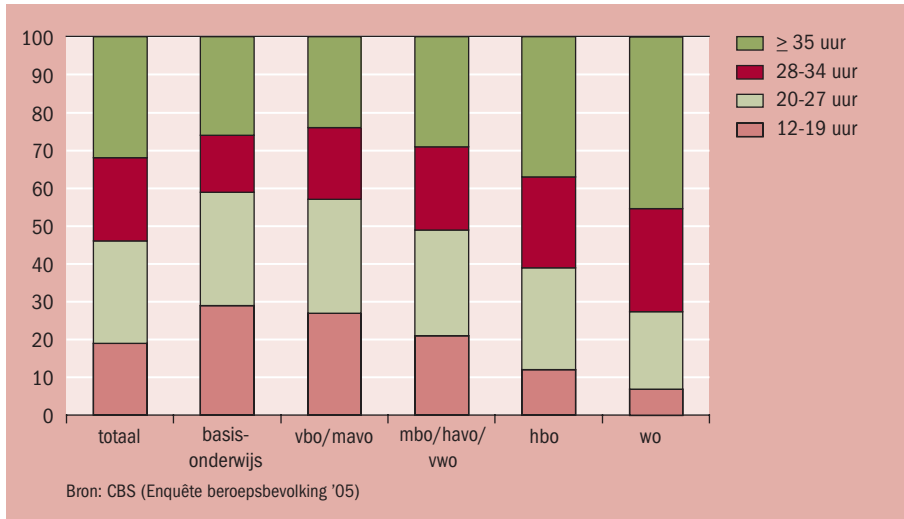
Vrouwen met een hbo- of wetenschappelijke opleiding hebben relatief vaak een baan van 35 uur of meer per week. Laagopgeleide werkende vrouwen hebben juist vaker een kleine baan van 12-19 uur per week (figuur 4.5).

Werktijden

Ruim de helft van de werkzame beroepsbevolking werkte in 2005 op onregelmatige tijden. Werken in de avonduren en op zaterdag komt het meeste voor. Er zijn meer mannen dan vrouwen die onregelmatige werktijden hebben: in 2005 werkten 52% van de vrouwen en 56% van de mannen wel eens 's avonds, 's nachts of in het weekend. Tijdens alle uren buiten de gewone (kantoor)werktijd zijn er naar verhouding meer mannen aan het werk dan vrouwen. Het grootste verschil doet zich 's nachts voor: van de mannen werkte 20% 's nachts, van de vrouwen 11% (tabel 4.10).

Figuur 4.5

Vrouwelijke werkzame beroepsbevolking, naar wekelijkse arbeidsduur en onderwijsniveau, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

Tabel 4.10

Werkzame beroepsbevolking, naar regeling van de werktijden, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

	vrouwen	mannen
regelmatig	48	44
onregelmatig	52	56
zondag	28	29
zaterdag	40	44
avond	42	46
nacht	11	20

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '05)

Positie in de werkkring

Van de vrouwen in de werkzame beroepsbevolking had in 2005 9% een flexibel dienstverband: zij werkten met een tijdelijk arbeidscontract voor korter dan een jaar of zij werkten een wisselend aantal uren per week. Dat is iets meer dan bij mannen het geval is. Vrouwen werken veel vaker dan mannen als oproep- of invalkracht, terwijl mannelijke flexwerkers iets vaker als uitzendkracht werken.

Het grootste deel van de werkzame beroepsbevolking (acht op de tien in 2005) heeft een vaste baan: een baan met een overeengekomen vast aantal uren per week en een arbeidscontract voor onbepaalde tijd of voor langer dan een jaar. Daarnaast werkt 12% als zelfstandige. In 2005 hadden de vrouwen iets vaker een vaste aanstelling, terwijl de mannen iets vaker als zelfstandige werkzaam waren.

Tabel 4.11

Werkzame beroepsbevolking, naar positie in de werkring, personen van 15-64 jaar, 2005
(in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1995	2000	2003	2005	1995	2000	2003	2005
werkzame beroepsbevolking (x 1000)	2249	2755	2905	2937	3814	4162	4096	3981
werknemers (%)	93	91	92	92	89	87	87	86
vaste arbeidsrelatie	79	81	84	83	81	81	81	79
flexibele arbeidsrelatie	11	10	7	9	6	6	6	7
uitzendkracht	3	3	2	2	2	2	2	3
oproep- of invalkracht	4	3	2	3	1	1	1	1
overige flexibelen	4	4	3	4	2	3	3	3
zelfstandigen (%)	9	9	8	8	13	13	13	14
werkzaam in eigen bedrijf	6	7	7	7	12	12	13	14
meewerkende overige zelfstandigen	3	1	1	1	0	0	0	0

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

Beroepsniveau

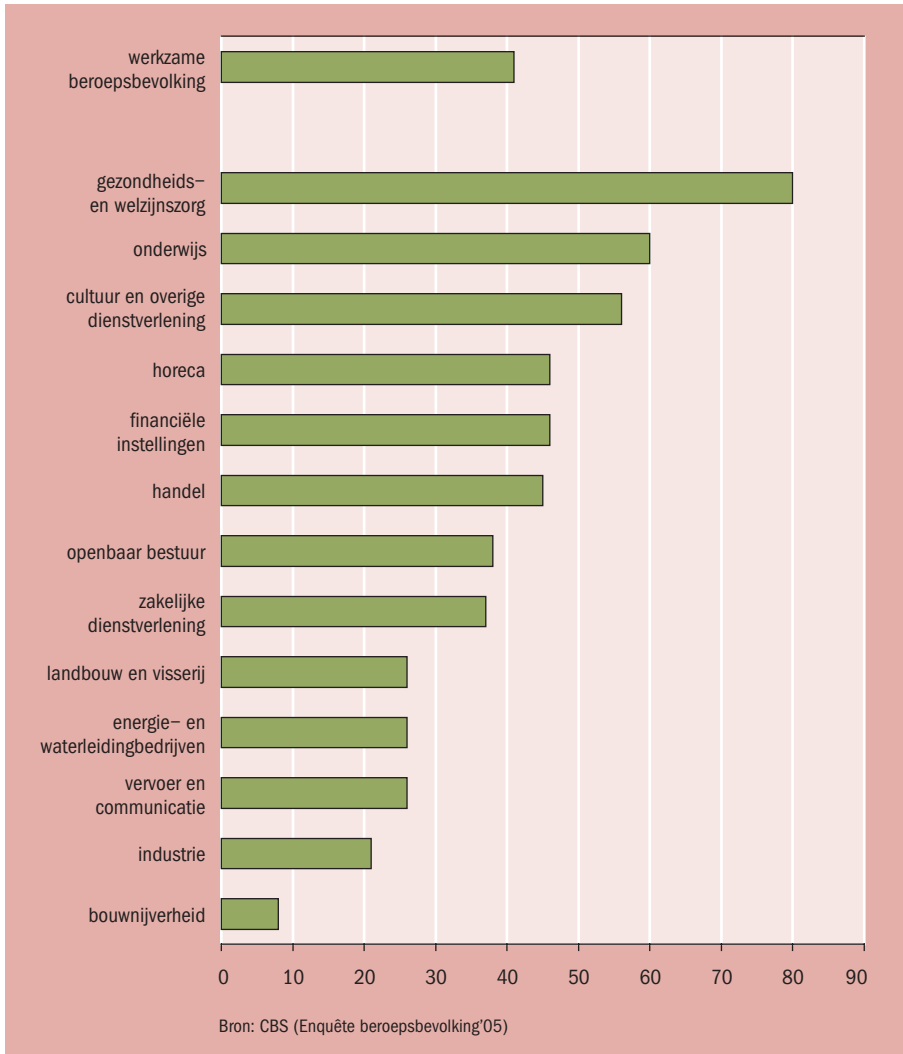
Het aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking groeide in de periode 2000-2005 verder van 40% naar 42%. Ook in de middelbare, hogere en wetenschappelijke beroepen nam dit nog steeds toe. Bij de hogere beroepen was het aandeel vrouwen in 2005 inmiddels al 44%. De grootste stijging deed zich echter voor bij de wetenschappelijke beroepen. Daar steeg het aandeel vrouwen vanaf 2000 met 7 procentpunten tot 38% in 2005 (tabel 4.12).

Bedrijfstakken

Vrouwen en mannen werken veelal in verschillende bedrijfstakken. Bijna acht van de tien werkenden in de gezondheids- en welzijnszorg waren in 2005 vrouw. Het gaat om werk in ziekenhuizen, verpleeg- en bejaardentehuizen, en andere welzijnsinstellingen. Vrouwen nemen dus een groot deel van de betaalde zorgtaken op zich. Daarnaast werken ze relatief vaak in het onderwijs en in de sector cultuur en overige dienstverlening. Mannen werken veel vaker dan vrouwen in de industrie en de bouwnijverheid (figuur 4.6).

Figuur 4.6

Aandeel van vrouwen in de werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar naar bedrijfstak, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

Tabel 4.12

Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking naar beroepsniveau, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	1995	2000	2003	2005
vrouwen in:				
werkzame beroepsbevolking	37	40	41	42
elementaire beroepen	42	45	43	43
lagere beroepen	39	41	41	42
middelbare beroepen	37	40	43	43
hogere beroepen	36	41	42	44
wetenschappelijke beroepen	26	31	35	38

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

Beroepsklassen

Sommige beroepen worden vooral uitgeoefend door mannen; andere vooral door vrouwen. Zoals al bleek, zijn veel vrouwen werkzaam in de gezondheidszorg, zij werken dan ook vaak in (para)medische en verzorgende beroepen. Op alle niveaus zijn vrouwen sterk vertegenwoordigd in deze beroepsklassen. Beroepen waarin zeer weinig vrouwen werken, zijn te vinden in de sfeer van techniek en transport.

Sinds 1995 is het aandeel van de vrouwen door hun toenemende arbeidsdeelname in vrijwel alle beroepen toegenomen. Hun aandeel is in 1995-2005 het sterkst gestegen in de wetenschappelijke beroepen op het gebied van gedrag: van 42% naar 60% (figuur 4.7).

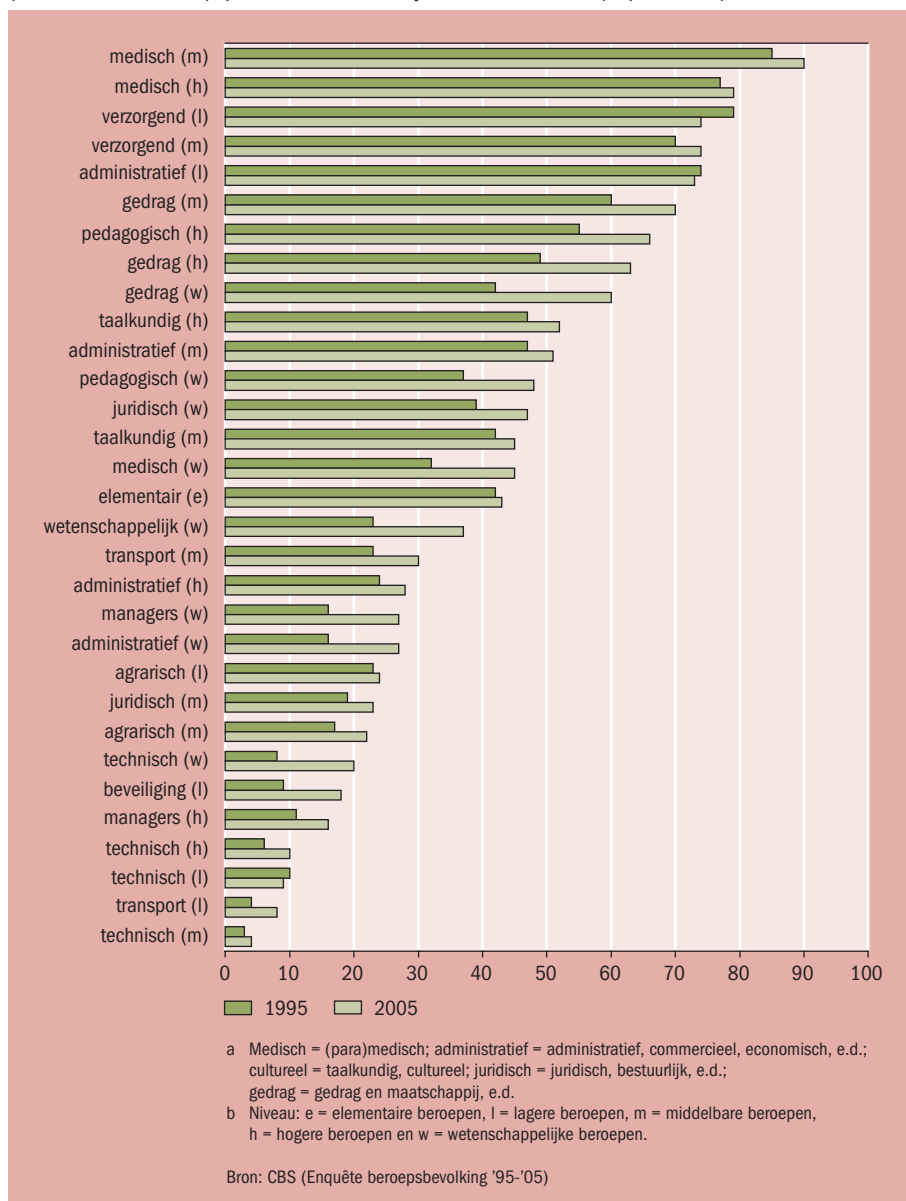
Segregatie-indices

De mate waarin vrouwen en mannen evenredig over beroepen en bedrijfstakken zijn verdeeld, kan worden samengevat in een maat voor segregatie. De maat heeft een maximale waarde van 1 wanneer alle vrouwen zich in andere categorieën (bv. beroepsgroepen) bevinden dan mannen, en een minimale waarde van 0 wanneer er sprake is van een evenredige verdeling. Wanneer in de meeste categorieën de verdeling bijna evenredig is en in een of enkele categorieën niet, dan zal dat in de index niet snel zichtbaar worden.

De segregatie-index voor beroepsniveau is erg laag. Dat betekent dat vrouwen en mannen bijna evenredig naar hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking zijn vertegenwoordigd op de verschillende beroepsniveaus. De lage waarde van deze index wordt mede veroorzaakt door het feit dat er slechts vijf beroepsniveaus worden onderscheiden en deze categorieën dus heel breed en heterogeen zijn.

Figuur 4.7

Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking, naar beroepsklasse^a en -niveau^b
(> 30.000 werkenden), personen van 15-64 jaar, 1995 en 2005 (in procenten)

De segregatie-indices voor beroepsklassen en beroepsgroepen zijn aanzienlijk hoger. De index voor beroepsgroepen – de meest gedetailleerde beroepenindeling – is sinds 2000 bovendien iets gestegen. De toename in de arbeidsdeelname van vrouwen in de periode 2000-2005 heeft dus vooral plaatsgevonden in de traditionele vrouwenberoepen. Ook uit de segregatie-index voor bedrijfstakken blijkt dat de toename van vrouwen op de arbeidsmarkt niet heeft geleid tot veranderingen in de verdeling van vrouwen en mannen over de bedrijfstakken.

Tabel 4.13

Segregatie-indices voor beroep en bedrijfstak, 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
beroepsniveau	0.03	0.02	0.03	0.02	0.02	0.02
beroepsklasse	0.43	0.44	0.44	0.45	0.46	0.45
beroepsgroep	0.48	0.49	0.50	0.50	0.51	0.51
bedrijfstak	0.29	0.30	0.30	0.30	0.32	0.32

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'00-'05)

Arbeidsomstandigheden

In 2004 zei 29% van de mannen regelmatig onder hoge tijdsdruk te werken, tegenover 25% van de vrouwen. Een even groot aandeel mannen als vrouwen werkte in een hoog tempo (41%).

Tabel 4.14

Arbeidsomstandigheden van de werkzame beroepsbevolking, personen van 15-64 jaar, 1997-2004 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1997	2000	2003	2004	1997	2000	2003	2004
psychische werkbelasting								
onder hoge tijdsdruk werken	29	30	26	25	33	32	29	29
in hoog tempo werken	44	40	41	41	42	40	41	41
lichamelijke werkbelasting								
kracht gebruiken	19	19	18	19	27	26	26	27
zwaar werk	19	19	20	19	22	19	19	20
beeldschermwerk	43	44	49	49	40	42	46	46

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'97-'04; POLS'97-'04)

Mannen moeten vaker kracht gebruiken tijdens het werk dan vrouwen, terwijl van de werkende vrouwen een iets groter aandeel achter een beeldscherm werkt dan van de werkende mannen.

Ook de mate waarin seksuele intimidatie en geweld voorkomen op de werkplek, kan gerekend worden tot de arbeidsomstandigheden. Deze onderwerpen komen in hoofdstuk 9 aan de orde.

4.3 Werkloosheid

Werkloosheid

In 2002 voltrok zich een omslag op de arbeidsmarkt: na jaren te zijn gedaald, begon de werkloosheid weer te stijgen. Dat gold voor beide seksen. In absolute aantallen waren er voor het eerst meer werkloze mannen dan vrouwen. Als percentage van de beroepsbevolking bleef de werkloosheid onder vrouwen echter hoger dan onder mannen, al werd het verschil wel iets minder.

In 2005 was de werkloosheid van mannen 5,6% en die van vrouwen 7,7%. Ten opzichte van 2004 is zij dan onder mannen weer iets afgenomen, maar onder vrouwen verder gestegen. Vergeleken met die in de voorgaande jaren is deze stijging echter vrij gering (0,3 procentpunt). De stijging deed zich in vrijwel alle leeftijdscategorieën voor, alleen onder de jonge vrouwen bleef de werkloosheid gelijk. Bij de mannen nam zij alleen onder de 55-64-jarigen nog iets toe. In 2005 was het aantal vrouwen in de werkloze beroepsbevolking dan ook weer hoger dan het aantal mannen.

Tabel 4. 15

Werkloosheid, naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2000-2005 (in procenten)

	vrouwen						mannen					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2000	2001	2002	2003	2004	2005
totaal	5,4	4,8	5,1	6,3	7,4	7,7	2,7	2,5	3,4	4,8	5,8	5,6
15-24 jaar	8	7,8	7,9	10,8	13,6	13,6	5,6	7	9,2	10,4	13,5	12,5
25-34 jaar	4,5	3,7	4,2	5,5	6,5	6,7	2,4	2,2	3,5	5,1	5,5	5,1
35-44 jaar	5,5	5	5,1	6,4	7,3	7,6	2,1	1,8	2,5	3,9	4,7	4,7
45-54 jaar	5,3	4,6	4,9	5	6,0	6,4	2,1	1,9	2,2	3,4	4,3	4,2
55-64 jaar	3,3	2,8	3,7	3,9	5,1	5,9	2,8	2	2,4	3,6	4,8	5,8

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '00-'05)

Werkloosheid en herkomst

De werkloosheid onder niet-westers allochtone vrouwen is iets hoger dan onder niet-westers allochtone mannen, in 2005 respectievelijk 17,2 % en 15,9 %. Onder de autochtonen is het verschil tussen mannen en vrouwen groter.

Bij de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen in de beroepsbevolking is de werkloosheid in de periode 2000-2005 sterk gestegen. In 2005 was een op de vijf werkzoekend, dat is meer dan een verdubbeling ten opzichte van 2000. Ook onder de Marokkaanse vrouwen nam zij toe en was in 2005 even hoog als die van de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen. Bij de Turkse vrouwen is de werkloosheid, vergeleken met 2003, alweer met 5 procentpunten afgenomen, maar bleef met 15% altijd nog hoger dan in 2000. Het laagst was de werkloosheid bij de Surinaamse vrouwen (13,2%).³

Tabel 4.16

Werkloosheid, naar herkomstsgroepering, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

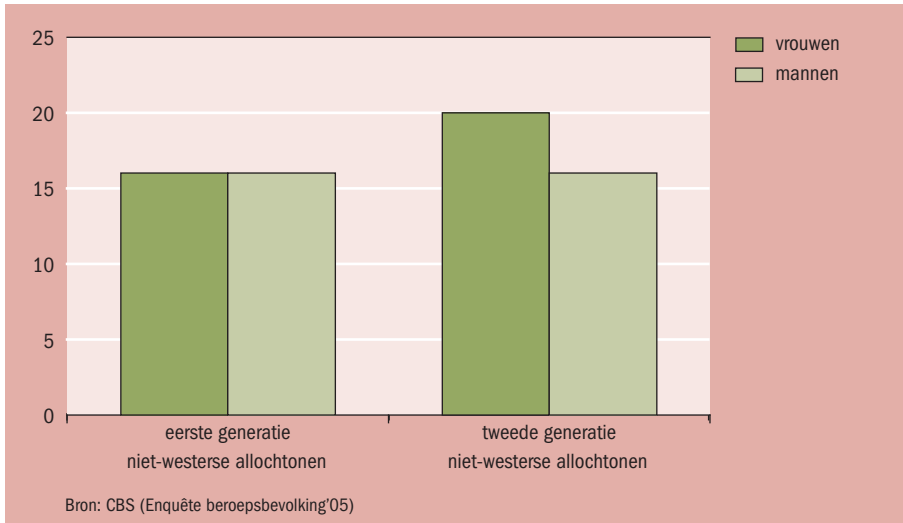
	1995	2000	2003	2005
vrouwen	11,1	5,4	6,3	7,7
autochtonen	9,9	4,6	5,4	6,5
westerse allochtonen	13,6	7,6	7,7	9,2
niet-westerse allochtonen	26,8	12,5	14,0	17,2
w.o. Turken	39,0	12,3	19,8	15,0
Marokkanen	36,8	15,6	18,1	19,5
Surinamers	17,0	11,3	10,8	13,2
Antillianen / Arubanen	29,4	9,3	11,0	19,6
mannen	6,2	2,7	4,8	5,6
autochtonen	4,7	1,9	3,5	4,1
westerse allochtonen	9,1	3,2	6,6	9,1
niet-westerse allochtonen	25,9	10,1	14,9	15,9
w.o. Turken	27,8	7,9	11,7	14,0
Marokkanen	30,5	12,1	16,6	20,1
Surinamers	20,5	7,1	9,3	11,2
Antillianen / Arubanen	18,1	8,3	20,9	16,0

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

De werkloosheid ligt zowel in de eerste als in tweede generatie van de niet-westerse allochtonen veel hoger dan onder de autochtonen. In 2005 was zij onder de vrouwen van de tweede generatie 20% en onder de mannen 16%. In de eerste generatie kwam zij bij de vrouwen en de mannen uit op 16%. In 2003 was de werkloosheid onder de tweede generatie nog lager dan onder de eerste.

Figuur 4.8

Werkloosheid onder niet-westerse allochtonen, naar generatie, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

Werkloosheid en onderwijsniveau

Sinds 2000 is de werkloosheid in alle opleidingsniveaus gestegen. Ten opzichte van 2003 zien we dat bij vrouwen de werkloosheid voor alle opleidingsniveaus verder toegenomen is. Bij de mannen nam de werkloosheid sinds 2003 onder hbo-ers weer iets af, terwijl die onder academici vrijwel gelijk bleef.

Naarmate het opleidingsniveau hoger is, is de werkloosheid lager. Dit geldt voor beide seksen en is niet anders dan in voorgaande jaren.

Tabel 4.17

Werkloosheid, naar onderwijsniveau, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1995	2000	2003	2005	1995	2000	2003	2005
totaal ^a	11,1	5,4	6,3	7,7	6,2	2,7	4,8	5,6
basisonderwijs	21,7	10,6	14,1	16,9	13,4	6,0	9,0	11,3
vbo	14,6	7,8	9,3	12,3	6,6	2,6	5,7	6,4
mavo	13,4	8,4	9,4	10,8	9,8	4,1	7,1	8,5
havo/vwo	12,4	5,8	7,5	9,7	11,8	3,8	6,6	8,3
mbo	9,3	4,4	5,1	6,5	3,9	1,7	3,4	5,0
hbo	7,6	3,4	3,5	4,2	4,4	2,4	3,7	3,3
wo	8,1	3,1	4,0	5,9	5,5	2,3	4,4	4,3

a Inclusief onderwijsniveau onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'95-'05)

4.4 Arbeidsongeschiktheid

Het aantal verstrekte arbeidsongeschiktheidsuitkeringen nam in 1996-2003 toe tot 993.000. Vanaf februari 2003 daalde het aantal weer tot 899.000 in 2005. De toename komt voornamelijk op het conto van vrouwen. Dat komt doordat er meer vrouwen zijn gaan werken en hun gemiddelde leeftijd toeneemt. De daling die vanaf begin 2003 inzette, kwam in eerste instantie vooral door een verminderd aantal uitkeringen aan mannen. Vervolgens begonnen ook de uitkeringen aan vrouwen af te nemen. De meest forse daling deed zich voor in 2005.

De ontwikkeling van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen kan niet los gezien worden van de toename van het aantal werkenden. Doordat de werkzame beroepsbevolking tot en met 2005 sterk is gegroeid, zijn er meer mensen die kans lopen arbeidsongeschikt te raken. Om de arbeidsongeschiktheid beter te beoordelen, is het aantal uitkeringen afgezet tegen het aantal personen in de werkzame beroepsbevolking.⁴ Dit betekent echter niet dat alle personen met zo'n uitkering ook deel uitmaken van de beroepsbevolking. Ze ontvangen de uitkering immers omdat ze geheel of gedeeltelijk zijn afgekeurd voor werk.

Bij vrouwen is in 1995-2002 het aantal verstrekte uitkeringen per honderd werkenden steeds toegenomen, bij mannen vanaf 1996 voortdurend afgenomen. Dit heeft tot gevolg dat vanaf 1998 het aantal vrouwen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering verhoudingsgewijs groter werd dan het aantal mannen. Na 2002 begon het aantal uitkeringen per honderd vrouwen te dalen en werd dit verschil weer kleiner. In 2005 waren er bijna 14 vrouwen met een uitkering per honderd werkende vrouwen en ruim 12 mannen met een uitkering per honderd werkende mannen (figuur 4.9).

Psychische klachten zijn de belangrijkste reden voor afkeuring van zowel mannen als vrouwen. Bij de vrouwen is dit echter iets vaker de reden dan bij de mannen. Van alle arbeidsongeschikte vrouwen is 41% afgekeurd vanwege psychische aandoeningen. Van de mannen is dit 35%. Mannen hebben vaker klachten van het botspijersstelsel, zoals rug- en nekklachten. Bij 29% van de mannen en 25% van de vrouwen is dat de reden voor een arbeidsongeschiktheidsuitkering (Hartman 2006).

Een van de oorzaken die vaak wordt genoemd voor de uitval van vrouwen uit het arbeidsproces, is burn-out als gevolg van de drievoudige belasting van vrouwen. Ze werken, hebben de zorg voor de kinderen en anderen, en doen daarbij ook het huishouden. Uit recent onderzoek (Lautenbach 2006) blijkt echter dat niet werkende moeders maar juist alleenstaande werkende vrouwen de meeste kans maken op burn-out.

Arbeidsongeschiktheid en herkomst

Het aandeel arbeidsongeschiktheidsuitkeringen ligt bij de niet-westerse allochtonen iets lager dan bij de autochtonen. Onder de niet-westerse allochtonen had 7% van de mannen en 6% van de vrouwen van 15-64 jaar in 2005 een uitkering, bij de

autochtonen was dat respectievelijk 8% en 7%. Alleen de Turkse en de Marokkaanse mannen en de Turkse vrouwen hadden relatief vaak zo'n uitkering (tabel 4.18).

Figuur 4.9

Aantal uitkeringen van arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, WAZ en Wajong) per 100 personen in de werkzame beroepsbevolking, personen van 15-64 jaar, 1990-2005^a

Tabel 4.18

Aantal uitkeringen van arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, Wajong, WAZ) als percentage van de bevolking van 15-64 jaar, naar herkomstgroepering, 2005^a (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
	(x 1000)		(in %)	
totaal	405	494	7	9
autochtonen	325	397	7	9
westerse allochtonen	39	43	7	9
niet-westerse allochtonen	37	46	6	8
w.o.				
Turken	14	17	12	13
Marokkanen	5	12	5	11
Surinamers	11	9	9	8
Antillianen/Arubanen	2	2	4	4

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Socialezekerheidsstatistieken '05)

Strengere wet- en regelgeving arbeidsongeschiktheid

Het gaat onder meer om de volgende maatregelen:

- Wet premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheid (PEMBA) op 1 januari 1998. Het doel van deze wet is werkgevers te stimuleren ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid binnen hun bedrijf zoveel mogelijk te voorkomen of te beperken.
- Wet verbetering poortwachter op 1 april 2002. Het doel is werkgevers en werknemers te stimuleren tot vroeg ingrijpen in het ziekteproces en zo snel en zo veel mogelijk te komen tot werkherwinning om zo de instroom in de WAO te verminderen.
- Uitbreiding loondoorbetalingsverplichting per 1 januari 2004. Voor de werkgever geldt sindsdien de verplichting om gedurende twee jaar het loon door te betalen bij ziekte van een werknemer in plaats van gedurende een jaar.

Instroom in de arbeidsongeschiktheid

De instroom van vrouwen in de arbeidsongeschiktheid was van 1998 tot en met 2004 groter dan die van mannen. In 2005 werden voor het eerst weer meer nieuwe arbeidsongeschiktheidsuitkeringen aan mannen toegekend. Er worden steeds minder mensen arbeidsongeschikt verklaard als gevolg van strenger geworden wet- en regelgeving (zie kader).

In 2001 bereikte de instroom van vrouwen een piek met ruim 63.000 uitkeringen. De jaren daarna nam het aantal nieuwe uitkeringen steeds af. Bij de vrouwen is de vermindering sterker dan bij de mannen. Uitgedrukt als aandeel van de werkzame beroepsbevolking lag de instroom van vrouwen in een arbeidsongeschiktheidsregeling in 2005 op 0,5% tegen 0,4 % bij de mannen.

De instroom in 2005 is zo laag doordat de werkgever sinds 1 januari 2004 bij ziekte twee jaar lang het salaris doorbetaalt. Nieuwe uitkeringen werden alleen toegekend als de aanvraag vertraagd was, bijvoorbeeld door bezwaar- en beroepszaken, of als iemand binnen vijf jaar na beëindiging van een uitkering opnieuw arbeidsongeschikt werd.

Tabel 4.19

Instroom in arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, WA2, Wajong) als aandeel van de werkzame beroepsbevolking, personen van 15-64 jaar, 1998-2005^a (in absolute cijfers 1000 en in procenten)

		instromers	
		(x 1000)	(%)
vrouwen	1998	57	2,2
	1999	58	2,2
	2000	62	2,3
	2001	63	2,2
	2002	57	2,0
	2003	43	1,5
	2004	36	1,2
	2005 ^a	14	0,5
		instromers	
		(x 1000)	(%)
mannen	1998	55	1,4
	1999	52	1,3
	2000	53	1,3
	2001	53	1,3
	2002	48	1,1
	2003	41	1,0
	2004	36	0,9
	2005 ^a	16	0,4

a voorlopige cijfers

Bron: CBS (Socialezekerheidstatistieken '98-'05)

Uitstroom uit de arbeidsongeschiktheid

Bijna 413.000 vrouwen en 493.000 mannen ontvingen op 26 september 2003 inkomsten uit een of meerdere arbeidsongeschiktheidsregelingen. Een jaar later waren 9% van de vrouwen en eenzelfde aandeel mannen uitgestroomd. In zeven van de tien gevallen betrof het de uitstroom van personen van 45 tot 65 jaar: 35.000 mannen en 21.000 vrouwen. Ruim 6% van de mannen en bijna 5% van de vrouwen in deze leeftijdsgroep die een jaar eerder nog inkomsten vanuit een arbeidsongeschiktheidsuitkering kregen, ontvingen op 24 september 2004 inkomsten vanuit pensioen, VUT, AOW en/of lijfrenten.

In de leeftijdsgroep 25-44 jaar waarin vrouwen oververtegenwoordigd zijn in de arbeidsongeschiktheidsregelingen, stroomden er meer vrouwen uit dan mannen. Dit betrof een op de tien van deze vrouwen. Meer dan de helft van hen ontving daarna inkomsten uit een baan of een eigen onderneming. Bij de mannen in deze leeftijdsgroep was het aandeel uitstromers iets lager, maar ook van hen had de helft een jaar later inkomsten uit arbeid. Bij de vrouwen lag het percentage dat uitstroomde

naar een andere uitkering zoals ww of een bijstandsuitkering, iets hoger dan bij de mannen.

Ook bij vrouwen van 15 tot 25 jaar was het aandeel uitstromers iets hoger dan bij jonge mannen. Het aandeel dat uitstroomde naar betaald werk, was bij beide seksen 4%. De jonge vrouwen stroomden iets vaker uit naar een andere uitkering.

Tabel 4.20

Uitstroom uit arbeidsongeschiktheidsregelingen, naar uitstroomcategorie en leeftijd, personen van 15-64 jaar, 26 september 2003 – 24 september 2004 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal		15-24 jaar		25-44 jaar		45-64 jaar	
	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man
stand op vrijdag 26 september 2003 (x 1000)	412,8	493,2	15,1	15,6	146,3	110,2	251,4	367,4
uitstroom op 24 sept. 2004 t.o.v. 26 sept. 2003 ^a (%)	9,0	8,9	7,6	6,7	9,9	7,7	8,3	9,5
uitstroomcategorie ^b								
arbeid als werknemer en/of zelfstandige	3,1	2,4	4,1	4,0	5,5	4,2	1,7	1,8
uitkering	1,5	0,7	1,7	0,7	2,6	1,5	0,8	0,5
pensioen	3,2	4,7	0,2	0,1	0,7	0,5	4,9	6,2
geen arbeid, geen uitkering, geen pensioen	0,8	0,4	1,5	1,3	1,5	1,0	0,4	0,2
emigratie/sterfte	1,0	1,6	0,5	0,8	0,7	1,2	1,2	1,8

a In verband met dubbeltellingen is de som van de percentages per uitstroomcategorie groter dan de totale uitstroom.

b De uitstroom ten opzichte van het aantal personen in die categorie dat een jaar eerder een uitkering had.

Bijvoorbeeld: 9,9% van de vrouwen van 25-44 jaar met een AO-uitkering op 26 september 2003 had deze uitkering een jaar later niet meer.

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand '03-'04)

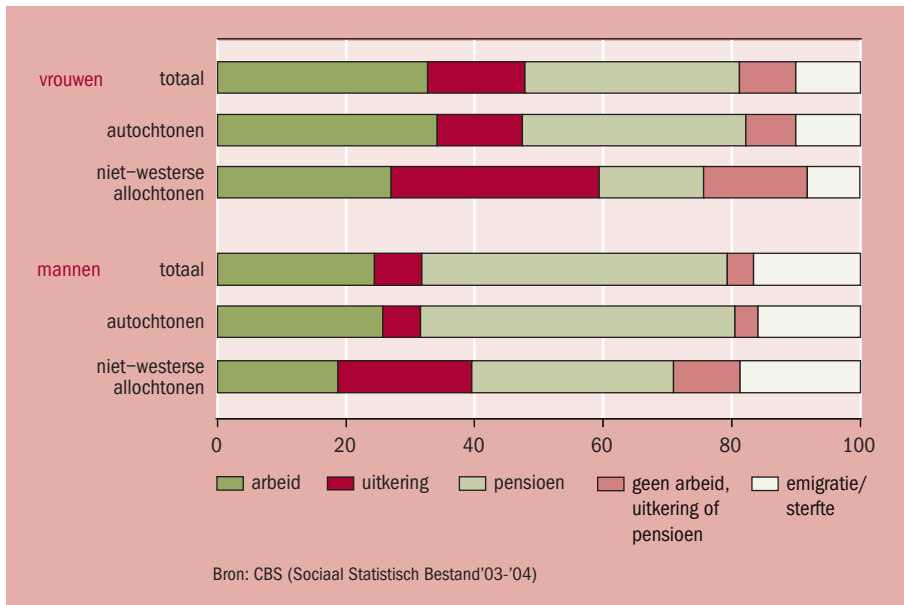
Mannen die in 2003/2004 uitstroomden uit de arbeidsongeschiktheidsregelingen, deden dit vaker vanwege vut of pensioen dan vrouwen. Dat gold zowel voor de autochtone als voor de niet-westers allochtone mannen. Van de autochtone mannen die op 26 september 2003 inkomen kregen uit een of meerdere ongeschiktheidsregelingen en een jaar later niet meer, ontving bijna de helft daarna inkomsten uit pensioen, vut, AOW en/of lijfrenten. Bij de niet-westers allochtone mannen was dat 32%, twee keer zoveel als bij de niet-westerse vrouwen. Ook stroomden mannen vaker uit vanwege sterfte of emigratie. Vrouwen daarentegen stroomden relatief vaak uit naar betaald werk. Vrouwen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering zijn gemiddeld iets jonger dan de mannen.

Ruim drie van de tien niet-westers allochtone vrouwen en twee van de tien niet-westerse mannen ontvingen na hun uitstroom uit de arbeidsongeschiktheidsregeling inkomsten vanuit een andere uitkering. Dat is aanmerkelijk hoger dan bij

autochtonen het geval is. Ook hadden ze daarna vaker geen inkomsten uit arbeid, uitkering of pensioen.

Figuur 4.10

Uitstroom uit arbeidsongeschiktheidsregelingen, naar uitstroomcategorie en herkomstgroepering, personen van 15-64 jaar, 26 september 2003 – 24 september 2004 (in procenten)

4.5 Opvattingen over het belang van betaalde arbeid

In de voor deze monitor gehouden enquête is geïnformeerd naar de opvattingen die vrouwen en mannen hebben over betaalde arbeid. De vragen gingen over algemene opvattingen over betaalde arbeid en over persoonlijke opvattingen en ambities op dit terrein. Voor de meeste vrouwen en mannen is betaald werk belangrijk vanwege het plezier in het werk, zelfontplooiing en de contacten met andere mensen. Het zijn, kortom, karakteristieken die de inhoud van het werk zelf betreffen, zogenoemde intrinsieke kenmerken. De seksen verschillen hierin niet of weinig van elkaar.

Daarnaast vindt een ruime meerderheid van de mannen een goed inkomen van belang. Voor hen komt dit aspect op de eerste plaats. Vrouwen hechten hier iets minder aan: ruim de helft van hen vindt dat belangrijk. Andere doelen die door middel van betaald werk kunnen worden bereikt, zoals maatschappelijk aanzien en zich maatschappelijk nuttig maken, worden eveneens vaker door mannen dan door vrouwen onderschreven. In het algemeen kunnen we stellen dat de extrinsieke kenmerken van betaald werk voor mannen van groter belang zijn dan voor vrouwen, terwijl de intrinsieke kenmerken zowel mannen als vrouwen aanspreken.

Als het gaat om zaken die mensen zelf willen realiseren in hun werk, oftewel hun

ambities, zien we ook weer duidelijke verschillen. Mannen willen vaker dan vrouwen doorgroeien naar een hoger salaris (ruim de helft), naar een hogere functie of naar een topositie. Daarbij zijn mannen ook iets vaker bereid hun familie tekort te doen om carrière te maken. Bij dat laatste gaat het wel om een kleine groep vrouwen en mannen (10% resp. 15%); de meerderheid van hen wil dit niet.

Tabel 4.21

Opvattingen over het belang van betaalde arbeid, 2006 (in procenten 'geheel/enigszins mee eens')⁵

	vrouwen	mannen
'betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling'	63	64
'ik zou graag een topositie willen bekleden'	16	31
'betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen'	56	62
'ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken'	10	15
'betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij'	45	54
'ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld'	25	35
'betaalde arbeid is belangrijk omdat het je maatschappelijk aanzien geeft'	27	37
'ik vind het belangrijk om een goed inkomen te hebben'	54	72
'ik heb veel plezier in mijn werk'	66	70
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hogere functie'	24	39
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hoger salaris'	42	56

Bron: SCP (EMOP'06)

4.6 Slotbeschouwing

Arbeidsparticipatie van vrouwen blijft gelijk

De arbeidsparticipatie van vrouwen is sinds 2002 niet verder gestegen en blijft met 54% achter bij de streefwaarden voor 2005. Een mogelijke verklaring hiervoor is de slechte economische situatie tussen 2002 en 2005. We zien dat de brutoarbeidsparticipatie – het aandeel vrouwen dat een baan van twaalf uur of meer per week heeft of wil – nog steeds licht toeneemt. Vrouwen hebben wel een inhaalslag gemaakt op mannen: zowel de bruto- als de nettoarbeidsparticipatie van mannen daalt sinds 2001. De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn daarmee kleiner geworden.

Gemiddelde omvang van de aanstelling van werkzame vrouwen stabiel

De groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen is in de periode 1995-2002 geheel toe te schrijven aan een toename van het aantal vrouwen met een deeltijdbaai. Het aantal met een fulltimebaai bleef gelijk. Van de werkende vrouwen heeft derhalve een steeds geringer percentage een fulltimeaanstelling, in 2005 een op de drie. Van de werkzame mannen is dat 86%, maar ook bij hen lag dit in 1995 iets hoger.

Voltijds werken is dus niet populair bij vrouwen, en bij mannen de regel. Van 6%

van de paren van 25-49 jaar met minderjarige kinderen hebben beide partners een voltijdbaan, evenveel als in 2000. Maar ook van de even oude paren zonder minderjarige kinderen bestond in 2005 een minderheid (38%) uit twee voltijds werkende partners. Het meestvoorkomende verdienertype bij paren, zowel met als zonder minderjarige kinderen, is het anderhalfverdienersmodel, waarin vrijwel altijd de man 35 uur of meer werkt en de vrouw in deeltijd. Het werken in deeltijd heeft bij vrouwen dus niet uitsluitend te maken met de zorg voor kleine kinderen. Ook vrouwen die geen minderjarige kinderen hebben, werken meestal niet fulltime.

Werkende vrouwen hadden in 2005 naar eigen zeggen een aanstelling van gemiddeld 25 uur per week, een klein uur minder dan in 1995. Werkende mannen kwamen volgens eigen zeggen op een gemiddelde aanstelling van 37 uur per week in 2005, 1,5 uur minder dan in 1995. De verschillen in arbeidsduur tussen de seksen is dus licht afgenomen. Het arbeidsvolume (nettoarbeidsparticipatie in fulltime-equivalenten (fte's) inclusief niet-werkenden) van de vrouwen lag in 2004 op 0,42 fte, een kleine stijging ten opzichte van 2000 (0,41 fte). Bij de mannen vond in dezelfde periode een daling plaats van 0,81 fte naar 0,76 fte. Het verschil is echter nog steeds zeer groot en van de gewenste verhoging van het arbeidsvolume van vrouwen is nauwelijks sprake.

Arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen daalt licht

Het aandeel niet-westers allochtone vrouwen met een baan van twaalf uur of meer is in 1995-2003 gestegen van 28% naar 39%, maar sindsdien iets gedaald tot 38% in 2005. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen de autochtone en de niet-westers allochtone vrouwen is daarmee iets groter geworden. Ook het verschil met de niet-westers allochtone mannen nam iets toe. De participatie van de vrouwen van Turkse herkomst is de afgelopen jaren wel toegenomen, maar die van de Marokkaanse vrouwen daalde, evenals die van de Antilliaanse. De arbeidsdeelname is het laagste onder de vrouwen van Marokkaanse herkomst (27% in 2005), gevolgd door de Turkse vrouwen (31%). De Surinaamse vrouwen werken bijna even vaak als de autochtone.

De werkloosheid is onder de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen sterk gestegen, bij de Turkse vrouwen is er sinds 2003 sprake van een afname.

De arbeidsparticipatie van de tweede generatie van niet-westers allochtone vrouwen is hoger dan die van de eerste generatie, ondanks het feit dat zij nog relatief jong zijn en een deel nog niet werkt vanwege een studie/opleiding.

Horizontale seksesegregatie neemt niet af

De scheve verdeling van vrouwen en mannen over de verschillende bedrijfstakken en beroepsklassen, horizontale seksesegregatie genaamd, is niet afgenomen. Het aandeel vrouwen in mannenberoepen is licht gestegen, maar hetzelfde geldt, in iets sterkere mate, voor het aandeel vrouwen in vrouwenberoepen. Wel neemt de scheve verdeling naar beroepsniveau (verticale seksesegregatie) af. In de wetenschappelijke beroepen zijn vrouwen nog slechts in lichte mate ondervertegenwoordigd.

Vrouwen stromen vaker in, maar ook uit arbeidsongeschiktheidsregelingen

Van de vrouwelijke werkzame beroepsbevolking stroomt jaarlijks een iets groter deel in een arbeidsongeschiktheidsregeling in dan van de mannelijke (in 2004 1,2% tegenover 0,9%). In 2000 lagen deze instroompercentages, vooral bij de vrouwen, nog een stuk hoger. Het sekseverschil neemt sindsdien af. Vrouwen stromen ook vaker weer uit een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Zij keren vaker dan mannen terug naar betaalde arbeid. Ook stappen ze vaker over op een andere uitkering (dus goedgekeurd, maar werkloos) of trekken zich zonder werk en inkomen terug van de arbeidsmarkt. Dit geldt zowel voor de autochtone als voor de niet-westers allochtone vrouwen.

Noten

- 1 In de Enquête beroepsbevolking is er voor de jaren 2000-2004 een nieuwe weging toegepast, waardoor de cijfers afkomstig uit dit onderzoek voor deze jaren enigszins kunnen afwijken van de cijfers in de vorige Emancipatiemonitor. Dit is ook het geval bij de in de vorige editie genoemde arbeidsdeelname van vrouwen van 55% in 2003.
- 2 De wekelijkse arbeidsduur van een voltijds equivalent kan per omgeving verschillen: in de ene bedrijfstak of sector kan deze bijvoorbeeld 36 uur bedragen, in de andere 38 uur. Bij de bepaling van het arbeidsvolume in fte wordt iedere voltijd baan als één geteld, ongeacht het aantal uren.
- 3 De hier gepresenteerde reeks is bedoeld om ontwikkelingen in de tijd te beschrijven. Het gebruik van gegevens uit dezelfde bron (EBB) verdient dan de voorkeur. Eind 2004 / begin 2005 zijn er via het onderzoek naar de Leefsituatie van allochtone stedelingen (LAS) gegevens verzameld over de werkloosheid van minderheidsgroepen. In vergelijking met de EBB laat het LAS-onderzoek hogere werkloosheidscijfers zien (Dagevos 2006). Aan deze verschillen kunnen uiteenlopende oorzaken ten grondslag liggen. Het LAS-onderzoek is uitgevoerd in de periode november 2004 – mei 2005, een conjunctuureel ongunstige periode. Daarna is de arbeidsmarkt aangetrokken. De gegevensverzameling van de EBB heeft betrekking op het gehele jaar 2005. Verder zou een rol kunnen spelen dat het LAS-onderzoek in 50 gemeenten is uitgevoerd, terwijl het bij de EBB om een landelijk onderzoek gaat. Ook wijken de wijze van vraagstelling in beide onderzoeken licht van elkaar af, hetgeen eveneens een factor zou kunnen zijn.
- 4 Voor vrouwen zou dit kunnen leiden tot een lichte overwaardering van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen die op hen betrekking hebben. Ze hebben immers vaker een baan van minder dan twaalf uur per week dan mannen en behoren dan niet tot de werkzame beroepsbevolking.
- 5 Op vrijwel alle stellingen over het belang van betaalde arbeid antwoorden vrouwen significant anders dan mannen. Geen significant verschil is er in het plezier dat vrouwen en mannen hebben in hun werk, en de mate waarin zij betaalde arbeid belangrijk vinden in verband met zelfontplooiing/ontwikkeling en de contacten met anderen.

5 Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg

Mariëlle Cloïn (SCP) en Brigitte Hermans (CBS)

Steeds meer mensen, vrouwen én mannen, combineren arbeid en zorg en verdelen hun tijd over betaalde en onbetaalde arbeid. Onder onbetaalde arbeid wordt verstaan het runnen van het huishouden, de zorg voor kinderen en andere huisgenoten, de zorg voor zieken uit de directe omgeving (mantelzorg), vrijwilligerswerk en doe-het-zelfactiviteiten. Dit hoofdstuk gaat over hoe vrouwen en mannen in Nederland betaalde en onbetaalde arbeid verdelen en hoe zij deze taken combineren.

Het combineren van arbeid en zorg is een van de centrale thema's van het emancipatiebeleid. Een belangrijke doelstelling van het beleid is het bevorderen van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Omdat zij in het algemeen het grootste deel van de zorgtaken thuis verrichten en ze daar wanneer ze betaald werken minder tijd voor hebben, dienen mannen en vrouwen de taken onderling te herverdelen om zo tot een gelijke(re) taakverdeling te komen (TK 2005/2006b). Het kabinet heeft zich concreet tot doel gesteld dat in 2010 het zorgaandeel van mannen 40% bedraagt. Dit betekent dat 40% van de tijd die in huishoudens wordt besteed aan onbetaalde zorgtaken, voor rekening van mannen moet komen in 2010. In 2000 namen zij rond de 35% van de zorgtijd voor hun rekening, evenveel als in 1995. Voor 2006 is het tussentijdse streefcijfer van 38,3% geformuleerd (TK 2005/2006f). Een tweede doel is het voorzien in 'combinatiefaciliteiten' zoals kinderopvang (sinds 1 januari 2005 geregeld in de Wet kinderopvang) en verlofregelingen. Sinds 1 januari 2006 kent Nederland daarnaast de levensloopregeling. Met deze regeling kunnen werknemers een deel van het brutoloon (maximaal 12% per jaar) sparen en gebruiken om onbetaald verlof te financieren, zoals ouderschapsverlof en langdurend zorgverlof (Staatsblad 2005a). Deze voorzieningen zijn erop gericht de combinatie van betaald werk en de zorg voor kinderen of anderen te vergemakkelijken.

De mate waarin vrouwen arbeid en zorg combineren, is niet gelijkmatig verdeeld over de samenleving. In het emancipatiebeleid gaat daarom de aandacht de komende jaren in het bijzonder uit naar laagopgeleide vrouwen en vrouwen uit etnische minderheden (TK 2005/2006f).

In dit hoofdstuk kijken we naar de tijdsbesteding van vrouwen en mannen, naar het gebruik van combinatievoorzieningen, en naar hoe men denkt over onder meer werkende moeders en de verdeling van arbeid en zorg tussen vrouwen en mannen. Zet de trend naar een (meer) gelijke taakverdeling zich nog altijd voort? In paragraaf 5.1 geven we met nieuwe cijfers over de tijdsbesteding van de Nederlandse bevolking antwoord op deze vraag. Ook zijn er recente cijfers over het zorgaandeel van mannen.

Paragraaf 5.2 gaat onder meer over het groeiende aandeel taakcombineerders. Verder gaan we na hoeveel mensen mantelzorg verrichten (zorg voor zieke en/of hulpbehoevende naasten) en wat de geboorte van het eerste kind anno 2005 betekent voor de arbeidsdeelname van moeders. In paragraaf 5.3 volgen de voorzieningen om arbeid en zorg te combineren en kijken we naar het gebruik van kinderopvang en verlofregelingen. In paragraaf 5.4 worden opvattingen van de Nederlandse bevolking over arbeid en zorg gepresenteerd: hoeveel dagen vinden Nederlanders dat een moeder kan werken en hoe denken zij over het gebruik van kinderopvang? Paragraaf 5.5 is gewijd aan de verdeling van taken op huishoudensniveau en de wensen en belemmeringen die vrouwen en mannen op dat niveau ervaren. In de slotparagraaf (5.6) staan de belangrijkste conclusies van het hoofdstuk.

5.1 Tijd besteed aan betaalde en onbetaalde arbeid

In 2005 is opnieuw het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) onder de Nederlandse bevolking¹ gehouden, dat sinds 1975 elke vijf jaar is herhaald. De cijfers laten zien hoe de tijdsbesteding van vrouwen en mannen in de loop van de tijd is veranderd. Tevens geven ze een recent beeld van de situatie in Nederland betreffende de verdeling van het huishouden, de zorgtaken en betaalde arbeid tussen vrouwen en mannen en het aandeel van mannen in onbetaalde zorgtaken.

In de Emancipatiemonitor worden, zoals gewoonlijk, de tijdsbestedingscijfers van de bevolking van 25 jaar en ouder gepresenteerd. In andere publicaties gebaseerd op het Tijdsbestedingsonderzoek (o.a. Breedveld et al. 2006) zijn de cijfers toegespitst op de groep 20-64 jarigen. Dit is de groep die mogelijk betaald werk en onbetaalde taken combineert, aangezien na het bereiken van de leeftijd van 65 jaar velen geen betaald werk meer verrichten. Daarom bevat bijlage B5 de tijdsbestedingscijfers voor de (potentiële) beroepsbevolking van 20-64 jaar.

In 1975 besteedde de Nederlandse vrouw van 25 jaar en ouder gemiddeld 42,6 uur per week aan onbetaalde arbeid. In 2005 is dat verminderd tot 34,7 uur per week. Deze bezuiniging hebben vrouwen voor het overgrote deel gerealiseerd door minder aan huishoudelijk werk te doen; zo ook gedurende de afgelopen vijf jaar. Op de zorg voor kinderen en andere huisgenoten is niet bezuinigd: vrouwen (alle vrouwen, dus incl. degenen zonder kinderen) besteedden daar in alle meetjaren zo'n vijf uur per week aan, en in 2005 is dat zes uur. Mantelzorg en vrijwilligerswerk vergen steeds ongeveer evenveel tijd.

Aan betaalde arbeid besteden Nederlandse vrouwen vanaf 25 jaar in 2005 gemiddeld 13,3 uur per week. Zij zijn daar in de loop der jaren steeds meer tijd voor gaan uittrekken. In 1975 was dat slechts 3,9 uur. Vooral tussen 1995 en 2000 ging de toename relatief hard, maar ook in 2005 is er sprake van groei. Per saldo gaat nog altijd veruit de meeste tijd van de vrouwen naar onbetaalde arbeid.

Bij de mannen is dat andersom. Zij besteden in 2005 gemiddeld 20 uur per week aan onbetaalde arbeid (net als in 2000) en 29 uur aan betaalde arbeid. Ten opzichte van 2000 besteden zij in 2005 bijna een uur minder per week aan betaalde arbeid. Net als de vrouwen zijn zij wat meer tijd gaan steken in de zorg voor kinderen en andere huisgenoten. Het tijdsbeslag van de andere vormen van onbetaalde arbeid nam onder mannen tussen 2000 en 2005 licht af.

Tabel 5.1

Tijdsbesteding aan betaalde^a en onbetaalde arbeid, personen vanaf 25 jaar, 1975-2005
(in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
vrouwen							
onbetaalde arbeid	42,6	44,4	43,3	39,1	37,7	35,5	34,7
huishoudelijk werk	30,6	30,2	28,8	26,1	25,3	23,9	23
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	4,6	5,2	4,7	5	5,1	5	6
doe-het-zelfwerkzaamheden	5,7	7,1	7,5	5,6	5	4,6	3,8
hulp aan (niet-)familieleden	0,9	1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1
vrijwilligerswerk	0,8	0,9	1,1	1,1	1,2	0,9	0,8
betaalde arbeid	3,9	4,4	5,9	7,7	9,3	12	13,3
totaal	46,5	48,8	49,2	46,8	47	47,4	48
mannen							
onbetaalde arbeid	17,4	18,5	20,4	19,7	21,2	20	20
huishoudelijk werk	8,5	8,8	10,3	10	11,2	11,4	11,3
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	1,9	1,9	1,8	1,9	1,9	2,1	2,8
doe-het-zelfwerkzaamheden	4,9	5,5	5,6	5,2	5,2	4,3	4
hulp aan (niet-)familieleden	0,7	0,7	1,2	0,9	1,2	0,9	0,7
vrijwilligerswerk	1,5	1,6	1,5	1,8	1,7	1,4	1,3
betaalde arbeid	27,3	25,6	25,1	27,3	28,6	29,8	29
totaal	44,7	44,1	45,5	47	49,7	49,9	49

a Het aantal uren betaalde arbeid is inclusief reistijd.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Het totale tijdsbeslag van onbetaalde en betaalde arbeid is voor mannen voor het eerst in een lange periode wat verminderd in 2005 tot 49 uur per week, terwijl vrouwen met 48 uur er juist wat meer tijd in zijn gaan steken. Mannen besteden in het totaal dus nog altijd meer tijd aan betaalde en onbetaalde arbeid, maar de verschillen worden kleiner. De taakverdeling tussen vrouwen en mannen is daarmee in de periode 2000-2005 opnieuw wat gelijkmatiger geworden. Dit komt echter voornamelijk doordat de vrouwen van de totale tijd besteed aan betaalde arbeid een toenemend deel voor hun rekening nemen. Het aandeel van vrouwen in betaalde arbeid

is gestegen van 12% in 1975, naar 29% in 2000 en 31% in 2005. De herverdeling van betaalde arbeid zet dus voort. Van een verdere herverdeling van onbetaalde arbeid is tussen 2000 en 2005 nauwelijks sprake. Vrouwen zijn wel iets minder, maar mannen niet meer aan onbetaalde taken gaan doen. In figuur 5.1 komt het zorgaandeel van mannen (onbetaalde arbeid met uitzondering van vrijwilligerswerk) uitgebreider aan de orde.

De herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid verloopt niet in alle huishoudens op dezelfde wijze. Zo is bekend dat vooral in gezinnen met jonge kinderen de vrouwen relatief veel onbetaalde, en de mannen veel betaalde arbeidstijd op zich nemen. De trend dat vrouwen minder tijd aan onbetaalde en meer tijd aan betaalde arbeid besteden, deed zich echter in alle typen huishoudens voor en zette ook tussen 2000 en 2005 bij de meeste vrouwen verder door.

Huishoudens zonder kinderen

Alleenstaanden tot 40 jaar zonder kinderen trekken relatief weinig tijd uit voor het huishouden en andere vormen van onbetaalde arbeid. Alleenstaande vrouwen doen hier echter meer aan dan alleenstaande mannen. Zelfs zonder een partner en kinderen steken vrouwen dus meer tijd in huishouden en zorg dan mannen. Mannen tot 40 jaar die samenwonen met een partner, besteden de minste tijd aan huishoudelijke taken en werken veel uren. Ook de jonge samenwonende vrouwen besteden met 31,9 uur van alle vrouwen de meeste tijd aan betaalde arbeid. Het totale tijdsbeslag van betaalde en onbetaalde taken is voor vrouwen en mannen in dit huishoudentype nagenoeg hetzelfde. Bij deze jonge paren zonder kinderen is de betaalde arbeid het meest gelijk verdeeld: de vrouwen nemen 45% van de totale tijd besteed aan betaald werk voor hun rekening. Daarnaast doen ze 60% van het onbetaalde werk.

De tijdsbestedingspatronen van 40-plussers zonder (thuiswonende) kinderen verschillen sterk met die van vrouwen en mannen onder de 40. Vrouwen ouder dan 40 jaar besteden veel minder tijd aan betaalde arbeid en juist ongeveer twee keer zoveel tijd aan huishoudelijk werk en andere onbetaalde taken dan jongere vrouwen. Voor de mannen boven de 40 geldt het omgekeerde. Zij steken meer tijd in onbetaalde taken en minder in betaalde arbeid dan de jongere mannen, ongeacht of zij alleenstaand zijn of met een partner wonen. De groep 40-plussers omvat ook alle alleenstaanden en paren zonder (thuiswonende) kinderen ouder dan 65 jaar (zie bijlage B5 voor de tijdsbesteding van de bevolking van 20-64 jaar).

Tabel 5.2

Tijdsbesteding aan betaalde^a en onbetaalde arbeid, personen vanaf 25 jaar zonder kinderen^b naar huishoudenstype en leeftijd, 1990-2005 (in uren per week)

	vrouwen			mannen		
	1990	2000	2005	1990	2000	2005
alleenstaanden zonder kinderen (≤ 40 jaar)						
onbetaalde arbeid	18,5	15,8	15,7	13,8	13,5	13,5
huishoudelijk werk	13,8	12	12,3	11,2	9,9	10,6
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	0,5	0,5	0,8	0,1	0,6	0,6
doe-het-zelfwerkzaamheden	2,4	2,5	1,7	1,3	1,7	1,2
hulp aan (niet-)familieleden	0,4	0,3	0,2	0,3	0,6	0,1
vrijwilligerswerk	1,4	0,4	0,7	0,9	0,7	1
betaalde arbeid	20,3	25,2	22,5	22,3	36	27,2
totaal	38,7	40,9	38,3	36,1	49,4	40,8
alleenstaanden zonder kinderen (> 40 jaar)						
onbetaalde arbeid	34,9	33,9	31	27,2	23,1	21,6
huishoudelijk werk	22,9	24,2	21,3	19	16,7	15,8
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	1	1,3	1,9	0,2	0,8	0,2
doe-het-zelfwerkzaamheden	7,2	5,9	5,1	5,3	3,5	2,3
hulp aan (niet-)familieleden	2,3	1,2	1,6	1,2	0,7	1,7
vrijwilligerswerk	1,4	1,2	1	1,6	1,4	1,6
betaalde arbeid	2,7	3,9	6,1	11	20	18,2
totaal	37,6	37,8	37,1	38,2	43,1	39,8
paren zonder kinderen (≤ 40 jaar)						
onbetaalde arbeid	22,5	19,5	19,8	14,4	14	13,3
huishoudelijk werk	16,2	15,5	15,4	8,7	10,3	8,4
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	1,7	0,8	1,1	0,2	0,3	0,5
doe-het-zelfwerkzaamheden	3,4	2,8	2,6	4,1	2,4	3,5
hulp aan (niet-)familieleden	0,4	0,2	0,3	0,2	0,6	0,4
vrijwilligerswerk	0,9	0,3	0,4	1,1	0,4	0,5
betaalde arbeid	22,6	28,9	31,9	32,3	41,4	38,5
totaal	45,1	48,4	51,6	46,7	55,4	51,8

Tabel 5.2 (vervolg)

	vrouwen			mannen		
	1990	2000	2005	1990	2000	2005
paren zonder kinderen (> 40 jaar)						
onbetaalde arbeid	39,4	36,3	34,4	26,2	23,3	23
huishoudelijk werk	27,9	26,6	25,1	13,6	12,5	13,1
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	1,6	2,3	2,3	1,1	0,8	1,3
doe-het-zelfwerkzaamheden	7,7	5,4	4,5	7,3	6,1	5,5
hulp aan (niet-)familieleden	1	1,1	1,4	1,7	1,5	1,1
vrijwilligerswerk	1,2	0,9	1	2,5	2,4	2
betaalde arbeid	3	6,2	6,6	7,6	18,5	15,8
totaal	42,4	42,5	41,1	33,8	41,8	38,8

a Het aantal uren betaalde arbeid is inclusief reistijd.

b Of geen thuiswonende kinderen meer.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Huishoudens met kinderen

De tijdsbesteding van vrouwen en mannen in huishoudens met kinderen vertoont grote verschillen met die in huishoudens zonder kinderen. Zo is het totale tijdsbeslag van betaalde en onbetaalde arbeid in huishoudens met kinderen groter dan in huishoudens waar (nog) geen kinderen zijn. De grootste drukte komt voor in gezinnen met jonge kinderen tot 6 jaar, en deze is in 2005 opnieuw toegenomen. De vaders in jonge gezinnen spannen met 64,6 uur per week de kroon, maar ook de moeders met kleine kinderen zijn met 61,5 uur per week het drukst van alle vrouwen. Als kinderen ouder worden, vermindert het tijdsbeslag van de onbetaalde arbeid, omdat de zorg voor de kinderen dan afneemt.

Voor vrouwen betekent het hebben van (met name jonge) kinderen een enorme stijging van de tijd die onbetaalde arbeid thuis vergt. Gemiddeld besteden zij hier in 2005 40 uur per week aan, en mannen met kinderen 20 uur. Vrouwen met een jongste kind tot 6 jaar steken in 2005 met 47,4 uur per week de meeste tijd in onbetaalde arbeid. Ook bij de mannen gaat de aanwezigheid van kinderen gepaard met een grotere tijdsinvestering in huishouden en zorg, maar in veel mindere mate dan bij de vrouwen. Hoe jonger de kinderen zijn, des te groter de verschillen tussen moeders en vaders zijn in de tijd die zij besteden aan zorgtaken. Alleen de mannen met kinderen tot 6 jaar zijn in 2005 meer tijd gaan uittrekken voor onbetaalde arbeid, in het bijzonder voor de zorg voor kinderen en andere huisgenoten. In huishoudens met oudere kinderen was dit niet het geval.

In 2005 spenderen de vaders met kinderen tot 6 jaar, met 41,5 uur per week, ook de meeste tijd aan betaalde arbeid, zij het wat minder dan in 2000. Zij besteden hier (veel) meer tijd aan dan vrouwen, en ook meer dan de mannen in andere huishou-

denstypen. Ze worden gevolgd door de vaders met kinderen tussen de 6 en 14 jaar (39,3 uur per week), die juist wat meer zijn gaan werken in 2005. Ook het aantal uren dat vrouwen met kinderen gemiddeld per week werken, is in 2005 toegenomen, ongeacht de leeftijd van het jongste kind. Vrouwen met kinderen tot 6 jaar verrichten in 2005 gemiddeld 14 uur betaald werk per week, een toename van 2,5 uur ten opzichte van 2000. In 2005 bedraagt hun aandeel in betaald arbeid 25% (was 22% in 2000). Moeders met kinderen tussen de 6 en 14 jaar zijn gemiddeld 3,6 uur per week meer gaan werken. Hun aandeel in betaald werk is 31% in 2005, een stijging van 3 procentpunten ten opzichte van 2000. De taakverdeling is dus nog altijd het meest scheef in huishoudens met kinderen, maar deze is iets minder scheef geworden vergeleken met 2000.

Tabel 5.3

Tijdsbesteding aan betaalde^a en onbetaalde arbeid, personen vanaf 25 jaar met kinderen, naar leeftijd jongste kind, 1990-2005 (in uren per week)

	vrouwen			mannen		
	1990	2000	2005	1990	2000	2005
ouders, jongste kind 0-5 jaar						
onbetaalde arbeid	52,8	48,1	47,4	21,8	19,8	23,1
huishoudelijk werk	27,7	24,1	23,7	9	8,4	9,2
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	18,9	20,3	20,7	7,4	8,3	10
doe-het-zelfwerkzaamheden	4,6	2,3	1,9	3,9	2,3	2,9
hulp aan (niet-)familieleden	0,8	0,6	0,5	0,5	0,3	0,3
vrijwilligerswerk	0,8	0,8	0,6	1,1	0,4	0,7
betaalde arbeid	4,7	11,5	14	37,8	42,1	41,5
totaal	57,4	59,6	61,5	59,6	61,9	64,6
ouders, jongste kind 6-14 jaar						
onbetaalde arbeid	43,2	40,5	38,2	15,7	19,6	19,3
huishoudelijk werk	29,9	26,7	24,5	6,6	10,2	9,8
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	6,1	7,2	9,4	1,6	3,6	3,6
doe-het-zelfwerkzaamheden	4,7	3,8	2,9	4,1	4,3	4
hulp aan (niet-)familieleden	1,3	1,7	0,9	0,6	0,6	0,6
vrijwilligerswerk	1,2	1	0,5	2,8	0,9	1,2
betaalde arbeid	9	13,9	17,6	36,1	36,1	39,3
totaal	52,3	54,4	55,8	55,4	55,6	58,7

Tabel 5.3 (vervolg)

	vrouwen			mannen		
	1990	2000	2005	1990	2000	2005
ouders, jongste kind $\geq$ 15 jaar						
onbetaalde arbeid	40	33,8	35,6	18,8	20,2	17,8
huishoudelijk werk	30,8	24,7	26,3	8,3	12,1	11,2
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	1,3	1,6	2,1	0,6	0,8	1
doe-het-zelfwerkzaamheden	5,9	5,4	5,5	6,7	5	4,1
hulp aan (niet-)familieleden	1,1	1,4	1	1	0,3	0,4
vrijwilligerswerk	0,9	0,8	0,8	2,1	1,9	1,1
betaalde arbeid	6,4	13,2	14,5	27,3	29,1	30,3
totaal	46,4	47,1	50,1	46,1	49,3	48,1

a Het aantal uren betaalde arbeid is inclusief reistijd.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Zorgaandeel van mannen

Het bevorderen van het zorgaandeel van mannen tot minimaal 40% in 2010 is een van de doelen van het emancipatiebeleid. Hoe groot dat aandeel is, hebben we bepaald door na te gaan hoeveel tijd mannen procentueel gezien van de totale tijd besteed aan onbetaalde zorg in de verschillende huishoudenstypen voor hun rekening nemen. Het overige deel van de tijd die naar die taken gaat (tot 100%), wordt verricht door vrouwen.² Het gaat om de tijd besteed aan huishoudelijke taken (o.a. koken, afwassen, schoonmaken, wassen, strijken), de zorg voor kinderen, familieleden en anderen in de naaste omgeving, en doe-het-zelfactiviteiten. Anders dan bij onbetaalde arbeid (tabellen 5.1 tot en met 5.3) wordt vrijwilligerswerk niet meegerekend bij het bepalen van het zorgaandeel.

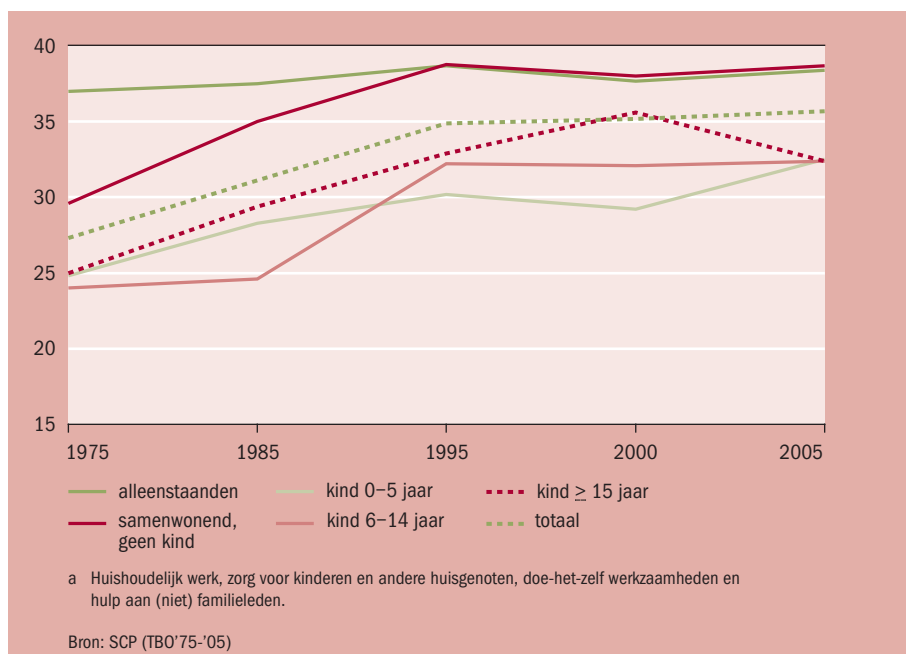
In 1995 en 2000 lag het zorgaandeel van mannen rond de 35% (34,9% in 1995 en 35,2% in 2000). Vijf jaar later, in 2005, is dat 35,7%. Dit komt neer op een toename van 0,5 procentpunt tussen 2000 en 2005. Het stijgt dus langzaam en bij een gelijkblijvende ontwikkeling (een toename van 0,3 tot 0,5 procentpunt in vijf jaar) komt het zorgaandeel van mannen in 2010 uit op of net boven de 36,5%. Deze ontwikkeling is onvoldoende om het beoogde streefcijfer van 40% te halen.

Alleen de alleenstaande mannen en de samenwonende mannen zonder kinderen halen met respectievelijk 38,5% en 38,8% het tussentijdse streefcijfer van 38,3% in 2006 (TK 2005/2006^f), maar ook hun aandeel in zorgtaken is sinds 1995 niet meer toegenomen. De vraag is in hoeverre dat verandert in de komende tijd. Net als in de voorgaande jaren is het zorgaandeel van vaders in 2005 een stuk geringer dan dat van mannen zonder kinderen. Alleen het zorgaandeel van vaders met kinderen tot 6 jaar is wat toegenomen en bedraagt 32,5% in 2005 (29,2% in 2000). De vaders met oudere kinderen nemen in 2005 32,4% van de zorgtaken op zich, wat vergelijkbaar is met

voorgaande jaren. Daarmee zijn vaders ver verwijderd van het tussentijdse streefcijfer van 38,3% en de beoogde 40% in 2010.

Figuur 5.1

Aandeel van mannen vanaf 25 jaar in onbetaalde zorg^a, naar huishoudenstype, 1975-2005 (in procenten)

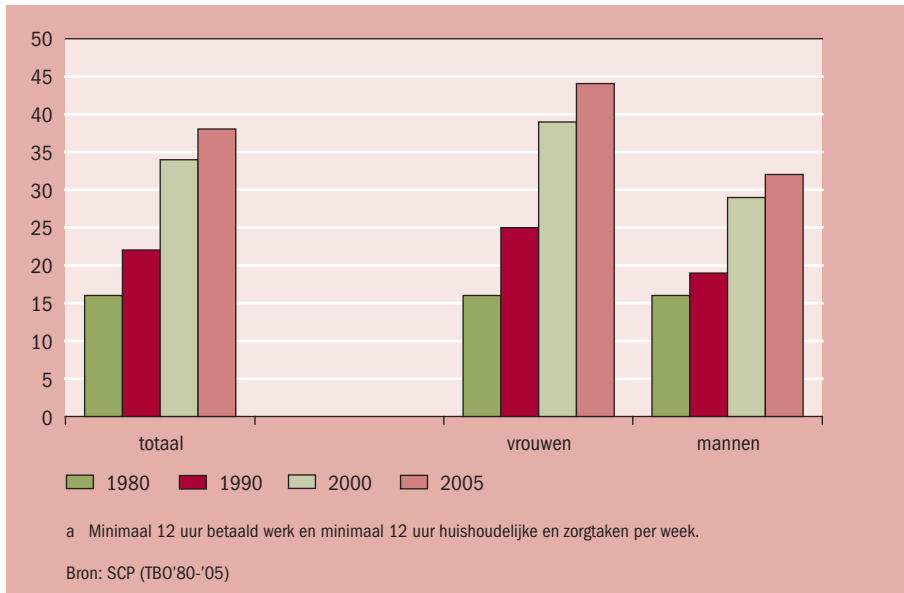
5.2 Combineren van arbeid en zorg

Taakcombineerders

De veranderde tijdsbesteding van vrouwen en mannen heeft ertoe geleid dat het aandeel mensen dat taken combineert, de afgelopen decennia fors is gegroeid. Het deel van de bevolking van 20-64 jaar dat minstens twaalf uur per week werkt en ten minste twaalf uur per week aan huishoudelijke en zorgtaken besteedt, is meer dan verdubbeld van 16% in 1980 tot 38% in 2005. Het aandeel vrouwelijke taakcombineerders stijgt sterker dan het aandeel mannelijke; in 2005 is dat aandeel respectievelijk 44% en 32%.

Figuur 5.2

Taakcombinatie^a, personen van 20-64 jaar, 1990-2005 (in procenten)

Werken na de geboorte van het eerste kind

In 2005 werkten meer dan acht van de tien vrouwen voordat hun eerste kind geboren werd. Na de geboorte stopte 11% van de werkende jonge vrouwen. Dat aandeel is aanzienlijk lager dan in 1997, toen een kwart van hen stopte met werken en ook lager dan in 2000, toen nog 16% dat deed. Bijna de helft van de vrouwen ging in 2005 minder uren per week werken na de geboorte van hun eerste kind. Steeds meer jonge moeders – vier van de tien in 2005 – blijven evenveel werken of gaan meer werken. In 2000 waren dat er nog maar drie van de tien. Uit ander onderzoek is bekend dat de arbeidsparticipatie van zowel autochtone als allochtone vrouwen daalt na de komst van het eerste kind. Na de geboorte van het tweede en derde kind is er weliswaar sprake van een verdere daling, maar die is kleiner dan bij het eerste kind (Das 2006).

In tegenstelling tot de moeders passen de vaders hun arbeidspatroon nauwelijks aan als er kinderen komen. Het aandeel mannen dat na de geboorte van het eerste kind stopt met werken of minder gaat werken, schommelt al jaren rond de 10%. De overgrote meerderheid blijft hetzelfde aantal uren werken of gaat meer werken.

Tabel 5.4

Verandering in arbeidspatroon werkende ouders na de geboorte van het eerste kind, 1997-2005 (in procenten)^a

	1997	2000	2003	2005
vrouwen				
gestopt met werken	25	16	11	11
blijven werken, minder uren	44	53	56	49
blijven werken, gelijke of meer uren	32	31	33	40
mannen				
gestopt met werken of minder gaan werken	10	9	13	9
blijven werken, gelijke of meer uren	90	91	87	91

a Binnen de Enquête beroepsbevolking is er vanaf begin 2006 voor de jaren 2000 tot en met 2004 een nieuwe weging toegepast, waardoor de cijfers voor deze jaren iets kunnen afwijken van die in de *Emancipatiemonitor 2004* (zie onderzoeksbeschrijving in bijlage A).

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'00-'05)

Blijven werken na de geboorte van het eerste kind per onderwijsniveau

De arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen is lager dan die van hoogopgeleide, ook als er (nog) geen kinderen zijn. Na de geboorte van hun eerste kind blijven zij bovendien minder vaak werken dan hoogopgeleide vrouwen. In 2005 bleef 76% van de laagopgeleide werkzame vrouwen werken voor twaalf uur of meer per week nadat zij moeder werden; van de hoogopgeleide moeders was dit 94%.

Van de middelbaar en hoogopgeleide vrouwen ging in 2005 de helft minder uren werken na de geboorte van het eerste kind. Van de laagopgeleide vrouwen deed bijna 38% dat. Vier op de tien vrouwen bleef evenveel of ging meer uren werken; hier doen zich geen grote verschillen naar onderwijsniveau voor.

Tabel 5.5

Verandering in arbeidspatroon werkende ouders na de geboorte van het eerste kind, naar onderwijs-niveau, 2005 (in procenten)

	totaal	opleidingsniveau		
		laag	middelbaar	hoog
vrouwen				
gestopt met werken	11	24	12	6
blijven werken, minder uren	49	38	50	50
blijven werken, gelijke of meer uren	40	37	38	45
mannen				
gestopt met werken of minder gaan werken	9	9	10	9
blijven werken, gelijke of meer uren	91	91	90	91

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Herintredende vrouwen

Een deel van de vrouwen die stoppen met werken na de geboorte van hun kind(eren), wordt weer actief op de arbeidsmarkt als de kinderen ouder worden. In 2005 waren er 188.000 vrouwelijke herintreders³ die een baan wilden van twaalf uur of meer per week, en 23.000 vrouwelijke herintreders die inmiddels werk hadden gevonden. Herintreders zijn voornamelijk vrouwen. Het aandeel mannen is zeer laag.

Het onbenutte arbeidsaanbod van niet-werkende vrouwen die een baan willen voor minstens twaalf uur per week, bestaat bijna voor de helft uit vrouwen van 35-44 jaar oud. Van hen heeft 70% een partner en jonge kinderen en voor de grootste groep was dat ook de directe aanleiding om te stoppen met werken.

Van de herintreedsters die een baan gevonden hadden, waren bijna zes van de tien tussen 35-44 jaar. Het aandeel van 45-64-jarigen was met 37% aanmerkelijk hoger onder de herintreedsters die nog werkzoekende waren, dan onder de herintreedsters die al een baan gevonden hadden (24%). Blijkbaar komen oudere herintreedsters moeilijker aan de slag. Ruim acht op de tien herintredende vrouwen had thuiswonende kinderen; 68% maakte deel uit van een ouderpaar, 16% was alleenstaande ouder. Onder de herintredende vrouwen die weer aan het werk waren, was het aandeel dat deel uitmaakte van een ouderpaar met thuiswonende kinderen, iets lager dan onder de herintreedsters die nog werk zochten. Voor de alleenstaande moeders gold het omgekeerde: hun aandeel was iets hoger onder de werkzame herintreedsters.

Tabel 5.6

Vrouwelijke herintreders in het onbenut arbeidsaanbod en in de werkzame beroepsbevolking, naar leeftijd en huishoudenstype, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

	herintreders in onbenut arbeidsaanbod	herintreders in werkzame beroepsbevolking
totaal 15-64-jarigen (abs. x 1000)	188	23
leeftijd		
15-24 jaar	1	0
25-34 jaar	14	17
35-44 jaar	48	59
45-54 jaar	28	20
55-64 jaar	9	4
positie in het huishouden		
eenpersoonshuishouden	6	8
alleenstaande ouder	16	18
lid van een paar (geen ouder)	9	9
lid van ouderpaar	68	64
jongste kind 0-5 jaar	20	24
jongste kind 6-11 jaar	21	23
jongste kind 12-17 jaar	16	15
jongste kind ≥ 18 jaar	10	3

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Mantelzorg en kortdurende zorg

Mantelzorg is regelmatige of langdurige zorg voor ernstig zieke of hulpbehoevende familieleden of vrienden. In 2005 hadden 840.000 vrouwen en 746.000 mannen van 15-64 jaar te maken met een ernstig zieke(n) of hulpbehoevende(n) in hun omgeving. Acht van de tien van deze vrouwen en zes van de tien van deze mannen verleenden mantelzorg aan een of meerdere personen (men heeft bv. een gehandicapt kind, maar ook een hulpbehoevende vader). Uit onderzoek blijkt dat het in de meeste gevallen zorg voor de ouders betreft (Souren 2006). Gemiddeld besteedden de vrouwen in 2005 veertien uur per week aan mantelzorg, de mannen twaalf uur.

Van de vrouwen en mannen die niet zelf zorgden, gaf respectievelijk 21% en 36% aan dat ze wel hadden willen zorgen, maar dat dat niet mogelijk was. Bijna een kwart van de mannen die niet zorgden, kon dit niet vanwege het werk, bij de vrouwen was dat 4%.

In 2005 kregen daarnaast 571.000 vrouwen en 505.000 mannen van 15-64 jaar te maken met zieke gezins- of familieleden voor wie onverwachte en/of kortdurende zorg van minder dan twee weken nodig was. Ook deze zorg werd door acht van de tien vrouwen en zes van de tien mannen in een of meer gevallen zelf verleend.

Tabel 5.7

Mantelzorg en kortdurende zorg door personen van 15-64 jaar, 2005 (in absolute aantallen, procenten en uren)

	vrouwen	mannen
personen met ernstig zieke of hulpbehoevende familieleden of vrienden voor wie regelmatige en/of langdurige zorg nodig is (abs. x 1000) ^a	840	746
zorgtaken zelf uitgevoerd (%), w.v.	80	58
minder dan 12 uur per week (%)	66	69
meer dan 12 uur per week (%)	34	31
gemiddeld besteed aan zorgtaken (uren/week)	13,9	12,4
zorgtaken niet zelf uitgevoerd (%)	20	42
w.v. had willen zorgen maar kon niet, omdat ^b (%)		
emotioneel en/of lichamelijk te zwaar	3	1
werk liet het niet toe	4	23
beschikbaar verlof schoot tekort	0	0
financieel niet haalbaar	0	1
anders	12	10
totaal	21	36
personen met zieke gezins- of familieleden voor wie onverwachte en/of kortdurende zorg ^c nodig is (abs. x 1000) ^a	571	505
zorgtaken zelf uitgevoerd (%)	80	58
zorgtaken niet zelf uitgevoerd	20	42
w.v. had willen zorgen maar kon niet, omdat ^b (%)		
emotioneel en/of lichamelijk te zwaar	2	1
werk liet het niet toe	10	30
beschikbaar verlof schoot tekort	0	0
financieel niet haalbaar	0	1
anders	12	11
totaal	25	42

a Per persoon kan het om meerdere zorgbehoeften gaan.

b Meerdere antwoorden mogelijk, hierdoor en door afrondingsverschillen hoeven de genoemde redenen niet op te tellen tot het totaal.

c Korter dan twee weken.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Een op de tien vrouwen die niet zelf zorgden, gaf daarvoor als reden aan dat haar werk het niet toeliet. Dat is twee keer zo vaak als bij de vrouwen die geen mantelzorg konden verlenen het geval is. Ook mannen noemden bij onverwachte en/of kortdurende zorg hun werk iets vaker als reden waarom ze niet zorgden dan ze voor het niet verlenen van mantelzorg deden. Het niet beschikbaar zijn van verlof werd voor het niet zelf verlenen van zowel mantelzorg als kortdurende zorg nauwelijks genoemd als reden.

5.3 Voorzieningen voor het combineren van arbeid en zorg

Instellingen voor kinderopvang

Het aantal plaatsen in de dagopvang en de buitenschoolse opvang is ook de laatste jaren verder gestegen. In 2000-2004 (voordat de Wet kinderopvang in werking trad) nam het aantal dagopvangplaatsen voor 0-3-jarigen toe van 74.7000 naar 117.6000. Het aantal plaatsen in de buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen groeide van 36.1000 naar 71.1000. De opvangcapaciteit per honderd 0-3-jarigen is hiermee met 30% toegenomen van 9,5 in 2000 naar 14,5 plaatsen in 2004. Bij de capaciteit voor de buitenschoolse opvang is er in deze periode sprake van een verdubbeling; deze nam toe van twee naar vier plaatsen per honderd 4-12-jarigen.

Ook het aantal kinderen dat opgevangen wordt in kinderdagverblijven, bij gastouders en in de buitenschoolse opvang blijft groeien. In 2004 waren dat er in totaal 331.000. Een kwart van de kinderen van 0-3 jaar werd in 2004 opgevangen in kinderdagverblijven. Van de naschoolse opvang werd veel minder gebruikgemaakt: 6% van de 4-12jarigen ging naar de buitenschoolse opvang. Dit aandeel neemt wel al jaren toe. De opvang door gastouders is erg gering. Minder dan 1% van de kinderen van 0-12 jaar werd in 2004 opvangen door gastouders.

Tabel 5.8

Kinderopvang in Nederland door kinderopvangcentra en welzijnsinstellingen^a, 1990-2004^b
(in absolute aantallen)

	1990	1996	2000	2002	2004
bevolking in Nederland (x 1000)					
aantal 0-3-jarigen	756	767	790	819	818
aantal 4-12-jarigen	1238	1317	1776	1790	1796
aantal 0-12-jarigen	1994	2083	2566	2609	2613
capaciteit (opvangplaatsen x 1000) ^c					
dagopvang voor 0-3-jarigen	22,7	49,9	74,7	102,7	117,6
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	3,0	12,7	36,1	59,5	71,1

Tabel 5.8 (vervolg)

	1990	1996	2000	2002	2004
capaciteit per 100 kinderen					
dagopvang voor 0-3-jarigen	3,0	6,5	9,5	12,5	14,4
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	0,2	1,0	2,0	3,3	4,0
kinderen in kinderopvang (deelnemers x 1000)					
dagopvang voor 0-3-jarigen	43,4	100,1	159,8	178,7	203,6
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	4,6	23,0	61,1	90,9	103,3
gastouderopvang voor 0-12-jarigen	2,1	13,6	23,5	23,0	23,9
gebruik per 100 kinderen					
dagopvang voor 0-3-jarigen	5,7	13,1	20,2	21,8	24,9
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	0,4	1,7	3,4	5,1	5,8
gastouderopvang voor 0-12-jarigen	0,1	0,7	0,9	0,9	0,9

- a Exclusief kinderopvang door bedrijven en instellingen met een andere hoofdactiviteit dan kinderopvang of welzijn.
- b Voor de trendbreuk als gevolg van het herontwerp van de Statistiek kindercentra met ingang van 2001 is gecorrigeerd m.b.v. extrapolatie met terugwerkende kracht vanaf 2001. Dit betekent dat aangepaste uitkomsten over de periode 1990-2000 zijn samengesteld op basis van de jaar-op-jaar mutaties in de oorspronkelijke uitkomsten (uitgaande van het niveau van 2001). Gebruik is gemaakt van gegevens over de mutatie 2001 t.o.v. 2000 van de Monitor Kinderopvang in Gemeenten door het SGBO (onderzoeks- en adviesbureau van de VNG).
- c Opvangplaatsen zijn plaatsen die gedurende de openstelling van het kinderopvangcentrum beschikbaar zijn voor kinderopvang.

Bron: CBS (Statistiek kindercentra (1990-2000) en Statistiek welzijnswerk en kinderopvang (vanaf 2001))

Werkzame moeders en kinderopvang

Een kwart van de werkende moeders met een kind tot 4 jaar maakte in 2005 geen gebruik van opvang: 22% heeft een partner die voornamelijk voor de kinderen zorgt op tijden dat zij zelf aan het werk is, 3% geeft aan meestal geen speciale voorzieningen te treffen. De meeste werkende moeders schakelden echter een of andere vorm van kinderopvang in. Laag- en middelbaar opgeleide vrouwen deden vooral een beroep op het informele circuit (familie, vrienden en burens). Hoogopgeleide werkende moeders maakten naar verhouding vaker gebruik van formele kinderopvang zoals een kinderdagverblijf of gastouders. Zij gebruikten deze als de voornaamste vorm van opvang voor hun kinderen of voor erbij, naast de zorg door de partner of een andere vorm van kinderopvang. In totaal maakte 42% van de werkende moeders voor de opvang van hun kinderen die nog niet naar school gaan (voornamelijk of aanvullend) gebruik van formele kinderopvang. Uit onderzoek is bekend dat 20% tot 30% van de huishoudens met kinderopvang meerdere vormen van opvang combineert. Vooral de combinatie van grootouders en kinderdagverblijf is populair (Portegijs et al. 2006). Bij gebruik van een kinderdagverblijf of gastouderopvang voor 0-3-jarigen gaat het doorgaans om twee of iets meer dagen, gemiddeld twintig uur, per week.

Tabel 5.9

Gebruik van kinderopvang^a door werkzame vrouwen^b, naar leeftijd van het jongste thuiswonende kind en opleidingsniveau, 2005 (in procenten)

	totaal	laag en middelbaar	hoog
jongste kind 0-3 jaar (abs. x 1000)	401	241	160
gebruik van opvang door huishouden ^c (%)			
geen kinderopvang	3	3	2
voornamelijk opvang door partner in het huishouden	22	24	20
voornamelijk opvang door betaalde oppas of peuterspeelzaal	10	8	12
voornamelijk opvang door familie/vrienden/buren	28	36	15
voornamelijk opvang anders	3	3	3
voornamelijk of ook gebruik van formele opvang zoals kinderdagverblijf of gastouders, w.v. per week voor	42	32	56
≤ 1 dag	18	21	15
2 dagen	41	40	42
> 2 dagen	40	38	43
gemiddeld aantal uren per week formele opvang	20	19	20
jongste kind 4-12 jaar (abs. x 1000)	519	359	159
gebruik van opvang door huishouden ^c (%)			
geen kinderopvang	36	37	33
voornamelijk opvang door partner in het huishouden	27	26	29
voornamelijk opvang door betaalde oppas	6	5	8
voornamelijk opvang door familie/vrienden/buren	16	18	12
voornamelijk opvang anders	6	6	7
voornamelijk of ook gebruik van formele opvang zoals buitenschoolse opvang of gastouders, w.v. per week voor	12	10	15
≤ 1 dag	27	29	25
2 dagen	37	29	49
> 2 dagen	36	42	26
gemiddeld aantal uren per week formele opvang	8	8	7

a Gevraagd is naar de opvang voor alle kinderen in het huishouden. Dit kan, maar hoeft niet het jongste thuiswonende kind te zijn.

b Vrouw werkt 12 uur of meer per week.

c Behalve van andere opvang kan er ook gebruik worden gemaakt van formele opvang.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

De partners van werkende vrouwen zorgden in 2005 iets vaker voor de kinderen als het jongste kind in het huishouden 4-12 jaar oud was dan wanneer de jongste nog niet naar school ging. In totaal maakte 63% van de werkende moeders tijdens hun werktijden geen gebruik van opvang buiten het eigen huishouden. Dit beeld komt overeen met dat uit ander onderzoek (Portegijs et al. 2006; Te Riele 2006).

Ook onder de werkende moeders met een jongste kind in de schoolgaande leeftijd maakten de laag- en middelbaar opgeleiden meer gebruik van kinderopvang door familie, vrienden en burens, terwijl de hoogopgeleiden vaker de formele kinderopvang, zoals buitenschoolse opvang en gastouderschap, opzochten. Van alle huishoudens met schoolgaande kinderen en een werkende moeder deed in 2005 12% voornamelijk of ook een beroep op formele opvang. Vier van de tien laag- en middelbaar opgeleide moeders die een beroep deden op formele kinderopvang, deden dat voor meer dan twee dagen per week. Van de hoogopgeleide moeders was dat maar een kwart. Er werd gemiddeld tussen de zeven en acht uur per week van deze opvang gebruikgemaakt.

Ook allochtone werkende ouders regelen de zorg voor hun kinderen vaak via de grootouders en andere familieleden. Surinaamse en Antilliaanse werkende ouders met kinderen tot vier jaar maken regelmatig gebruik van een vorm van formele of informele kinderopvang (resp. 66% en 76%). Onder de Turkse ouders ligt dit aandeel op 53%, onder de Marokkaanse op 40% (Merens et al. 2006: 112), waarbij het vaak gaat om opvang door grootouders. Relatief weinig Marokkaanse kinderen gaan naar een kinderdagverblijf (7%). Antilliaanse en Surinaamse ouders maken daar beduidend vaker gebruik van dan Turkse en Marokkaanse ouders. Op kinderopvang na schooltijd doen ook werkende allochtone ouders minder vaak een beroep (variërend van 16% van de Turkse tot 25% van de Antilliaanse ouders).

Opvang tijdens schoolvakanties

Een kwart van de werkende moeders met kinderen van 4-12 jaar nam in 2005 vrij tijdens de schoolvakanties. Bijna 30% van hen deed dat minstens één keer omdat er geen geschikte opvang voorhanden was. Van de werkzame vaders nam maar 18% vrij. Zij deden dat ook iets minder vaak vanwege een gebrek aan geschikte opvang dan de vrouwen.

Van degenen die vrij moesten nemen, had 15% een tekort aan opvang gedurende de dag. Dat gold zowel voor mannen als voor vrouwen. Een op de tien vrouwen nam vrij vanwege de kosten van de opvang. Bij mannen speelde dat minder.

Tabel 5.10

Werkzame personen^a met thuiswonende kinderen van 4-12 jaar die vrij hebben moeten nemen tijdens schoolvakanties, 2005 (in procenten)

	vrouwen	mannen
heeft vrij moeten nemen tijdens schoolvakanties	25	18
minstens één keer vanwege geen geschikte opvang	30	27
een tekort aan opvang gedurende de dag (7.00 uur tot 19.00 uur)	15	16
een tekort aan opvang gedurende speciale momenten zoals 's avonds of in het weekend	4	3
de alternatieve opvang is te duur	9	6
de alternatieve opvang is van onvoldoende kwaliteit	2	2

a 12 uur per week of meer.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Ouderschaps- en zorgverlof

In het volgend kader is een overzicht van verlofregelingen weergegeven.

Overzicht van de verlofregelingen in Nederland

zwangerschaps- en bevallingsverlof	16 weken voor de vrouw die gaat bevallen (vanaf 6 weken voor de bevalling tot 10 weken na de bevalling), betaald
kraamverlof	2 werkdagen voor de partner van de vrouw die is bevallen, binnen 4 weken na de bevalling, betaald
ouderschapsverlof	maximaal 13 maal de arbeidsduur per week voor ouders van een kind tot 8 jaar, onbetaald
adoptieverlof	4 weken voor ouders die een (pleeg)kind adopteren, betaald
calamiteitenverlof	in geval van zeer bijzondere persoonlijke omstandigheden, betaald
kortdurend zorgverlof	maximaal 10 dagen per jaar om te zorgen voor een thuiswonend ziek (pleeg)kind, partner of ouder, betaald (ten minste 70% van het dagloon)
langdurend zorgverlof	maximaal 6 maal de wekelijkse arbeidsduur per jaar om te zorgen voor een levensbedreigend zieke partner, kind of ouder, onbetaald

Bron: www.szw.nl

Werknemers met een kind tot 8 jaar kunnen gebruikmaken van ouderschapsverlof. In 2005 maakten drie van de tien werknemers die recht hadden op ouderschapsverlof, hier ook gebruik van. In 2000 waren dat er nog maar twee van de tien. Vrouwen nemen vaker ouderschapsverlof op dan mannen; respectievelijk 44% en 19%. Dit verschil is sinds 2000 wel steeds kleiner geworden. Wel doen ze het op een

andere manier. Het verlof van vrouwen duurde in 2005 gemiddeld acht maanden, waarin zij elf uur per week minder werkten. Mannen daarentegen spreidden het verlof uit over een periode van elf maanden met acht uur verlof per week. De moeders werkten tijdens hun verlofperiode 60% van hun normale werktijd, de vaders 80%. Ook nemen de vaders gemiddeld wat vaker ouderschapsverlof op wanneer het kind al wat ouder is (Beckers en Siermann 2006).

Tabel 5.11

Gebruik van ouderschapsverlof, werknemers 15-64 jaar, 2000-2005

	vrouwen	mannen
werknemers die recht hebben op ouderschapsverlof ^a (abs. x 1000)		
2000	105	158
2002	110	157
2004	111	150
2005	118	148
werknemers die ouderschapsverlof hebben opgenomen (in % van rechthebbenden)		
2000	38	10
2002	37	16
2004	40	18
2005	44	19
gemiddelde duur ouderschapverlof (in maanden)		
2000	7	9
2002	8	11
2004	9	10
2005	8	11
gemiddelde omvang ouderschapsverlof (in uren/week)		
2000	14	9
2002	12	9
2004	11	9
2005	11	8
gemiddelde arbeidsduur verlofgangers (incl. verlofuren) (in uren/week)		
2000	26	36
2002	26	37
2004	27	37
2005	27	37

a Werknemers met werk van 12 uur per week of meer en met kind(eren) van 0-8 jaar.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'00-'05)

Laagopgeleide vrouwen maken het minst gebruik van hun recht op ouderschapsverlof. Middelbaar opgeleide vrouwen doen dat wat vaker en hoogopgeleide het vaakst. Vooral bij de overheid, in het onderwijs en in de gezondheidszorg, waar het verlof deels betaald is, wordt naar verhouding veel gebruikgemaakt van de regeling, ook door mannen. In de periode 2000/2004 nam bijna de helft van de vrouwen en 38% van de mannen werkzaam bij de (semi)overheid die recht hadden op ouderschapsverlof dit op. In de overige sectoren was dat respectievelijk 28% en 8%.

Tabel 5.12

Gebruik van ouderschapsverlof, naar opleidingsniveau en bedrijfstak, 2000/2004 (in procenten)

	overheid, onderwijs, gezondheidszorg	overige sectoren	totaal
totaal	45	14	24
vrouwen	49	28	38
laagopgeleid	34	13	18
middelbaar opgeleid	45	25	34
hoogopgeleid	56	44	52
mannen	38	8	14
laagopgeleid	31	5	7
middelbaar opgeleid	41	8	13
hoogopgeleid	38	13	21

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'00-'04); Beckers en Siermann (2006)

Van de werkenden die in 2005 (een keer of vaker) korter dan twee weken voor zieke gezins- en/of familieleden zorgden, nam 26% van de vrouwen en 29% van de mannen hiervoor verlof op. In de meeste gevallen betrof het vakantieverlof of ADV-dagen. Dat is veel vaker dan bij werkzame personen die langdurend zorgen voor ernstig zieken in hun omgeving het geval is. Van hen nam 11% van de vrouwen en 12% van de mannen verlof op. Mannen nemen dus zowel voor kortdurende zorg als voor mantelzorg iets vaker verlof op dan vrouwen. Ze werken gemiddeld ook meer uren, waardoor zij waarschijnlijk eerder verlof nodig hebben wanneer zij dergelijke zorgtaken hebben.

In bepaalde situaties kunnen werknemers die (willen) zorgen voor zieke gezins- of familieleden, een beroep doen op daarvoor bestemde regelingen zoals kortdurend verlof en langdurend verlof. Slechts weinig werkenden, ongeveer 5%, maakten in 2005 gebruik van deze regelingen. Dat gold zowel voor degenen die langdurig zorg verleenden aan ernstig zieken in hun omgeving als voor degenen die kortdurend zorgden.

Tabel 5.13

Mantelzorg en kortdurende^a zorg en het gebruik van verlof door werkzame personen^b, 2005
(in absolute aantallen en procenten)

	vrouwen	mannen
regelmatige en/of langdurige zorgtaken uitgevoerd voor ernstig zieke familieleden of vrienden (x 1000)	353	329
gebruikgemaakt van de volgende (verlof)regeling ^c (%)		
ADV/vakantieverlof	3	3
calamiteitenverlof	1	1
bijzonder/buitengewoon verlof	2	3
kortdurend zorgverlof	4	4
langdurend zorgverlof	1	1
onbetaald verlof	1	1
geen van deze	1	1
totaal	11	12
onverwachte en/of kortdurende zorg ^b verleend aan gezins- of familielid (x 1000)	280	236
gebruikgemaakt van de volgende (verlof)regeling ^a (%)		
ADV/vakantieverlof	9	11
calamiteitenverlof	2	3
bijzonder/buitengewoon verlof	4	5
kortdurend zorgverlof	5	5
onbetaald verlof	1	1
geen van deze	4	5
totaal	26	29

a Korter dan twee weken.

b Persoon werkt 12 uur of meer per week.

c Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Arbeid en zorg in CAO's

In 2001 werd de Wet arbeid en zorg ingevoerd. In deze wet werden bestaande en nieuwe verlofregelingen opgenomen en gebundeld (zwangerschaps- en bevallings-, kraam-, adoptie-, calamiteiten-, en ouderschapsverlof; Staatsblad 2001). Op 1 juni 2005 is het recht op langdurend zorgverlof toegevoegd (Staatsblad 2005b). De wet regelt de (gedeeltelijke) doorbetaling of uitkering gedurende het verlof, met uitzondering van het ouderschaps- en langdurend zorgverlof. Vanaf 1 januari 2006 is het mogelijk in de levensloopregeling te sparen voor een inkomensvoorziening tijdens het ouderschaps- of langdurend zorgverlof. De voormalige verlofspaarregeling is opgegaan in de nieuwe levensloopregeling.

Boven op deze wettelijke regelingen kunnen werkgevers aanvullende regelingen treffen voor hun personeel. In tabel 5.14 staat in hoeveel CAO's bovenwettelijke (gunstiger dan de wet voorschrijft) afspraken voorkomen voor de duur van of de betaling tijdens het verlof.

In 2004 is in 6% van de CAO's een aanvullende bepaling opgenomen over de duur van het ouderschapsverlof en in 9% is afgesproken dat werknemers recht hebben op (gedeeltelijk) betaald ouderschapsverlof. Over de duur van het langdurend zorgverlof stonden in 4% van de CAO's aanvullende afspraken en over doorbetaling van het loon tijdens dit verlof in 8%. Ten opzichte van 2003 kwamen aanvullende afspraken over het ouderschaps- en langdurend zorgverlof wat minder voor. Medio 2005 werden in 24% van de CAO's afspraken aangetroffen over een levensloopregeling.

Tabel 5.14

Bovenwettelijke regelingen voor het combineren van arbeid en zorg in CAO's, 2002/2003-2005 (in procenten)

	2003	2004	2005
verlofvormen met een wettelijke basis			
zwangerschaps- en bevallingsverlof (> 16 weken)	6	6	.
kraamverlof (> 2 dagen)	24	21	.
ouderschapsverlof			
> 13 keer wekelijkse arbeidsduur	15	6	.
loondoorbetaling 25% tot 90%	10	9	.
adoptieverlof ^a (> 4 weken)	6	6	.
calamiteitenverlof	.	.	.
kortdurend zorgverlof			
> 10 dagen	2	2	.
loondoorbetaling > 70%	14	14	.
langdurend zorgverlof			
> 6 weken	8	4	.
loondoorbetaling 40% tot 100%	10	8	.
verlofsparen	78	76	.
levensloopregeling			
concrete afspraken	.	.	24
werkgeversbijdrage afgesproken	.	.	16
kinderopvang ^b			
concrete afspraken	55	64	66
doelgroep 0-4 jaar	17	20	23
doelgroep 0-12 jaar	24	45	45

a Inclusief afspraken voor de adoptie van buitenlandse kinderen.
b De cijfers over kinderopvang zijn uit 2002.

Bron: Schrama en Van den Amelee (2004); Schaeps et al. (2005); SZW (2005b); Bos en Van den Amelee (2006)

In 2005 is in 66% van de CAO's een regeling voor kinderopvang opgenomen, een stijging van 2 procentpunten ten opzichte van 2004 en een forse stijging vergeleken met 2002. Het betekent echter ook dat in 2005 in een op de drie CAO's geen (volwaardige) werkgeversbijdrage voor kinderopvang is geregeld. De bedoeling van de Wet kinderopvang is dat de werkgever(s) van (beide) ouders een bijdrage in de kosten leveren. Het voornemen is om per 1 januari 2007 een verplichte werkgeversbijdrage in te voeren (SZW 2006a; TK 2005/2006g).

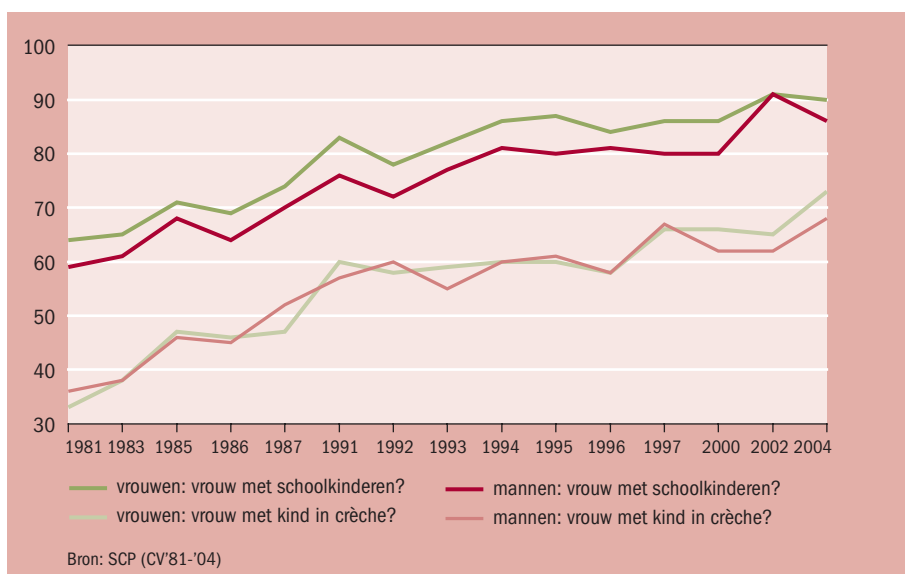
5.4 Opvattingen over het combineren van arbeid en zorg

Werkende moeders

Vanaf begin jaren tachtig is er sprake van een vrijwel constant groeiende toename van de acceptatie van werkende moeders. Vrouwen zijn hierover wat positiever dan mannen. In 2004 heeft nog een kleine minderheid van de mannen (14%) en van de vrouwen (10%) bezwaren tegen het buitenshuis werken van moeders met schoolgaande kinderen. Deze percentages zijn nauwelijks veranderd ten opzichte van 2002. Ook een moeder met jonge kinderen hoeft niet altijd thuis te zijn: in 2004 had 73% van de vrouwen en 68% van de mannen geen moeite met werkende moeders die gebruikmaken van een crèche. Niet eerder was het aandeel vrouwen en mannen zonder bezwaren zo hoog. Tegelijkertijd vindt in 2004 nog altijd gemiddeld 30% van de bevolking het bezwaarlijk dat een moeder buitenshuis werkt, als dat betekent dat haar kind naar de crèche gaat.

Figuur 5.3

Stelling: 'Hoe bezwaarlijk is het dat een moeder buitenshuis werkt?', bevolking van 16-74 jaar, 1981-2004 (% 'aan te bevelen/niet bezwaarlijk')

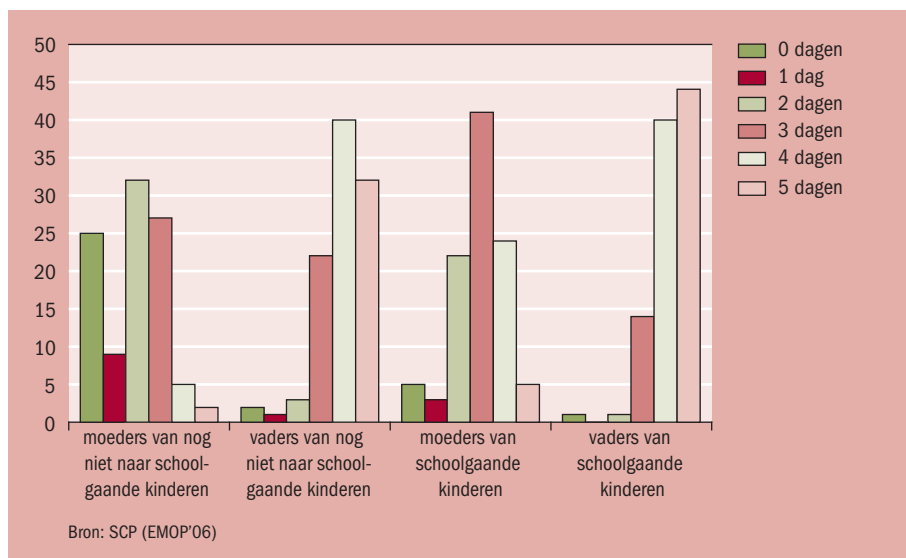

In de stelling over het buitenshuis werken van moeders komt de omvang van de werkweek niet aan de orde, maar men heeft daarbij kennelijk geen voltijdse werkweek in gedachten: de ideale arbeidsduur voor moeders met nog niet schoolgaande kinderen is volgens de meerderheid van de respondenten maximaal twee of drie dagen per week. Slechts 7% van de bevolking vindt meer dan drie dagen werk per week ideaal voor een moeder met kleine kinderen. Voor de moeders met schoolgaande kinderen vindt de meerderheid eveneens een werkweek van drie dagen ideaal, gevolgd door vier en twee dagen per week. Een moeder die veel dagen werkt, kan op veel minder instemming rekenen: zelfs voor een moeder met kinderen op de basisschool vindt slechts 5% een vijfdaagse werkweek ideaal. Kortom, het is in 2006 geaccepteerd dat moeders een paar dagen per week werken.

Het is niet verbazingwekkend dat de ideale werkweek voor vaders gemiddeld langer is. Opvallend is wel dat 40% van de bevolking een vierdaagse werkweek voor mannen met jonge kinderen ideaal vindt, terwijl zij in die gezinsfase in de praktijk de meeste uren per week werken (zie tabel 5.3). Voor vaders met schoolgaande kinderen wordt de voltijdse werkweek van vijf dagen door 44% als ideaal aangemerkt. Maar ook voor hen vindt 40% een vierdaagse werkweek ideaal.

Figuur 5.4

Opvattingen over de ideale arbeidsduur (in dagen per week) voor vrouwen en mannen met kinderen, naar leeftijd van kind(eren), bevolking vanaf 16 jaar, 2006 (in procenten)

Een moeder hoeft dan niet altijd thuis te zijn voor haar kind(eren), maar velen vinden het wel het beste dat kinderen uitsluitend door de eigen ouders worden verzorgd. Mannen zijn wat vaker die mening toebedeeld dan vrouwen, ongeacht de leeftijd van de kinderen. Zeker voor de allerkleinsten is de voorkeur voor zorg door de eigen

ouders groot: van de ondervraagde vrouwen vindt 61%, en van de mannen zelfs 74%, dat niemand beter voor de kinderen kan zorgen dan de ouders zelf. Ook peuters zijn volgens 38% van de vrouwen en bijna de helft van de mannen het beste af bij de eigen ouders, maar bij hen staat men nog het meest open voor (gedeeltelijke) zorg door anderen.⁴ Meer dan de helft van de vrouwen, en opnieuw wat meer mannen, vindt dat een kind uit school aandacht nodig heeft van de eigen ouders.

Tabel 5.15

Stelling: 'Een kind kan het beste door de eigen ouders worden verzorgd', bevolking vanaf 16 jaar, 2006 (% '(sterk) mee eens')

	vrouwen	mannen
'een baby van 0 jaar kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd'	61	74
'een baby van 1 jaar kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd'	54	68
'een peuter (2-3 jaar) kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd'	38	48
'een kind (4-12 jaar) dat uit school komt, heeft aandacht nodig van de eigen ouders' ^a	55	63

a Omdat 'verzorgen' minder van toepassing is op basisschoolkinderen is de stelling voor die categorie anders geformuleerd.

Bron: SCP (EMOP'06)

Combinatievoorzieningen

Gezien het voorgaande is het niet verwonderlijk dat er uitgesproken ideeën heersen over het gebruik van kinderopvang: veel ouders besteden hun kinderen liever helemaal niet, of maar voor een beperkt aantal dagdelen uit aan de kinderopvang (zie o.a. Portegijs et al. 2006). Ook als het om een paar dagen per week gaat, vinden veel vrouwen en mannen kinderopvang niet wenselijk. Voor vrouwen lijkt dit iets gevoeliger te liggen dan voor mannen. Ongeveer een op de vijf ondervraagden vindt opvang voor een baby goed. Het in 2006 gemaakte onderscheid tussen baby's van nul en één jaar laat zien dat zowel vrouwen als mannen minder zien in de opvang van heel jonge baby's dan van de iets grotere. Door de veranderde vraagstelling is vergelijking met de eerdere jaren niet direct mogelijk, al lijkt het erop dat de weerstand tegen de opvang van baby's in 2006 wat is afgenomen. Ook is er sprake van bescheiden toename in het aandeel mensen dat twee tot drie dagen opvang voor peuters wel goed vindt. Voor basisschoolkinderen is er zelfs een behoorlijke toename.

Tabel 5.16

Stelling: 'Het is goed voor kinderen als ze een aantal (2 of 3) dagen per week naar de kinderopvang gaan', bevolking vanaf 16 jaar, 2002-2006 (% '(sterk) mee eens')

	2002	2004	2006
vrouwen			
baby in kinderdagverblijf	22	21	.
baby van 0 jaar ^a	.	.	19
baby van 1 jaar	.	.	29
peuter in kinderdagverblijf	52	54	56
basisschoolkind in buitenschoolse opvang	23	24	31
mannen			
baby in kinderdagverblijf	22	21	.
baby van 0 jaar ^a	.	.	16
baby van 1 jaar	.	.	30
peuter in kinderdagverblijf	50	56	62
basisschoolkind in buitenschoolse opvang	27	26	41

a In 2006 is voor het eerst onderscheid gemaakt tussen de opvang van baby's van 0 en baby's van 1 jaar oud.

Bron: SCP (EMOP'02-'06)

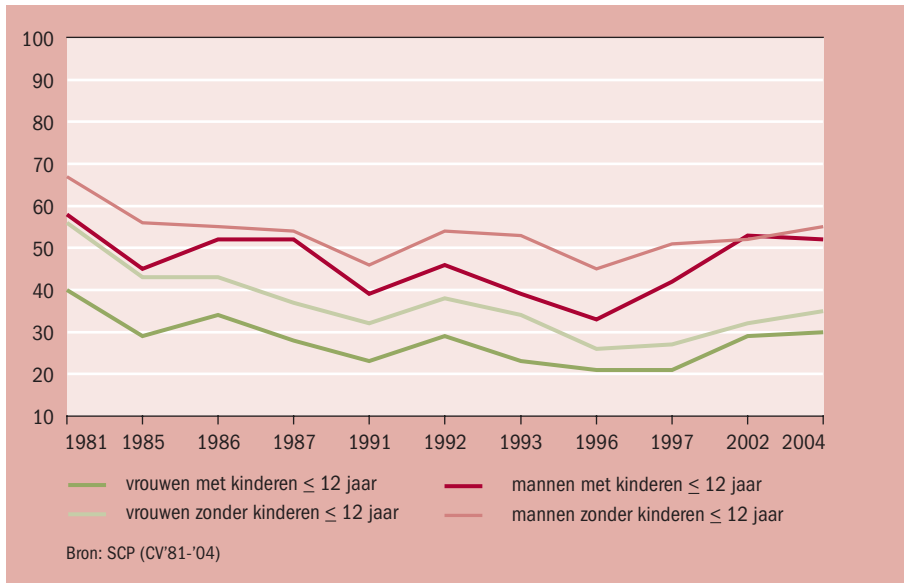
De overheid speelt met het beleid op het terrein van kinderopvang en verlofrege-lingen een voorwaardenscheppende rol in het combineren van arbeid en zorg. Desgevraagd zegt ruim driekwart van de bevolking, iets meer vrouwen dan mannen, bemoeienis van de overheid op dit terrein een goede zaak te vinden (niet in tabel). Een deel is neutraal, en er zijn maar weinig echte tegenstanders van overheidsbeleid gericht op het scheppen van voorzieningen voor werkende ouders. Ook vinden zes op de tien ondervraagden het een goede zaak dat de overheid ernaar streeft zoveel mogelijk vrouwen op de arbeidsmarkt te laten participeren (63% van de vrouwen en 59% van de mannen) (niet in tabel).

Werkende ouders en de opvoeding

Als het op de opvoeding van de kinderen aankomt, vindt in 2004 ruim de helft van de mannen dat een moeder meer geschikt is om kleine kinderen op te voeden dan de vader. Ongeveer een derde van de vrouwen is het daar mee eens. Vrouwen en mannen die zelf jonge kinderen hebben, zijn wat vaker van mening dat zij even geschikt zijn om op te voeden. Na een geleidelijke daling gedurende enige jaren, zien we vanaf medio jaren negentig dat weer wat meer mensen vinden dat vooral vrouwen geschikt zijn voor het opvoeden van kinderen.

Figuur 5.5

Stelling: 'Een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man', bevolking van 16-74 jaar, 1981-2004 (% '(sterk) mee eens')

In de voor deze monitor gehouden enquête is ook gevraagd hoe vrouwen en mannen de opvoeding van hun kinderen (tot en met 18 jaar) beleven. In vijf stellingen is geïnformeerd naar de tevredenheid met het ouderschap en de opvoeding, en de ervaren belasting en verantwoordelijkheid (vgl. Zeijl 2005).

Het blijkt dat verreweg de meeste ouders voldoening halen uit hun ouderschap en tevreden zijn over het verloop van de opvoeding. Ongeveer twee op de tien vinden het ouderschap vermoeiend en iets meer dan 10% valt de verantwoordelijkheid zwaar. Er bestaan geen noemenswaardige verschillen tussen de een-, anderhalf- en tweeverdieners, wat in grote lijnen overeenkomt met ander onderzoek op dit terrein (vgl. Zeijl 2005: 32).

Wel bestaan er binnen de verdienertypen enkele verschillen tussen vrouwen en mannen. Zo hebben deeltijdwerkende vrouwen met een voltijds werkende partner vaker het gevoel alleen voor de opvoeding te staan dan de mannen (15% en 13% versus 4%). Mogelijk zijn in kostwinnersgezinnen en huishoudens waarin beide partners ongeveer evenveel werken, de taken duidelijker onderling verdeeld, waardoor er minder fricties ontstaan. De vrouwen die net als hun partner een grote deeltijd- of voltijdbaan hebben, vinden vaker dan de mannen in dit type het ouderschap vermoeiend. Verder valt op dat de vrouwen in kostwinnersgezinnen meer voldoening uit het ouderschap halen dan de mannen in dat type huishouden. Echter, als beide ouders werken, ongeacht hoeveel uur per week, ervaren vrouwen en mannen evenveel voldoening van het ouderschap.

Tabel 5.17

Tevredenheid met en beleving van de opvoeding, paren met thuiswonend(e) kind(eren) ≤ 18 jaar, naar verdienertype^a, 2006 (% '(zeer) mee eens')

	man voltijdbaan + vrouw geen werk	man voltijd- + vrouw kleine deeltijdbaan	man voltijd- + vrouw grote deeltijdbaan	allebei grote deeltijd-/ voltijdbaan	totaal
vrouwen					
'het ouderschap geeft me voldoening'	95	93	90	91	92
'ik ben tevreden over het verloop van de opvoeding'	87	87	91	91	89
'ik vind het ouderschap erg vermoeiend'	22	18	18	23	20
'ik heb het gevoel dat ik alleen sta voor de opvoeding van mijn kind(eren)'	8	15	13	7	12
'de verantwoordelijkheid voor mijn kind(eren) valt mij zwaar'	13	15	8	9	12
mannen					
'het ouderschap geeft me voldoening'	83	88	93	93	89
'ik ben tevreden over het verloop van de opvoeding'	77	84	86	88	83
'ik vind het ouderschap erg vermoeiend'	19	25	15	7	18
'ik heb het gevoel dat ik alleen sta voor de opvoeding van mijn kind(eren)'	8	4	4	0	5
'de verantwoordelijkheid voor mijn kind(eren) valt mij zwaar'	11	16	13	7	13

a Kleine deeltijdbaan: 1-19 uur per week, grote deeltijdbaan: 20-34 uur per week en voltijdbaan: ≥ 35 uur per week.

Bron: SCP (EMOP'06); Zeijl (2005)

Taakverdeling m/v

De afgelopen twee decennia heeft de opvatting dat de taken in het huishouden gelijk verdeeld moeten worden geleidelijk meer steun gekregen. Het betreft dan de verdeling van het huishoudelijke werk zoals schoonmaken, boodschappen doen en koken. Gemiddeld iets meer dan driekwart van de mannen en de niet-werkende vrouwen vindt dat mannen en vrouwen deze huishoudelijke taken gelijk moeten verdelen. De vrouwen met een betaalde baan zijn iets vaker voorstander van een fiftyfifty-verdeling (83% in 2004). In 2004 heeft deze opvatting, vergeleken met 2002, weer iets meer steun gekregen.

Figuur 5.6

Stelling: 'Mannen en vrouwen moeten huishoudelijk werk gelijk onder elkaar verdelen', bevolking van 16-74 jaar, 1981-2004 (% '(sterk) mee eens')

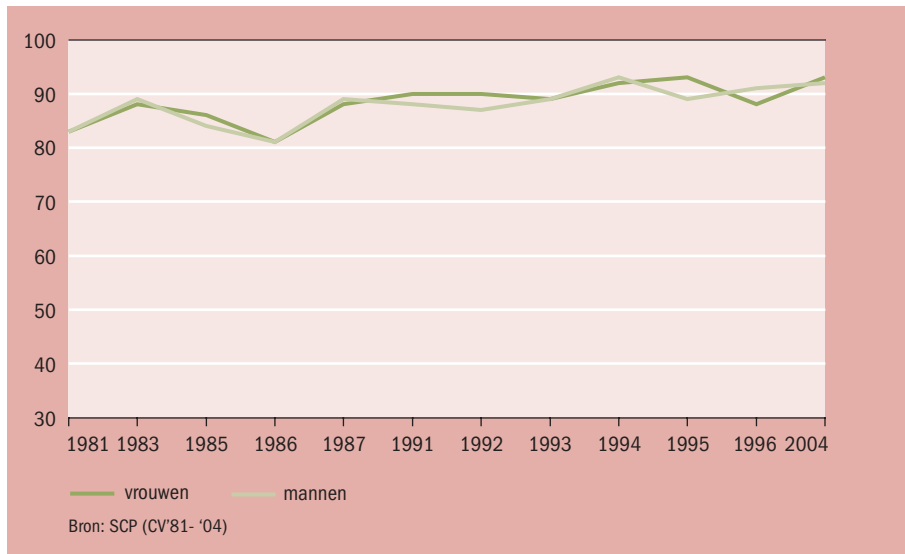

Over de zorg voor kinderen is men het in grote mate eens: mannen en vrouwen zijn hier gelijkelijk verantwoordelijk voor. Er bestaan ook nauwelijks verschillen tussen wel- en niet-werkende mannen en vrouwen (niet in de figuur). Kinderzorg vindt men kennelijk nog meer dan het huishouden typisch een taak om samen te doen. De laatste twintig jaar zijn de ideeën hierover niet sterk veranderd: vanaf 1981 is de aanhang voor een gelijke verdeling met 10% toegenomen, maar het aandeel aanhangers ligt in de tussenliggende periode steeds rond de 90%.

Iets meer dan 60% van de Nederlanders, met weinig verschil tussen de seksen, vindt in 2004 dat mannen en vrouwen betaald werk gelijk moeten verdelen. Vergeleken met 2002 is er sprake van een bescheiden opleving: in 2002 vond de helft van de Nederlanders het van belang dat man en vrouw evenveel betaald werken. Gemiddeld is vanaf 1981 steeds rond de 55% van de mannen en 60% van de vrouwen ervoor de verdeling van betaalde arbeid tussen mannen en vrouwen gelijk te trekken.

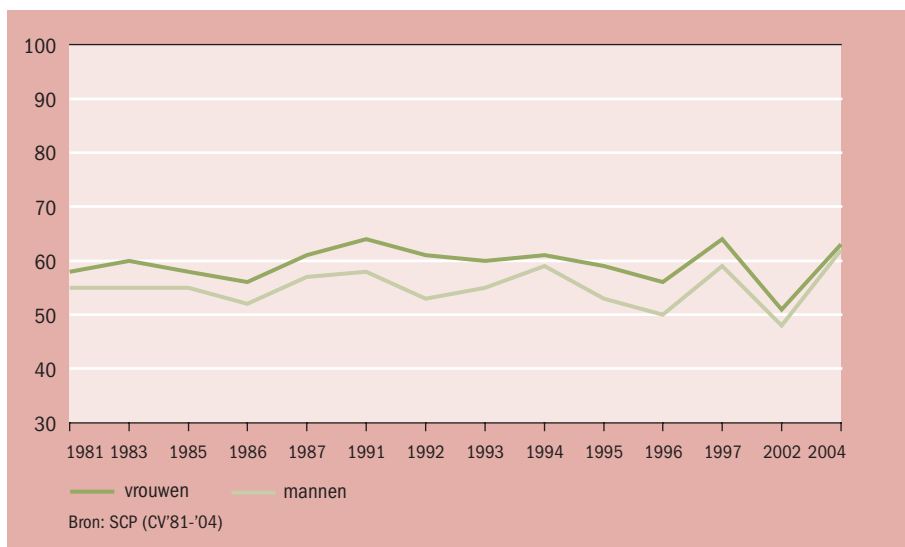
Figuur 5.7

Stelling: 'De kinderverzorging is evengoed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw', bevolking van 16-74 jaar, 1981-2004 (% 'sterk mee eens')

Figuur 5.8

Stelling: 'Mannen en vrouwen moeten betaald werk gelijk onder elkaar verdelen', bevolking van 16-74 jaar, 1981-2004 (% 'sterk mee eens')

In het onderzoek naar de Leefsituatie van allochtone stedelingen (LAS; zie Keuzenkamp en Merens 2006) is gevraagd naar de opvattingen onder allochtonen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Met name in de Turkse en Marokkaanse gezinnen heersen tamelijk traditionele opvattingen. Relatief vaak vinden zij dat de vrouw verantwoordelijk is voor het huishouden. Vrouwen en mannen verschillen daarin nauwelijks van elkaar. Over wie de verantwoordelijkheid moet hebben voor het geld, is er minder overeenstemming tussen Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen, maar beide groepen ondersteunen de stelling dat de man die verantwoordelijkheid het beste kan dragen, vaker dan de Surinamers en de Antillianen. Surinamers en Antillianen hebben ook bij andere stellingen een meer geëmancipeerde houding. Zo staan zij minder afwijzend tegenover werkende moeders met jonge kinderen (een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt). Ook vinden zij zelden dat een vrouw het moet accepteren als haar man niet wil dat ze werkt. De vrouwen uit de etnische groepen hebben doorgaans modernere opvattingen over de rolverdeling dan de mannen uit dezelfde groep.

Tabel 5.18

Opvattingen over de rolverdeling tussen vrouwen en mannen, naar herkomstgroepering (% 'helemaal' mee eens)

	vrouwen	mannen
'de vrouw kan het beste de verantwoordelijkheid hebben voor het huishouden'		
Turken	72	71
Marokkanen	61	64
Surinamers	50	45
Antillianen/Arubanen	52	44
'de man kan het beste de verantwoordelijkheid hebben voor het geld'		
Turken	45	51
Marokkanen	33	42
Surinamers	15	25
Antillianen/Arubanen	24	29
'mannen en vrouwen moeten evenveel uren buitenshuis werken'		
Turken	43	36
Marokkanen	45	38
Surinamers	42	38
Antillianen/Arubanen	41	43

Tabel 5.18 (vervolg)

	vrouwen	mannen
'bij het krijgen van een kind moet de vrouw stoppen met werken'		
Turken	31	44
Marokkanen	31	46
Surinamers	15	23
Antillianen/Arubanen	17	25
'als de man niet wil dat de vrouw werkt, moet de vrouw dat accepteren'		
Turken	27	32
Marokkanen	24	29
Surinamers	7	9
Antillianen/Arubanen	8	12

Bron: SCP (LAS'04/'05); Keuzenkamp en Merens (2006: 94)

Het voorgaande laat zien dat veel Nederlanders vinden dat mannen en vrouwen evenveel zouden moeten doen, zowel aan het zorgen voor de kinderen en het huishouden als aan betaalde arbeid. De autochtonen zijn hier vaker voorstander van dan (met name) de Turken en Marokkanen. De in deze paragraaf gepresenteerde opvattingen verwoorden de publieke opinie over de besproken thema's onder vrouwen en mannen. Dit hoeft niet te betekenen dat men ook in het eigen huishouden een voorkeur heeft voor een gelijke verdeling van taken, of deze ook realiseert. Zo is bekend dat de gewenste arbeidsverdeling vaak gelijkmatiger is dan de feitelijk gerealiseerde (Baaijens 2005). Hetzelfde geldt voor taken thuis (o.a. Cloïn en Boelens 2004).

5.5 Werkelijke en gewenste verdeling van taken in het eigen huishouden

In deze paragraaf kijken we of vrouwen en mannen even positief staan tegenover een egalitaire taakverdeling in hun eigen situatie als zij in algemene zin doen. We vergelijken daartoe de huidige situatie in het huishouden met de gewenste situatie op het gebied van arbeid en zorg. Zijn de taken gelijk(er) verdeeld en is men tevreden met de huidige verdeling?

Voorkeur voor arbeidsverdeling

In hoeverre de werkelijke arbeidsduur van vrouwen en mannen overeenkomt met de gewenste situatie, is af te lezen aan de vetgedrukte cijfers in de volgende twee tabellen. De overige cijfers in dezelfde rij geven aan welke arbeidsduur men prefereert. Zo is uit tabel 5.19 af te lezen dat voor 82% van de voltijds werkende vrouwen met een eveneens voltijds werkende partner de werkelijkheid overeenkomt met de gewenste situatie; 10% van deze vrouwen zou liever een grote deeltijdbaan (28-34 uur) hebben, 6% een baan van 20-27 uur, 1% een kleine deeltijdbaan en eveneens 1% zou liever amper of helemaal niet willen werken.

De vrouwen met een deeltijdbaai (12-34 uur) en een voltijdwerkende partner en de vrouwen die zelf evenals de partner een deeltijdbaai heeft, zijn het meest tevreden met de huidige arbeidsduur (opgeteld 96% en 97%, eventuele veranderingswensen binnen de deeltijdcategorieën buiten beeld blijvend). Weinig in deeltijd werkende vrouwen willen een voltijdbaai. Niet alle vrouwen weten echter hun gewenste arbeidsduur te realiseren. Van de niet- of weinig werkende vrouwen met een voltijdwerkende partner zou een kwart een (kleine) deeltijdbaai willen. Nog eens 5% zou wel een grote deeltijdbaai willen (28-34 uur) of voltijds willen werken. Omgekeerd zijn er relatief veel voltijdwerkende vrouwen die minder willen werken: 18% van de vrouwen met een eveneens voltijdwerkende partner, 21% van de vrouwen met een man die in deeltijd werkt, en 14% van de vrouwelijke voltijdwerkende eenverdieners zou de arbeidsduur liever verminderen.

Tabel 5.19

Wensen ten aanzien van de wekelijkse arbeidsduur van vrouwen die deel uitmaken van een paar^a, naar verdienertype, 2005 (in procenten)

	uren gewenst door vrouw					
	≥ 35 uur	28-34 uur	20-27 uur	12-19 uur	< 12 uur/ geen werk	aandeel in totaal
werkelijk verdienertype						
beiden voltijd	82	10	6	1	1	13
man voltijd en vrouw deeltijd	2	26	45	25	2	37
man voltijd en vrouw niet-werkend/ < 12 uur	3	2	12	12	70	27
vrouw voltijd en man deeltijd	79	13	4	2	2	1
vrouw voltijd en man niet-werkend/ < 12 uur	86	8	3	0	2	2
beiden deeltijd	2	35	40	22	2	5
man deeltijd en vrouw niet-werkend/ < 12 uur	2	2	12	8	75	3
vrouw deeltijd en man niet-werkend/ < 12 uur	6	28	34	18	14	4
beiden niet-werkend/ < 12 uur	5	2	10	5	78	7
totaal	16	15	25	15	28	100

a Heterosexuele paren, man niet met de VUT.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Bij de mannen zijn vooral de voltijders tevreden. Ongeacht de arbeidsduur van de partner wenst 5% tot 6% van hen een (vaak) grote deeltijdbaai. De niet-werkende mannen met een voltijds of deeltijds werkende vrouw zijn het minst tevreden over hun situatie. Hier spelen waarschijnlijk factoren als werkloosheid en arbeidsongeschiktheid een rol.

Tabel 5.20

Wensen ten aanzien van de wekelijkse arbeidsduur van mannen die deel uitmaken van een paar^a, naar verdienertype, 2005 (in procenten)

	uren gewenst door man					aandeel in totaal
	≥ 35 uur	28-34 uur	20-27 uur	12-19 uur	< 12 uur / geen werk	
werkelijk verdienertype						
beiden voltijd	94	5	1	0	1	13
man voltijd en vrouw deeltijd	93	5	1	0	1	37
man voltijd en vrouw niet-werkend / < 12 uur	92	4	1	0	3	27
vrouw voltijd en man deeltijd	15	54	20	7	4	1
vrouw voltijd en man niet-werkend / < 12 uur	35	2	12	2	50	2
beiden deeltijd	9	64	19	6	3	5
man deeltijd en vrouw niet-werkend / < 12 uur	10	57	26	1	6	2
vrouw deeltijd en man niet-werkend / < 12 uur	32	5	9	14	41	4
beiden niet werkend	28	2	7	3	60	7
totaal	77	10	4	1	8	100

a Heteroseksuele paren, man niet met de VUT.

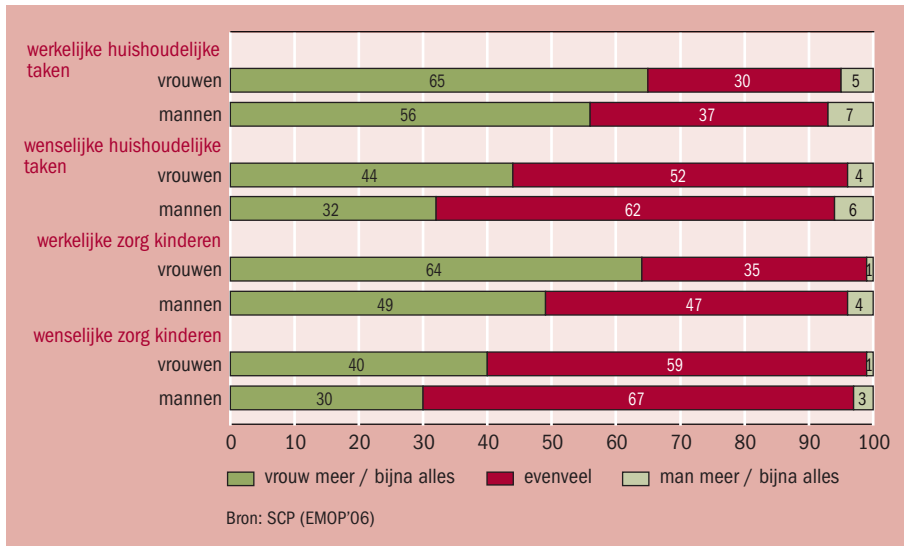
Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Zorgtaken

Het gros van de vrouwen geeft aan dat zij doorgaans de taken thuis verrichten. Ook de mannen zeggen dat hun partner deze taken meestal verricht, al denken zij iets vaker dan de vrouwen dat de taken redelijk gelijk verdeeld zijn. De taakverdeling is bovendien minder gelijk dan men zou willen. Meer mannen dan vrouwen geven de voorkeur aan een gelijke verdeling. De zorg voor kinderen wil men het liefst gelijk verdelen: 67% van de mannen en 59% van de vrouwen wil graag evenveel doen als de partner. Bij huishoudelijke taken gaat het om respectievelijk 62% (mannen) en 52% (vrouwen). Wat hen ervan weerhoudt de taken gelijkmatiger te verdelen, is niet gevraagd. Het aandeel vrouwen dat het merendeel van de taken op zich neemt, is iets kleiner geworden ten opzichte van 2004 (zie Cloïn en Boelens 2004: 120).

Figuur 5.9

Werkelijke en wenselijke verdeling van zorgtaken, mannen en vrouwen die deel uitmaken van een paar, 2006 (in procenten)

Voorwaarden voor en belemmeringen bij een (meer) gelijke arbeidsdeling

Een manier om een gelijke verdeling van betaalde arbeid te realiseren is dat vrouwen meer uren buitenshuis gaan werken, of mannen minder. Een grote meerderheid van de vrouwen (84%) geeft aan best (meer uren) te willen werken, mits aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. Deze voorwaarden hebben betrekking op het goed kunnen combineren van werk en zorg, en gaan vooral over (flexibiliteit in) de werktijden. Het kunnen afstemmen van de werktijden op het privéleven en vrij kunnen nemen voor bijvoorbeeld een ziek kind zijn de meest voorkomende wensen van vrouwen. Financiële afwegingen leggen ook behoorlijk wat gewicht in de schaal. Ongeveer een op de vijf vrouwen en een derde van de moeders met jonge kinderen geeft aan dat zij (meer) zouden werken als dat financieel nodig is of een aanzienlijke vooruitgang betekent. Daarnaast speelt het reilen en zeilen thuis op zichzelf voor vrouwen duidelijk een rol. Bijna een kwart van de vrouwen wil meer gaan werken wanneer dit niet ten koste zou gaan van de taken thuis: de zorg voor gezin en huishouden moet verlopen zoals zij dat willen. Wat zij hiermee precies bedoelen, is niet gevraagd. Kinderopvang die aansluit bij de wensen, wordt maar door 15% van de moeders met jonge kinderen (5% van alle vrouwen) genoemd als voorwaarde voor (meer) betaald werk. Daarmee neemt kinderopvang een bescheiden positie in te midden van de andere voorwaarden. Ook in ander recent onderzoek geeft slechts een klein deel van de moeders van jonge kinderen aan dat gebrek aan goedkope, betrouwbare opvang hen belet te gaan werken of meer uren te gaan werken (Portegijs et al. 2006). Voor de voorwaarden die gaan over de verdeling van de taken thuis, geldt eveneens dat zij relatief weinig genoemd zijn.

Tabel 5.21

Voorwaarden waaronder niet- en in deeltijd werkende vrouwen (meer uren) buitenshuis willen werken,^a 2006 (in procenten)

	vrouwen met kind ≤ 12 jaar	totaal vrouwen
als ik de tijden waarop ik werk goed/beter kan afstemmen op mijn privéleven	46	22
als ik vrij kan nemen bij ziekte van een kind of familielid	37	14
als het financieel gezien nodig zou zijn	35	22
als het financieel gezien een aanzienlijke vooruitgang zou betekenen	31	20
als ik zeker ben dat thuis alles verloopt zoals ik het wil (zorg voor de kinderen/huishoudelijk werk)	25	12
als ik een baan kan vinden met het door mij gewenste aantal uren	23	17
als ik leuk(er) werk kan gaan doen	21	19
als ik vaak/vaker thuis kan werken	20	11
als ik (een deel van de) huishoudelijke taken uit kan besteden aan een huishoudelijke hulp	16	9
als mijn partner minder gaat werken	16	7
als ik kinderopvang kan krijgen die aansluit op mijn wensen'	15	5
als ik een baan kan vinden dicht(er) bij huis	14	9
als mijn partner meer tijd gaat besteden aan huishoudelijke taken	10	8
als mijn partner meer tijd gaat besteden aan de zorg voor de kinderen	8	3
als ik (een deel van) de zorg voor hulpbehoevende vrienden of familie uit kan besteden	1	1
anders	4	3
onder geen enkele voorwaarde	17	16

a Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: SCP (EMOP'06)

Bij de mannen gaat het nog meer dan bij de vrouwen om financiële overwegingen. De helft zegt minder te willen werken, als dat financieel geen enorme teruggang tot gevolg zou hebben. Ook voor werkende vaders zijn de financiën het meest belangrijk. Het minst voelen zij zich aangespoord door eventuele wensen van de partner voor een grotere bijdrage in de zorg voor kinderen en huishouden. Mannen hechten daarentegen wel aan de carrière van de partner en de coulance van de werkgever ten aanzien van vermindering van de arbeidsduur is eveneens van belang. Ook zou 11% tot 17% de arbeidsduur terug willen brengen als deeltijdwerk geen negatieve invloed heeft op hun carrière.

Tabel 5.22

Voorwaarden waaronder werkende mannen (deeltijd en voltijd) minder uren buitenshuis willen werken^a, 2006 (in procenten)

	mannen met kind ≤ 12 jaar	totaal mannen
als het financieel gezien geen aanzienlijke achteruitgang zou betekenen	52	47
als het financieel gezien mogelijk zou zijn	43	37
als het de carrière van mijn partner aanmerkelijk ten goede komt dat ik minder ga werken	24	13
als mijn werkgever het zou toestaan	22	17
als ik het idee heb dat het thuis niet (meer) goed loopt / er iets mis is met de kinderen	19	10
als minder werken geen bedreiging zou vormen voor mijn carrièrekansen	17	11
als ik daardoor meer tijd voor mezelf zou overhouden	10	12
als mijn partner wil dat ik meer tijd ga besteden aan de zorg voor de kinderen	10	6
als minder gaan werken meer algemeen geaccepteerd zou zijn	7	5
als mijn partner wil dat ik meer tijd ga besteden aan huishoudelijke taken	2	3
anders	3	5
onder geen enkele voorwaarde	12	19

a Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: SCP (EMOP'06)

5.6 Slotbeschouwing

Taakverdeling m/v meer gelijk doordat vrouwen meer tijd aan betaalde arbeid besteden. Vrouwen zijn de afgelopen vijf jaar opnieuw meer tijd gaan besteden aan betaald werk en hebben ietwat bezuinigd op onbetaalde arbeid, met name op huishoudelijk werk. Mannen zijn niet meer, maar ook niet minder aan onbetaalde taken gaan doen en tegelijkertijd zijn hun betaalde arbeidsuren wat afgenomen. De verdeling van betaalde arbeid is daarmee iets gelijker geworden, maar dat kan moeilijk gezegd worden van de verdeling van onbetaalde arbeid.

Het zorgaandeel van mannen stijgt nauwelijks en bedraagt 35,7% in 2005. Hun zorgaandeel blijft daarmee achter bij het streefcijfer van 38,3% in 2006 en gezien de geringe ontwikkeling ligt het niet zonder meer in de lijn der verwachting dat dit in 2010 (40%) wel gehaald wordt. Om het alsnog te halen is het vooral nodig dat mannen met kinderen een groter deel van de taken thuis voor hun rekening nemen.

De verschillen in tijdsbesteding tussen vrouwen en mannen zijn de afgelopen vijf

jaar iets verminderd, maar zijn nog altijd aanzienlijk. Ze zijn het grootst in de huishoudens met jonge kinderen. Ofschoon zowel vrouwen als mannen tussen 2000 en 2005 wat meer tijd zijn gaan besteden aan de zorg voor kinderen en andere huisgenoten, doen nog altijd veel vrouwen een stap terug op de arbeidsmarkt als zij moeder worden en gaan veel meer tijd besteden aan zorgtaken. Mannen die vader worden, werken juist nog iets meer uren dan andere mannen. Het gevolg is dat de verdeling van de taken in gezinnen met jonge kinderen veel schever is dan in gezinnen zonder (jonge) kinderen.

Dat vrouwen, zeker in huishoudens met kinderen, een veel grotere taak in het huishouden verrichten dan mannen, was altijd al zo en blijkt ook in 2005 onverminderd het geval te zijn. Het emancipatoire ideaal, gedefinieerd in termen van een gelijke verdeling van arbeid en zorg, is daarmee nog altijd niet in zicht.

Ideale werkweek voor een moeder met jonge kinderen is twee tot drie dagen

Onderzoek naar de opinies over onder meer werkende moeders en kinderopvang laat zien dat steeds meer vrouwen en mannen er geen moeite mee hebben dat vrouwen blijven werken als er kinderen komen. Dat doen de meeste vrouwen ook. Na de geboorte van het eerste kind bleef in 2005, net als in 2003, bijna 90% van de jonge moeders doorwerken. De helft gaat minder werken en steeds meer vrouwen veranderen hun arbeidsduur niet. Laagopgeleide vrouwen stoppen echter nog drie keer zo vaak met werken na de geboorte van hun eerste kind als hoogopgeleide prille moeders.

Hoewel steeds minder Nederlanders het bezwaarlijk vinden dat een moeder blijft werken, vinden velen het verre van ideaal dat een moeder voltijds werkt of een forse deeltijdbaan heeft. De ruime meerderheid van zowel de vrouwen als de mannen vindt een baan van twee of drie dagen per week ideaal voor een moeder met kleine, nog niet schoolgaande kinderen. Voor moeders met kinderen op de basisschool valt die mening nauwelijks anders uit. Veel vrouwen en nog wat meer mannen vinden het bovendien het beste dat baby's en basisschoolkinderen (na schooltijd) door de eigen ouder worden verzorgd. De bezwaren tegen formele kinderopvang zijn weliswaar opnieuw iets afgenomen, maar voor een baby van 0 jaar vinden nog altijd acht op de tien mannen en vrouwen opvang in een dagverblijf voor twee of drie dagen per week niet goed. Voor een baby van 1 jaar geldt dat voor gemiddeld 70%. Voor peuters ligt het anders en vindt de meerderheid opvang voor twee tot drie dagen per week wél goed. Ook de buitenschoolse opvang kan op iets meer goedkeuring rekenen dan voorheen.

De praktijk: anderhalfverdieners met wat meer kinderopvang

Veel mannen en vrouwen staan achter het idee van een gelijke taakverdeling. In de praktijk is er van een gelijke verdeling echter nauwelijks sprake. Hoewel velen vinden dat vrouwen en mannen de zorg voor de kinderen en het huishouden gelijk zouden moeten verdelen, is het in de praktijk doorgaans de vrouw die deze taken verricht. De meeste paren behoren tot het anderhalfverdienerstype, waarbij de man fulltime

werkt en de vrouw een parttimebaan heeft. Ondanks de geringe bereidheid om de zorg voor de kinderen gedeeltelijk aan anderen over te laten, maken werkende ouders vaker gebruik van kinderopvang. In 2004 maakte 25% van hen gebruik van het kinderdagverblijf (voor kinderen tot 4 jaar). De buitenschoolse opvang is met 6% minder in trek. Turkse en Marokkaanse ouders hebben naar verhouding meer bezwaren tegen het combineren van moederschap en betaald werk en maken, als er sprake is van opvang, liever gebruik van informele opvang.

Een behoorlijke groep vrouwen zou willen herintreden in de arbeidsmarkt en ook een deel zou meer willen werken dan ze nu doen, maar in beperkte mate. De deeltijdbaan is veruit favoriet. Deze heeft immers als voordeel dat er naast de baan tijd beschikbaar is om zelf voor de kinderen te zorgen (iets wat zowel vrouwen als mannen hoog in het vaandel hebben staan) of voor anderen in de naaste omgeving. Meer vrouwen zeggen (meer uren) aan het werk te willen als aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. Belangrijk zijn de mogelijkheden om de werktijden af te stemmen op het privéleven en om vrij te nemen als bijvoorbeeld een kind ziek is. Ook vinden zij dat werken financieel echt iets op moet leveren. Minder vrouwen noemen aan kinderopvang gerelateerde voorwaarden. Hoewel een deel van de mannen te kennen geeft minder te willen werken (onder vooral financiële voorwaarden), gebeurt dat in de praktijk nog maar weinig.

Arbeid en zorg: een actuele kwestie

Voor mannen, maar vooral voor vrouwen, neemt zowel betaalde als onbetaalde arbeid in het dagelijks leven een omvangrijke plaats in. Er lijkt nog wel wat ruimte te zijn voor meer arbeids(uren)participatie onder vrouwen, maar de deeltijdbaan is veruit favoriet. Ondanks de bedenkingen over formele kinderopvang nam het gebruik ervan de laatste jaren behoorlijk toe. Als het gaat om een gelijke verdeling van de taken thuis, is de werkelijkheid echter een stuk ongelijker dan de meesten graag zouden zien. Maatregelen op bijvoorbeeld het terrein van de kinderopvang kunnen wellicht nog bijdragen aan het vergroten van de mogelijkheden voor vrouwen om (meer uren per week) te blijven werken, hoewel zijzelf aangeven voorwaarden te stellen aan vooral de flexibiliteit van de werktijden en andere aan werk gerelateerde aspecten. Het beleid is er voornamelijk op gericht geweest voorzieningen te treffen, die, zo blijkt, vrouwen in staat stellen meer tijd te steken in betaalde arbeid. Tegelijkertijd is de tijdsbesteding van mannen veel minder veranderd dan die van vrouwen. De ruimte voor de overheid om invloed uit te oefenen op de (her)verdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen, is echter beperkt, omdat beslissingen hierover bij uitstek tot stand komen in de privésfeer van het eigen huishouden.

Noten

- 1 Het TBO bevat geen gegevens over de tijdsbesteding van allochtonen. In het onderzoek naar de leefsituatie van allochtone stedelingen (Marokkanen, Turken, Antillianen en Surinamers) is wel een beknopt tijdsbestedingsonderzoek gehouden. Zie hiervoor Merens et al. (2006: 109).
- 2 Het zorgaandeel geeft de verhouding weer van de tijd door vrouwen en door mannen geïnvesteerd in onbetaalde zorgtaken. Het gaat daarbij waarschijnlijk niet om alle onbetaalde zorg in het huishouden, omdat deze mogelijk deels ook door derden en/of kinderen wordt verricht.
- 3 Het CBS rekent tot de herintreders:
 - personen die meer dan twee jaar geleden een betaalde baan hadden, als reden om te stoppen met hun voorgaande baan de ‘zorg voor gezin of huishouden’ hadden, en nu weer werk willen van twaalf uur of meer per week;
 - personen die meer dan twee jaar geleden een betaalde baan hadden, als reden om te stoppen met hun voorgaande baan de ‘zorg voor gezin of huishouden’ hadden, en minder dan een jaar geleden een baan hebben gevonden van twaalf uur of meer per week;
 - personen die nog nooit een betaalde werkkring hebben gehad en werk willen van twaalf uur of meer per week of minder dan een jaar geleden een baan hebben gevonden van twaalf uur of meer per week en ouder dan 35 jaar zijn.
- 4 Deze percentages wijken af van die uit recent onderzoek (Portegijs et al. 2006). De percentages zijn in tabel 5.15 hoger dan in het genoemde onderzoek. Echter, de gegevens hebben in het genoemde onderzoek uitsluitend betrekking op moeders met kinderen tot en met 12 jaar. Hier gaat het om een bredere groep vrouwen en mannen.

6 Arbeid en zorg in internationaal perspectief

Saskia Keuzenkamp

6.1 Niet alleen een Nederlands vraagstuk

Vergroting van de arbeidsdeelname van vrouwen is ook in veel andere Europese landen een belangrijk beleidsthema. Het realiseren van gelijkheid en economische onafhankelijkheid tussen vrouwen en mannen is een van de prioriteiten in de *Road-map for Equality between Women and Men* van de Europese Commissie (EC 2006b). In dit hoofdstuk beantwoorden we de vraag hoe Nederland het eigenlijk doet in vergelijking met andere landen. De focus van die vergelijking is gericht op de deelname van vrouwen en mannen aan betaald en onbetaald werk en de combinatie van arbeid en zorg (§ 6.2 en § 6.3). Arbeidsdeelname en taakcombinatie worden onder meer beïnvloed door (rol)opvattingen en voorzieningen van de verzorgingsstaat. Daarom gaan we in dit hoofdstuk ook op die beide aspecten in (§ 6.4 en § 6.5). In paragraaf 6.6 volgt een beknopte weergave van huidige inzichten in de invloed van beleid ten behoeve van taakcombinatie op de arbeidsdeelname van vrouwen. Paragraaf 6.7 bevat, ten slotte, een beknopte samenvatting van het hoofdstuk.

De beschrijving van de situatie in de verschillende landen bouwt voort op het stramen van de typologie van verzorgingsstaten, die door Esping-Andersen (1990, 1999) is ontwikkeld.¹ Een van de belangrijkste indicatoren in die typologie is de relatie tussen deelname aan de arbeidsmarkt en het recht op inkomen. De volgende clusters van landen worden onderscheiden: Scandinavische, Angelsaksische, continentale en mediterrane landen en Oost-Europa.

De Scandinavische landen – door Esping-Andersen aangeduid met de term sociaaldemocratische verzorgingsstaten – kennen voor tal van risico's collectieve voorzieningen, die meestal voor alle inwoners toegankelijk zijn. Bevordering van een hoge arbeidsdeelname krijgt beleidsmatig veel aandacht. Er zijn tamelijk genereuze voorzieningen voor het combineren van arbeid en zorg, maar bijvoorbeeld ook voor scholing.

Continentale landen als België, Duitsland en Frankrijk behoren tot het type van de corporatistische verzorgingsstaat. De voorzieningen voor sociale zekerheid zijn hier gekoppeld aan arbeidsdeelname. De druk om te participeren op de arbeidsmarkt is minder groot dan in de Scandinavische landen en vaak ligt het kostwinnersbeginsel ten grondslag aan de wijze waarop arrangementen zijn vormgegeven.

De Angelsaksische landen behoren tot het type van de liberale verzorgingsstaat, met zijn beperkte collectieve voorzieningen, die (voor zover al aanwezig) alleen gericht zijn op degenen die niet op enigerlei wijze in hun behoeften kunnen voorzien.

Mensen moeten hier in grote mate zelf hun risico's (op het verlies van inkomen) verzekeren via private arrangementen of via hun werkgever.

De mediterrane landen komen in de typologie van Esping-Andersen niet als aparte categorie voor, maar worden hier wel besproken. Zij kennen doorgaans geen of een beperkt formeel sociaal vangnet.

Ook de Oost-Europese landen maken geen deel uit van de typologie. Deze landen kenden in het verleden een situatie van volledige werkgelegenheid. Vanwege de hoge kosten zijn de destijds gerealiseerde voorzieningen veelal sterk verminderd.

Nederland wordt vaak als een wat bijzonder geval gezien. Zo bestaat hier evenals in de Scandinavische landen bijvoorbeeld een basisvoorziening voor pensioen, maar de regelingen voor verlof zijn verhoudingsgewijs beperkt. Het kostwinnersbeginsel heeft hier een veel grotere rol gespeeld bij de vormgeving van voorzieningen dan in de Scandinavische landen. In dit hoofdstuk bespreken we Nederland steeds apart van de andere typen.

6.2 Arbeidsdeelname van mannen en vrouwen

De situatie in 2005

De arbeidsdeelname van de Nederlandse vrouwen bevond zich in 2005 met 66% ruim boven het gemiddelde van de 25 landen die momenteel deel uitmaken van de Europese Unie (EU) (56%). Die 66% is hoger dan de nettoparticipatiegraad van vrouwen waarover in hoofdstuk 4 werd gerapporteerd. De verklaring voor dit verschil is dat in Nederland degenen die minder dan twaalf uur per week werken, buiten de definitie vallen, terwijl in internationale vergelijkingen altijd iedere werkende wordt meege-
nomen, dus vanaf een uur per week.

Het zal bekend zijn dat de participatiegraad van vrouwen in de Scandinavische landen hoger is dan die in Nederland. Het hoogste percentage is te vinden in Denemarken en Noorwegen, waar 72% van de vrouwen betaald werk verricht. De arbeidsdeelname van de Nederlandse vrouwen is lager dan die van de Scandinavische, maar hoger dan die in de continentale landen. Wanneer we Nederland vergelijken met onze buurlanden, steekt België (54%) nog wat ongunstiger af bij Nederland dan Duitsland (60%). Vergeleken met de Angelsaksische landen doet Nederland het even goed – of even slecht, afhankelijk van de norm die men in gedachte heeft. Volgens de Lissabondoelstellingen zou de participatiegraad in 2010 60% moeten zijn, dus in die zin is de situatie in Nederland goed te noemen. De mediterrane en Oost-Europese landen doen het over het geheel genomen slechter dan Nederland. Portugal kent van die landen de hoogste participatiegraad, Italië de laagste.

Tabel 6.1

Arbeidsdeelname^a van vrouwen en mannen in Europese landen en de VS, personen van 15-64 jaar, 1995-2005 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	1995	2000	2005	1995	2000	2005
Nederland	54	64	66	75	82	80
Scandinavische landen						
Denemarken	67	72	72	80	81	80
Finland	59	64	67	64	70	70
Zweden	69	71	70 ^c	73	75	74 ^c
Noorwegen	.	74	72	.	81	78
continentale landen						
België	45	52	54	67	70	68
Duitsland	55	58	60 ^c	74	73	71 ^c
Frankrijk	52	55	58	67	69	69
Luxemburg	43	50	54	74	75	73
Oostenrijk	59	60	62	79	77	75
Angelsaksische landen						
Ierland	42	54	58	67	76	77
Verenigd Koninkrijk	62	65 ^c	66	75	78 ^c	78
Verenigde Staten	66	68	65 ^d	80	81	77 ^d
mediterrane landen						
Griekenland	38	42	46	73	72	74
Italië	35	40	45 ^c	67	68	70 ^c
Portugal	54	61 ^c	62	74	77 ^c	73
Spanje	32	41	51 ^c	63	71	75 ^c
Oost-Europa						
Hongarije	45 ^b	50	51	60 ^b	63	63
Polen	.	49	47	.	61	59
Slowakije	.	52	51	.	62	65
Tsjechië	.	57	56	.	73	73

a Arbeidsdeelname = ten minste 1 uur per week werkzaam.

b Cijfer van 1996.

c Breuk in de tijdreeks (in dit jaar of een van de voorgaande jaren).

d Cijfer van 2004.

. = Niet bekend.

Bron: Eurostat (epp.eurostat.ec.europa.eu, geraadpleegd op 9 augustus 2006)

In alle landen is de arbeidsdeelname van mannen hoger dan die van vrouwen. Het verschil is het kleinst in de Scandinavische landen (minder dan 10 procentpunten) en het grootst in de mediterrane landen (meestal meer dan 25 procentpunten, Portugal is opnieuw een uitzondering). In Nederland bedroeg het verschil in 2005 14 procentpunten, hetgeen ongeveer evenveel is als in de ons omringende landen.

Ontwikkeling in de tijd

Tabel 6.1 laat ook zien dat de arbeidsdeelname van vrouwen in alle landen tussen 1995 en 2005 is gestegen. De grootste stijging vond plaats in Spanje, Ierland en Nederland (resp. +19, +16 en +12 procentpunten). Hoewel ook in de afgelopen vijf jaar de arbeidsdeelname toenam, vond de grootste stijging plaats in de periode voor 2001. In de Oost-Europese landen ligt de situatie echter anders. Daar is in de afgelopen vijf jaar het aandeel werkende vrouwen wat afgenomen en uit cijfers van de OECD kan worden opgemaakt dat die trend zich ook al in de vijf jaren daarvoor voordeed – Slowakije uitgezonderd (OECD 2006a).

De ontwikkeling van de arbeidsdeelname onder mannen in de periode 1995-2005 vertoont in de diverse landen een verschillend beeld. In Nederland is deze toegenomen (zij het de laatste vijf jaar weer afgenomen), en ook in Finland, Ierland en Spanje was de stijging substantieel (5 procentpunten of meer). In Oostenrijk was er sprake van een substantiële daling. In de meeste landen is het verschil tussen 1995 en 2005 echter gering.

Deeltijdwerk

Deeltijdwerk is een vooral door moeders veel gekozen strategie om betaald werk te combineren met de zorg voor kinderen. Dat geldt het sterkst in Nederland, maar ook in landen als Zweden, Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland is deeltijdwerk voor moeders zeker niet ongewoon (Smith et al. 1998).

In 2005 had 61% van de werkende vrouwen in Nederland een baan van minder dan 30 uur per week. In het Verenigd Koninkrijk en Duitsland is het aandeel ook groot, maar toch duidelijk kleiner dan in Nederland (39%). Tussen de landen uit eenzelfde type verzorgingsstaat bestaan er aanzienlijke verschillen in de mate waarin deeltijd voorkomt. In Scandinavië varieert het tussen 15% (Finland) en 33% (Noorwegen), in de continentale landen tussen 23% (Frankrijk) en 39% (Duitsland), in de Angelsaksische tussen 18% (Verenigde Staten) en 39% (Verenigd Koninkrijk), in de mediterrane tussen 11% (Griekenland) en 29% (Italië) en in de Oost-Europese landen tussen 4% (Slowakije) en 17% (Polen). Er is dus weinig samenhang tussen het voorkomen van deeltijdwerk en het type verzorgingsstaat.

Mannen werken, zoals bekend, veel minder vaak in deeltijd. Ook hierin is Nederland echter koploper (15%), maar Denemarken komt aardig in de buurt (12%). Deeltijdwerk komt onder mannen het minst voor in de mediterrane en Oost-Europese landen.

Tabel 6.2

Aandeel deeltijders^a onder de werkenden in Europese landen en de VS, personen van 15-64 jaar, 1994-2005 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	1994	2001	2005	1994	2001	2005
Nederland	56	59	61	11	15	15
Scandinavische landen						
Denemarken	26	23	25	10	10	12
Finland	12	15	15	7	8	8
Zweden	25	21	21 ^b	7	8	9 ^b
Noorwegen	38	33	33	8	10	10
continentale landen						
België	30	32	33	4	6	6
Duitsland	28	35	39	3	6	7
Frankrijk	25	24	23	5	5	5
Luxemburg	26	28	31	2	2	2
Oostenrijk	.	26 ^c	30	.	3 ^c	5
Angelsaksische landen						
Ierland	26	33	35	6	7	7
Verenigd Koninkrijk	41	40	39	7	9	10
Verenigde Staten ^d	20	19	18	9	8	8
mediterrane landen						
Griekenland	13	10	11	5	3	3
Italië	21	24	29	4	5	5
Portugal	15	15	14	5	6	6
Spanje	14	16	22	2	3	4
Oost-Europa						
Hongarije	.	4	5	.	1	2
Polen	.	17	17	.	8	7
Slowakije	4	2	4	1	1	1
Tsjechië	6	5	6	2	1	2

a Deeltijd = minder dan 30 uur per week werkzaam in hoofdbaan.

b Cijfer van 2004.

c Cijfer van 2002.

d Gegevens hebben alleen betrekking op personen in loondienst.

. = Niet bekend.

Bron: OECD (2006a)

Het aandeel deeltijdwerkers is in de afgelopen decennia in de meeste Europese landen toegenomen, maar de grootste stijging deed zich voor in Nederland (zie ook Smith et al. 1998).² Ook in Duitsland is het aandeel vrouwen dat in deeltijd werkt, in de afgelopen tien jaar flink gestegen; dit in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk waar het percentage zelfs licht is gedaald. Bij mannen is de stijging (in procentpunten) over het geheel genomen marginaal. Alleen in Nederland, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk is er sprake van een toename van 3 procentpunten of meer.

Tabel 6.3

Omvang van de arbeidsduur per week van werkende vrouwen in EU-landen, personen van 16-64 jaar, 2000 (in procenten)

	< 20 uur	20-35 uur	≥ 36 uur	totaal
Nederland	31	41	28	100
Scandinavische landen				
Denemarken	10	29	61	100
Finland	5	14	81	100
Zweden	6	28	66	100
continentale landen				
België	13	33	54	100
Duitsland	14	28	58	100
Frankrijk	8	27	65	100
Oostenrijk	7	31	62	100
Angelsaksische landen				
Ierland	12	27	61	100
Verenigd Koninkrijk	24	28	48	100
mediterrane landen				
Griekenland	6	30	64	100
Italië	9	24	67	100
Portugal	6	16	77	100
Spanje	10	19	71	100

Bron: European Foundation (2003)

Niet alleen komt deeltijdwerk in Nederland veel voor, de vrouwen in Nederland hebben bovendien vaak kleinere banen dan de vrouwen in andere landen. Het *European Working Conditions Survey* uit 2000 (zie tabel 6.3) biedt een overzicht van de verdeling van vrouwen naar omvang van de arbeidsduur in veertien Europese landen (European Foundation 2003). Ongeveer een derde van de werkende vrouwen in

Nederland werkte in 2000 minder dan 20 uur per week; in het Verenigd Koninkrijk gold dat voor een kwart en in Duitsland voor 14%. In de meeste andere landen werkte slechts 5% à 10% van de werkende vrouwen minder dan 20 uur per week.

Bij de mannen zijn de verschillen tussen de landen veel minder groot (niet in de tabel), maar hier wijkt Nederland opnieuw het meest af. Volgens de gegevens van het *European Working Conditions Survey* uit 2000 werkte 10% van de mannen minder dan 20 uur per week. In de andere landen ging het om hooguit 5% van de werkende mannen (Denemarken), maar meestal slechts om 2%.

Feitelijk gewerkte uren per jaar

Het aandeel deeltijders en de omvang van de (deeltijd)banen hebben uiteraard invloed op het gemiddelde aantal uren dat er per persoon in een land wordt gewerkt. Statistieken van de OECD geven inzicht in de omvang van het aantal feitelijk gewerkte uren per jaar van werknemers. Helaas is daarin geen onderscheid gemaakt naar sekse.

Zoals verwacht is in Nederland het feitelijk aantal gewerkte uren per jaar door de vele deeltijdwerkers relatief laag per werkend persoon (1367 uur per jaar), maar in Noorwegen nog iets lager (1360 uur). Tussen Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, waarvan we eerder zagen dat het aandeel deeltijdwerkende vrouwen er gelijk is (maar dat van mannen in het Verenigd Koninkrijk iets hoger), is een fors verschil in het feitelijk aantal gewerkte uren. In Duitsland bedroeg dat in 2005 1435 uur per werknemer, in het Verenigd Koninkrijk 1672. De Grieken en Oost-Europeanen (m.u.v. de Slowaken) maken de meeste werkuren per jaar.

De verschillen in het aantal gewerkte uren kunnen eveneens worden verklaard door andere factoren dan het aandeel deeltijders. Bijvoorbeeld door de omvang van de voltijd baan, het gemiddelde aantal uren dat deeltijders werken, het aantal werkweken per jaar en het aantal verlofdagen. Pommer en Van Gameren (2005) onderzochten de invloed van verschillende factoren op de gebruikelijke werktijd³ van personen van 15-65 jaar in de EU-15 en de VS. Daaruit blijkt dat in Nederland de 'onderbenutting' van het arbeidspotentieel vrijwel in gelijke mate wordt verklaard door de vier in de analyse betrokken factoren: de lengte van de werkweek, deeltijdwerk, het aantal vakantiedagen en non-participatie (vanwege werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, vervroegde pensionering, zorg en huishoudelijk werk, en studie). Het non-participatie-effect is vooral groot in enkele mediterrane landen (Griekenland, Italië en Spanje) en klein in Nederland, Denemarken en Zweden. Het werkwekeffect is groot in Frankrijk, maar klein in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Het deeltijdeffect is het grootst in Nederland en het Verenigd Koninkrijk, en klein in Griekenland, Italië en Spanje. Vakantie- en feestdagen verklaren weinig van de verschillen, waarbij de Verenigde Staten en Ierland met een laag aantal vrije dagen uitschieters zijn. (Pommer en Van Gameren 2005; zie ook bijlage B6).

Figuur 6.1

Gemiddeld aantal gewerkte uren per werknemer per jaar in Europese landen en de VS, 2005
(in absolute aantallen)

6.3 Onbetaalde arbeid en de combinatie van onbetaalde met betaalde arbeid

De informatievoorziening over de tijd die mensen in diverse landen besteden aan onbetaalde arbeid, is minder goed dan die over de tijd die men besteedt aan betaalde arbeid. De meest betrouwbaar geachte methode om deze informatie te verzamelen, is die via dagboekjes, maar die is vrij kostbaar. Om die reden wordt deze methode

niet overal gehanteerd en als dat wel het geval is, dan met een flinke tussenpoos tussen de meetmomenten. Daarnaast wordt er soms gewerkt met algemene vraagstellingen, zoals gedaan is in een van de Eurobarometerenquêtes (uit 2003). Omdat die laatste voor veel landen de meest recente vergelijkbare informatie bevat, beginnen we met een korte presentatie van enige algemene gegevens uit die bron. Vervolgens vergelijken we enkele huishoudenstypen op basis van dagboekjes.

Tabel 6.4 bevat een overzicht van de hoeveelheden tijd die vrouwen en mannen besteden aan verplichtingen. De eerste kolom biedt het totale aantal uren dat men besteedt aan vier typen verplichtingen: betaald werk, het huishouden en de zorg voor kinderen, vrijwilligerswerk en onderwijs. De twee volgende kolommen belichten de tijd voor betaald werk en voor het huishouden en de zorg voor kinderen. We bespreken eerst de vrouwen.

Nederlandse vrouwen besteden van die in alle hier gepresenteerde landen de minste tijd aan het totaal van dergelijke verplichtingen. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk komen nog het meest in de buurt, maar ook daar zijn de vrouwen twee uur per week meer tijd kwijt aan verplichtingen. Alle andere landen verschillen met Nederland ten minste vier uur per week. Vooral de vrouwen in mediterrane landen hebben een volle agenda.

Het verschil met de Nederlandse vrouwen valt grotendeels toe te schrijven aan de tijd besteed aan betaalde arbeid. Alleen met de Britse vrouwen is het verschil gering. Te zien is ook dat vrouwen in andere landen beduidend meer uren werken, maar niet in gelijke mate minder tijd besteden aan huishouden en zorg. Alleen met Zweden, Finland en Frankrijk is het verschil ten minste één dagdeel groot. In sommige mediterrane landen en in het Verenigd Koninkrijk en Luxemburg spenderen vrouwen zelfs wat meer tijd aan huishouden en zorg.

Verder blijkt uit de tabel dat in Nederland de werkende mannen in totaal meer tijd besteden aan verplichtingen dan de werkende vrouwen. Dat is ook het geval in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, maar niet in de andere landen. Vooral in de mediterrane landen besteden vrouwen veel meer tijd aan verplichtingen dan mannen (Italië uitgezonderd).

Onder de mannen valt eveneens op dat de Nederlanders in het totaal genomen wat minder tijd kwijt zijn aan verplichtingen dan andere Europeanen (Franse en Portugese mannen uitgezonderd). De mannen in de mediterrane landen, in Oostenrijk en in Ierland besteden (vaak ruim) een dagdeel per week meer aan betaald werk dan Nederlandse mannen. Maar ook in vrijwel alle andere hier gepresenteerde landen is de tijd die mannen per week aan betaald werk besteden, hoger dan in Nederland (het verschil met Frankrijk, maar ook met Zweden is overigens marginaal, een half uur of minder per week). In de meerderheid van de landen spenderen mannen echter eveneens meer tijd aan de zorg voor het huishouden en de kinderen. Alleen in Finland, Frankrijk, Ierland en vooral Portugal steken de mannen daar minder tijd in dan de Nederlanders.

Tabel 6.4

Totale tijd besteed aan verplichtingen^a en tijd besteed aan betaald werk en aan het huishouden en de zorg voor kinderen, werkende mannen en vrouwen in de EU, 2003 (in uren per week)

	vrouwen			mannen		
	totaal	betaald werk	huishouden en zorg voor kinderen	totaal	betaald werk	huishouden en zorg voor kinderen
Nederland	53,4	27,4	23,8	54,9	39,8	11,6
Scandinavische landen						
Denemarken	62,5	36,5	22,4	57,2	40,8	13,3
Finland	59,9	37,3	18,3	55,1	40,8	10,5
Zweden	59,1	37,0	18,9	56,9	40,4	13,6
continentale landen						
België	60,7	36,4	21,5	59,5	42,3	13,7
Duitsland (west)	57,2	32,1	22,3	59,1	42,2	13,3
Duitsland (oost)	59,6	35,4	21,8	60,6	42,9	13,1
Frankrijk	55,5	35,9	18,2	52,7	40,0	10,4
Luxemburg	69,4	32,9	32,0	66,0	43,2	19,0
Oostenrijk	62,2	37,7	22,2	60,3	46,2	11,5
Angelsaksische landen						
Ierland	59,6	33,7	23,8	56,2	43,7	11,0
Verenigd Koninkrijk ^b	55,4	28,6	25,9	57,5	42,2	13,7
mediterrane landen						
Griekenland	69,8	41,2	26,8	61,5	46,9	13,0
Italië	66,3	39,5	25,3	66,0	45,0	18,0
Portugal	64,6	41,9	21,4	54,1	45,1	8,4
Spanje	67,9	39,9	23,8	59,0	44,0	13,4

a Totaal omvat: betaald werk, huishouden en zorg voor kinderen, vrijwilligerswerk en onderwijs.

b Exclusief Noord-Ierland.

Bron: EC (Eurobarometer 60.3; uit: De Groot en Breedveld 2004)

De grootste tijdsdruk ondervinden mensen met (jonge) kinderen (De Groot en Breedveld 2004). Op basis van tijdsbestedingsonderzoek in een aantal Europese landen en de Verenigde Staten presenteren we in tabel 6.5 gegevens over de tijd die vrouwen en mannen met kinderen gemiddeld per week besteden aan betaald werk/onderwijs en aan huishoudelijk werk en de zorg voor hun gezin. We beperken ons hier tot een vergelijking van werkende vrouwen en mannen met kinderen.

In alle hier gepresenteerde landen hebben werkende vrouwen en mannen met een jongste kind onder de 7 jaar het drukst. Werkende moeders van minstens een jong kind in de Verenigde Staten besteden per week gemiddeld de meeste tijd aan betaald werk, onderwijs, het huishouden en de zorg voor kinderen. Van de 168 uur die er in een week zitten, steken zij daar 64 uur in, 8 uur meer dan de Nederlandse werkende moeders met jonge kinderen. Van de werkende vrouwen met ten minste één kind onder de 7 jaar zijn het de Duitse moeders die de minste tijd per week kwijt zijn aan verplichte activiteiten (ruim 53 uur). Het is overigens opvallend dat moeders met een kind onder de 7 in Zweden niet eens zoveel meer uren per week aan werk en onderwijs besteden (20 uur), dan de Nederlandse (17,7 uur). De verklaring daarvoor is dat een relatief groot deel van de Zweedse werkende moeders ouderschapsverlof heeft; zij worden weliswaar tot de werkende bevolking gerekend, maar zijn relatief vaak met verlof en besteden dus geen tijd aan werk.

Vergelijking tussen de inspanningen van werkende vrouwen en mannen leert dat in Nederland, Zweden en Duitsland de werkende jonge vaders het drukker hebben dan de werkende jonge moeders. In gezinnen waar het jongste kind ouder is (7-17 jaar) is dat overigens niet zo. Daar hebben de werkende moeders het gemiddeld drukker. Overigens laat de tabel ook duidelijk zien dat de tijd die werkenden besteden aan verplichte activiteiten, in alle bestudeerde landen, en zowel bij mannen als bij vrouwen, geringer is als de kinderen wat ouder zijn. Het aantal uren dat werkende ouders – met name moeders – van oudere kinderen aan betaalde arbeid besteden is dan weliswaar hoger (Belgische moeders uitgezonderd), maar het aantal zorguren is (vaak flink) lager.

Tabel 6.5

Tijd besteed aan verplichtingen door de werkende bevolking met kind(eren), naar leeftijd van het jongste kind, 1998-2003^a (in uren per week)

	jongste kind 0-6 jaar		jongste kind 7-17 jaar	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
Nederland				
betaald werk/onderwijs	17,7	40,7	27,8	40,7
huishouden/zorg gezin	38,2	17,1	22,9	9,2
totaal	55,9	57,8	50,7	49,9
Zweden				
betaald werk/onderwijs	20,0	36,9	30,7	38,1
huishouden/zorg gezin	37,4	23,2	27,6	17,8
totaal	57,4	60,1	58,3	55,9

Tabel 6.5 (vervolg)

	jongste kind 0-6 jaar		jongste kind 7-17 jaar	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
België				
betaald werk/onderwijs	24,9	35,9	22,8	35,8
huishouden/zorg gezin	34,2	20,3	31,5	16,2
totaal	59,0	56,2	54,2	52,0
Duitsland				
betaald werk/onderwijs	16,8	35,1	23,4	37,4
huishouden/zorg gezin	36,7	20,0	29,0	14,1
totaal	53,4	55,1	52,4	51,5
Frankrijk				
betaald werk/onderwijs	26,6	38,5	29,5	40,4
huishouden/zorg gezin	33,6	16,6	29,5	14,2
totaal	60,2	55,1	59,0	54,6
Verenigd Koninkrijk				
betaald werk/onderwijs	23,4	41,8	27,8	40,6
huishouden/zorg gezin	37,4	18,2	28,2	15,2
totaal	60,8	60,0	56,0	55,8
Verenigde Staten				
betaald werk/onderwijs	29,9	43,6	31,3	42,7
huishouden/zorg gezin	34,2	19,2	26,6	14,7
totaal	64,1	62,8	57,9	57,4

a Het jaar waarin de tijdsbesteding is onderzocht, verschilt tussen de landen en varieert tussen 1998 en 2003.

Bron: Eurostat (2004); SCP (TBO'00); BLS (ATUS'03); in: Dekker en Ederveen (2005)

6.4 Tevredenheid en veranderingswensen

In veel Europese landen is vergroting van de arbeidsdeelname een belangrijke doelstelling van het beleid. In dit verband krijgt ook de combinatie van betaald werken en zorgen voor kinderen en huishouden veel aandacht. In deze paragraaf bezien we hoe de bevolking over dergelijke zaken denkt. Allereerst komt de vraag aan de orde of mensen tevreden zijn over het aantal uren dat ze betaald werken en dat ze besteden aan huishoudelijk werk, en over de taakverdeling met de partner (indien aanwezig).

De meerderheid van de vrouwen en mannen in de Europese landen is tevreden over het aantal uren dat zij betaald werk verrichten (tabel 6.6). Vrouwen zijn dat overigens vaker dan mannen, de Zweden, Oostenrijkers en Italianen uitgezonderd.

Tabel 6.6

Tevredenheid onder de werkende bevolking van EU-landen over het aantal uren besteed aan betaald en aan huishoudelijk werk, en over de taakverdeling met de partner, 2003 (in procenten '(zeer) tevreden')

	aantal uur betaald werk		aantal uur huishoudelijk werk		taakverdeling met partner	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
Nederland	86	81	66	81	78	88
Scandinavische landen						
Denemarken	87	86	75	87	85	83
Finland	78	75	77	81	68	88
Zweden	76	78	68	81	75	84
continentale landen						
België	79	76	68	79	82	83
Duitsland (west)	81	66	68	69	67	84
Duitsland (oost)	74	70	75	82	73	84
Frankrijk	69	68	59	79	64	88
Luxemburg	80	80	74	84	73	89
Oostenrijk	73	80	73	84	74	89
Angelsaksische landen						
Ierland	83	80	70	79	73	85
Verenigd Koninkrijk ^a	82	79	68	78	73	87
mediterrane landen						
Griekenland	61	59	62	74	54	77
Italië	65	71	59	67	58	81
Portugal	72	72	59	85	62	87
Spanje	66	65	59	75	62	80

a Exclusief Noord-Ierland.

Bron: EC (Eurobarometer 60.3)

De Deense vrouwen en mannen zijn het meest tevreden (87% resp. 86%), gevolgd door de Nederlanders (86% van de vrouwen en 81% van de mannen). In de mediterrane landen – Portugal uitgezonderd – en Frankrijk zijn ze het minst tevreden over de omvang van hun arbeidsduur. Zoals verderop blijkt, willen mensen hier vaak wel minder werken, maar kan dat niet vanwege het geld (zie tabel 6.7).

Het beeld van de tevredenheid met het aantal uren dat men aan huishoudelijk werk kwijt is, is volstrekt eenduidig: in alle landen zijn de mannen daarover veel vaker tevreden dan de vrouwen. Alleen in West-Duitsland is het verschil verwaarloos-

baar. In de meeste landen is het verschil tussen de seksen 10 procentpunten of meer. Bij de vrouwen is de tevredenheid het grootst onder de Finnen, Denen en Oost-Duitsers (75% of meer), bij de mannen onder de Denen en Portugezen (85% of meer).

Globaal gezegd zijn vrouwen in de landen van de EU-15 dus het meest tevreden over de omvang van hun arbeidsduur en mannen over de hoeveelheid tijd die zij aan huishoudelijk werk besteden. Hoe verhoudt dit zich nu tot de tevredenheid over de taakverdeling met de partner? Uit de rechterkolommen van de tabel valt af te lezen dat meer mannen daar tevreden over zijn dan vrouwen. Alleen in België is het verschil verwaarloosbaar en in Denemarken zijn de vrouwen vaker tevreden, maar in vrijwel alle andere landen is het aandeel tevreden mannen ten minste 10 procentpunten en in acht landen zelfs meer dan 15 of 20 procentpunten groter.

Nu hoeven vragen over tevredenheid niet per definitie uitsluitend te geven over de voorkeuren van mensen. In Nederlands onderzoek wordt met een zekere regelmaat nagegaan in hoeverre er een discrepantie is tussen de feitelijke verdeling van betaald werk tussen partners en de gewenste verdeling (zie ook § 5.5). Het is goed mogelijk dat ook in andere landen de voorkeur van partners (met name die met jonge kinderen) uitgaat naar een anderhalfverdienersmodel. Helaas zijn er geen recente gegevens daarover voorhanden, maar gegevens van de OECD uit 1998 leren dat ouders met kinderen onder de 6 jaar in Nederland op dat punt sterk afwijken van ouders in andere landen (Jaumotte 2004). 70% van de Nederlandse ouders gaf de voorkeur aan een situatie waarin de man voltijds werkt en de vrouw in deeltijd. Hetzelfde gold voor 43% van de Duitse ouders, 42% van de ouders in het Verenigd Koninkrijk en 40% van de Oostenrijkse ouders. In vrijwel alle andere onderzochte landen gaf de meerderheid van de ouders er de voorkeur aan dat ze beiden voltijds werken (84% van de Portugezen, 80% van de Finen, 67% van de Zweedse, 60% van de Spaanse, 55% van de Belgische, 52% van de Franse en 50% van de Italiaanse ouders – Nederlandse ouders: 6%). En in al die landen was dit vaker wens dan werkelijkheid.

In de Eurobarometerenquête uit 2003 is gevraagd naar eventuele plannen om het aantal uren terug te brengen en naar opvattingen over verandering van de arbeidsduur in relatie tot het inkomen. In tabel 6.7 staan de resultaten gepresenteerd.

In Nederland, waar de arbeidsduur vaak al relatief kort is, in alle mediterrane en in de beide Angelsaksische landen heeft een kwart van de werkenden plannen om in de nabije toekomst minder te gaan werken (kolom A in tabel 6.7). In Italië en Portugal geldt dat beduidend meer voor vrouwen en in Nederland en Spanje duidelijk meer voor mannen. In de andere landen zijn de verschillen tussen de seksen verwaarloosbaar. Duitsers (vrouwen en mannen) hebben de minste plannen om hun arbeidsduur te reduceren, gevolgd door de Oostenrijkers en de Denen.

Geld speelt uiteraard een cruciale rol in het denken over verkorting van de arbeidsduur. De kosten van levensonderhoud in relatie tot het inkomen verschillen tussen landen⁴, hetgeen tot gevolg kan hebben dat in landen waar die kosten relatief

hoog zijn, er meer vrouwen en mannen zijn die wel minder zouden willen werken, maar zich dat financieel niet kunnen permitteren. Uit kolom B van tabel 6.7 valt op te maken dat grote groepen Europeanen zeggen dat ze wel minder zouden willen werken, maar dat niet doen vanwege het geld.

Tabel 6.7

Wensen voor meer of minder uren betaald werken onder de werkende bevolking, 2003 (in procenten)

	A plannen om minder te gaan werken ^a		B wil minder werken, maar heb het geld nodig ^b		C minder werken, met lager inkomen ^c		D wil meer werken als dat meer geld oplevert ^d	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
Nederland	27	32	38	50	17	19	23	30
Scandinavische landen								
Denemarken	13	13	48	49	26	24	18	38
Finland	23	27	69	68	17	21	30	34
Zweden	22	28	64	59	17	16	26	30
continentale landen								
België	17	18	61	64	16	16	34	47
Duitsland (west)	10	7	44	55	11	8	35	40
Duitsland (oost)	7	7	55	66	8	8	53	56
Frankrijk	29	21	76	76	19	16	44	52
Luxemburg	21	26	53	59	19	19	30	47
Oostenrijk	12	15	50	53	16	10	39	41
Angelsaksische landen								
Ierland	29	27	63	70	21	15	33	46
Verenigd Koninkrijk	28	29	61	76	19	18	35	49
mediterrane landen								
Griekenland	26	27	75	76	19	14	48	59
Italië	31	24	63	69	25	17	45	53
Portugal	28	22	83	73	12	13	53	59
Spanje	25	30	74	83	16	14	41	37

a 'Bent u van plan om in de nabije toekomst minder uur te gaan werken' (aandeel 'ja, zeker' en 'ja, misschien').

b 'Ik zou minder willen werken, maar ik heb het geld dat ik verdienen nodig.'

c 'Ik zou minder willen werken, ook al verdien ik dan minder.'

d 'Ik zou meer willen werken, als het me meer geld zou opleveren.'

Bron: EC (Eurobarometer 6.3)

De instemming met die uitspraak is het grootst in de mediterrane landen en in Frankrijk. Maar ook in Zweden, Finland, België, Ierland en het Verenigd Koninkrijk onderschrijft 65% of meer van de werkenden die uitspraak. Nederlandse en West-Duitse vrouwen zijn het er het minst mee eens, hoewel dat toch ook nog om 38% respectievelijk 44% gaat. De uitspraak 'ik zou minder willen werken, ook al verdien ik dan minder' wordt maar door een relatief klein deel van de werkenden onderschreven. De Denen zeggen dit nog het meest (26% van de vrouwen en 24% van de mannen).

In alle landen op Spanje na, is de animo om meer te werken, als dat gepaard gaat met meer inkomen, onder mannen groter dan onder vrouwen. De animo is het grootst onder de mannen in Portugal, Griekenland, Italië, Oost-Duitsland en Frankrijk, waar meer dan de helft van hen dat zou willen. Het minste enthousiasme hiervoor is te vinden onder de vrouwen in Denemarken (18%), gevolgd door die in Nederland (23%).

6.5 Beschikbaarheid en gebruik van combinatievoorzieningen

Er zijn vele factoren van invloed op verschillen in de arbeidsdeelname tussen landen, zoals werkgelegenheid en prikkels via het belastingstelsel. In deze paragraaf beschrijven we welke voorzieningen er in diverse landen zijn voor het combineren van arbeid en zorg. In de volgende paragraaf gaan we in op de vraag wat er bekend is over de mate waarin deze voorzieningen de arbeidsdeelname van met name vrouwen bevorderen.

We beschrijven hier alleen voorzieningen voor verlof, het bestaan van een wettelijk recht om in deeltijd te mogen werken en kinderopvang. Bovendien beperken we ons vooral tot de wijze waarop de centrale overheid in een land daaraan bijdraagt. Variatie binnen een land, bijvoorbeeld doordat regionale overheden aanvullend beleid voeren of doordat in cao-verband afspraken worden gemaakt, blijft hier buiten beschouwing.

De verlofregelingen die we beschrijven, zijn: zwangerschaps- en bevallingsverlof, vaderschapsverlof, ouderschapsverlof en zorgverlof. Verlof in verband met adoptie, specifiek verlof om de school van de kinderen te kunnen bezoeken, en andere bijzondere regelingen die in sommige landen bestaan (bv. voor grootouders) blijven buiten beschouwing. Bovendien gaat het vooral om de meestvoorkomende situaties; eventuele verbijzonderingen in de regelingen voor gehandicapte kinderen of voor meerlingen blijven buiten beschouwing. Er zijn overigens vaak verschillen tussen landen in de voorwaarden waaraan men moet voldoen om als rechthebbende te worden aangemerkt. Ook de gevolgen van het gebruik van verlof voor bijvoorbeeld baangarantie, sociale zekerheid en pensioenopbouw verschillen. Het voert in dit hoofdstuk echter te ver om dat allemaal te beschrijven. Voor een omvattend overzicht van alle verlofregelingen in de meeste van de hierna besproken landen, zie Moss en O'Brien (2006) en Anxo et al (2005).

Een belangrijke voorziening voor het combineren van arbeid en zorg is uiteraard ook het recht om in deeltijd te mogen werken. Zoals hierna blijkt, kent alleen Nederland een wettelijk recht voor alle werknemers om de arbeidsduur zowel te verkorten als te verlengen. Voor zover er in andere landen sprake is van een wettelijk recht, betreft dat meestal alleen verkorting van de arbeidsduur en is het vaak beperkt tot ouders (met een bepaalde maximumleeftijd voor de kinderen). Wat in meer landen voorkomt, is dat er weliswaar geen wettelijk recht op deeltijdwerk bestaat, maar dat wettelijk geregeld is hoe werkgevers om moeten gaan met een verzoek van een werknemer om in deeltijd te mogen werken. Verzoeken van werknemers moeten daardoor serieus in overweging worden genomen.

Wat de kinderopvang betreft, beperken we ons hier zoals gezegd tot opvang die door de overheid wordt gefaciliteerd. In sommige landen, waaronder Nederland, speelt informele kinderopvang echter een heel belangrijke rol, maar die blijft dus buiten beschouwing. Om een indicatie te geven van de relatieve omvang van de formele kinderopvang presenteren we percentages over de dekkingsgraad van de opvang voor 0-3-jarigen en voor kinderen van 4 tot de leerplichtige leeftijd; deze bedraagt in de meeste landen 6 of 7 jaar. Met name die laatste percentages moeten echter met de nodige voorzichtigheid worden bezien. Vaak gaat het hier om gebruik van voorschoolse voorzieningen met beperkte openingstijden. De informatie over kinderopvang is overwegend ontleend aan Plantenga en Remery (2005).

Nederland

Vrouwelijke werknemers die een kind krijgen, hebben recht op zestien weken zwangerschaps- en bevallingsverlof. Zij ontvangen in die periode een uitkering ter hoogte van het inkomen, tot een maximum van 100% van het dagloon in de ziekte-uitkering. De vader (of de vrouwelijke partner van de moeder) heeft recht op twee dagen kraamverlof, met doorbetaling van het loon.

Sinds 1 januari 1991 kent Nederland een wettelijk recht op ouderschapsverlof voor werknemers. De inhoud van dit recht is diverse keren gewijzigd. Op dit moment hebben beide ouders recht op in totaal dertien keer de arbeidsduur per week voor ieder kind onder de 8 jaar. Het verlof is in principe onbetaald, maar in een aantal sectoren – waaronder de overheid – is er een gedeeltelijke betaling.

Daarnaast zijn er diverse vormen van kort- en langdurend verlof. Het zogenoemde calamiteiten- of kort verzuimverlof is bedoeld voor werknemers om een paar uur of een paar dagen betaald verlof op te nemen voor noodsituaties (bv. een plotseling ziek kind, overlijden van een naast familielid of een inbraak). Sinds 1 december 2001 kent Nederland een recht op kortdurend zorgverlof van maximaal tien dagen per jaar. Werknemers kunnen dat opnemen om te zorgen voor een ziek kind, een zieke partner of ouder. Zij ontvangen in die periode 70% van het loon. Op 1 juni 2005 is bovendien een recht op langdurend zorgverlof ingevoerd. Dit is eveneens bedoeld voor werknemers en zij kunnen dit opnemen om te zorgen voor een partner, kind of ouder met een levensbedreigende ziekte. Een werknemer mag gedurende een periode van twaalf weken tijdelijk 50% minder gaan werken, maar het verlof mag ook over

een langere periode worden uitgesmeerd (max. 18 weken). Per jaar mag iemand hooguit zes keer de wekelijkse arbeidsduur opnemen. Het langdurend zorgverlof is in principe onbetaald.

Met ingang van 1 januari 2006 is de levensloopregeling van kracht. Deze regeling biedt geen recht op verlof, maar is een fiscaal ondersteunde faciliteit om te sparen voor de financiering van verlof dat anders onbetaald zou zijn (bv. ouderschapsverlof en langdurend zorgverlof, maar ook bv. een *sabbatical leave*).

Zoals gezegd is Nederland uniek in wetgeving over aanpassing van de arbeidsduur. Al in november 1996 trad de Wet onderscheid arbeidsduur (Woa) in werking, waarmee het verboden werd onderscheid te maken tussen werknemers op grond van de omvang van hun arbeidsduur. Discriminatie van deeltijders is binnen de Europese Unie overigens inmiddels ook verboden.

Op 1 juli 2000 is de Wet aanpassing arbeidsduur (Waa) in werking getreden. Als een werknemer tijdig een verzoek indient bij de werkgever om de arbeidsduur te reduceren of te verlengen, dient de werkgever dit honoreren, tenzij zwaarwegende bedrijfsbelangen zich daartegen verzetten. De wet geldt alleen voor arbeidsorganisaties met ten minste tien werknemers.

Tabel 6.8

Rechten op verlof^a en deeltijdwerk en dekkingsgraad van de kinderopvang in Nederland

zwangerschaps- en bevallingsverlof		ouderschapsverlof		zorgverlof		recht op deeltijdwerk	kinderopvang ^c	
duur	betaling	duur	betaling	duur	betaling		0-2-jarigen	3-leerplicht
16 weken	100% ^b	13 weken	geen	10 dagen per jaar	70%	werknemers	35%	100%
				6x de wekelijkse arbeidsduur t.b.v. zorg voor partner, kind of ouder met levens- bedreigende ziekte	geen			

a Kraamverlof en calamiteitenverlof zijn buiten beschouwing gelaten.
b Met een maximum van 100% van het dagloon in de ziekte-uitkering.
c De cijfers wijken af van die in hoofdstuk 5; deze cijfers komen van Plantenga en Remery (2005) die voor alle Europese landen op gelijke wijze de dekkingsgraad hebben berekend.

Dankzij verschillende stimuleringsmaatregelen is sinds het begin van de jaren negentig het aanbod aan formele kinderopvangplaatsen in Nederland flink uitgebreid. In 1990 waren er nog slechts 3 plaatsen voor 100 kinderen van 0-3 jaar; in 2004 waren dat er 14. Voor kinderen van 4-12 jaar waren het er respectievelijk 0,2 in 1990 en 4 in 2004. In 2004 maakte 25% van de kinderen onder de 4 jaar gebruik van formele kinderopvang en 6% van de kinderen van 4-12 jaar (zie hoofdstuk 5). In de tabel zijn de percentages van de dekkingsgraad vermeld, die zijn berekend door Plantenga en Remery (2005); dit vanwege de vergelijkbaarheid met de cijfers uit de andere landen die in de volgende paragrafen en tabellen zijn vermeld.

Scandinavische landen

De voorzieningen voor verlof en kinderopvang zijn in de Scandinavische landen het meest uitgebreid. De overheid speelt daarbij een doorslaggevende rol, maar sociale partners creëren via cao's vaak nog aanvullingen. Zoals gezegd beperken we ons in de beschrijving echter primair tot dat wat van overheidswege is geregeld.

Zweden kent het langstdurende verlof voor zwangerschap, bevalling en ouderschap (480 dagen). In dit land bestaat er geen apart algemeen recht op zwangerschapsverlof, maar mogen vrouwen 60 dagen van het ouderschapsverlof voorafgaand aan de bevalling opnemen. Van de drie hier besproken Scandinavische landen zijn het zwangerschaps-, bevallings- en ouderschapsverlof bij elkaar het kortst in Finland (in totaal iets minder dan 44 weken), zij het dat ouders daarna kinderopvangverlof kunnen opnemen met een vaste vergoeding. Kenmerkend voor de Scandinavische landen is bovendien dat deze verlofsoorten altijd betaald zijn. In Denemarken gaat het in beginsel zelfs om 100% van het inkomen. In alle drie de landen is er echter wel een grens aan de hoogte van de betaling. Eveneens kenmerkend is dat het ouderschapsverlof niet – zoals in Nederland – geïndividualiseerd is. Het recht geldt voor beide ouders tezamen, waarbij in Zweden 60 dagen gereserveerd zijn voor de vader en 60 voor de moeder. Denemarken kende tot 2002 eveneens een specifieke reservering voor de vader (2 weken), maar dit is destijds door het nieuw aangetreden liberaal-conservatieve kabinet afgeschaft.

Alle drie de landen kennen een betaald vaderschapsverlof (bij ons veelal aangeduid met de term 'kraamverlof'). In Denemarken is dit 2 weken, in Finland 18 dagen (+ 12 bonusdagen voor vaders die de laatste 2 weken van het ouderschapsverlof opnemen) en in Zweden 10 dagen.

Finland en Zweden kennen verder allebei een regeling voor zorgverlof. In Finland is dit vrij beperkt (4 dagen per jaar bij ziekte van een kind). In Zweden bestaat een recht op 60 dagen verlof om te zorgen voor een ziek kind tot 12 jaar, of voor een ziek kind onder de 15 als er een verklaring van een arts wordt overgelegd.

Tabel 6.9

Verlofrechten^a, recht op deeltijdwerk en dekkingsgraad van de kinderopvang in Denemarken, Finland en Zweden

	zwangerschaps- en bevallingsverlof		ouderschapsverlof	
	duur	betaling	duur	betaling
Denemarken	18 weken	100% ^b	32 weken ^c , met mogelijkheid te verlengen tot 40 of (voor werknemers) 46 weken	100% ^b
Finland	17,5 week	66% ^e	26 weken ^c kinderopvangverlof (na het ouderschapsverlof) tot kind 3 is van minimaal 1 maand	80% ^d € 294 per maand en voor elk volgend kind een aanvulling ^e
Zweden	60 dagen ^f	80%	420 dagen ^g	80% ^h

a Vaderschapsverlof is in de tabel buiten beschouwing gelaten.

b Met een maximum per dag van DKK 641 (ong. 86 euro); bij verlengd ouderschapsverlof wordt de betaling zodanig verlaagd dat het totaalbedrag overeenkomt met de betaling van 32 weken voltijds verlof.

c Het is geen individueel recht, maar een gezinsrecht.

d Dit is het gemiddelde, de hoogte hangt af van het inkomen. De helft van alle moeders in loondienst ontvangt een volledige betaling.

e Aanvulling van 84 euro voor elk ander kind onder de 3 jaar en 50 euro voor elk ander nog niet schoolgaand kind, plus een inkomensafhankelijke aanvulling.

Bron: Moss en O'Brien (2006); EC (2005a, 2005b); Plantenga en Remery (2005); Anxo et al. (2005)

In Denemarken is in 2002 een recht ingevoerd voor werkgevers en werknemers om een overeenkomst over deeltijdwerk aan te gaan (Plantenga en Remery 2005). In Zweden hebben ouders sinds 1978 het recht hun arbeidsduur met 25% te verkorten tot de kinderen 8 jaar oud zijn. Als een deeltijder zijn arbeidsduur wil uitbreiden, moet hij voorrang krijgen als er in de organisatie vacatureruimte is (OECD 2006b). In Finland mogen ouders eveneens hun arbeidsduur verkorten; dit wordt gestimuleerd door de ouders een beperkt bedrag (70 euro per maand) te betalen als zij dat doen wanneer hun kinderen onder de 3 jaar zijn en gedurende de eerste twee jaar dat de kinderen naar school gaan (OECD 2005).

Kinderopvang is in de Scandinavische landen in feite echt een basisvoorziening: ouders hebben veelal recht op een plaats in de kinderopvang in aansluiting op het stelsel van verlofregelingen en de kosten komen voornamelijk voor rekening van de overheid.

In Denemarken hebben kinderen vanaf negen maanden tot 6 jaar recht op een plaats in een kinderdagverblijf. Als de gemeente geen plaats kan bieden, hebben de ouders recht op financiële compensatie (om particuliere opvang te betalen). In de praktijk gaan de meesten pas naar de kinderopvang als ze 1 jaar oud zijn

	duur	zorgverlof betaling	recht op deeltijdwerk voor wie werknemers	kinderopvang	
				0-2-jarigen	3-leerplicht
Denemarken	geen			56%	93%
Finland	bij ziekte van een kind: 4 dagen per jaar	(100%) ^j	ouders	21%	70%
Zweden	60 dagen per kind per jaar (gezins- recht) voor een ziek kind of als de reguliere verzorger ziek is ^k	80%	ouders	41% ⁱ	90%

f Zweden kent geen apart recht op zwangerschapsverlof, maar zwangere vrouwen mogen max. 60 dagen ouderschapsverlof of ziekteverlof nemen voorafgaand aan de geboorte van hun kind.

g Dit is exclusief de 60 dagen voor zwangerschapsverlof. 60 dagen zijn gereserveerd voor de vader, de overige voor beide ouders samen (gezinsrecht).

h Compensatie van 80% gedurende 390 dagen tot bepaald maximum (in 2005 ong. 32.000 euro). Daarna € 6,70 per dag.

i Het gaat hier om 1-3 jarigen.

j Geen verplichte loonbetaling, maar veelal via cao geregeld.

k Zweden kent ook nog een recht voor werknemers om tussen de 3 en 12 maanden vrij te nemen (friar), dat niet direct is gekoppeld aan het stelsel van ouderschapsverlof. Er moet echter aan tal van voorwaarden worden voldaan, de betaling is gekoppeld aan werkloosheidsuitkeringen en het budget is beperkt. Waarschijnlijk maken weinig ouders hiervan gebruik om voor kinderen te kunnen zorgen. (Haas et al. in Moss en O'Brien 2006).

(Abrahamson en Wehner, aangehaald in Kremer 2005). Ouders betalen een inkomensafhankelijke bijdrage, maar maximaal 30% van de kosten; de rest komt uit de publieke middelen. In Zweden geldt een recht op een plaats in de kinderopvang voor kinderen van 1 tot 12 jaar. Ook hier betalen ouders een inkomensafhankelijke bijdrage, met een maximum van 3% van het inkomen (tot hooguit 140 euro per maand) voor een eerste kind. Voor volgende kinderen gaat de bijdrage omlaag. In Finland hebben alle kinderen onder de 7 jaar recht op kinderopvang. De hoogte van de ouderbijdrage hangt af van het inkomen en dekt gemiddeld 15% van de kosten (Plantenga en Remery 2005).

Het gebruik van formele kinderopvang is vooral hoog voor kinderen van 3 jaar en ouder. In Denemarken en Zweden gaan zij er bijna allemaal naartoe, in Finland doet ruim twee derde dat. In Denemarken en Zweden gaat ook een groot deel van de jongste kinderen naar de kinderopvang, in Finland een minderheid (21%).

Continentalen landen

In België, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Oostenrijk is het zwangerschaps- en bevallingsverlof een paar weken korter dan in de Scandinavische landen, maar de betaling is vaak beter (vrijwel steeds 100%). Frankrijk en België kennen een vader-

schapsverlof van twee weken en Luxemburg van twee dagen. In Duitsland en Oostenrijk is er geen wettelijke regeling op dit vlak.

Duitsland, Frankrijk en Oostenrijk kennen uitgebreide voorzieningen voor ouders om gedurende lange tijd ouderschapsverlof op te nemen. Evenals in de Scandinavische landen zijn het hier gezinsrechten, hoewel in de praktijk vooral moeders er gebruik van maken. In alle vijf de landen is het ouderschapsverlof betaald, maar de hoogte van de betaling verschilt.

Alle hier beschreven continentale landen kennen een zorgverlof, in elk geval voor kinderen en soms (België en Oostenrijk) ook voor andere hulpbehoevende naasten. In Frankrijk en Luxemburg is het verlof het kortst, in België, Duitsland en Oostenrijk is het net als in Nederland tien dagen, zij het dat het in België geheel onbetaald is en in Duitsland voor 20%.

Frankrijk kent een wettelijk recht op vier maanden langdurend verlof om te zorgen voor een ernstig ziek, stervend of gehandicapt kind of voor een stervende ouder. Dit verlof is gedeeltelijk betaald. In Oostenrijk bestaat een onbetaald palliatief verlof van zes maanden. In België kunnen werknemers eveneens langdurend verlof opnemen, in dit land voor diverse zelf te bepalen doelen. Dit recht is gekoppeld aan de zogenoemde Tijdskredietregeling. Volgens deze wettelijke regeling hebben werknemers die ten minste vijf jaar in dienst zijn bij hun werkgever, recht op een jaar verlof. Overigens is er voor bedrijven een grens vastgesteld aan het maximum aandeel werknemers dat op een bepaald moment van de Tijdskredietregeling gebruik kan maken (5%).

Duitsland is in dit cluster het enige land waar een wettelijk recht bestaat op verkorting van de arbeidsduur. Het geldt voor werknemers die minstens zes maanden in dienst zijn bij hun werkgever, en voor bedrijven met ten minste vijftien werknemers. Wanneer de werkgever het werk niet anders kan organiseren, mag hij het verzoek echter naast zich neerleggen. Een werknemer die weer voltijds wil gaan werken, moet voorrang krijgen van de werkgever als er voltijdbanen beschikbaar komen. (OECD 2006b). In Frankrijk mogen werknemers een verzoek indienen, dat de werkgever serieus in overweging moet nemen, maar wel kan weigeren (Anxo et al. 2005). Oostenrijk kent een recht op deeltijdwerk voor ouders van kinderen tot 7 jaar, die geboren zijn na 1 juli 2004. Daarna heeft de ouder het recht om terug te keren in een voltijdbaan. Dit recht geldt in bedrijven met ten minste twintig werknemers; de werknemer moet minstens drie jaar in dienst zijn. Andere ouders in Oostenrijk kunnen onderhandelen over arbeidstijdverkorting tot het kind 4 jaar oud is (Plantenga en Remery 2005). In België en Luxemburg bestaat er geen recht op deeltijdwerk, maar in België kunnen werknemers de Tijdskredietregeling benutten om de arbeidsduur met een vijfde te reduceren (zie hiervoor bij zorgverlof).

België en Frankrijk kennen het meest uitgebreide aanbod aan en het hoogste gebruik van formele opvang, hoewel er in België grote regionale verschillen zijn tussen Vlaanderen en Wallonië (veel meer in Vlaanderen). Het grootste probleem voor de werkende ouders in België betreft de openingstijden van de voorzieningen, met name voor kinderen ouder dan 2,5 jaar. In Vlaanderen mogen ouders de kosten van kinderopvang aftrekken van de belasting, tot een maximum van ongeveer 11 euro per dag (dit betreft 25-30% van de kosten). In Wallonië betalen ouders een inkomensafhankelijke bijdrage van maximaal ongeveer 19 euro per dag, die bovendien van de belasting afgetrokken kan worden.

In Frankrijk gaat ruim 40% van de 0-3-jarigen naar de kinderopvang en 100% van de oudere kinderen. Ouders betalen een inkomensafhankelijke bijdrage, die bovendien afhangt van het soort opvang dat men gebruikt.

Regionale verschillen in het aanbod van kinderopvangplaatsen zijn er ook in Duitsland. In het voormalige Oost-Duitsland is er meer aanbod en een hoger gebruik dan in voormalig West-Duitsland. Voor kinderen van 3 jaar en ouder is wettelijk vastgelegd dat zij recht hebben op kinderopvang. De meeste plaatsen zijn echter op basis van deeltijd en alleen in de ochtend beschikbaar.

In Luxemburg en Oostenrijk is er voor 0-3-jarigen vrijwel geen kinderopvang beschikbaar. De kinderen worden meestal door de ouders (moeder) opgevangen, of via informele opvang. Ouders betalen voor formele kinderopvang een bijdrage die afhangt van de hoogte van hun inkomen (in Oostenrijk 5% van het gemiddelde inkomen). Als kinderen in Luxemburg en Oostenrijk ouder zijn dan 3 jaar, gaat de meerderheid naar een voorschoolse voorziening (Plantenga en Remery 2005).

Angelsaksische landen

Het zwangerschaps- en bevallingsverlof is in Ierland en het Verenigd Koninkrijk langer dan in de continentale en Scandinavische landen, maar slechter betaald. Ierse moeders hebben recht op 34 weken verlof, maar slechts twee derde daarvan wordt gedeeltelijk betaald. In het Verenigd Koninkrijk duurt het recht op verlof een jaar, maar slechts gedurende zes weken is er sprake van een substantiële betaling (90%); de volgende twintig weken krijgen de moeders een toelage van iets minder dan 110 pond en daarna is het verlof onbetaald. Britse vaders hebben recht op twee weken verlof, gedurende de eerste acht weken na de geboorte van het kind (toelage van iets minder dan 110 pond). In Ierland bestaat er geen wettelijk recht op vaderschapsverlof.

Andere voorzieningen voor zorgverlof zijn beperkt. Enige vorm van betaald zorgverlof bestaat alleen in Ierland, waar men maximaal drie dagen per jaar (en max. vijf in drie jaar) betaald verlof kan opnemen om in geval van nood voor een afhankelijk persoon te zorgen.

In de Verenigde Staten bestaat geen enkel specifiek verlofrecht met betrekking tot zwangerschap, bevalling en ouderschap. De enige voorziening is de *Family and Medical Leave Act (FMLA)*, die voorziet in een recht op maximaal twaalf weken onbetaald verlof gedurende een jaar. Dit verlof mag worden ingezet voor de bevalling of de

Tabel 6.10

Verlofrechten^a, recht op deeltijdwerk en dekkingsgraad van de kinderopvang in België, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Oostenrijk

	zwangerschaps- en bevallingsverlof		ouderschapsverlof		zorgverlof
	duur	betaling	duur	betaling	duur
België	15 weken	1e maand 82%, daarna 75%	13 weken	€ 671 per maand bij voltijdverlof	10 dagen per jaar voor urgente kwesaties die het nodig maken thuis te zijn (bv. ziek kind) voor ernstig ziek familie- lid: 1-12 maanden Tijdskrediet: 1 jaar recht op verlof voor zelf te bepalen doel
Duitsland	14 weken	100%	3 jaar ^b	max. € 300 gedu- rende 24 maanden, daarna onbetaald	10 dagen per kind onder de 12 ^b
Frankrijk	16 weken	100% ^c	3 jaar ^{b, c}	inkomensafhan- kelijke toelage ^d	3 dagen per jaar; bij ernstige ziekte van een kind onder de 16 jaar ^e bij ernstige handicap of ziekte van een kind < 16: recht op 4 maanden verlof of parttime werk tot max. een jaar; eenzelfde periode is mogelijk om te zorgen voor een stervend kind of ouder die in hetzelfde huis woont
Luxemburg	16 weken	100%	6 maanden	€ 1693 per maand	2 dagen per jaar
Oostenrijk	16 weken	100%	2 jaar	€ 436 per maand	2 weken 6 maanden palliatief

a Vaderschapsverlof is in de tabel buiten beschouwing gelaten.

b Gezinsrecht.

c Met een maximum van ongeveer 2600 euro per maand.

d De toelage bedroeg in 2005 513 euro; mede door veranderingen in het stelsel is de betaling vrij gecompliceerd (zie Fagnani in Moss en O'Brien 2006).

e In veel cao's is dit uitgebreid; bij de overheid bijvoorbeeld tot 14 dagen per jaar.

Bron: Moss en O'Brien (2006); EC (2005a, 2005b); Plantenga en Remery (2005); Anxo et al. (2005).

zorg voor het pasgeboren kind, voor de zorg voor een ernstig ziek kind, echtgenoot of ouder, maar ook voor een ernstig gezondheidsprobleem waardoor de werknemer niet langer dan drie dagen achter elkaar kan werken. In vijf staten (Californië, New York, New Jersey, Rhode Island en Hawaï) bestaan *Temporary Disability Insurance* (TDI) programma's, die onder andere een gedeeltelijke financiële compensatie bieden voor het verlies van inkomen gedurende een periode van 10-12 weken rond de geboorte (Kamerman en Waldfogel, in: Moss en O'Brien 2006). Alleen Californië kent een

	zorgverlof betaling	recht op deeltijdwerk voor wie	kinderopvang 0-2-jarigen	3-leerplicht
België	onbetaald € 671 per maand afhankelijk van o.a. leeftijd, burgerlijke staat en anciënniteit	geen, maar Tijdskrediet mag ook voor deeltijd- werk worden ingezet	81% in Vlaanderen; 33% in Wallonië	100% in Vlaanderen; 98% in Wallonië
Duitsland	80%	werknemers	3% in West- Duitsland; 37% in Oost-Duitsland	89%
Frankrijk	geen betaling hangt af van anciën- niteit en gezinssituatie, maar is max. € 547 per maand	geen	43%	100%
Luxemburg	100% ?	geen	14%	80%
Oostenrijk	100% onbetaald	ouders	9%	82%

meer omvattende regeling (max. zes weken gedeeltelijk betaald verlof na de geboorte van een kind of om te zorgen voor een ernstig ziek kind, partner of ouder).

In de Angelsaksische landen bestaat geen recht op deeltijdwerk. In het Verenigd Koninkrijk hebben ouders van kinderen onder de 6 jaar het recht een verzoek in te dienen voor flexibel werk, waaronder ook verkorting van de arbeidsduur wordt begrepen. Werkgevers zijn wettelijk verplicht dit serieus in overweging nemen, maar kunnen het verzoek weigeren als het bedrijfsbelang in het geding is.

Tabel 6.11

Verlofrechten^a, recht op deeltijdwerk en dekkingsgraad van de kinderopvang in Ierland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten

	zwangerschaps- en bevallingsverlof		ouderschapsverlof		zorgverlof		recht op deeltijd- werk	kinderopvang	
	duur	betaling	duur	betaling	duur	betaling		0-2- jarigen	3-leer- plicht
Ierland	34 weken	22 weken 70%; ^b daarna onbetaald	14 weken	geen	3 dagen	100%	geen	12%	74%
					max. 65 weken om voltijds te zorgen voor bv. een kind met een zware handicap	geen			
Verenigd Koninkrijk	52 weken	6 weken 90%; 20 weken ong. € 156; daarna onbetaald	13 weken, met een maxi- mum van 4 weken per jaar	geen	redelijke hoe- veelheid verlof in noodgevallen	geen	geen	?	?
Verenigde Staten	geen wettelijk recht op een of ander verlof of op deeltijdwerk; de <i>Family and Medical Leave Act</i> (FMLA) voorziet in een recht op 12 weken onbetaald verlof voor verschillende doelen, waaronder: geboorte van of zorg voor een kind onder 1 jaar en de zorg voor een ernstig ziek kind, echtgenoot of ouder							25% ^c	?

a Vaderschapsverlof is hier buiten beschouwing gelaten.

b Met een maximum.

c Het gaat hier om kinderen van 0-5 jaar van werkende moeders; 11% van de kinderen van niet-werkende moeders maakt gebruik van formele kinderopvang.

Bron: Moss en O'Brien (2006); Blau en Currie (2004); OECD (2003)

Het aanbod aan formele kinderopvang is in Ierland en het Verenigd Koninkrijk beperkt. In Ierland wordt kinderopvang vooral aangeboden door private, commerciële instanties. Vooral voor 0-3-jarigen is het gebruik beperkt. Oudere kinderen worden veel vaker opgevangen, meestal in voorschoolse voorzieningen, waarvan de kosten uit de publieke middelen worden betaald (OECD 2003). Het Verenigd Koninkrijk biedt een divers beeld, omdat Engeland, Schotland, Wales en Noord-Ierland ieder een eigen stelsel kennen. Alleen al in Engeland bestaan er vijf verschillende vormen van kinderopvang, die worden gereguleerd via de *Office for Standards in Education*. Ouders betalen deze opvang volledig zelf. Alleen voor mensen met een laag of middeninkomen is er via de belasting enige financiële ondersteuning. Over het gebruik van kinderopvang in het Verenigd Koninkrijk zijn geen gegevens beschikbaar.

In de Verenigde Staten zijn het vooral private partijen die kinderopvang aanbieden; voorschoolse voorzieningen worden wel uit de publieke middelen betaald. Volgens schattingen van de *National Research Council* en het *Institute of Medicine* uit

2003 (zie Blau en Currie 2004) wordt een derde van de kosten van kinderopvang voor kinderen onder de 6 jaar betaald via overheidssubsidies. In 1999 maakte ongeveer een kwart van de kinderen van 0-5 jaar van werkende moeders gebruik van formele kinderopvang en een tiende van de kinderen van die leeftijd van moeders die niet werken.

Mediterrane landen

Het zwangerschaps- en bevallingsverlof duurt in Spanje zestien, in Portugal en Griekenland zeventien en in Italië twintig weken. In Griekenland en Portugal is de betaling 100% van het inkomen, in Spanje eveneens maar met een maximum en in Italië 80%. Een bijzonderheid in sommige mediterrane landen (Portugal en Spanje) is dat het bevallingsverlof deels aan de vader kan worden overgedragen. Italië kent geen specifiek vaderschapsverlof; in Griekenland en Spanje bestaat een recht op twee dagen betaald verlof. Portugese vaders hebben recht op twintig dagen betaald verlof, waarvan er vijf verplicht opgenomen moeten worden.

De vier mediterrane landen kennen alle ouderschapsverlof, maar alleen in Italië is dat gedeeltelijk (30%) betaald en dan nog alleen als het wordt opgenomen voordat het kind 3 jaar oud is. Het verlof kan zes maanden duren, maar als beide ouders verlof nemen, mag dit in totaal niet meer dan tien maanden zijn. Spaanse ouders mogen veel langer verlof opnemen (tot het kind 3 jaar oud is), maar dit wordt niet betaald. Na een jaar is er bovendien geen garantie meer voor terugkeer in de oude functie, maar wel in een vergelijkbare functie.

Er is veel variatie in vormen van zorgverlof in de verschillende mediterrane landen. Overal bestaat een recht op verlof om te zorgen voor een ziek kind en in Griekenland, Portugal en Spanje ook om te zorgen voor een ander afhankelijk familielid. Dit verlof is alleen in Spanje en Portugal (deels) betaald.

In de mediterrane landen hebben ouders ook de mogelijkheid de arbeidsduur enigszins te verkorten (Moss en O'Brien 2006), maar het voert te ver om te zeggen dat er hier nu echt sprake is van een substantieel recht op deeltijdwerk. Meestal gaat het om de mogelijkheid voor ouders om een of twee uur per dag minder te werken, vooral in de eerste periode na de geboorte van het kind. Dit heeft in geen van de landen gevolgen voor het inkomen.

In Griekenland mogen ouders de eerste 30 maanden na het bevallingsverlof een uur per dag minder werken, waarbij het loon en de sociale premies volledig worden doorbetaald. Als de werkgever daarmee instemt, mag dit worden gecomprimeerd: twee uur minder per dag gedurende het eerste jaar en het volgende half jaar een uur per dag minder. Ouders kunnen de mogelijkheid om korter te werken ook omzetten in een 'bloksgevijs' verlof, door bijvoorbeeld een paar maanden vrij nemen. Italiaanse moeders mogen tot het kind 12 jaar is, een of twee uur per dag minder werken (afhankelijk van hun arbeidsduur per dag) en ook hier wordt het salaris volledig gecompenseerd. Ouders van kinderen tot 6 jaar mogen een verzoek indienen om hun arbeidsduur te verkorten. Werkgevers zijn verplicht dat verzoek serieus te nemen en

Tabel 6.12

Verlofrechten^a, recht op deeltijdwerk en dekkingsgraad van de kinderopvang in Griekenland, Italië, Portugal en Spanje

	zwangerschaps- en bevallingsverlof		ouderschapsverlof		zorgverlof duur
	duur	betaling	duur	betaling	
Griekenland	17 weken	100%	14 weken	geen	6-12 dagen zorgverlof ^b
Italië	20 weken	80%	6 maanden ^c	30% ^d	onbeperkt voor een kind onder de 3 jaar; 5 dagen per jaar voor kinderen van 3-8 jaar tot een kind 1 jaar is, mag moeder 2 uur per dag minder werken, indien zij ten minste 6 uur per dag werkt; anders 1 uur per dag minder; als de moeder er geen gebruik van maakt, mag de vader dat
Portugal	17 weken	100%	3 maanden	geen	30 dagen per gezin voor ziek kind onder de 10; bij chronisch ziek of gehandi- capt kind geen leeftijdsgrens. 15 dagen om te zorgen voor echtgenoot, ouder kind of inwonend ouder familielid na ouderschapsverlof recht op 2 jaar voltijdverlof voor een van beide ouders
Spanje	16 weken	100% ^f	3 jaar na geboorte	geen	2 dagen voor ernstig ziek kind of ander familielid tot 2 ^e graad 1 jaar minder werken (1/3 tot 1/2) om te zorgen voor zieke naaste (tot 2 ^e graad)

a Vaderschapsverlof is hier buiten beschouwing gelaten.

b Afhankelijk van het aantal kinderen: bij 1 kind max. 6, bij 2 kinderen max. 8 en bij 3 of meer kinderen max. 12 dagen.
Geldt voor zorg voor een ziek kind of een ander afhankelijk familielid.

c Het verlof is een individueel recht, maar de twee ouders tezamen mogen niet meer dan 10 maanden verlof opnemen.

d 30% als het verlof wordt opgenomen voor een kind onder de 3 jaar; onbetaald als het kind ouder is, tenzij het inkomen
lager is dan 13.000 euro (dan 30% van het inkomen).

e Voor 3-4-jarigen respectievelijk 5-jarigen.

f Spanje: tot een maximum van 2813 euro per maand.

Bron: Moss en O'Brien (2006); Plantenga en Siegel (2004)

zorgverlog betaling	recht op deeltijdwerk	kinderopvang	
		0-2-jarigen	3-leerplicht
geen	ouder mag 1 uur per dag minder te werken tot 30 mnd. na bevallingsverlof	7%	60%
100%			
geen	moeders mogen 1 uur per dag minder werken tot het kind 12 jaar is	6%	93%
100%			
65% van minimumloon	een van de ouders mag 2 uur per dag minder werken tot het kind 1 is	19%	71-90% ^e
onbetaald			
onbetaald			
100%	moeder mag 1 uur per dag afwezig zijn of een half uur korter werken tot het kind 9 mnd. is;	10%	98%
onbetaald	beide ouders mogen werktijd verkorten met een derde tot de helft tot het kind 6 jaar is		

mogen het alleen op grond van bedrijfsmatige overwegingen afwijzen. In Portugal mag een van beide ouders twee uur per dag verlof nemen om het kind te verzorgen gedurende het eerste jaar na de geboorte, zonder dat dit gevolgen heeft voor het inkomen. En in Spanje mag de moeder zonder inkomensverlies een uur per dag afwezig zijn van het werk gedurende de eerste negen maanden na de geboorte van het kind. Dit uur mag ook in tweeën verdeeld worden, of worden vervangen door een half uur korter werken per dag. Als beide ouders werken, mag de moeder dit recht op de vader overdragen. In Spanje mogen werkende ouders de arbeidstijd bovendien met een derde of de helft inkorten tot het kind 6 jaar oud is. In dit geval is er geen financiële compensatie.

Het gebruik van formele kinderopvang is laag in de mediterrane landen. Bij kinderen van 0-3 jaar gaat het om 7% in Griekenland en 6% Italië, 10% in Spanje en 19% in Portugal. Voor zover kinderen worden opgevangen, gaat dat vaak via informele kanalen. Bij oudere kinderen is het gebruik net als in de meeste andere landen hoog.

De ouderbijdrage hangt in alle vier de landen af van de hoogte van het inkomen en soms ook van het aantal kinderen in een huishouden.

Oost Europa

In de Oost-Europese landen duurt het recht op zwangerschaps- en bevallingsverlof langer dan in Nederland; alleen in Polen is het redelijk vergelijkbaar (16 weken voor het eerste kind, of 18 weken als het om een volgend kind gaat). In Hongarije duurt het verlof 24 weken, in Tsjechië en Slowakije 28. Alleen in Polen is het verlof – net als in Nederland – volledig betaald. Specifiek vaderschapsverlof bestaat alleen in Hongarije, waar vaders binnen twee maanden na de geboorte van hun kind vijf dagen betaald verlof mogen opnemen.

Hongarije, Polen en Tsjechië hebben een wettelijk recht op gedeeltelijk betaald ouderschapsverlof. Dit verlof mag in alledrie de landen in totaal drie jaar duren en wordt gedeeltelijk betaald. Hongarije kent verder bovendien het meest genereuze recht op zorgverlof. Hoe lang dit mag duren, hangt af van de leeftijd van het kind. Als een kind jonger is dan 1 jaar, is de duur onbeperkt, verlof om te zorgen voor 1-3-jarigen beslaat maximaal 84 dagen per jaar, voor 3-6-jarigen 42 dagen, en voor 6-12-jarigen 14 dagen. Het recht is een gezinsrecht.

Voor zover bekend bestaan er in de beschreven landen geen wettelijke rechten voor werknemers (al of niet met kinderen) om hun arbeidsduur te verkorten. Hongarije kent alleen wel een recht voor moeders om twee keer per dag een uur pauze te nemen voor borstvoeding tot het kind zes maanden oud is, en een keer per dag een uur in de drie maanden daarna (Moss en O'Brien 2006).

Tabel 6.13

Verlofrechten^a, recht op deeltijdwerk en dekkingsgraad van de kinderopvang in Hongarije, Polen, Slowakije en Tsjechië

	zwangerschaps- en bevallingsverlof		ouderschapsverlof		zorgverlof		kinderopvang	
	duur	betaling	duur	betaling	duur	betaling	0-2- jarigen	3-leer- plicht
Hongarije	24 weken	70%	2 jaar ^b	70% ^c	onbeperkt tot kind 1 jaar is, daarna aflopend van 84 tot 14 dagen per jaar ^d	70%	6%	86%
			aanvul- lend jaar ^b	€ 100 per maand				
Polen	16-18 weken ^e	100%	3 jaar	inkomens- afhankelijk ^f	2 dagen ^g 60 dagen ^g	100%? 80%	2%	60%
Slowakije	28 weken	55% ^h	–		7 dagen per ziekte per kind	3 dagen 70%, daarna 90% ⁱ	19% ^j	70%
Tsjechië	28 weken	69% ^k	tot kind 3 jaar is ^l	ongeveer € 121 per maand	recht op max. 9 aaneengesloten dagen om te zorgen voor een inwonend ziek familielid	zoals bij zwan- gerschaps- en bevallings- verlof.	8%	85%

a Vaderschapsverlof is hier buiten beschouwing gelaten.

b Betreft de regeling voor verzekerde (= werkende) ouders (GYED); geldt alleen voor moeders en alleenstaande vaders. Daarnaast bestaat een regeling voor niet-verzekerde ouders (GYES) tot het kind 3 jaar is; toelage van ongeveer 100 euro per maand.

c Aan de uitkering is een maximum verbonden van ongeveer 330 euro per maand.

d Dit is een gezinsrecht.

e Voor het eerste respectievelijk elk volgende kind.

f Maximum van PLN 318 per maand (ongeveer 66 euro) in 2005.

g Geldt voor kinderen onder de 14; voor oudere kinderen recht op 14 dagen per jaar tegen 80% van het loon.

h Met een maximum van ongeveer 335 euro per maand.

i Tot een maximum van ongeveer € 8,70 per dag.

j Dit betreft 2-jarigen.

k Tot een maximum van ongeveer 20 euro per dag.

l Het betreft een individueel recht, maar slechts één ouder heeft recht op de uitkering.

Bron: Moss en O'Brien (2006); EC (2005a, 2005b); Anxo et al. (2005); Plantenga en Siegel (2004)

Evenals in de mediterrane landen maken er in Oost-Europa maar weinig kinderen van 0-3 jaar gebruik van formele kinderopvang. Ook hier zijn de gebruikspersentages bij oudere kinderen hoger. Met name in Hongarije en Tsjechië, waar een tamelijk omvangrijk aanbod bestaat, is het gebruik voor deze groep hoog. In Hongarije is het overigens zelfs verplicht voor kinderen van 5 jaar om naar een voorschool te gaan, voorafgaand aan de eigenlijke leerplicht die op 6 jaar begint. Kinderopvang wordt meestal wel gesubsidieerd. In Hongarije betalen ouders alleen voor de maaltijd, in Tsjechië en Slowakije een inkomensafhankelijke bijdrage. In Polen gaat het om een vast bedrag per kind; kinderopvang is daardoor duur met name voor alleenstaande ouders, huishoudens met een laag inkomen en huishoudens met meer kinderen (Plantenga en Remery 2005).

6.6 De invloed van beleid

Paragraaf 6.5 maakt duidelijk dat er veel variatie is tussen de landen in het beleid van de (rijks)overheid om het combineren van arbeid en zorg te vergemakkelijken. Heel kort samengevat blijkt Nederland vergeleken met de andere landen goede regelgeving omtrent deeltijdwerk te hebben. De voorzieningen voor verlof zijn bescheiden, zeker vergeleken met de Scandinavische en continentale landen, maar ook vergeleken met een aantal mediterrane en Oost-Europese landen. En wat het aanbod aan formele kinderopvang betreft, zit Nederland ergens in het midden. De Scandinavische landen, België en Frankrijk hebben beduidend meer aanbod, maar de andere landen (vaak veel) minder.

In paragraaf 6.2 is gebleken dat de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland vergeleken met die in andere Europese landen hoog is; alleen in Denemarken, Noorwegen en Zweden is de deelname nog altijd enkele procentpunten hoger. Daar staat echter tegenover dat in aantal uren gerekend Nederlandse vrouwen laag scoren ten opzichte van vrouwen in andere landen, vanwege het veelvuldig voorkomen van deeltijdwerk en ook de relatief kleine omvang van de deeltijdbanen. Wat arbeidsduur betreft, is er in Nederland duidelijk meer ongelijkheid tussen de seksen dan in andere landen.

Een relevante vraag is in hoeverre de verschillen in arbeidsdeelname van vrouwen tussen de landen toe te schrijven zijn aan het gevoerde beleid voor het combineren van arbeid en zorg. Die vraag staat centraal in deze paragraaf; het antwoord beperken we tot de effecten van verlofregelingen en kinderopvang.⁵ Nederlandse studies op dit terrein zijn overigens niet erg dik gezaaid, wel zijn er wat meer internationaal vergelijkende onderzoeken die we eveneens zullen bespreken. Kort samengevat is de belangrijkste conclusie uit de verschillende studies eigenlijk al mooi verwoord in de volgende passage uit het proefschrift van Monique Kremer (2005: 11):

'It is not true that the more abundant or cheaper the childcare services are, the more mothers will work. Or that the fewer tax incentives in taxation, the more women will work. But neither is it true that women (or men) behave according to their own, individual wishes and preferences. There is no straightforward, clear-cut relationship between women's and men's participation in work and care and welfare states, nor with women's and men's values and preferences.'

Een cruciale kwestie is bovendien de vraag wat oorzaak is en wat gevolg. Is een grotere arbeidsdeelname het gevolg van betere voorzieningen voor taakcombineerders, of worden de voorzieningen verbeterd in reactie op grotere arbeidsdeelname? Het is aannemelijk dat er sprake is van een wisselwerking, waarbij bovendien andere factoren van invloed zijn op de arbeidsdeelname. We noemden al de rol van opvattingen, maar ook andere institutionele factoren dan verlof en kinderopvang (bv. het belastingstelsel) en de financiële noodzaak zijn van belang.

Het effect van verlofregelingen

Er is slechts één tamelijk recente Nederlandse studie over het effect van verlofrege-

lingen: een notitie van het Centraal Planbureau over de economische effecten van betaald ouderschapsverlof en betaald langdurend zorgverlof (Jongen et al. 2002). Zij concluderen dat per saldo het effect van invoering van betaald verlof op het arbeidsaanbod negatief is. Dat is het gevolg van drie separate effecten (zie ook De Mooij 2006). In de eerste plaats is er een positief effect op het arbeidsaanbod, omdat het krijgen van een vergoeding afhangt van het hebben van een baan en dit dus de arbeidsdeelname (van personen) bevordert. In de tweede plaats is er een negatief effect: met het opnemen van het verlof daalt het aantal gewerkte uren (gedurende de verlofperiode). In de derde plaats moeten de kosten van betaling van het verlof worden opgebracht door de belasting te verhogen. Een stijging van de premies ontmoedigt het arbeidsaanbod van degenen die geen recht hebben op betaald verlof; dus hier is er sprake van een negatief effect op het arbeidsaanbod van personen.

Internationaal vergelijkende studies waarin geprobeerd wordt de effecten van verlof-regelingen in kaart te brengen, zijn eveneens schaars. De meest recente, omvangrijke studie is van de *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD), waarin met behulp van paneldata uit zeventien landen wordt nagegaan wat de invloed is van verschillende beleidsmaatregelen (Jaumotte 2004). Het effect van betaald ouderschapsverlof op de arbeidsdeelname van vrouwen (in personen) is volgens haar analyse positief, omdat het moeders mogelijk maakt een band te houden met de arbeidsmarkt en het de combinatie van arbeid met de zorg voor kinderen vergemakkelijkt. Zij merkt echter op dat een langdurige periode van verlof leidt tot verlies van vaardigheden op de arbeidsmarkt, hetgeen de verdere loopbaan en inkomsten kan schaden. Na twintig weken lijkt het marginale effect van extra verlof op de arbeidsdeelname negatief te worden. Ook Gupta et al. (2006; aangehaald in: szw 2006b) wijzen op mogelijk negatieve effecten van een recht op relatief lange periodes van verlof rond de bevalling en voor ouderschap. Aangezien vooral vrouwen daarvan gebruik maken, zijn zij voor werkgevers minder waardevolle arbeidskrachten voor banen met hoge interne opleidingskosten. Op basis van analyses van gegevens uit 22 landen concluderen Mandel en Semyonov (2006) dat vrouwen ondervertegenwoordigd zijn onder managers in landen met een relatief hoge *Welfare State Intervention Index*.⁶ Zij schrijven dat toe aan het langdurende zwangerschaps- en bevallingsverlof, dat werkgevers ontmoedigt om vrouwen aan te stellen op leidinggevende functies.

Het effect van kinderopvang

De meest recente Nederlandse studie die inzicht biedt in het effect van kinderopvang op de arbeidsdeelname van vrouwen, is van Portegijs et al. (2006). Zij concluderen dat vooral opvattingen over arbeid en kinderopvang bepalen of moeders willen werken en of ze gebruik willen maken van kinderopvang. Het aanbod aan formele opvang blijkt niet van invloed te zijn op de participatiebeslissing en ook niet op de arbeidsduur van de werkende moeders. Het aanbod aan informele opvang blijkt wel invloed te hebben op de participatiebeslissing, maar het aantal gewerkte uren wordt er eveneens niet door beïnvloed.

Het onderzoek leert bovendien dat een aanzienlijk deel van de werkende ouders in het geheel geen gebruik maakt van kinderopvang, formele noch informele. Dit geldt voor 23% van de paren met een kind onder de 4 jaar van wie beide ouders werken en voor 57% van de paren met een kind van 4-12 jaar. Vaak zijn dit anderhalfverdieners en kunnen de ouders hun werktijden kennelijk zo afstemmen op elkaar (en op evt. schooltijden) dat kinderopvang niet nodig is. Maar ook een groot deel van de voltijds werkende alleenstaande moeders en paren blijkt helemaal geen kinderopvang te gebruiken (Keuzenkamp en Faulk 2006; Te Riele 2006).

Uit een overzicht van diverse Amerikaanse en Europese studies over het effect van subsidies op kinderopvang blijkt in het algemeen echter dat een stijging daarvan leidt tot een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen (Dekker en Ederveen 2005). Maar het effect dat wordt aangetoond, is veelal klein. We bespreken hierna twee recente publicaties, waarin een groot aantal landen met elkaar wordt vergeleken. In de al eerder genoemde studie van de OECD (Jaumotte 2004) gaat het om een analyse met gegevens op landenniveau (een zogenoemde macrostudie). In de studie van Uunk et al. (2005) om analyse met zowel individuele gegevens als gegevens op landenniveau.

Jaumotte (2004) constateert dat uit diverse buitenlandse onderzoeken blijkt dat kinderopvang een positief effect heeft op de arbeidsdeelname van vrouwen. Haar eigen analyses aan de hand van data van zeventien OECD-landen over de periode 1985-1999 wijzen eveneens uit dat investeringen van de overheid in kinderopvang de arbeidsdeelname van vrouwen bevorderen. Zij stelt echter wel dat er ook een substitutie-effect optreedt. Door uitbreiding van (subsidiëring van) formele opvang zal een deel van de gebruikers van informele opvang daarop overstappen, zonder dat de arbeidsdeelname verandert.

Volgens Jaumotte blijkt vooral voltijdwerk door kinderopvang gestimuleerd te worden. Voltijds werken is immers moeilijker te combineren met de zorg voor kinderen dan een deeltijdbaan (zie ook Immervoll en Barber 2005).

Uunk et al. (2005) analyseerden paneldata⁷ van personen uit dertien EU-landen over de periode 1994-1999 en vergeleken het aantal uren dat vrouwen werken een jaar voor en twee jaar na de geboorte van het eerste kind. Hun conclusie is dat de beschikbaarheid van publiek gefinancierde kinderopvang leidt tot een hogere arbeidsdeelname van vrouwen in uren. Interessant is overigens ook dat zij de rol van welvaart in hun analyse meenemen. Het effect van de beschikbaarheid van publiek gefinancierde kinderopvang blijkt sterker te zijn, wanneer rekening wordt gehouden met verschillen in welvaart tussen landen. Zo heeft in Nederland, en bijvoorbeeld ook in Duitsland, de komst van kinderen een groot negatief effect op de omvang van de arbeidsparticipatie in uren. En dat heeft twee oorzaken: er is relatief weinig kinderopvang en door de hoge welvaart is de noodzaak om te werken voor vrouwen gemiddeld genomen relatief klein.

Uunk et al. (2005) hebben overigens ook onderzocht of opvattingen een eigenstandig effect hebben bij verklaring van de verschillen in arbeidsduur van vrouwen

tussen landen. Dat blijkt niet zo te zijn. De reden die zij daarvoor geven, is de hoge samenhang tussen egalitaire opvattingen en de beschikbaarheid van kinderopvang. Wellicht gaan veranderingen in opvattingen vooraf aan institutionele veranderingen en hebben de opvattingen daarna geen autonoom effect meer.

6.7 Slotbeschouwing

In de inleiding van dit hoofdstuk stelden we de vraag hoe Nederland het eigenlijk doet in vergelijking met andere landen. In deze paragraaf maken we de balans op. In veel gevallen blijven overigens de Oost-Europese landen wegens gebrek aan gegevens buiten beschouwing. We vergelijken eerst de vrouwen onderling. Vervolgens gaan we in op de grootte van het sekseverschil in een aantal kernindicatoren voor arbeid en zorg in Nederland en andere landen. En ten slotte bezien we de ‘combinatievriendelijkheid’ van het beleid in de verschillende landen ten behoeve van de combinatie van arbeid en zorg. Op basis daarvan en voortbouwend op wat bekend is over de effecten van dat beleid volgt tot slot een korte beschouwing over de vraag wat voor (overheids)interventies met name kansrijk lijken om de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland te vergroten.

Vrouwen vergeleken

66% van de Nederlandse vrouwen heeft een baan van ten minste een uur per week. Daarmee bevindt Nederland zich boven het gemiddelde van de 25 EU-landen (56%). In de Scandinavische landen zijn meer vrouwen actief op de arbeidsmarkt, in onze buurlanden België en Duitsland minder.

Hoewel in Nederland relatief veel vrouwen actief zijn op de arbeidsmarkt, is het aandeel voltijders onder de werkende vrouwen hier veruit het laagst (39%). Ook in andere landen is deeltijdwerk voor vrouwen overigens bepaald niet ongebruikelijk, maar het verschil met Nederland is fors. Na Nederland wordt door vrouwen het meest deeltijds gewerkt in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk (beide 39%). In de Scandinavische landen lopen de percentages uiteen. In Denemarken en in Zweden, waar vaak naar wordt gekeken als het om emancipatie gaat, liggen ze op 25% en 21%. De Nederlandse vrouwen hebben bovendien veel vaker kleine banen dan de vrouwen in andere EU-landen. Zo werkte in 2000 bijna een derde van de vrouwen hier te lande minder dan twintig uur per week. In andere EU-landen gold dat vaak voor hooguit 10% (het Verenigd Koninkrijk vormt een uitzondering met een aandeel van 24%).

Over de tijd die mensen in zijn totaliteit kwijt zijn aan verplichtingen (betaald werk, zorg, onderwijs en vrijwilligerswerk), leert de internationale vergelijking dat Nederlandse vrouwen daar van alle vrouwen gemiddeld de minste uren aan besteden. Het geringe aantal uren dat zij betaald werken, is daaraan debet. Het verschil tussen landen in het aantal uren dat vrouwen besteden aan huishouden en zorgtaken, is (meestal veel) kleiner. In de andere onderzochte landen steken vrouwen

dus meer tijd in betaald werk, terwijl zij die niet compenseren door minder tijd aan onbetaald werk te spenderen.

De Nederlandse vrouwen zijn samen met de Deense vrouwen gemiddeld het meest tevreden over de tijd die zij aan betaald werk besteden (resp. 86% en 87%). Vooral de vrouwen uit mediterrane landen zijn daarover minder vaak tevreden, alhoewel het ook hier nog om een duidelijke meerderheid gaat. De verklaring is ongetwijfeld het grotere aantal uren dat vrouwen in de mediterrane landen werken. Met hun tevredenheid met de tijd die zij uittrekken voor huishoudelijk werk, bevinden de Nederlandse vrouwen zich in de middenmoot: 66% is daarover tevreden. En op de lijst van tevredenheid over de taakverdeling met de partner staat Nederland op de derde plaats (78%), na Denemarken (85%) en België (82%). Ook wat deze beide kwesties betreft, bevinden de vrouwen uit de mediterrane landen (incl. Frankrijk) zich onder aan de rij.

Uit wat ouder onderzoek (1998) blijkt dat de grote voorkeur die Nederlandse ouders hebben voor het anderhalfverdienersmodel, verder alleen in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Oostenrijk leeft, zij het wel duidelijk minder dan in Nederland. In de andere landen geeft de meerderheid er de voorkeur aan dat beide ouders voltijds werken. Recenter onderzoek (2003) leert dat een kwart van de Nederlandse werkende vrouwen plannen heeft om minder te gaan werken. Dit plan leeft in veel andere landen in ongeveer gelijke mate onder de werkende vrouwen (bv. in alle mediterrane landen incl. Frankrijk en in de Angelsaksische landen). Maar in alle Europese landen zeggen de werkende vrouwen veel vaker dan die in Nederland dat zij wel minder willen werken, maar dat niet kunnen omdat zij het geld nodig hebben. Dit komt het meest voor in de mediterrane landen (incl. Frankrijk).

Kortom: vergeleken met de vrouwen in andere landen doen de Nederlandse vrouwen het met hun aanwezigheid op de arbeidsmarkt vrij goed, maar werken zij relatief weinig uren en is het totaal aan uren dat zij kwijt zijn aan verplichtingen relatief beperkt. De Nederlandse vrouwen zijn over het geheel genomen bovendien meer dan gemiddeld tevreden als het gaat om de tijd die zij kwijt zijn aan betaald werk en huishouden, en om de taakverdeling met de partner.

Omvang van de sekseverschillen

In tabel 6.14 is voor een aantal kernindicatoren samengevat hoe groot het verschil tussen de seksen is binnen de bestudeerde landen. Omdat voor de meeste onderwerpen gegevens over Oost-Europese landen ontbreken, zijn die buiten beschouwing gelaten. Hetzelfde geldt voor Noorwegen en de Verenigde Staten.

Een eerste blik op de tabel leert dat in alle landen meer mannen dan vrouwen betaald werk verrichten, de mannen meer uren werken, minder tijd besteden aan huishouden en zorgtaken, en vaker tevreden zijn over de taakverdeling met de partner (dit laatste met uitzondering van de Denen en de Belgen, waar vrouwen en mannen vrijwel even tevreden zijn). Er zijn echter wel verschillen in de omvang van het sekseverschil. De kleinste verschillen zijn te vinden in Scandinavië: de seksenongelijkheid is het kleinst in Denemarken en Zweden. De grootste verschillen zijn

duidelijk minder geconcentreerd in bepaalde landen. Als het gaat om de arbeidsdeelname en de tevredenheid over de taakverdeling, kennen de mediterrane landen het grootste verschil tussen vrouwen en mannen. Wat de omvang van arbeidsduur betreft, is het sekseverschil het grootst in het Verenigd Koninkrijk en in Nederland. Griekenland kent het grootste verschil in de tijdsbesteding voor huishouden en zorgtaken.

We kunnen concluderen dat het sekseverschil over het geheel genomen in Nederland duidelijk groter is dan in Zweden, Denemarken en België. Vergeleken met de andere landen is de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen in zijn totaliteit ongeveer even groot. Maar bij de ene indicator is het verschil in Nederland wel groter (met name bij de omvang arbeidsduur) dan bij de andere (tevredenheid over de taakverdeling).

Tabel 6.14

Omvang van het sekseverschil (mannen ten opzichte van vrouwen)^a op het gebied van arbeid en zorg in EU-landen

	arbeidsdeelname 15-64-jarigen (verschil in procent- punten)	tijd besteed aan betaald werk door werkenden (verschil in uren)	tijd besteed aan huishouden en zorg door werkenden (verschil in uren)	tevredenheid over taakverdeling met partner onder wer- kenden (verschil in procentpunten)
Nederland	14	12,4	-12,2	10
Denemarken	8	4,3	-9,1	-2
Finland	13	3,5	-7,8	20
Zweden	4	3,4	-5,3	9
België	14	5,9	-7,8	1
Duitsland ^b	11	10,1	-9,0	17
Frankrijk	11	4,1	-7,8	24
Luxemburg	19	10,3	-13,0	16
Oostenrijk	13	8,5	-10,7	15
Ierland	19	10,0	-12,8	12
Verenigd Koninkrijk	12	13,6	-12,2	14
Griekenland	28	5,7	-13,8	23
Italië	25	5,5	-7,3	23
Portugal	11	3,2	-13,0	25
Spanje	24	4,1	-10,4	18

a Bij een positief getal scoren mannen hoger, bij een negatief getal lager dan vrouwen.
b De gegevens over tijdsbesteding en over tevredenheid hebben alleen betrekking op (voormalig) West-Duitsland.

Combinatievriendelijkheid van het beleid

Het hoofdstuk leert dat er veel variatie is tussen de landen in de voorzieningen die de centrale overheden hebben gecreëerd om het combineren van arbeid en zorg te faciliteren. De regelgeving omtrent deeltijdwerk is in Nederland heel goed vergeleken met die in de andere onderzochte landen. De voorzieningen voor tijdelijk verlof vanwege zorgtaken zijn daarentegen relatief mager. Dat geldt niet alleen ten opzichte van de in het publieke debat veel als voorbeeld aangehaalde Scandinavische landen, maar ook ten opzichte van de continentale, een aantal mediterrane en Oost-Europese landen. Het aanbod aan formele kinderopvang loopt in de onderzochte landen sterk uiteen en Nederland kan tot de middenmoot worden gerekend.

Kansen voor effectief beleid

Uit internationaal vergelijkend onderzoek blijkt in het algemeen dat verlofregelingen en kinderopvang een positief effect hebben op de arbeidsparticipatie van vrouwen, hoewel de grootte daarvan vaak beperkt lijkt te zijn. Recente Nederlandse studies zijn terughoudender. Volgens het CPB heeft betaling van ouderschapsverlof en van langdurend zorgverlof per saldo een negatief effect op het arbeidsaanbod (Jongen et al. 2002). En over het aanbod van kinderopvang concluderen Portegijs et al. (2006) dat dat in de huidige omstandigheden geen effect heeft. Het zijn volgens hen vooral de opvattingen over betaald werk en kinderopvang, die bepalend zijn voor de arbeidsdeelname van moeders. Het verschil in de bevindingen tussen de Nederlandse en de internationale studies is opmerkelijk en vraagt om vervolgonderzoek.

Duidelijk is echter dat een beleid dat vooral gericht is op kinderopvang of vooral op verlofregelingen, in de Nederlandse situatie niet tot een sterke stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen zal leiden. De mogelijkheid om in deeltijd te werken is voor veel moeders van essentieel belang. Slechts 9% van de moeders met minderjarige kinderen werkt voltijds en dat aandeel is in de afgelopen tien jaar nauwelijks veranderd (Keuzenkamp en Faulk 2006). Voor een grote en groeiende groep moeders is formele kinderopvang van belang om arbeid en zorg te kunnen combineren. Hoewel de groei van de arbeidsdeelname van vrouwen zeker niet alleen te danken zal zijn aan verbetering van de combinatievoorzieningen, is het alleszins aannemelijk dat die voorzieningen daartoe wel hebben bijgedragen. Het is dan ook verstandig het beleid om de combinatie van arbeid en zorg te vergemakkelijken, in de toekomst voort te zetten.

Behalve kinderopvang en verlof zijn er echter ook andere instrumenten die taakcombineerders ondersteunen en die bij kunnen dragen aan vergroting van de omvang van de arbeidsdeelname. Zo zijn de zogenoemde moedercontracten, die als gevolg van de stimuleringsmaatregel Dagindeling in een aantal ziekenhuizen zijn ingevoerd, een succes gebleken om vrouwen te laten herintreden. De zorgvriendelijke condities van de werktijden, die de kern vormen van dergelijke contracten, zorgden ervoor dat een aantal moeders weer actief werd op de arbeidsmarkt (zie Keuzenkamp 2003). En ook uit ander onderzoek blijkt dat het vergroten van de zeggenschap over werktijden, maar ook het uitbreiden van mogelijkheden om thuis te

werken, een flinke bijdrage kunnen leveren aan vergroting van de arbeidsdeelname van vrouwen (Keuzenkamp en Portegijs 2006). Zowel voor het nieuwe kabinet als voor werkgevers en cao-partijen ligt er dus een taak. Het lijkt daarbij vooral van belang het beleid te laten bestaan uit een combinatie van voorzieningen, waardoor mensen met zorgtaken gestimuleerd worden om (meer) te werken én zij hun arbeidsdeelname kunnen inrichten op een manier die aansluit bij hun voorkeuren in de vormgeving van hun zorgtaken.

Noten

- 1 Er is veel literatuur over deze typologie. Zo heeft onder meer de relatie met de wijze waarop voorzieningen voor familie- en gezinsleden vorm krijgen, en het *gendered* karakter van stelsels veel aandacht gekregen vanuit de hoek van *genderstudies*. Het voert in het kader van deze monitor te ver om daarop in te gaan, maar zie bijvoorbeeld: Sainsbury (1996), Daly (2000) en Knijn (2003).
- 2 Smith et al. (1998) vergeleken het aandeel deeltijdwerkenden tussen 1983 en 1992 in België, Denemarken, West-Duitsland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Luxemburg, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. In deze negen landen tezamen steeg het aandeel deeltijders met 3,2 procentpunten, in Nederland was de stijging in die periode 13,2 procentpunten.
- 3 De gebruikelijke werktijd is gebaseerd op de omvang van de werktijd volgens het arbeidscontract en bij zelfstandigen op de gemiddelde werktijd. De cijfers van de OECD betreffen het feitelijk aantal gewerkte uren, waarin ook rekening is gehouden met ziekte en bijvoorbeeld zwangerschaps- en bevallingsverlof.
- 4 Er zijn wel gegevens over verschillen in prijzen tussen landen, maar eenduidige informatie per land over hoe hoog het inkomen moet zijn om een modaal pakket van voor het levensonderhoud benodigde uitgaven te kunnen doen, is niet beschikbaar.
- 5 De effecten van beleid op deeltijdwerk zullen in 2007 aandacht krijgen in een brede studie van het SCP naar deeltijdwerk.
- 6 De *Welfare State Intervention Index* is gebaseerd op drie indicatoren: het aantal volledig betaalde weken zwangerschaps- en bevallingsverlof, het aandeel kinderen van de schoolgaande leeftijd dat gebruik maakt van publiek gefinancierde kinderopvang, en het aandeel werkenden dat werkzaam is in de publieke sector.
- 7 Het gaat hierbij om gegevens uit verschillende jaren die steeds betrekking hebben op dezelfde respondenten (*European Community Household Panel*).

7 Inkomen

Wim Bos (CBS) en Ans Merens (SCP)

In het emancipatiebeleid neemt vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen al jarenlang een belangrijke plaats in. Iedereen die met betaalde arbeid ten minste 70% van het nettominimumloon verdient, wordt in het emancipatiebeleid beschouwd als economisch zelfstandig. Mensen zonder baan zijn dus per definitie niet economisch zelfstandig en mensen met kleine deeltijdbanen, veelal vrouwen, meestal ook niet. De doelstelling van het kabinet is dat in 2010 60% van de vrouwen economisch zelfstandig is. Een andere, hieraan verwante doelstelling is dat het aandeel van vrouwen in het totale persoonlijke inkomen uit arbeid moet toenemen tot 35% in 2010.

Een van de oorzaken voor de naar verhouding geringe economische zelfstandigheid van vrouwen is naast hun relatief lage arbeidsdeelname (in personen en uren), dat zij voor hetzelfde werk per uur minder verdienen dan mannen. Daarom voert de overheid sinds 2000 een gelijkebeloningsbeleid. Dit is erop gericht ongerechtvaardigde beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen, maar ook tussen andere groepen werknemers (allochtonen en autochtonen, voltijders en deeltijders) aan te pakken. Met ongerechtvaardigde beloningsverschillen wordt bedoeld op verschillen tussen groepen werknemers, die niet zijn terug te voeren op (verschillen in) relevante kenmerken, zoals opleiding, ervaring en leeftijd.

In de afgelopen jaren hebben het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de Commissie Gelijke Behandeling en de Stichting van de Arbeid diverse instrumenten (mede) ontwikkeld om beloningsverschillen te verkleinen, zoals de Managementtool gelijke beloning, de Quickscan gelijke beloning, de Checklist gelijke beloning en de Handleiding seksneutrale functiewaardering (TK 2004/2005a). Hiermee kunnen arbeidsorganisaties zelf nagaan of bij hen ongerechtvaardigde beloningsverschillen voorkomen en of zij functiewaarderingssystemen hanteren die voor vrouwen ongunstiger uitvallen dan voor mannen (vrouwenberoepen worden vaak lager beloond dan mannenberoepen (De Ruijter et al. 2001; Ruijs 2005; TK 2005/2006h)). Verder is aan het begin van dit jaar de werkgroep 'Gelijke beloning, dat werkt!' ingesteld, die de bekendheid met en naleving van de wettelijke regels over gelijke beloning stimuleert. Zo is er in het kader hiervan op 24 oktober voor het eerst 'De dag van de gelijke beloning' gehouden.

Relevant is voorts het algemene inkomensbeleid. In de afgelopen jaren zijn diverse maatregelen in de belasting- en premiesfeer genomen, die van belang (kunnen) zijn voor de financiële positie van vooral alleenstaande ouders en ouderen; in beide groepen zijn vrouwen oververtegenwoordigd. Zo is in 2004 in de inkomstenbelasting een

aanvullende combinatiekorting¹ van 209 euro ingevoerd; deze is in 2006 verhoogd tot 608 euro (TK 2006/2007). Verder zijn in 1995 en 1997 de ouderenkorting en de aanvullende aftrek voor alleenstaande ouderen ingevoerd en nadien een aantal keren verhoogd.

In dit hoofdstuk staan we allereerst stil bij de inkomensverschillen tussen vrouwen en mannen (§ 7.1). Vervolgens gaan we in paragraaf 7.2 in op verschillen in uurlonen tussen vrouwen en mannen en op de achtergronden van deze beloningsverschillen. In paragraaf 7.3 staat de economische zelfstandigheid van vrouwen centraal en daarna komt armoede onder vrouwen aan bod (§ 7.4). Opvattingen van de Nederlandse bevolking over een eigen inkomen voor vrouwen worden besproken in paragraaf 7.5. Paragraaf 7.6 bevat een slotbeschouwing.

7.1 Inkomensverschillen

Steeds meer vrouwen hebben in de periode 1990-2004 een eigen inkomen gekregen. Hun aandeel is van 60% in 1995 gegroeid naar 71%² in 2004. Deze groei hangt samen met de forse stijging van het aandeel vrouwen met betaald werk in 1990-2000. Dit aandeel is tussen 2000 en 2004 vrijwel gelijk gebleven; vier van de tien vrouwen hadden een eigen inkomen hoofdzakelijk uit arbeid of uit eigen onderneming. Een eigen inkomen komt onder mannen veel vaker voor. Anders dan bij de vrouwen bleef dat aandeel over de gehele periode vrijwel constant op 79%.

Wanneer vrouwen een inkomen hebben, is dat gemiddeld aanzienlijk lager dan dat van mannen, in 2004 bedroeg het 55% van het inkomen van mannen. Als het inkomen uit arbeid afkomstig is, dan ontstaat het verschil onder meer doordat vrouwen relatief vaak in deeltijd werken, slechts een gedeelte van het jaar inkomen hebben en het loon van vrouwen gemiddeld lager is dan dat van mannen. Als het inkomen afkomstig is van een uitkering, spelen twee factoren een rol. De hoogte van een uitkering (of pensioen) is vaak gerelateerd aan het inkomen uit vroegere arbeid. Doordat vrouwen in het algemeen een lager inkomen uit betaald werk hebben dan mannen, geldt dit (later) ook voor de hoogte van de uitkering. Daarnaast zijn er uitkeringen waarvan het uit te keren bedrag afhangt van de samenstelling van het huishouden. Zo is de hoogte van de bijstandsuitkering en het AOW-pensioen afhankelijk van het al dan niet hebben van een partner en kinderen.

In 1990-2004 is het inkomensverschil tussen mannen en vrouwen die het hele jaar inkomen uit betaald werk hadden, kleiner geworden. Het verschil nam echter toe als zij vooral afhankelijk waren van een uitkering of pensioen.

Het inkomensverschil tussen de seksen is het kleinst bij de ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering: het inkomen van de vrouwen bedroeg in 2004 gemiddeld 82% van dat van de mannen.

Figuur 7.1

Aandeel van mensen met een inkomen en met betaald werk, totale bevolking, 1990-2000^a en 2000-2004^b (in procenten)

Tabel 7.1

Gemiddeld persoonlijk inkomen van vrouwen, naar sociaal-economische categorie, totale bevolking, 1990- 2004 (in euro's x 1000 en in procenten)

	bedrag (x 1000)				in verhouding tot inkomen van mannen (%)			
	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a
inkomen gedurende het hele jaar	12	13	15	18	52	54	54	56
met betaald werk	13	16	18	21	52	54	55	57
w.o.								
zelfstandige	17	17	21	21	53	58	61	64
ambtenaar	18	21	24	29	66	65	68	70
overige werknemer	13	15	18	21	54	55	56	56

Tabel 7.1 (vervolg)

	bedrag (x 1000)				in verhouding tot inkomen van mannen (%)			
	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a
zonder betaald werk	10	11	12	14	67	65	66	65
w.o.								
ontvanger bijstand of werkloosheidsuitkering	9	10	11	13	91	77	82	82
arbeidsongeschikte	10	11	12	14	66	63	63	63
pensioenontvanger	10	11	13	15	64	63	62	60
inkomen over gedeelte van het jaar	4	4	6	7	73	66	59	68
totaal met inkomen	10	12	14	17	50	51	53	55
totaal ^b	6	8	10	12	38	43	47	50

a De cijfers van 2000 en 2004 zijn voorlopig. Door revisie van de inkomensstatistieken zijn cijfers uit de reeks 2000-2004 niet geheel vergelijkbaar met die van 1990 en 1995.

b Inclusief personen zonder inkomen.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'90-'04)

In 2004 werd 34% van het totale persoonlijke inkomen in Nederland door vrouwen verworven; in 1990 was dit nog 28%. Deze stijging hangt mede samen met de toename van het aandeel vrouwen met een eigen inkomen en deed zich voornamelijk voor bij de werkenden. Bij de groep van wie het inkomen vooral uit een uitkering of pensioen bestond, bleef het aandeel van vrouwen in het inkomen vrijwel gelijk.

Tabel 7.2

Aandeel van vrouwen in het totale persoonlijke inkomen, naar werkzaamheid, totale bevolking, 1990-2004 (in procenten)

	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a
inkomen gedurende hele jaar	27	30	32	33
met betaald werk	22	25	28	30
zonder betaald werk	44	44	45	44
inkomen over gedeelte van het jaar	47	47	43	44
totaal met inkomen	28	30	32	34

a De cijfers van 2000 en 2004 zijn voorlopig. Door revisie van de inkomensstatistieken zijn cijfers uit de reeks 2000-2004 niet geheel vergelijkbaar met die van 1990 en 1995.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'90-'04)

De inkomensverschillen komen ook tot uitdrukking in de positie van vrouwen op de inkomensladder. Vrouwen behoren relatief vaak tot de groepen met de laagste inkomens. In 2004 bestond bijna de helft van de personen met inkomen uit vrouwen. Echter, maar liefst twee derde van de mensen in de vijf laagste decielen bestond uit vrouwen. De hogere inkomens behoren daarentegen relatief vaak toe aan mannen. Zo bestond het tiende deciel, met de hoogste inkomens, voor 86% uit mannen.

Figuur 7.2

Aandeel van vrouwen per decielgroep van het persoonlijk inkomen, personen van 18 jaar en ouder, 2004^a (in procenten)

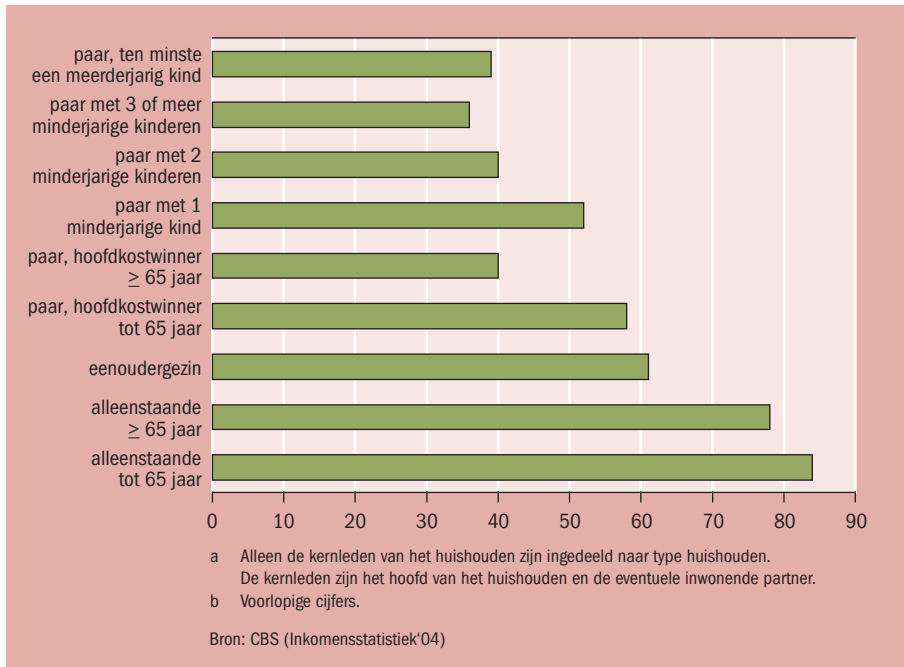
Inkomensverschillen en huishoudenssamenstelling

Hier gaat het uitsluitend om personen die deel uitmaken van de kern van het huishouden, dat wil zeggen: de hoofdkostwinner en zijn of haar eventuele partner. Het inkomensverschil tussen de seksen is het kleinst bij de alleenstaanden tot 65 jaar. In 2004 bedroeg het inkomen van alleenstaande vrouwen tot 65 jaar 84% van dat van de mannen in deze groep.

Een oorzaak voor het relatief lage inkomen van vrouwen met minderjarige kinderen is dat zij vaak korter gaan werken na het krijgen van kinderen, terwijl er maar weinig mannen zijn die hun arbeidspatroon aanpassen. De omvang van dit inkomensverschil bij paren met uitsluitend minderjarige kinderen, hangt samen met het aantal kinderen. Zo is het kleiner als er slechts voor één kind gezorgd moet worden.

Figuur 7.3

De verhouding tussen het inkomen van vrouwen en dat van mannen, excl. personen zonder inkomen, naar huishoudenssamenstelling^a, personen van 16 jaar en ouder, 2004^b (in procenten)

Inkomensverschillen en herkomst

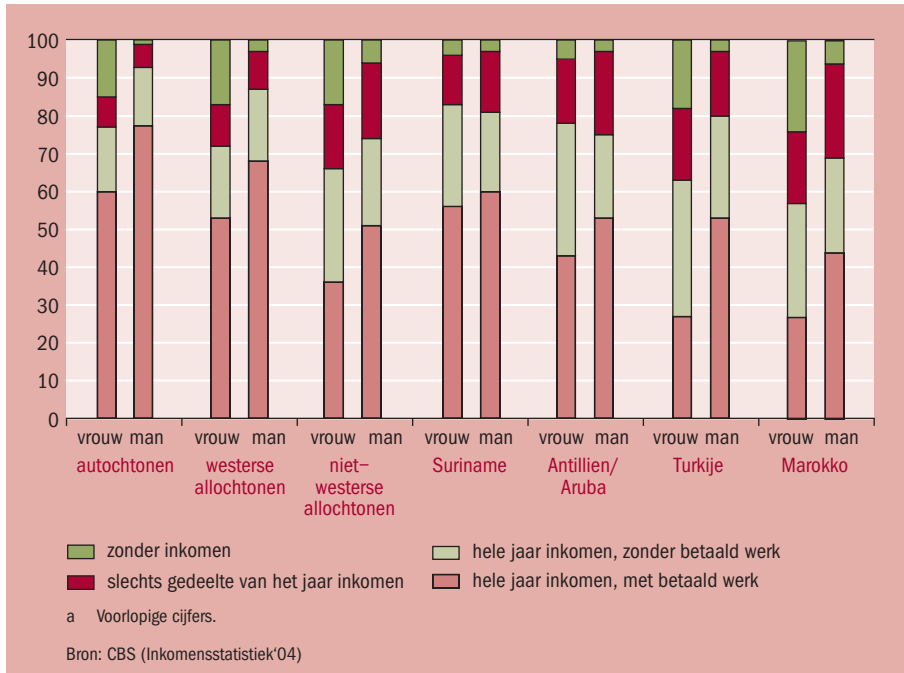
Allochtone mannen en vrouwen in de leeftijd van 18 tot 65 jaar hebben relatief vaak geen inkomen of slechts gedurende een gedeelte van het jaar. Zo is het aandeel niet-westerse vrouwen met inkomen uit werk 36%, tegen 60% van de autochtone vrouwen.

Van de vrouwen uit Suriname heeft 56% het gehele jaar door betaald werk, bij de vrouwen uit Aruba en de Nederlandse Antillen is dit aandeel 43%. Slechts een zeer kleine deel van deze groepen heeft geen eigen inkomen. Het aandeel Surinaamse en Arubaans/Antilliaanse vrouwen dat maar een deel van het jaar een eigen inkomen heeft, is – met respectievelijk 13% en 17% – hoog ten opzichte van dat van de autochtone vrouwen (8%).

Betrekkelijk veel vrouwen uit Turkije en Marokko hebben geen inkomen. Het hoogst is dit aandeel bij de vrouwen van Marokkaanse herkomst. Van hen heeft 25% geen eigen inkomen. Bij de vrouwen uit Turkije is dit 18%. Slechts iets meer dan een kwart van de vrouwen uit deze landen heeft het gehele jaar door betaald werk.

Figuur 7.4

Het al dan niet hebben van een persoonlijk inkomen, naar herkomstgroepering, personen van 18-64 jaar, 2004^a (in procenten)

In de groep met betaald werk ligt het gemiddelde inkomen van de niet-westerse vrouwen iets boven dat van de autochtone. Binnen de groep niet-westerse allochtonen zijn er echter verschillen te zien: de inkomens van de Turkse en de Marokkaanse vrouwen liggen onder het gemiddelde van de totale groep.

De inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen zijn bij de niet-westerse allochtonen naar verhouding klein. Bij de gehele groep personen met inkomen hadden de autochtone vrouwen 54% van het inkomen van mannen, terwijl deze verhouding bij de niet-westerse vrouwen met 75% ruim daarboven lag. Dat komt doordat niet-westers allochtone mannen relatief vaak een laag inkomen hebben.

Tabel 7.3

Persoonlijk inkomen van vrouwen (in euro's x 1000) en verhouding van dat inkomen met dat van mannen (in procenten), naar herkomstgroepering, personen van 18-64 jaar, 2004^a

	autoch- tonen	westerse alloch- tonen	niet- westerse alloch- tonen	w.o. Suriname	Antillen/ Aruba	Turkije	Marokko
inkomen gedurende het hele jaar (x 1000 euro)	20	21	17	21	19	15	15
w.o. met betaald werk	21	23	22	24	.	18	19
zonder betaald werk	14	15	12	14	.	12	11
inkomen over gedeelte van het jaar	8	10	8	.	.	8	.
totaal met inkomen	19	20	15	19	17	13	13
totaal ^b	16	16	13	19	16	11	10
inkomen gedurende het hele jaar (% van het gemiddelde inkomen van mannen)	55	59	74	78	83	66	68
w.o. met betaald werk	55	59	78	77	.	71	72
zonder betaald werk	64	68	90	99	.	80	82
inkomen over gedeelte van het jaar	63	66	81	.	.	75	.
totaal met inkomen	54	59	75	81	87	65	67
totaal ^b	46	50	66	80	85	55	54

a Voorlopige cijfers.

b Inclusief personen zonder inkomen.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'04)

7.2 Verschillen in beloning

Bruto-uurloon naar dienstverband

Vrouwen verdienden in 2004 gemiddeld € 15,81 bruto per uur, dat is € 3,78 minder dan mannen. Dit kan (deels) verklaard worden door het feit dat vrouwen sterker vertegenwoordigd zijn dan mannen in beroepen die een relatief laag loon opleveren. Ook werken zij meer in deeltijd, waardoor ze wellicht vaker beperkingen in hun carrière ondervinden. De verschillen zijn wel kleiner geworden. Gemiddeld bedroeg in 2004 het uurloon van vrouwen 81% van dat van mannen. In 1995 was dat nog 76%.

In voltijdbanen verdienden vrouwen in 2004 € 3,64 euro minder dan mannen. In deeltijdbanen en in flexibele banen zijn de verschillen veel minder groot, maar ook daar ligt het uurloon van vrouwelijke werknemers in doorsnee lager dan dat van mannen.

Vrouwen die in deeltijd werken, verdienen per uur gemiddeld ongeveer evenveel als vrouwen met een voltijdbaai. Bij de mannen is er wel een duidelijk verschil tussen het uurloon van deeltijders en voltijders. In deeltijd werkende mannen verdienen gemiddeld ruim één euro minder per uur dan hun in voltijd werkende collega's. Dat is echter nog altijd € 2,45 hoger dan het gemiddelde uurloon van een vrouw met een voltijdbaai.

Het bruto-uurloon in flexibele banen is zowel bij mannen als bij vrouwen veel lager dan het uurloon in andere banen, wat samenhangt met de aard van het werk.

Tabel 7.4

Gemiddeld uurloon^a, naar dienstverband en geslacht, 1995-2004 (in euro's)

	vrouwen				mannen			
	totaal	voltijd	deeltijd	flexibel	totaal	voltijd	deeltijd	flexibel
1995	10,82	10,91	11,32	7,75	14,23	14,54	13,37	7,90
1996	11,20	11,44	11,59	8,09	14,59	14,97	13,48	8,49
1997	11,69	11,98	12,15	8,12	15,11	15,55	13,96	8,53
1998	12,23	12,59	12,64	8,47	15,76	16,21	14,42	8,99
1999	12,67	13,05	13,02	8,68	16,30	16,79	14,91	9,34
2000	13,26	13,55	13,62	9,22	16,81	17,24	15,60	9,80
2001	14,29	14,64	14,62	10,13	17,89	18,40	16,26	10,68
2002	15,00	15,39	15,24	10,77	18,53	19,07	16,72	11,05
2003	15,50	16,02	15,78	10,45	19,16	19,70	17,82	11,00
2004	15,81	16,57	16,10	10,37	19,59	20,21	19,02	11,08

a Bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Enquête werkgelegenheid en lonen '95-'04)

Bruto-uurloon naar bedrijfstak

In alle bedrijfstakken was in 2004 het bruto-uurloon van vrouwen lager dan dat van mannen. Bij de financiële instellingen is het onderlinge verschil het grootst; vrouwen verdienen daar gemiddeld 31% minder dan mannen. Ook in de gezondheids- en welzijnszorg – een sector waar vier op de vijf werkenden een vrouw is – zijn de verschillen groot. Vrouwen verdienen daar in 2004 gemiddeld 29% minder dan mannen. In de horeca worden vrouwen naar verhouding het best beloond met een gemiddeld uurloon dat 88% van dat van mannen bedroeg, maar in deze bedrijfstak is het bruto-uurloon het laagst. Dit hangt samen met de jonge leeftijd van het personeel in de horeca. In het openbaar bestuur en in de bouwnijverheid is het beloningsverschil tussen de seksen ook betrekkelijk klein.

Tabel 7.5

Gemiddeld bruto-uurloon^a (in euro's) en verhouding tussen het uurloon van vrouwen en dat van mannen (in procenten), naar bedrijfstak, 2004

	vrouwen euro	mannen	uurloon vrouwen/mannen %
totaal	15,81	19,59	81
landbouw en visserij	12,61	15,62	81
delfstoffenwinning	21,26	28,55	74
industrie	15,36	18,87	81
energie- en waterleidingbedrijven	20,03	24,67	81
bouwnijverheid	15,96	18,47	86
handel	12,25	17,16	71
horeca	11,19	12,68	88
vervoer en communicatie	15,02	17,79	84
financiële instellingen	18,14	26,44	69
zakelijke dienstverlening	15,48	20,26	76
openbaar bestuur	19,09	22,04	87
onderwijs	19,28	23,20	83
gezondheids- en welzijnszorg	16,45	23,14	71
cultuur en overige dienstverlening	15,59	18,98	82

a Bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Enquête werkgelegenheid en lonen'04)

Gecorrigeerde en ongecorrigeerde beloningsverschillen

Het kabinet streeft ernaar ongerechtvaardigde beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen te verminderen. Ter ondersteuning van dit beleid doet de Arbeidsinspectie sinds 1993 onderzoek naar de omvang van de verschillen in bruto-uurlonen in het bedrijfsleven, sinds 1998 ook bij de overheid. Tevens gaat zij in deze onderzoeken na welk deel van de verschillen aan relevante achtergrondkenmerken kan worden toegeschreven, zoals leeftijd, arbeidsduur, dienstjaren bij de huidige werkgever, opleiding, functieniveau, sector en regio.

Het meest recente onderzoek van de Arbeidsinspectie laat zien dat vrouwen in het bedrijfsleven per uur 21% minder brutoloon verdienden dan mannen (ongecorrigeerd beloningsverschil). Na correctie voor de genoemde achtergrondkenmerken blijkt in 2004 het beloningsverschil tussen vrouwen en mannen in het bedrijfsleven 7% te zijn. Dat is net zo veel als in de jaren 2000 en 2002 (Erdem et al. 2006). In de transportsector werden de verschillen in de periode 2002-2004 groter en in de zakelijke dienstverlening kleiner, in de andere sectoren vonden geen significante veranderingen plaats. Per saldo bleef het beloningsverschil in het bedrijfsleven dus gelijk. Ook in de periode 1996-2000 bleef het gecorrigeerde beloningsverschil tussen

vrouwen en mannen in het bedrijfsleven onveranderd op 7% (Erdem et al. 2003; Hoebe en Venema 2004). Het lijkt daarmee een hardnekkig fenomeen.

Bij de overheid bedroeg in 2004 het ongecorrigeerde beloningsverschil tussen vrouwen en mannen 14% en het gecorrigeerde 4%. De verschillen zijn bij de overheid dus kleiner dan in het bedrijfsleven. Het gecorrigeerde verschil is van 2002-2004 iets groter geworden. Dat komt met name doordat het beloningsverschil in het onderwijs is toegenomen.

Tabel 7.6

Ongecorrigeerde en gecorrigeerde beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen in het bedrijfsleven en bij de overheid, 2002 en 2004 (in procenten)

	ongecorrigeerd		gecorrigeerd		verschil ^a
	2002	2004	2002	2004	
bedrijfsleven					
landbouw en visserij	-20	-20	-8	-8	n.s.
industrie	-22	-21	-7	-8	n.s.
bouwnijverheid	-17	-11	-9	-11	n.s.
handel	-28	-28	-9	-8	n.s.
horeca	-11	-17	-4	-5	n.s.
transport	-13	-21	-5	-9	s.
zakelijke dienstverlening	-31	-26	-8	-6	s.
gezondheids- en welzijnszorg	-25	-23	-5	-6	n.s.
overige dienstverlening	-22	-24	-3	-5	n.s.
totaal bedrijfsleven	-22	-21	-7	-7	n.s.
overheid					
rijk	-19	-16	-3	-3	s.
onderwijs	-18	-17	-4	-7	s.
rechterlijke macht	-15	-13	-3	-3	n.s.
defensie burgerpersoneel ^b	-13	-11	-2	-1	n.s.
totaal overheid	-14	-14	-3	-4	s.

a 's.' betekent dat de gecorrigeerde beloningsverschillen in 2002 en 2004 significant van elkaar afwijken, 'n.s.' betekent dat de gecorrigeerde beloningsverschillen niet significant van elkaar afwijken op een 95%-betrouwbaarheidsniveau (er is geen sprake van een meetbaar effect op dit betrouwbaarheidsniveau).

b Defensie militair personeel is buiten beschouwing gelaten wegens het ontbreken van de variabele dienstjaar.

Bron: Erdem et al. (2006)

Vergelijken we Nederland met andere Europese landen, dan blijkt het ongecorrigeerde beloningsverschil voor alle sectoren tezamen (19%) relatief hoog. Het laagste ongecorrigeerde beloningsverschil wordt aangetroffen in Malta, Portugal en België

(rond 5%), het hoogste in Cyprus, Estland en Slowakije (rond 25%) (Eurostat 2006). Recente gegevens over gecorrigeerde beloningsverschillen in de Europese landen zijn niet beschikbaar.

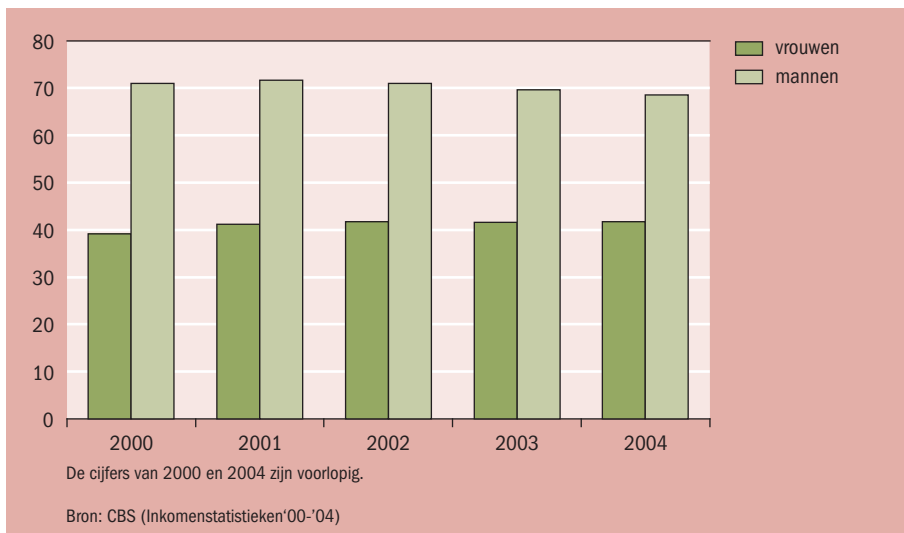
7.3 Economische zelfstandigheid

Een van de doelstellingen van het emancipatiebeleid is het bevorderen van de economische zelfstandigheid van individuen. Iemand is economisch zelfstandig wanneer hij of zij 70% van het nettominimumloon verdient. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande. Het gaat hierbij alleen om inkomsten uit arbeid en eigen onderneming, uitkeringen dragen niet bij aan economische zelfstandigheid. De doelstelling van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is dat in 2010 minstens 60% van de vrouwen van 15-64 jaar economisch zelfstandig is.

Tussen 2000 en 2004 steeg het aandeel economisch zelfstandige vrouwen van 15-64 jaar in de bevolking van 39% naar 42%. Deze stijging werd geheel gerealiseerd in 2001. Van 2001 tot en met 2004 bleef het aandeel gelijk. Ook bij mannen steeg het aandeel economisch zelfstandigen in 2001. Daarna nam het af van 72% in 2001 naar 69% in 2004.

Figuur 7.5

Aandeel economisch zelfstandigen in de bevolking, personen van 15-64 jaar, 2000-2004^a (in procenten)

Economische zelfstandigheid en leeftijd

Het aandeel vrouwen dat economisch zelfstandig is, steeg vanaf 2000 in bijna alle leeftijdsgroepen. Vooral in de groep van 45 jaar en ouder nam dit aandeel sterk toe.

In één leeftijdsgroep was er sprake van een daling: bij de vrouwen van 15-24 jaar nam de economische zelfstandigheid tussen 2000 en 2004 iets af. Bij de mannen trad in deze periode alleen in de leeftijdsgroep 55-64 jaar een stijging van het aandeel economisch zelfstandigen op. In de overige leeftijdsgroepen is het afgenomen.

Onder de 25- tot 30-jarigen vinden we het hoogste percentage: ruim twee van de drie vrouwen in deze leeftijdsgroep zijn economisch zelfstandig. Doordat zij vaak minder gaan werken of er helemaal mee stoppen wegens de zorg voor jonge kinderen, is het aandeel economisch zelfstandigen vanaf 30 jaar een stuk lager. Voor de groep vrouwen rond 45 jaar ligt het echter weer wat hoger dan voor de groep rond 40 jaar. Dit komt mede doordat er minder tijd voor de zorg voor kinderen nodig is, waardoor vrouwen weer beginnen te werken of langer gaan werken.

Zowel bij vrouwen als bij mannen daalt het aandeel economisch zelfstandigen in de hogere leeftijdscategorieën, doordat steeds meer mensen afhankelijk worden van een uitkering. Zo was van de 60- tot 65-jarigen in 2004 nog slechts 10% van de vrouwen en 34% van de mannen economisch zelfstandig.

Tabel 7.7

Aandeel economisch zelfstandigen, naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 1990-2004 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a	1990	1995	2000 ^a	2004 ^a
15-24 jaar	22	19	22	19	25	22	28	24
25-34 jaar	40	50	60	62	81	80	86	82
35-44 jaar	26	36	47	51	85	85	88	86
45-54 jaar	20	30	40	48	79	80	85	83
55-64 jaar	7	9	15	21	44	43	51	57
totaal	25	31	39	42	64	65	71	68

a De cijfers van 2000 en 2004 zijn voorlopig. Door revisie van de inkomensstatistieken zijn cijfers uit de reeks 2000-2004 niet geheel vergelijkbaar met die van 1990 en 1995.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'90-'04)

Economische zelfstandigheid en huishoudenssamenstelling

Economische zelfstandigheid komt bij personen die (de partner van) de hoofdkostwinner zijn, aanmerkelijk vaker voor dan bij de overige leden van het huishouden. Van deze laatste groep, die onder andere bestaat uit inwonende kinderen, is slechts 18% van de vrouwen en 32% van de mannen economisch zelfstandig.

De helft van de alleenstaande vrouwen was in 2004 economisch zelfstandig. In de loop van de jaren negentig zijn vooral vrouwen met minderjarige kinderen in toenemende mate economisch zelfstandig geworden. Bij samenwonende of gehuwde vrouwen met drie of meer kinderen is het percentage het laagst. Van de alleenstaande moeders was 44% economisch zelfstandig in 2004.

Tabel 7.8

Aandeel economisch zelfstandigen, naar positie in het huishouden en huishoudenssamenstelling, personen van 15-64 jaar, 2000 en 2004 (in procenten)

	vrouwen		mannen	
	2000 ^a	2004 ^a	2000 ^a	2004 ^a
totaal personen in huishoudenskern ^b	42	46	79	77
eenpersoonshuishouden	52	50	67	63
meerpersoonshuishouden	41	45	82	81
(echt)paar, totaal	41	45	83	81
(echt)paar, zonder kinderen	46	46	74	73
(echt)paar, uitsluitend minderjarige kinderen, w.v.	39	47	91	89
1 minderjarig kind	48	55	90	87
2 minderjarige kinderen	37	46	93	91
≥ 3 minderjarige kinderen	30	36	89	88
(echt)paar, ten minste 1 meerderjarig kind	32	38	83	82
eenoudergezin, totaal	39	44	71	72
overig meerpersoonshuishouden	38	42	80	81
overig huishoudenslid ^c	20	18	37	32
totaal	39	42	71	68

a Voorlopige cijfers.

b De hoofdkostwinner en zijn of haar eventuele inwonende partner.

c Inwonende kinderen, andere familieleden, enzovoort.

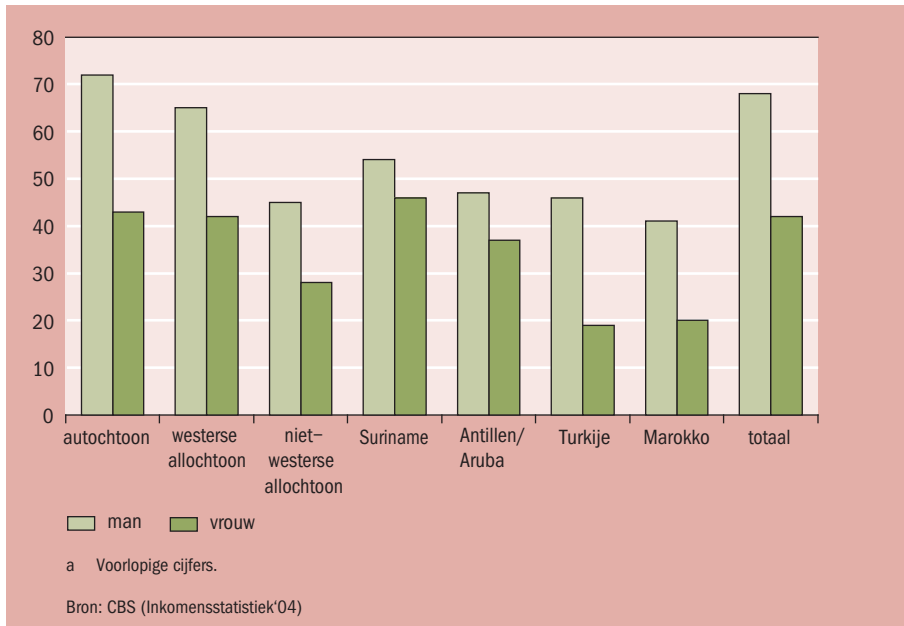
Bron: CBS (Inkomensstatistiek'00-'04)

Economische zelfstandigheid en herkomst

Niet-westerse allochtonen zijn minder vaak economisch zelfstandig dan autochtonen. Van de niet-westerse vrouwen was 28% in 2004 economisch zelfstandig. Met name onder vrouwen uit Turkije en Marokko is dit aandeel laag; slechts 20%. De vrouwen van Surinaamse herkomst zijn daarentegen met 46% het meest economisch zelfstandig van de hier onderscheiden groepen. Bij hen is de kloof met mannen ook het geringst.

Figuur 7.6

Aandeel economische zelfstandigen, naar herkomstgroepering, personen van 15-64 jaar, 2004^a
(in procenten)

7.4 Vrouwen en lage inkomens

Huishoudens met een laag inkomen

In de voorafgaande paragrafen van dit hoofdstuk stond het eigen inkomen van mannen en vrouwen centraal. De welvaartspositie van personen is echter ook afhankelijk van het inkomen van de andere leden van het huishouden. In deze paragraaf gaan we uit van het inkomen van het huishouden waartoe men behoort. De hoogte van het huishoudensinkomen is bepalend of een huishouden (en de personen die daartoe behoren) tot de groep met een laag inkomen gerekend moet worden.³

Huishoudenssamenstelling

Een laag inkomen komt relatief veel voor bij eenoudergezinnen en alleenstaanden. Zo behoorden in 2004 ruim vier van de tien eenoudergezinnen met een vrouwelijke ouder tot de huishoudens met een laag inkomen⁴. Onder de alleenstaanden zijn de vrouwen slechter af dan de mannen. Zo had van de alleenstaanden tot 65 jaar 22% van de vrouwen een laag inkomen, terwijl dit bij de mannen slechts 18% was.

Tussen 2000 en 2004 is het percentage huishoudens met een laag inkomen gedaald. Het sterkst nam dit af bij de eenoudergezinnen en alleenstaande 65-plussers. Doordat het aandeel van vrouwen in deze groepen groot is, hebben zij het meest geprofiteerd van deze ontwikkeling.

Tabel 7.9

Huishoudens met een laag inkomen, naar huishoudenssamenstelling^a,
2000- 2004 (in procenten en absolute aantallen x 1000)

	aandeel (%)		aantal (x 1000)	
	2000 ^b	2004 ^b	2000 ^b	2004 ^b
eenpersoonshuishouden	19	16	379	335
alleenstaande man, tot 65 jaar	17	18	120	131
alleenstaande vrouw, tot 65 jaar	23	22	127	125
alleenstaande man, 65 jaar en ouder	13	7	21	12
alleenstaande vrouw, 65 jaar en ouder	20	12	111	67
meerpersoonshuishouden	9	8	376	340
(echt)paar, zonder kinderen	5	4	104	82
(echt)paar, uitsluitend minderjarige kinderen	9	9	121	115
(echt)paar, ten minste 1 meerderjarig kind	3	3	20	20
eenoudergezin, uitsluitend minderjarige kinderen	49	39	103	88
w.o. vrouw als hoofdkostwinner	54	43	99	84
eenoudergezin, ten minste 1 meerderjarig kind	8	9	13	16
overig meerpersoonshuishouden	8	9	14	18
totaal	12	10	754	674

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts inkomen gedurende een gedeelte van het jaar zijn buiten beschouwing gelaten.

b De cijfers van 2000 en 2004 zijn voorlopig.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek '00-'04)

Voornaamste inkomensbron van het huishouden

Onder huishoudens met voornamelijk inkomen uit arbeid en eigen onderneming komen lage inkomens relatief weinig voor. Binnen deze groep hebben eenoudergezinnen en vooral alleenstaande moeders het vaakst een laag inkomen.

Onder huishoudens die voornamelijk zijn aangewezen op overdrachtsinkomen (uitkeringen en pensioenen), hebben eveneens de alleenstaande moeders het hoogste aandeel met een laag inkomen. In 2004 gold dat voor 63% van hen. Op de alleenstaande vrouwen na, is in deze groep ook het percentage huishoudens dat langdurig aangewezen is op een laag inkomen, het hoogst. Onder de alleenstaanden tot 65 jaar die van een uitkering moeten rondkomen, hebben mannen relatief vaak een laag inkomen. Een derde van de mannen in deze groep is afhankelijk van een bijstanduitkering; bij de vrouwen is vaker pensioen (incl. weduwnepensioen en vut) de voornaamste inkomensbron.

Tabel 7.10

Huishoudens met een (langdurig) laag inkomen^a, naar belangrijkste inkomensbron en samenstelling, 2004^b (in procenten)

	inkomen uit arbeid en eigen onderneming		overdrachtsinkomen		totaal	
	laag	langdurig laag	laag	langdurig laag	laag	langdurig laag
eenpersoonshuishouden	9	1	23	12	16	7
alleenstaande man, tot 65 jaar	8	1	51	22	18	6
alleenstaande vrouw, tot 65 jaar	9	1	45	24	22	9
alleenstaande man, 65 jaar en ouder	.	.	7	3	7	3
alleenstaande vrouw, 65 jaar en ouder	.	.	12	7	12	7
meerpersoonshuishouden	5	1	14	5	8	2
(echt)paar, zonder kinderen	3	0	5	2	4	1
(echt)paar, uitsluitend minderjarige kinderen	6	1	58	22	9	2
(echt)paar, ten minste 1 meerderjarig kind	3	0	10	3	3	1
eenoudergezin, uitsluitend minderjarige kinderen	23	4	61	22	39	12
w.o. vrouw als hoofdkostwinner	26	4	63	23	43	13
eenoudergezin, ten minste 1 meerderjarig kind	4	1	20	6	9	2
overig meerpersoonshuishouden	6	0	22	5	9	1
totaal	6	1	18	8	10	3

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts inkomen gedurende een gedeelte van het jaar zijn buiten beschouwing gelaten.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek '04)

Herkomst

Allochtone huishoudens moeten het relatief vaak met een laag inkomen doen. Dit geldt vooral voor de niet-westerse allochtonen. Ook onder allochtonen hebben alleenstaande vrouwen en alleenstaande moeders relatief vaak een laag inkomen. In 2004 was de inkomenspositie van niet-westerse alleenstaande moeders het slechtst: ruim de helft van hen had een laag inkomen. Van de hier genoemde niet-westerse meerpersoonshuishoudens hebben die van Surinaamse herkomst het kleinste aandeel met een laag inkomen, en die van Marokkaanse origine het grootste aandeel.

Tabel 7.11

Huishoudens met een laag inkomen^a, naar herkomstgroepering en samenstelling, 2004^b
(in procenten)

	totaal	autoch- toon	westers alloch- toon	niet-westers allochtoon	Suriname	Antillen/ Aruba	Turkije	Marokko
eenpersoonshuishouden	16	14	20	38	33	.	.	.
alleenstaande man, < 65 jaar	18	15	21	37	29	.	.	.
alleenstaande vrouw, < 65 jaar	22	20	27	35	.	.	.	.
alleenstaande man, ≥ 65 jaar	7	6	.	.	.	.	.	.
alleenstaande vrouw, ≥ 65 jaar	12	10	13	.	.	.	.	.
meerpersoons- huishouden	8	6	8	29	16	24	31	34
(echt)paar, zonder kinderen	4	4	5	21	.	.	.	.
(echt)paar, uitsluitend minderjarige kinderen	9	6	9	33	.	.	31	43
(echt)paar, ten minste 1 meerderjarig kind	3	2	3	17	.	.	.	.
eenoudergezin, uitsluitend minder- jarige kinderen	39	35	38	51	.	.	.	.
w.o. vrouw als hoofdkostwinner	43	39	42	52	.	.	.	.
eenoudergezin, ten minste 1 meer- derjarig kind	9	6	.	25	.	.	.	.
overig meerper- soonshuishouden	9	6	.	16	.	.	.	.
totaal	10	8	13	31	23	30	33	36

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts gedurende een gedeelte van het jaar een inkomen zijn buiten beschouwing gelaten.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'04)

Personen met een (langdurig) laag inkomen

De meerderheid van de personen in huishoudens met een laag inkomen is vrouw. De ontwikkeling van het aandeel vrouwen in de bevolking met een laag inkomen, geeft een indicatie voor de feminisering van armoede. Het aandeel vrouwen in huishoudens met een laag inkomen was in de periode 1990-2000 voortdurend 57%. Tussen 2000 en 2004 is dit met 2 procentpunten gedaald.

Tabel 7.12

Vrouwen in huishoudens met een (langdurig) laag inkomen,^a totale bevolking, 1990-2000^b en 2000-2004^c (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	aantal (x 1000)	aandeel (%)	aantal (x1000)	aandeel (%)
	laag inkomen		langdurig laag inkomen	
1990	973	57,1	.	.
1991	1002	57,0	.	.
1992	1000	56,9	430	61,7
1993	1033	56,6	436	61,5
1994	1099	56,9	451	61,2
1995	1065	57,2	464	61,4
1996	1069	57,0	471	61,6
1997	1031	56,7	468	62,1
1998	941	56,5	421	61,8
1999	916	57,1	392	62,0
2000 ^b	844	57,0	357	62,6
2000 ^c	873	56,0	.	.
2001	708	56,4	.	.
2002	683	55,2	.	.
2003	731	54,4	245	58,2
2004 ^c	776	54,1	241	58,0

a Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts gedurende een gedeelte van het jaar een inkomen zijn buiten beschouwing gelaten.

b Door revisie van de Inkomensstatistieken zijn cijfers uit de reeks 1990-2000 niet geheel vergelijkbaar met die uit de reeks 2000-2004.

c Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'90-'00)

In 2004 maakte 3% van de bevolking deel uit van een huishouden dat al vier jaar of langer van een laag inkomen moest rondkomen. Van deze personen was 58% vrouw. Dat is mede het gevolg van de inkomenssituatie van veel oudere vrouwen. In 2004 woonde 4% van de vrouwen van 65 jaar of ouder in een huishouden met een langdurig laag inkomen waarvan de voornaamste inkomensbron een pensioen (incl. AOW) was. Bij de mannen was dat 1%.

Tabel 7.13

Personen in huishoudens met een langdurig laag inkomen, naar leeftijd en voornaamste inkomensbron van het huishouden, 2004^a (in procenten van het totaal per onderscheiden groep)

	vrouw				man			
	< 25 jaar	25-64 jaar	65 jaar	totaal	< 25 jaar	25-64 jaar	65 jaar	totaal
inkomen uit arbeid en eigen onderneming	1	1	1	1	1	1	1	1
overdrachtsinkomen	29	14	4	10	29	12	1	8
W.O.								
uitkering vanwege werkloosheid	.	3	.	5	.	2	.	3
uitkering vanwege ziekte en arbeidsongeschiktheid	14	11	.	11	16	10	.	11
uitkering vanwege ouderdom en verweduwing	6	2	4	3	8	1	1	1
uitkering Algemene bijstandswet	50	53	.	51	50	54	.	52
totaal	4	3	4	4	4	2	1	3

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

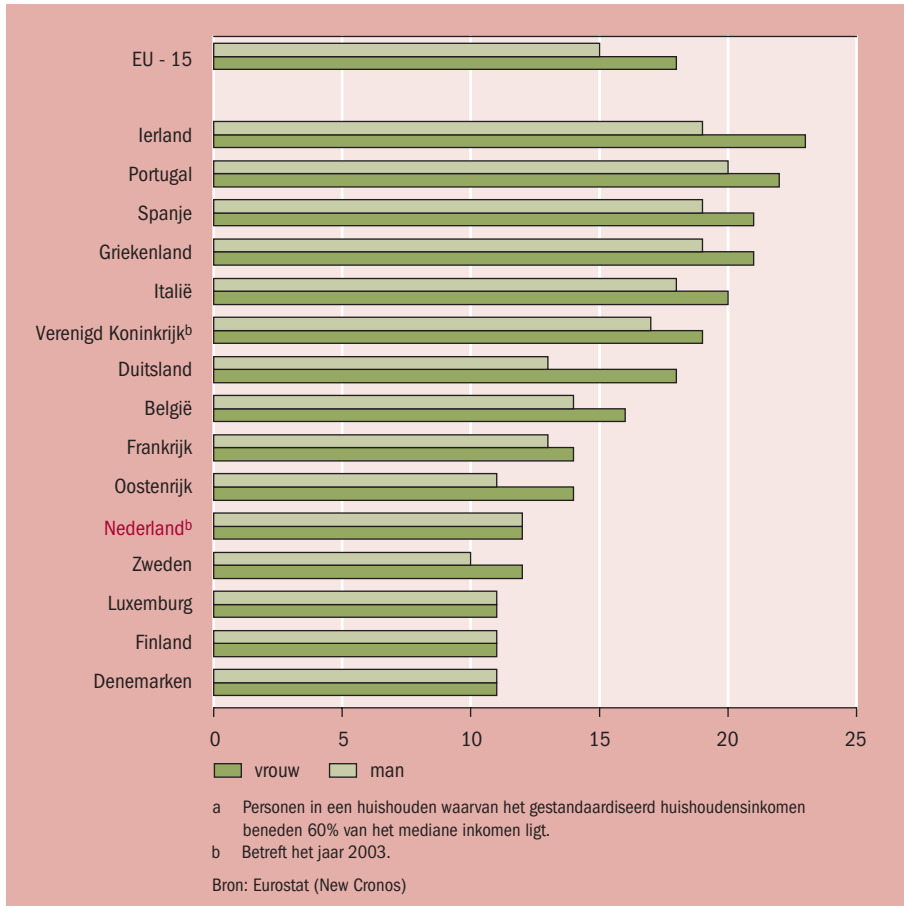
Een Europese vergelijking

In 2004 had 17% van de inwoners in de Europese Unie een inkomen onder de internationaal gebruikelijke relatievearmoedegrens: hun inkomen bedroeg minder dan 60% van het doorsnee-inkomen in hun land. Nederland had in 2003 een armoedepercentage van 12. Ons land maakte daarmee deel uit van de groep landen met weinig relatieve armoede. Daartoe behoorden ook Denemarken, Finland, Luxemburg, Zweden en Oostenrijk.

De internationale relatieve armoedegrens wijkt af van het begrip 'laag inkomen', dat eerder in dit hoofdstuk is gehanteerd. De verschillen in armoede tussen mannen en vrouwen vallen grotendeels weg als uitgegaan wordt van relatieve armoede.

Figuur 7.7

Relatieve armoede^a in landen van de Europese Unie, totale bevolking, 2004 (in procenten)

7.5 Opvattingen over een eigen inkomen voor vrouwen

De voor deze monitor gehouden enquête over emancipatieopvattingen laat zien dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking het van belang vindt dat vrouwen een eigen inkomen hebben. Vrouwen vinden dit in het algemeen vaker dan mannen.

Driekwart van de vrouwen onderschrijft de stelling dat een eigen inkomen de zelfstandigheid in een relatie vergroot. Iets minder steun, maar nog wel een krappe meerderheid, is er voor de uitspraak dat het beter is voor het evenwicht in de relatie. Mannen vinden dit iets minder vaak dan de vrouwen. Ook in algemene zin hechten veel mensen aan een eigen inkomen voor vrouwen. Een grote groep vrouwen is het er niet mee eens dat het voor jongens belangrijker is dat zij later een eigen inkomen kunnen verdienen, dan voor meisjes. De mannen zijn het hier duidelijk vaker dan de vrouwen wel mee eens; toch wijst ook de meerderheid van hen deze stelling af.

Gaat het echter om de concrete afweging tussen kosten van kinderopvang en blijven werken, die veel paren (moeten) maken, dan ontstaat er een ander beeld. Minder dan de helft van de respondenten (44% van de vrouwen en 39% van de mannen) is het er niet mee eens dat een vrouw net zo goed thuis kan blijven om voor de kinderen te zorgen, als haar inkomen maar net genoeg is om de kinderopvang te betalen. Daarentegen onderschrijft een ongeveer even grote minderheid deze stelling wél. Blijkbaar vindt (nog steeds) een substantieel deel van de bevolking dat de kosten van kinderopvang uit het inkomen van de vrouw moeten worden betaald en niet uit het gezamenlijke inkomen van man en vrouw.

Tabel 7.14

Opvattingen over de wenselijkheid van een eigen inkomen voor vrouwen, personen van 16 jaar en ouder, 2006 (in procenten 'helemaal' mee eens')^a

	vrouwen	mannen
'het hebben van een eigen inkomen vergroot je zelfstandigheid in een relatie'	76	71
'het is beter voor het evenwicht in een relatie wanneer man en vrouw ieder een eigen inkomen hebben'	55	50
'het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat zij later hun eigen inkomen kunnen verdienen'	10	21
'als het inkomen van de vrouw net genoeg is om de kinderopvang van te betalen, kan zij net zo goed thuis blijven om zelf voor de kinderen te zorgen'	40	46

a Verschillen tussen vrouwen en mannen zijn bij alle opvattingen significant.

Bron: SCP (EMOP'06)

Het EMOP-bestand bevat te weinig personen om een onderscheid naar etnische herkomst te kunnen maken. De enquête Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS'04/'05) biedt die mogelijkheid wel. Een van de hiervoor besproken stellingen is ook aan de respondenten in het LAS voorgelegd.

In alle allochtone groepen is een minderheid van de respondenten, net als in de totale Nederlandse bevolking, het er mee eens dat het voor jongens belangrijker is dan voor meisjes om later een eigen inkomen te kunnen verdienen. Bij de vrouwen is dat een kleinere minderheid, vooral bij de Surinaamse vrouwen, dan bij de mannen. Turkse vrouwen en mannen denken hierover het meest traditioneel.

Tabel 7.15

Instemming met de stelling 'het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat zij later een eigen inkomen kunnen verdienen', naar herkomstgroepering, personen van 15-64 jaar, 2004/2005 (in procenten '(helemaal) mee eens')^a

	vrouwen	mannen
Turken	30	30
Marokkanen	20	29
Surinamers	15	28
Antillianen/Arubanen	21	30

a Verschillen tussen vrouwen en mannen zijn bij alle opvattingen significant.

Bron: SCP (LAS'04/'05)

7.6 Slotbeschouwing

Steeds meer vrouwen in Nederland hebben een eigen inkomen; in 2004 gold dat voor 71% van hen. Als vrouwen een inkomen hebben, is dat doorgaans lager dan dat van mannen: gemiddeld verdienen zij 55% van het inkomen van mannen. Van het totale persoonlijke inkomen in Nederland is het aandeel van de inkomens van vrouwen 34%. In 2000 was dit nog 32%. Als de stijging zich voortzet, wordt het in het beleid nagestreefde inkomensaandeel van vrouwen van 35% in 2010 moeiteloos gehaald.

Dat vrouwen een lager inkomen hebben dan mannen heeft niet alleen te maken met hun lagere arbeidsdeelname en het veel vaker in deeltijd werken, maar ook met het gegeven dat zij een lager uurloon dan mannen ontvangen. In 2004 bedroeg het bruto-uurloon van vrouwen 81% van dat van mannen en daarin is in de afgelopen jaren geen verandering opgetreden. Voor een deel gaat het om verklaarbare beloningsverschillen, bijvoorbeeld vanwege verschillen in functieniveau, ervaring en leeftijd. Maar ook als voor dergelijke relevante achtergrondkenmerken wordt gecorrigeerd, resteert er een beloningsverschil tussen vrouwen en mannen van 7% in het bedrijfsleven en 4% bij de overheid. Dit onverklaarde beloningsverschil bedraagt in het bedrijfsleven al jarenlang 7%. Bij de overheid is het zelfs iets toegenomen sinds 2002 (dit was 3%); dat komt met name door een stijging van het beloningsverschil in het onderwijs. Beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen blijken een tamelijk hardnekkig fenomeen. De doelstelling van het beleid om ze te verminderen is dus vooralsnog niet gerealiseerd.

In de komende jaren wordt in het gelijkebeloningsbeleid de nadruk gelegd op de verspreiding in arbeidsorganisaties van instrumenten voor het tegengaan van beloningsverschillen. Verder probeert de dit jaar ingestelde werkgroep 'Gelijke beloning, dat werkt!' de bekendheid met en de naleving van de wettelijke regels over gelijke beloning te vergroten. Hoewel het nog te vroeg is voor een definitief oordeel, is het wel de vraag of dergelijke maatregelen niet te vrijblijvend zijn, met name voor minder welwillende arbeidsorganisaties.

Als gevolg van de, vergeleken met mannen, lagere arbeidsdeelname en de lagere beloning zijn veel vrouwen niet economisch zelfstandig. Economisch zelfstandig is immers iedereen die met arbeid minstens 70% van het nettominimumloon verdient. In 2004 was 42% van de vrouwen economisch zelfstandig (tegenover 68% van de mannen). Het verschil in economische zelfstandigheid tussen vrouwen en mannen is in de afgelopen jaren wel iets verminderd, doordat die van mannen is gedaald.

De economische zelfstandigheid verschilt overigens sterk naar herkomst. Slechts 20% van de Turkse en de Marokkaanse vrouwen is economisch zelfstandig. Daarentegen zijn de Surinaamse vrouwen met 46% het meest economisch zelfstandig. Behalve aan hun relatief hoge arbeidsdeelname kan dat worden toegeschreven aan het relatief grote aantal uren dat zij werken (zie hoofdstuk 4).

De economische zelfstandigheid van vrouwen is in de afgelopen jaren slechts licht gestegen: van 41% in 2001 naar 42% in 2004. Het tussentijdse streefcijfer van 52,5% voor 2006 staat daar heel ver van af. Ook al blijft de economische situatie in de komende jaren gunstig, dan is het toch onwaarschijnlijk dat het veel hogere streefcijfer van 60% economisch zelfstandige vrouwen in 2010 gehaald wordt.

Aan de onderkant van de inkomensverdeling is er in de afgelopen jaren wel duidelijk een verbetering voor vrouwen opgetreden. In het algemeen is het aandeel huishoudens met lage inkomens afgenomen. Dit geldt nog sterker voor alleenstaande vrouwen vanaf 65 jaar en voor eenoudergezinnen, waarvan het overgrote deel bestaat uit alleenstaande moeders met kinderen. Het aandeel met lage inkomens in deze groepen nam af van 20% respectievelijk 54% in 2000 tot 12% respectievelijk 43% in 2004. Toch is er nog relatief veel armoede onder eenoudergezinnen, bij hen komt armoede vier zo vaak voor als gemiddeld in alle huishoudens. Ook de groep die langdurig met armoede te maken heeft, is bij de eenoudergezinnen relatief groot: 13% tegenover 3% gemiddeld.

De daling van de armoede onder oudere vrouwen (en mannen) van 2000-2004 kan grotendeels worden toegeschreven aan de verhoging van de (aanvullende) ouderenkorting in de inkomstenbelasting (Soede 2006). Bij de daling van het aandeel arme eenoudergezinnen kunnen verschillende veranderingen tegelijkertijd een rol hebben gespeeld. De arbeidsdeelname van alleenstaande moeders is toegenomen (zie hoofdstuk 4), in 2004 is in de inkomstenbelasting de aanvullende combinatiekorting ingevoerd en verder is de bijstandsuitkering verhoogd.

In het algemeen staat de Nederlandse bevolking er positief tegenover dat vrouwen een eigen inkomen hebben. Een ruime meerderheid – vrouwen iets vaker dan mannen, autochtonen wat meer dan allochtonen – onderschrijft het belang daarvan. Gaat het om de concrete afweging tussen de kosten van kinderopvang en betaalde arbeid, dan laat een veel groter deel van de bevolking desgevraagd een andere opinie zien: als het inkomen van de vrouw net de kosten van kinderopvang dekt, vindt een grote minderheid dat zij dan net zo goed thuis kan blijven en zelf voor de kinderen zorgen.

Vermoedelijk zijn het dit soort opvattingen, tezamen met de sterke voorkeur van vrouwen voor (betrekkelijk kleine) deeltijdbanen en het (deels) zelf willen zorgen voor kinderen (zie hoofdstukken 4 en 5), die er uiteindelijk verantwoordelijk voor zijn dat nog steeds een meerderheid van de vrouwen geen economische zelfstandigheid bereikt, en dat na een echtscheiding veel meer vrouwen dan mannen in armoede terechtkomen. Het werken van vrouwen als zodanig en het verdienen van een eigen inkomen staan niet (meer) ter discussie. Maar bij de concrete dagelijkse combinatie van arbeid en zorg, is het veelal de vrouw die een stap terug doet en haar inkomen van minder belang vindt dan dat van de man.

Noten

- 1 Dit betreft een aanvulling op de combinatiekorting voor alleenstaande ouders en minst-verdienende partners.
- 2 Dit aandeel is berekend over de totale (vrouwelijke) bevolking, dus inclusief jongeren tot 15 jaar. De bevolking in inrichtingen, instellingen en tehuizen is buiten beschouwing gelaten.
- 3 De lage-inkomensgrens is voor alle jaren vastgesteld op een gelijk bedrag van 10.287 euro in prijzen van het jaar 2004. Per maand bedraagt dit 860 euro. Dit bedrag komt in koopkracht ongeveer overeen met de koopkracht van een bijstanduitkering voor een alleenstaande in 1979.
- 4 De armoede onder eenoudergezinnen wordt hier vermoedelijk overschat, doordat ontvangen kinderalimentatie niet wordt meegenomen in de berekening van de lage inkomens.

8 Politieke en maatschappelijke besluitvorming

Ans Merens (SCP), Brigitte Hermans (CBS) en Marc Cuijpers (CBS)

Vrouwen als regeringsleider, directeur of generaal vormen een dankbaar onderwerp voor de media. In het afgelopen jaar trok de benoeming in betrekkelijk korte tijd achter elkaar van vrouwelijke regeringsleiders in Duitsland, Chili, Jamaica en Liberia veel aandacht. In Nederland zijn vrouwelijke ministers en fractievoorzitters geen uitzondering meer, maar de eerste vrouwelijke minister-president moet zich nog aandienen. Bovendien, als zich bijzondere situaties voordoen waarin vrouwen een rol van betekenis spelen, wordt hun vrouw-zijn soms benadrukt. In sommige analyses van de val van het kabinet-Balkenende II, die draaide om de naturalisatie van het Kamerlid Hirsi Ali, werd een 'gender-scenario losgelaten' op de gebeurtenissen (Verheggen 2006; Halsema 2006). Het kabinet zou zijn gevallen door de rancune, de emotionaliteit en het detaillisme die vrouwen eigen zouden zijn – de vrouwelijke minister Verdonk en fractieleiders Van der Laan en Halsema speelden immers de hoofdrol in het Kamerdebat. Als mannelijke politici de hoofdrolspelers waren geweest, zou het kabinet niet ten val zijn gebracht, zo was de teneur van sommige analyses.

Buiten de politiek vormde de benoeming van Leanne van den Hoek als generaal in oktober 2005 een primeur. In 2007 wordt de benoeming van een tweede vrouwelijke generaal verwacht.

Dat zulke benoemingen nieuws zijn, geeft tegelijk aan dat het nog bijzondere, uitzonderlijke situaties zijn. Ondanks een stijging van het aantal vrouwen in de politiek, in besturen en in de top van bedrijven en andere arbeidsorganisaties blijft hun vertegenwoordiging in belangrijke besluitvormende functies achter bij die van mannen.

Al sinds de start van het emancipatiebeleid streeft het kabinet naar vergroting van het aandeel van vrouwen in de politieke en maatschappelijke besluitvorming. Ook in het nieuwste *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010* wordt als doelstelling geformuleerd 'het realiseren van een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in besluitvormende posities' (TK 2005/2006b). Deze doelstelling valt uiteen in een aantal concrete streefcijfers voor verschillende politieke functies en voor topfuncties in verschillende soorten arbeidsorganisaties. In de afzonderlijke onderdelen van dit hoofdstuk komen deze streefcijfers aan de orde.

In dit hoofdstuk gaan we in op de aandelen van vrouwen in de sectoren waarin politieke en maatschappelijke besluitvorming plaatsvindt: het bedrijfsleven, het maatschappelijk middenveld, de politiek en het openbaar bestuur. Over het bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld zijn gegevens verzameld, voornamelijk

door middel van een afzonderlijke enquête (zie bijlage A met het overzicht van de gebruikte databestanden). Voor de politiek en het openbaar bestuur is vooral gebruikgemaakt van gegevens die het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft gepubliceerd in *Staat van het Bestuur 2006* (BZK 2006).

In paragraaf 8.1 bespreken we achtereenvolgens hoeveel vrouwen er in hogere en wetenschappelijke beroepen werken, hoeveel van hen managementfuncties hebben, en hoeveel vrouwen er tot de werknemers met de hoogste lonen behoren. Daarna komen de topfuncties aan bod, zoals het lidmaatschap van raden van bestuur en van raden van commissarissen. De aandelen vrouwen in deze functies presenteren we voor de verschillende maatschappelijke sectoren: het bedrijfsleven (§ 8.2), het maatschappelijk middenveld (§ 8.3) en de politiek en het openbaar bestuur (§ 8.4). Vervolgens worden enkele uitkomsten voor de aandelen van vrouwen in politieke en bestuurlijke functies vergeleken met die in andere Europese landen (§ 8.5). In paragraaf 8.6 komen opvattingen van de Nederlandse bevolking over vrouwen in besluitvorming aan bod. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotbeschouwing (§ 8.7), waarin we onder meer stilstaan bij de (te verwachten) realisatie van de eerdergenoemde streefcijfers uit het Meerjarenbeleidsplan.

8.1 Vrouwen in het management

Het aandeel van vrouwen in de werkzame beroepsbevolking is gestegen van 37% in 1995 naar 42% in 2005. Ook het aandeel van vrouwen in hogere en wetenschappelijke beroepen nam toe, van 37% in 1995 naar 42% in 2005. Anno 2005 zijn vrouwen dus relatief goed vertegenwoordigd in de hogere en wetenschappelijke beroepen. Te verwachten valt dat deze toename gepaard is gegaan met een toename van het percentage in hogere en wetenschappelijke managementfuncties. Inderdaad steeg het aandeel vrouwelijke managers van 14% in 1995 naar bijna een kwart in 2005.¹

Het aandeel vrouwen in het hogere en wetenschappelijke management blijft echter nog steeds achter bij dat van vrouwen in deze beroepen. In 2005 waren er drie vrouwelijke managers op de honderd vrouwen met een hoger of wetenschappelijk beroep. Bij de mannen waren dat er acht op de honderd. Deze ondervertegenwoordiging wordt vaak toegeschreven aan het bestaan van diverse belemmeringen voor vrouwen in hun loopbaanontwikkeling, die gezamenlijk het 'glazen plafond' worden genoemd.

Vrouwen in het management naar bedrijfstak

Vrouwen zijn in de niet-commerciële dienstverlening veel beter vertegenwoordigd in het hogere en wetenschappelijke management dan in het bedrijfsleven. Met 36% was hun aandeel er drie keer zo hoog als in het bedrijfsleven, waar het 12% bedroeg. In de non-profitsector werken dan ook veel meer vrouwen, wat weerspiegeld wordt door hun grotere aandeel in de hogere en wetenschappelijke functies en in het management.

Het hoogste percentage vrouwelijke managers kende in 2005 de gezondheids- en welzijnszorg. Meer dan de helft van het management in deze bedrijfstak bestond uit vrouwen en bijna twee derde van de hogere en wetenschappelijke functies werd vervuld door vrouwen. In het onderwijs, waar het aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke functies 69% was, maakten de vrouwen bijna een derde van het management uit. In de bedrijfstak cultuur en overige dienstverlening was dat ruim een kwart. Het laagst was, met 5%, het aandeel vrouwen in het management in de industrie en bouwnijverheid.

Tabel 8.1

Werkzame beroepsbevolking, aandeel vrouwen in de hogere en wetenschappelijke beroepen en in het management, naar bedrijfstak, 2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal		w.o. hogere en wetenschappelijke beroepen		w.o. managers	
	totaal (x 1000)	aandeel vrouwen (%)	totaal (x 1000)	aandeel vrouwen (%)	totaal (x 1000)	aandeel vrouwen (%)
bedrijfsleven	4325	31	916	26	54	12
landbouw/visserij	197	26	9	23	1	14
industrie en bouwnijverheid	1429	17	219	18	15	5
commerciële dienstverlening	2699	39	688	28	38	14
niet-commerciële dienstverlening	2339	64	1083	57	63	36
openbaar bestuur	529	38	211	36	23	21
onderwijs	485	60	403	59	14	31
gezondheids- en welzijnszorg	1065	80	386	67	21	57
cultuur en overige dienstverlening	260	56	83	49	5	26
totaal^a	6918	42	2088	42	122	24

a Inclusief overige bedrijfstakken en onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Vrouwen in het management naar bedrijfsgrootte

Vrouwen werkten in 2005 relatief even vaak in grote bedrijven als in het midden- en kleinbedrijf. Zowel in bedrijven met minder dan honderd werknemers als in die met honderd of meer werknemers was het aandeel vrouwen 43%.

Het percentage vrouwen in de hogere en wetenschappelijke beroepen was in het midden- en kleinbedrijf iets hoger dan in de grote bedrijven. Hetzelfde gold voor het aandeel vrouwelijke managers. In de kleine en middelgrote bedrijven bedroeg dat 27% tegenover 23% in de grote.

Tabel 8.2

Werkzame beroepsbevolking, aandeel vrouwen in de hogere en wetenschappelijke beroepen en in het management, naar bedrijfsgrootte, 2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal		w.o. hogere en wetenschappelijke beroepen		w.o. managers	
	totaal (x 1000)	aandeel vrouwen (%)	totaal (x 1000)	aandeel vrouwen (%)	totaal (x 1000)	aandeel vrouwen (%)
midden- en kleinbedrijf (1-99 werknemers)	4011	43	1097	45	43	27
groot bedrijf (100 of meer werknemers)	2656	43	941	39	74	23
totaal^a	6918	42	2088	42	122	24

a Inclusief onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Vrouwen in de hoogste loondecielen

De mate waarin vrouwen zijn doorgedrongen tot de topfuncties in het bedrijfsleven en in de non-profitsector kan ook in beeld worden gebracht aan de hand van het aandeel vrouwen in de hoogste loondecielen. Per bedrijfstak worden alle werknemers gerangschikt naar de hoogte van hun bruto-uurloon, vervolgens worden er tien loonklassen gemaakt met elk een tiende deel van alle werknemers. Deze worden loondecielen genoemd. Het hoogste loondeciel omvat dus de 10% meestverdienende werknemers in een bedrijfstak.

De bedrijfstak met het hoogste aandeel vrouwen is de gezondheids- en welzijnszorg. Acht van de tien werkenden in deze bedrijfstak is vrouw. In 2004 bedroeg hun aandeel in het hoogste loondeciel 56%. Ze waren beter vertegenwoordigd in het een-na-hoogste loondeciel. In dit deciel was bijna driekwart van de werknemers vrouw.

In de bedrijfstakken cultuur en overige dienstverlening, en onderwijs waarin het aandeel vrouwen ruim de helft is, lag hun aandeel in het hoogste loondeciel in 2004 op respectievelijk 35% en 23%. Ook in deze bedrijfstakken waren vrouwen wat beter vertegenwoordigd in het een-na-hoogste loondeciel.

Relatief gezien het best vertegenwoordigd waren de vrouwen in de bedrijfstak horeca: 44% in het hoogste deciel en 45% in het een-na-hoogste. Bijna de helft van de werknemers in deze bedrijfstak is vrouw. Ter vergelijking: in de bedrijfstak financiële instellingen, waar het aandeel vrouwen onder de werkenden even hoog was als in de horeca, waren deze percentages respectievelijk 14 en 17.

Per bedrijfstak kan het uurloon sterk verschillen. Zo was in 2004 het gemiddelde uurloon in het hoogste loondeciel van de bedrijfstak delfstoffenwinning met 46 euro

tweeënhalf keer zo hoog als dat van de bedrijfstak horeca. De top drie van bedrijfstakken qua uurloon – delfstoffenwinning, financiële instellingen, energie- en waterleidingbedrijven – zijn echte mannenterreinen. Het aandeel vrouwen in de hoogste twee loondecielen van deze bedrijfstakken was erg laag.

Tabel 8.3

Aandeel vrouwen en gemiddelde uurlonen^a in de hoogste twee loondecielen per bedrijfstak, 2004 (in procenten en euro's)

	vrouwen in hoogste loondeciel (%)	loon in hoogste loondeciel (euro's)	vrouwen in een-na-hoogste loondeciel (%)	loon in een-na- hoogste loondeciel (euro's)
landbouw en visserij	15	23,09	18	17,58
delfstoffenwinning	4	45,96	6	36,77
industrie	12	28,27	12	22,61
energie- en waterleidingbedrijven	6	33,58	8	28,58
bouwnijverheid	5	26,05	5	21,80
handel	23	24,56	26	18,62
horeca	44	18,00	45	14,49
vervoer en communicatie	14	26,40	15	21,00
financiële instellingen	14	36,47	17	29,07
zakelijke dienstverlening	20	30,43	25	23,43
openbaar bestuur	20	31,42	25	25,92
onderwijs	23	30,76	37	26,07
gezondheids- en welzijnszorg	56	25,30	72	21,06
cultuur en overige dienstverlening	35	29,13	41	22,75

a Berekening op basis van bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Enquête werkgelegenheid en lonen'04)

8.2 Bedrijfsleven

Na dit globale beeld van het aandeel vrouwen in het management, gaan we in deze en volgende paragrafen in op de topfuncties. Allereerst bezien we de vertegenwoordiging van vrouwen in het hoogste orgaan van een bedrijf of instelling, dat de dagelijkse leiding in handen heeft; dit orgaan wordt doorgaans aangeduid als 'de raad van bestuur' of 'de directie'. Vervolgens schenken we aandacht aan het aandeel vrouwen in het orgaan dat toezicht houdt op het functioneren van het bedrijf of de instelling. Dit orgaan wordt in de verschillende sectoren met uiteenlopende benamingen aangeduid. In het bedrijfsleven noemt men het meestal 'de raad van commissarissen'. Dit is ook in een deel van de non-profitsector gebruikelijk, maar daar worden ook andere termen gehanteerd, zoals 'het bestuur', 'de raad van toezicht' of 'de raad van advies'. Het lidmaatschap van een raad van bestuur verschilt van dat van een raad van com-

missarissen, omdat men in het eerste geval in dienst is van het bedrijf of de instelling en het in het tweede geval om een nevenfunctie gaat. Ten slotte zijn we nagegaan hoe de vertegenwoordiging van vrouwen is in de drie hiërarchische lagen onder de directie. Deze lagen kennen dermate diverse benamingen dat gekozen is voor de termen ‘eerste’, ‘tweede’ en ‘derde echelon’ onder de raad van bestuur of directie.

In het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010* wordt voor 2005/2006 11% als streefcijfer genoemd voor het aandeel vrouwen in de top van de honderd grootste bedrijven (raden van commissarissen en raden van bestuur tezamen). Daarna zou het aandeel vrouwen in deze topfuncties verder moeten toenemen tot 20% in 2010 (TK 2005/2006b).

Tabel 8.4 laat zien dat het aandeel vrouwen alleen in de raden van bestuur van de allergrootste bedrijven (top 25) is toegenomen: ten opzichte van 2003 is er sprake van een verdubbeling. Bij de top 100 en top 5000 is een (lichte) daling opgetreden en bij de top 500 bleef het aandeel vrouwen gelijk.

Tabel 8.4

Aandeel van vrouwen in de raden van bestuur en raden van commissarissen van de grootste bedrijven, 1992-2005 (in procenten)

grootste bedrijven ^a	raden van bestuur ^b				raden van commissarissen ^c				totaal aandeel van vrouwen			
	1992	2001	2003	2005	1992	2001	2003	2005	1992	2001	2003	2005
top 25 ^d	0	0	0,9	1,8 (2)	4,3	7,9	7	8,7	2,5	4,6	4,5	5,6
top 100 ^e	0	1,9	3,3	3,1	3,1	7,4	6,1	8,5	1,9	5,1	4,8	6
top 500 ^f	.	1,8	3	3	.	5,5	5,2	5,5	.	3,9	4,1	4,3
top 5000 ^g	.	3,1 ^h	3,6	3	.	3,4 ^h	4,1	4,9	2,2 ^h	3,1 ^h	3,8	3,8

a Top 25, 100 en 500 gemeten naar eigen vermogen, top 5000 gemeten naar omzet of meer dan 100 medewerkers.
b Omvat raden van bestuur, directies, hoofddirecties, algemeen directeur, enzovoort.
c Omvat raden van commissarissen, adviseurs van de raad van bestuur, raad van beheer, enzovoort.
d Voor 1992 zijn gegevens bekend van 23 bedrijven, voor 2001, 2003 en 2005 van alle 25 bedrijven.
e Voor 1992 zijn gegevens bekend van 81 bedrijven van de top 100, voor 2001, 2003 en 2005 van 97 bedrijven.
f Voor 2001 zijn gegevens bekend van 486, voor 2003 van 496 en voor 2005 van 458 bedrijven.
g Voor 2001 zijn gegevens bekend van 5107, voor 2003 van 3441 en voor 2005 van 2809 bedrijven. De cursieve cijfers zijn schattingen.
h Deze cijfers zijn schattingen.

Bron: Elite Group (2006)

In de raden van commissarissen van de grote en iets minder grote bedrijven is het aandeel vrouwen wel gestegen. Zoals ook in voorgaande jaren het geval was, is dat aandeel hoger, naarmate het bedrijf groter is.

In de raden van bestuur en raden van commissarissen tezamen groeit het aandeel vrouwen; alleen in de top 5000 was er sprake van stabilisatie. Vrouwen nemen 4% tot 6% van de topfuncties in het bedrijfsleven voor hun rekening. In de honderd grootste bedrijven is dit nog het hoogst: 6%. Maar dit aandeel ligt aanzienlijk lager dan

de 11% die het kabinet destijds als streefcijfer voor 2005/2006 had vastgesteld, en de 20% die voor 2010 wordt nagestreefd, lijkt al helemaal niet haalbaar.

De hiervoor besproken gegevens hebben alleen betrekking op de raden van commissarissen en raden van bestuur; ze geven geen beeld van de vertegenwoordiging van vrouwen in de echelons onder de raden van bestuur. Om daarover meer te weten te komen, is een afzonderlijke enquête gehouden (Vrouwen in besluitvorming (VIB'06); zie bijlage A), net als in de jaren 2000, 2002 en 2004. Daartoe zijn onder meer de 250 grootste bedrijven in Nederland geselecteerd, op grond van hun eigen vermogen. Van deze bedrijven hebben er 127 daadwerkelijk deelgenomen aan de enquête.

Uit de VIB-enquête komt naar voren dat de vertegenwoordiging van vrouwen in de echelons onder de raden van bestuur, zoals meestal, duidelijk hoger is dan in de raden zelf. Hoe lager in de hiërarchie, hoe hoger hun aandeel: in de derde leidinggevende laag is een op de vijf werknemers een vrouw. Opmerkelijk is wel dat de aandelen vrouwen in de tweede en derde laag in 2004-2006 duidelijk zijn afgenomen, terwijl hun aandeel in de raden van commissarissen toenam en in de raden van bestuur en de eerste laag daaronder weinig veranderde. Daarvoor is niet direct een verklaring te geven. Het aantal hiërarchische lagen in de 250 grootste bedrijven is, vergeleken met 2004, niet verminderd, (wat vaak ten koste gaat van de banen van werknemers met minder ervaring, zoals vrouwen), maar vergroot.

Merk nog op dat de cijfers in tabel 8.5 niet direct vergelijkbaar zijn met de aandelen die in tabel 8.4 zijn vermeld. Ten eerste verschillen de bronnen: de VIB-enquête is een steekproef onder de 250 grootste bedrijven, de cijfers van Elite Group zijn gebaseerd op de jaarverslagen van vrijwel alle bedrijven. Verder verschillen de jaren waarop de cijfers betrekking hebben.

Tabel 8.5

Aandeel van vrouwen in topfuncties in de 250 grootste bedrijven, 2000-2006 (in procenten)

	2000	2002	2004	2006
raden van commissarissen	4,2	5,6	4,4	7,1
raden van bestuur	1,9	5,2	6,5	5,8
1e echelon onder de raad van bestuur	6,2	12,0	13,1	13,2
2e echelon onder de raad van bestuur	11,9	10,6	22,8	14,6
3e echelon onder de raad van bestuur	25,1	27,5	22,2	19,5

Bron: SCP (VIB'00-'06)

Aan de bedrijven die hebben deelgenomen aan de VIB-enquête, is ook gevraagd of bij hen allochtone vrouwen in topfuncties werkzaam zijn. Slechts drie bedrijven hebben een allochtone vrouw in de raad van commissarissen, vijf bedrijven een allochtone vrouw in de raad van bestuur en negen bedrijven hebben allochtone vrouwen in het eerste echelon onder de raad van bestuur. Voor zover de herkomst bekend is, kan

worden vastgesteld dat acht vrouwen afkomstig zijn uit etnische minderheden:² drie Surinaamse/Antilliaanse vrouwen en vijf vrouwen uit overige niet-westerse landen. Verder zijn zes topvrouwen afkomstig uit andere westerse landen.

De spreiding van topvrouwen over de verschillende sectoren is niet gelijk. Opsplitsing van de 500 grootste bedrijven naar sector laat zien dat hun aandeel het grootst is in de sectoren vervoer, opslag en communicatie, en handel, horeca en reparatie (beide rond 5%). Dat komt vooral door het relatief grote aandeel vrouwelijke commissarissen (8%). Vrouwen zijn het minst vertegenwoordigd in de top van de financiële en zakelijke dienstverlening (bijna 4%). De verschillen tussen de sectoren zijn niet heel groot. In voorgaande jaren was dat wel anders: hun aandeel varieerde van 2% tot 7%.

De financiële dienstverlening laat al jaren lang een dalend aandeel topvrouwen zien (was nog 6,1% in 1999). Tegelijk is ook het aantal financiële instellingen fors afgenomen. Het lijkt erop dat de fusies van banken en verzekeringsmaatschappijen een ongunstig effect hebben gehad op de positie van vrouwen aan de top.

Tabel 8.6

Aandeel van vrouwen in de raden van bestuur en de raden van commissarissen van de grootste 500 bedrijven, naar bedrijfstak, 2005 (in absolute aantallen en procenten)

	bedrijven aantal	raden van bestuur		raden van commissarissen		totaal	
		aantal	aandeel	aantal	aandeel	aantal	aandeel
		personen	vrouwen	personen	vrouwen	personen	vrouwen
industrie en delfstoffenwinning	171	553	3,4	445	5,8	998	4,5
bouwnijverheid en installatiebedrijven	29	77	1,3	139	5,8	216	4,2
handel, horeca en reparatie	79	269	3	161	8	430	4,9
vervoer, opslag en communicatie	33	107	1,9	98	8,2	205	4,9
financiële dienstverlening	99	296	3,4	449	4	745	3,8
zakelijke dienstverlening	40	118	2,5	110	5,5	228	3,9

Bron: Elite Group (2006)

8.3 Maatschappelijk middenveld

Non-profitsector

De non-profitsector in Nederland is zeer omvangrijk en divers. Er is voor deze Emancipatiemonitor, net als in voorgaande edities, een selectie gemaakt van deelsectoren die op een of andere manier een relatie hebben met de andere behandelde onderwerpen: onderwijs, sociaaleconomische instellingen en zorg en welzijn.

Onderwijs

Vanwege het belang van het onderwijs voor de vorming van jongeren en vanwege het grote aantal vrouwen dat werkzaam was en is in het onderwijs, is de aandacht voor de vertegenwoordiging van vrouwen in besluitvormende functies altijd groot geweest. In 1997 trad de Wet inzake Evenredige Vertegenwoordiging (WEV) van vrouwen in leidinggevende functies in het onderwijs in werking. Deze wet verplicht onderwijsinstellingen die geen evenredige vertegenwoordiging hebben, om eens per vier jaar een plan met streefcijfers op te stellen om het aandeel leidinggevende vrouwen te vergroten.

Daarnaast wordt er sinds 2000 beleid gevoerd om de in- en doorstroom van vrouwen in het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek te bevorderen. Instrumenten daarvoor zijn de Vernieuwingsimpuls en het Aspasiaprogramma. Het doel van de Vernieuwingsimpuls is vernieuwing van het onderzoek door (jonge) talentvolle onderzoekers een kans te bieden, met extra aandacht voor vrouwen. Het Aspasiaprogramma richt zich specifiek op het verbeteren van de doorstroom van vrouwen naar de positie van universitair hoofddocent (uhd) en hoogleraar (OCW 2005).

Uit tabel 8.7 blijkt dat vrouwen in alle onderwijssectoren meer zijn doorgedrongen in de leidinggevende functies in de periode 2003-2005. De trend van de voorgaande jaren zet over het algemeen door. Alleen in het wetenschappelijk onderwijs is de groei van het aandeel vrouwelijke hoogleraren afgevlakt; dit nam met 1 procentpunt licht toe. Als deze bescheiden stijging doorgaat, zou de OCW-norm van 15% vrouwelijke hoogleraren in 2010 gerealiseerd kunnen worden. De Lissabonnorm van 25% blijft, zoals op voorhand al duidelijk was, onbereikbaar.

Ondanks de substantiële stijging in de meeste leidinggevende functies is er nog zeker geen sprake van evenredigheid (dat wil zeggen dat vrouwen even sterk zijn vertegenwoordigd in het management als in de andere functies). In het basisonderwijs bijvoorbeeld is 80% van de leerkrachten vrouw (OCW 2006); dat cijfer zet de 46% van vrouwelijke adjunct-directeuren in een ander perspectief. Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) streeft dan ook naar verdere toename van vrouwen in het onderwijsmanagement. Niettemin heeft de minister het voornemen de WEV in te trekken; de daarin opgenomen planverplichting zou geen toegevoegde waarde meer hebben. Uit een recente evaluatie van de WEV blijkt immers dat emancipatiebeleid onderdeel is gaan vormen van het integrale personeelsbeleid van de onderwijsinstellingen. Bovendien wordt vergroting van het aandeel vrouwen in het management steeds meer tot de eigen verantwoordelijkheid van de instellingen gerekend (TK 2005/2006i).

Tabel 8.7

Aandeel vrouwen (op basis van fte's) in managementfuncties in de verschillende onderwijssectoren, 1993-2005 (in procenten)

	1993	1997	1999	2001	2003	2005
basisonderwijs						
directeur	13	13	14	17	20	23
adjunct-directeur	49	44	46	48	43	46
voortgezet onderwijs						
directeur	6	7	9	10	12	18 ^a
adjunct-directeur	11	11	13	15	17	
beroepsonderwijs en volwasseneneducatie						
functies in schaal 13 en hoger ^b	14	.	22	24	24	30
hoger beroepsonderwijs						
functies schaal 13 en hoger ^b	6	7	11	12	20	24 ^c
wetenschappelijk onderwijs						
besturen universiteiten ^d	10	13	5	5	5	9
hoogleraar	4	5	5	6	9	10

a Voor 2005 alleen totale directie.

b Voor 2005 schaal 12 en hoger.

c Peildatum is 31 december 2004.

d De cijfers hebben betrekking op 1994, 1997, 1998, 2000, 2004 en 2005.

Bron: OCW (1999, 2000, 2002, 2004 en 2006); BiZa/BZK (1994-2004); VSNU (2006)

In beginsel is er genoeg potentieel aan afgestudeerde en gepromoveerde vrouwen om het aandeel vrouwelijke hoogleraren te laten groeien. Zo blijkt in hoofdstuk 3 dat tegenwoordig 40% van de gepromoveerden uit vrouwen bestaat. De doorstroom naar universitair docent (ud) lijkt ook niet problematisch: het aandeel vrouwen onder hen is 28%. Hogere drempels liggen er vermoedelijk bij de doorstroom naar de functie van universitair hoofddocent (uhd): slechts 16% is vrouw (VSNU 2006), en vervolgens naar die van hoogleraar. Volgens de Monitor Vrouwelijke Hoogleraren (Stichting de Beauvoir et al. 2006) hebben vrouwen op ieder moment van hun universitaire carrière te maken met een glazen plafond, maar is dat het dikst tussen de ud- en uhd-positie.³ Om die reden richt het Aspasiaprogramma zich specifiek op de doorstroom van ud's naar uhd's en hoogleraren. Een evaluatie in 2003 liet zien dat het programma effectief is in de bevordering van het aandeel vrouwelijke uhd's en ook een positief neveneffect heeft op de doorstroom van uhd naar hoogleraar (TK 2003/2004b). Nadien zijn er geen evaluaties verricht; de volgende wordt in 2008 verwacht. In elke geval heeft het Aspasiaprogramma in de afgelopen jaren niet geleid tot een sterke groei van het aantal vrouwelijke hoogleraren.

Inmiddels is het Aspasiaprogramma nieuwe stijl van start gegaan. Dit houdt in dat Aspasiapremies worden toegekend aan de colleges van bestuur van universiteiten als zij de vrouwelijke kandidaten voorgedragen door de Nederlandse Organisatie

voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), bevorderen tot uhd of hoogleraar. Daarnaast worden met universiteiten prestatieafspraken gemaakt over vermindering van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in hogere wetenschappelijke en bestuurlijke functies; zo moeten universiteiten zelf streefpercentages voor het aandeel vrouwelijke hoogleraren vaststellen (OCW 2005).

Over de Vernieuwingsimpuls is bovendien te melden dat bij twee van de drie onderdelen van dit programma in 2002-2005 het aandeel vrouwen is toegenomen: bij de aanvragen voor onderzoeksvoorstellen en bij de honoreringen voor vrouwen (TK 2005/2006e). Het is niet duidelijk of er sprake is van evenredigheid, dus of het aandeel vrouwelijke indieners gelijke tred houdt met het aandeel honoreringen voor vrouwelijke onderzoekers.

Sociaaleconomische non-profitsector

Wegens het ontbreken van een systematische en periodieke gegevensverzameling over vrouwen in topfuncties in de sociaaleconomische non-profitsector is, net als in voorgaande jaren, de eerdergenoemde VIB-enquête ook in deze sector afgenomen. In grote lijnen zijn dezelfde organisaties als in voorgaande jaren onderzocht. Voor de enquête zijn 86 organisaties benaderd, waarvan er 63 hebben meegewerkt.

In de sociaaleconomische sector werken duidelijk meer vrouwen in topfuncties dan in het bedrijfsleven. Een op de vijf leden van raden van commissarissen en een op de vier leden van raden van bestuur zijn vrouw. In de echelons onder de raden van bestuur is de vertegenwoordiging van vrouwen nog hoger. Vergelijking met eerdere jaren maakt duidelijk dat in alle lagen hun aandelen zijn gegroeid.

Van de topfuncties (raden van commissarissen en van bestuur tezamen) wordt 21% door vrouwen vervuld (niet in tabel). Het streefcijfer voor 2005/2006 (22%) wordt dus nagenoeg gehaald. Hoewel er duidelijk sprake is van een stijging (16% in 2004), is het onwaarschijnlijk dat het streefcijfer van 35% in 2010 wordt gerealiseerd.

Tabel 8.8

Aandeel van vrouwen in topfuncties in de sociaaleconomische non-profitsector, 2000-2006 (in procenten)

	2000 ^a	2002 ^b	2004 ^c	2006 ^d
raden van commissarissen	12	11	12	21
raden van bestuur	14	16	20	25
1e echelon onder de raad van bestuur	18	24	20	27
2e echelon onder de raad van bestuur	18	18	31	34

a In 2000 ging het om 80 organisaties.

b In 2002 ging het om 63 organisaties.

c In 2004 ging het om 75 organisaties.

d In 2006 ging het om 73 organisaties.

Bron: SCP (VIB'00-'06)

Zes organisaties hebben een allochtone vrouw in de raad van commissarissen/toezicht. Drie organisaties hebben een allochtone vrouw in de directie/raad van bestuur. Verder werken bij vijf organisaties allochtone vrouwen in het echelon onder de directie. Anders dan bij de grootste bedrijven, behoren de allochtone topvrouwen in de sociaaleconomische sector, voor zover bekend, vooral tot de etnische minderheden: de meesten van hen zijn Surinaams, Antilliaans, Turks of Marokkaans.

Er zijn grote verschillen tussen de deelsectoren. De socialezekerheidsinstellingen tellen veel vrouwen (bijna de helft) in de raden van commissarissen, de gemeentelijke diensten sociale zaken en de CWI's ook nog behoorlijk wat (bijna een derde), maar bij de andere zijn ze ver in de minderheid. In de raden van bestuur/directies van de CWI's hebben opvallend veel vrouwen zitting (twee derde), in die van de andere organisaties duidelijk minder. Bij de gemeentelijke diensten sociale zaken en de socialezekerheidsinstellingen vormen zij nog een kwart van de leden van directies.

De echelons onder de raden van bestuur laten, zoals doorgaans, veel meer vrouwen zien. Wederom is hun aandeel daar het hoogst bij de CWI's.

Tabel 8.9

Aandeel van vrouwen in topfuncties in de sociaaleconomische sector, naar deelsectoren, 2006 (in procenten)

	raden van commissarissen	raden van bestuur	1e echelon onder raad van bestuur	2e echelon onder raad van bestuur
totaal (n=73)	21	25	27	34
Centra voor Werk en Inkomen (n=8)	29	66	47	^a
Kamers van Koophandel (n=19)	8	17	19	^a
socialezekerheidsinstellingen (n=12)	45	25	35	27
pensioenfondsen (n=14)	6	19	15	^a
werkgevers- en werknemers- organisaties (n=7)	8	11	35	^a
gemeentelijke diensten sociale zaken (n=7)	34	35	25	37

^a Te klein absoluut aantal organisaties.

Bron: SCP (VIB'06)

Zorg en welzijn

Ook in grote en/of belangrijke organisaties in de sector zorg en welzijn is de VIB-enquête afgenomen. Dezelfde typen organisaties zijn benaderd als in voorgaande jaren. Dat betekent niet noodzakelijkerwijs dat het om dezelfde organisaties gaat; door fusies en reorganisaties ondergaat de ranglijst van grootste instellingen wijzigingen. Vooral in de ziekenhuissector zijn er veel verschuivingen opgetreden.

Voor de enquête zijn 164 organisaties benaderd, waarvan er 131 hebben meegewerkt. De sector zorg en welzijn is zeer divers. In de VIB-enquête zijn interviews afgenomen bij grote algemene ziekenhuizen, grote instellingen voor geestelijke gezondheidszorg, grote thuiszorginstellingen, zorgverzekeraars, instellingen die provinciale en regionale steunfuncties vervullen in de welzijnssector, grote lokale welzijnskoepels, grote kinderopvanginstellingen en de grootste bureaus Jeugdzorg.

In de zorg- en welzijnssector werken relatief veel vrouwen in topfuncties. Bijna een op de drie leden van raden van commissarissen of toezicht en een op de drie leden van raden van bestuur in deze sector zijn vrouw. In de niveaus onder de raden van bestuur zijn de aandelen vrouwen nog hoger, variërend van ruim 40% in het eerste echelon tot bijna twee derde in het derde echelon. Dit is op zich niet heel opmerkelijk, in de sector zorg en welzijn werken immers vanouds al veel vrouwen.

In de afgelopen twee jaar is hun aandeel in de raden van bestuur duidelijk toegenomen, terwijl het in de raden van commissarissen en eerste twee echelons onder de raad van bestuur (iets) is afgenomen en het in het derde echelon weer groei vertoont. De ontwikkeling vanaf 2000 laat een wisselend beeld zien: in het eerste echelon was de vertegenwoordiging van vrouwen stabiel, in de echelons daaronder is per saldo een daling opgetreden. Er is, kortom, in deze sector niet sprake van een eenduidige ontwikkeling van de positie van vrouwen in de top en subtop.

Van de topfuncties (raden van commissarissen en bestuur tezamen) wordt 32% door vrouwen vervuld (niet in tabel). Ten opzichte van 2004 is dat een stijging (was 29%), maar die is onvoldoende om het streefcijfer voor 2005/2006 (37%) te halen. Als de stijging in hetzelfde tempo voortgaat, is het onwaarschijnlijk dat het streefcijfer van ten minste 45% vrouwen in 2010 gerealiseerd wordt.

Tabel 8.10

Aandeel van vrouwen in topfuncties in de sector zorg en welzijn, 2000-2006 (in procenten)

	2000 ^a	2002 ^b	2004 ^c	2006 ^d
raden van commissarissen	25	30	32	30
raden van bestuur	25	31	26	34
1e echelon onder de raad van bestuur	43	43	43	41
2e echelon onder de raad van bestuur	60	57	56	52
3e echelon onder de raad van bestuur	89	67	52	64

a In 2000 ging het om 126 organisaties.

b In 2002 ging het om 113 organisaties.

c In 2004 ging het om 123 organisaties.

d In 2006 ging het om 131 organisaties.

Bron: SCP (VIB'00-'06)

Ongeveer evenveel organisaties in de sector zorg en welzijn als in de sociaaleconomische sector hebben allochtone vrouwen in de top of subtop. Bij zes instellingen

maken zij deel uit van de raad van commissarissen, bij drie behoren zij tot de directie/raad van bestuur en in vier instellingen werken zij in het eerste echelon onder de directie. Surinaamse/Antilliaanse vrouwen komen het meest voor onder deze topvrouwen (zeven van de veertien waarvan de herkomst bekend is), de overigen zijn Turkse/Marokkaanse vrouwen of zijn afkomstig uit andere niet-westers allochtone of westers allochtone groepen.

Van de verschillende deelsectoren tellen de provinciale/regionale welzijnssteunfuncties en de overige zorg- en welzijnsinstellingen de hoogste aandelen vrouwen in de raden van commissarissen of vergelijkbare toezichthoudende organen. In de raden van bestuur zijn zij het best vertegenwoordigd bij landelijke zorginstellingen, grote thuiszorginstellingen en kinderopvanginstellingen: ruim de helft van deze leden is vrouw. Ook in de echelons onder de raden van bestuur tellen de kinderopvangorganisaties (erg) veel vrouwen, de grote thuiszorginstellingen en de lokale welzijnskoepels nog meer dan de helft.

Tabel 8.11

Aandeel van vrouwen in topfuncties in de sector zorg en welzijn, naar deelsectoren, 2006
(in procenten)

	raden van commissarissen	raden van bestuur	1e echelon onder raad van bestuur	2e echelon onder raad van bestuur
totaal (n=131)	30	34	41	52
landelijke zorginstellingen (n=14)	24	52	45	^a
grote algemene ziekenhuizen (n=18)	26	11	22	41
grote instellingen voor de geestelijke gezondheidszorg (n=14)	34	17	32	^a
grote thuiszorginstellingen (n=13)	26	55	54	57
provinciale en regionale steunfuncties welzijnssector (n=10)	43	48	^a	^a
lokale welzijnskoepels (n=20)	37	34	56	^a
kinderopvanginstellingen (n=9)	23	53	64	88
jeugdzorg (n=15)	35	28	41	44
overig zorg en welzijn (n=6)	46	37	^a	^a

^a Te klein absoluut aantal organisaties.

Bron: SCP (VIB'06)

Cultuur

De cultuursector is een zeer gevarieerde sector zowel in de inhoud van het product als in het type aanbieders. Zelfstandige kunstenaars opereren naast kleine en grote organisaties op het gebied van kunst en cultuur. In het kader van de VIB-enquête was het niet mogelijk recht te doen aan deze variëteit. Wel kan enige informatie

over vrouwen in besturen van culturele instellingen worden gehaald uit een recent onderzoeksrapport van het RISBO (Kroes en De Graauw 2005). De uitkomsten van een enquête onder 286 culturele stichtingen laten zien dat in 2005 in 81% van de besturen vrouwen zitting hadden. In 35% van de besturen had één vrouw zitting en in 46% van de instellingen namen meerdere vrouwen deel aan het bestuur. Naarmate meerdere vrouwen tot het bestuur behoren, hebben zij vaker zichtbare functies als voorzitter en secretaris. Het exacte aandeel onder alle bestuursleden is niet onderzocht. Wel wordt duidelijk dat in 54% van de culturele instellingen (19% helemaal geen vrouw, 35% één vrouw in het bestuur) vrouwen zijn ondervertegenwoordigd en hun positie dus voor verbetering vatbaar is. Uit het onderzoek komt ook naar voren dat het aantal besturen met vrouwen groeit; in 2001 had 74% van de instellingen vrouwen in hun besturen.

Maatschappelijke organisaties

Nederland kent een groot aantal maatschappelijke organisaties, die op landelijk, regionaal en lokaal niveau actief zijn. De terreinen waarop deze organisaties opereren, zijn zeer uiteenlopend: sport, belangenbehartiging, politiek, ontwikkelingssamenwerking en natuur en milieu.

De rol van vrouwen in de besluitvorming van maatschappelijke organisaties is op twee manieren onderzocht. Ten eerste hebben we gekeken naar het aandeel vrouwen dat vrijwilligerswerk verricht in deze organisaties, al dan niet als bestuurder. Ten tweede is bij een selecte groep – die met meer dan 50.000 leden en/of donateurs – nagegaan hoe groot het aandeel vrouwen is in de besluitvorming. Deze organisaties kennen zowel een vrijwillig kader (bestuur) als een professioneel kader (directie, management, enz.).

Bestuurlijk vrijwilligerswerk

In 2004 verrichtte 43% van de bevolking van 18 jaar en ouder vrijwilligerswerk. Zij gaven aan dat ze in de twaalf maanden voorafgaand aan het interview vrijwilligersactiviteiten hadden verricht in georganiseerd verband. De helft van hen is vrouw. Vrouwen doen vooral vrijwilligerswerk op scholen en in de verzorging; daar is driekwart van de vrijwilligers vrouw. Sport- en hobbyverenigingen hebben minder hun belangstelling.

Van alle vrijwilligers in 2004 heeft 37% bestuurlijke werkzaamheden verricht, al dan niet in combinatie met uitvoerend werk. Ofschoon het aandeel vrouwen dat bestuurlijk werk verricht, groeiende is, is het nog steeds lager dan het aandeel vrouwen in de totale groep vrijwilligers. Alleen in vakbonden en bedrijfsorganisaties, zoals ondernemingsraden en personeelsverenigingen, is het aandeel vrouwen dat (mede) bestuurlijke werk doet, gelijk aan het aandeel dat vrijwilligerswerk doet. Binnen het vrijwilligerswerk op school, in de verzorging, in het jeugdwerk en in levensbeschouwelijke organisaties is meer dan de helft van de vrijwilligers met bestuurlijk werk vrouw.

Tabel 8.12

Vrijwilligerswerk en het aandeel van vrouwen in bestuurlijk vrijwilligerswerk, 2004 (in procenten)

	aandeel personen		aandeel vrijwilligers	
	dat vrijwilligers- werk verricht	w.v. aandeel vrouwen	met bestuurlijk werk ^a	w.v. aandeel vrouwen
totaal	43	50	37	43
jeugdwerk	4	49	53	51
school	9	74	31	65
verzorging	8	75	32	66
sportvereniging	13	35	37	28
hobbyvereniging	4	35	46	30
culturele vereniging	5	49	50	46
levensbeschouwelijke organisatie	8	55	39	51
vakbond, bedrijfsorganisatie	2	45	74	45
anders	7	44	53	43

a Eventueel in combinatie met uitvoerend werk.

Bron: CBS (Permanent Onderzoek Leefsituatie'04)

Maatschappelijke organisaties met minimaal 50.000 leden en/of donateurs

Bij grote maatschappelijke organisaties is dezelfde VIB-enquête afgenomen als in de andere sectoren van het maatschappelijke middenveld. Van de 101 benaderde organisaties hebben er 74 deelgenomen aan de enquête.

Uit deze enquête komt naar voren dat een op de vier leden van besturen en bijna een op de drie leden van directies vrouw is. Daarmee is de positie van vrouwen in topfuncties in maatschappelijke organisaties vergelijkbaar met die in de sector zorg en welzijn. Deze twee sectoren laten, althans in kwantitatieve zin, het gunstigste beeld van vrouwen in besluitvormende functies zien.

In de subtop van de maatschappelijke organisaties werken (iets) meer vrouwen dan in de top: ruim een derde in het eerste echelon onder de directie en bijna de helft in het tweede echelon.

Een vergelijking met 2004 geeft een wisselend beeld: het aandeel vrouwen in directiefuncties is toegenomen, in de besturen/raden van toezicht en het eerste echelon min of meer gelijk gebleven, maar in het tweede echelon (na een eerdere stijging) afgenomen. Over een langere periode bezien, vanaf 2000, is er wel duidelijk sprake van een stijgende lijn in de aandelen van vrouwen in de top en subtop van maatschappelijke organisaties.

Tabel 8.13

Aandeel van vrouwen in topfuncties in grote maatschappelijke organisaties, 2000-2006
(in procenten)

	2000 ^a	2002 ^b	2004 ^c	2006 ^d
bestuur (raad van commissarissen, raad van toezicht, enz.)	13	20	26	25
directie (raad van bestuur)	16	32	25	31
1e echelon onder de raad van bestuur	31	33	35	36
2e echelon onder de raad van bestuur	33	30	52	45

a In 2000 ging het om 85 organisaties.

b In 2002 ging het om 72 organisaties.

c In 2004 ging het om 86 organisaties.

d In 2006 ging het om 74 organisaties.

Bron: SCP (VIB'00-'06)

Allochtone vrouwen zijn maar weinig werkzaam in de top van maatschappelijke organisaties of de echelons daaronder. Vier organisaties tellen een allochtone vrouw in het bestuur of in de raad van commissarissen, maar in geen enkele organisatie maken zij deel uit van de directie. Verder hebben vier organisaties een of meer allochtone vrouwen in dienst in het eerste echelon onder de directie. Vijf allochtone vrouwen die in de top of subtop van maatschappelijke organisaties werken, zijn afkomstig uit overige niet-westerse landen, de overigen zijn in gelijke mate uit de overige etnische groeperingen afkomstig.

Maken we een onderscheid in de terreinen waarop de organisaties zich bewegen, dan blijken ze weinig verschillen te vertonen in de percentages vrouwen in de top en subtop. De hoogste aandelen in de topfuncties en het eerste echelon onder de directie zijn te vinden in organisaties op het terrein van gezondheidszorg, natuur en milieu en internationale solidariteit. De directies van politieke partijen tellen een uitzonderlijk hoog percentage vrouwen (61%). Alleen sportorganisaties (het gaat hier om de grote sportkoepels) vallen op door een laag aandeel in besturen en directies.

Hiervoor kwam al naar voren dat vrouwen ondervertegenwoordigd zijn in het bestuurlijk werk voor sportverenigingen. Een recent rapport over dit onderwerp bevestigt dat beeld. Sportbesturen hebben gemiddeld drie keer zo veel mannelijke als vrouwelijke leden (Claringbould 2006). Specifieke belemmeringen voor vrouwen vormen de entreeprocedures en, in mindere mate, de wijze van functioneren van deze besturen. Zo worden nieuwe leden vrijwel altijd geworven via de eigen netwerken van bestuursleden hetgeen de kans op een vrouwelijke kandidaat kleiner maakt dan op een mannelijke kandidaat.

Tabel 8.14

Aandeel van vrouwen in topfuncties in grote maatschappelijke organisaties, naar terrein, 2006
(in procenten)

	bestuur	directie	1e echelon onder directie	2e echelon onder directie
totaal (n=74)	25	31	36	45
gezondheidszorg (n=7)	25	32	51	^a
natuur en milieu (n=5)	29	35	41	^a
internationale solidariteit (n=7)	28	29	45	^a
politieke partijen (n=7)	22	61	^a	^a
sport en recreatie (n=20)	19	13	36	50
overig (n=28)	29	36	33	39

^a Te klein absoluut aantal organisaties.

Bron: SCP (VIB'06)

8.4 Politiek en openbaar bestuur

Al lange tijd is er in het emancipatiebeleid aandacht voor de vergroting van het aandeel vrouwen in politieke functies. Bij elke verkiezing zou het percentage vrouwen met 5 procentpunten omhoog moeten gaan en in 2010 zou er voor de meeste gekozen functies en het Kabinet sprake moeten zijn van evenredige vertegenwoordiging (dus 50% vrouwen, alleen voor gemeenteraadsleden zou dit 45% moeten zijn) (TK 2000/2001). Voor benoemingen tot commissaris van de koningin en burgemeester werd vanwege het relatief lage aandeel vrouwen aan het eind van de jaren negentig de lat iets lager gelegd: 30% respectievelijk 40%.

De vertegenwoordiging in politieke functies is het hoogst op Europees en landelijk niveau. Vrouwen vormen 44% van de Nederlandse leden van het Europees Parlement, 40% van de staatssecretarissen in het kabinet-Balkenende II en 39% van de leden van de Tweede Kamer. Lager is hun aandeel onder de ministers (een derde) en onder de Eerste Kamerleden (29%).

Op provinciaal en lokaal niveau liggen de cijfers lager dan op landelijk niveau. Ondanks de oproep van minister de Geus om op een vrouw te stemmen bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen is het aandeel vrouwen in de gemeenteraden slechts licht gestegen, van 24% naar 26%. Wel is de vertegenwoordiging van allochtone vrouwen flink toegenomen, van 26% (van alle allochtone raadsleden) in 2002 naar 35% in 2006 (IPP 2006). Het aandeel vrouwelijke wethouders is in de nieuw gevormde colleges maar weinig toegenomen en is met 18% nog steeds tamelijk gering. Het aandeel vrouwelijke burgemeesters blijft eveneens op een laag niveau steken (20%) en daarin is in de afgelopen jaren geen verandering opgetreden.

De vertegenwoordiging van vrouwen in de Provinciale Staten (28%) is vergelijkbaar met die op het lokale niveau, evenals het aandeel vrouwelijke gedeputeerden

(17%). Dit is zelfs gedaald in de afgelopen jaren. Ook is er nog steeds maar één vrouwelijke commissaris van de koningin.

De waterschappen vormen van oudsher een sterk door mannen bepaald terrein. De vertegenwoordiging van vrouwen in de besturen van waterschappen is dan ook nog steeds betrekkelijk laag. Wel is het aandeel van vrouwelijke voorzitters in de afgelopen vier jaar aanzienlijk toegenomen van 4% naar 12%. Daarbij moet wel worden bedacht dat het om kleine absolute aantallen gaat. Er bestaan momenteel 27 waterschappen, dus een nieuwe benoeming van een vrouw in plaats van een man, leidt al direct tot een groei van 3 procentpunten.

Voor het overige is er niet of nauwelijks iets veranderd aan de vertegenwoordiging van vrouwen in politieke functies. Alleen het Europees Parlement en de Tweede Kamer voldoen (nagenoeg) aan de tussentijdse streefcijfers van 40% (voor 2005/2006). Voor de overige politieke functies staat de realiteit ver af van de streefcijfers.

Tabel 8.15

Aandeel van vrouwen in de politiek, 1992-2006^a (in procenten, kleine absolute aantallen cursief)

	1992	1996	2000	2002	2003	2006
leden Europees Parlement	28	31	36	29	44 ^b	44
leden Eerste Kamer	25	23	28	31	33	29
leden Tweede Kamer	29	33	34	32	39 ^c	39
leden Provinciale Staten	30	31	30	29	29	28
gemeenteraadsleden	22	22	22	24	24 ^d	26 ^e
leden bestuur waterschappen (excl. voorzitter)	.	5	11	13	.	11 ^f
ministers	19	29	27	7	33	33 ^g
staatssecretarissen	25	42	36	29	50	40 ^g
commissarissen van de koningin	8	8	0	0	8	8 (1)
gedeputeerden	25	19	26	21	17	17
burgemeesters	9	15	19	20	.	20
wethouders	17	18	18	17	16 ^d	18 ^h
voorzitters waterschappen	2	2	4	4	.	12 ^f (3)

. = niet bekend.

a Peildatum is steeds 31 december, voor 2006 1 juli, tenzij anders vermeld.

b Na de verkiezingen van 10 juni 2004.

c Na de verkiezingen van 22 januari 2003.

d Per 1 april 2004.

e Na de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006.

f Per 1 januari.

g Tot de val van het kabinet-Balkenende II op 29 juni 2006.

h Per 1 mei.

Bron: BiZa/BZK (1993-2004); BZK (2006); www.eerstekamer.nl; www.tweedekamer.nl; door de Unie van Waterschappen aan het SCP verstrekte gegevens

De positie van vrouwen in het openbaar bestuur geeft een wisselend beeld te zien. Het gunstigst is deze bij de rechterlijke macht. De opmars van vrouwelijke rechters en officieren van justitie gaat gestaag voort. Hun aandelen bedroegen in 2005 47% respectievelijk 48%. Het streefcijfer van 50% in 2010 ligt binnen handbereik.

In organen als de Raad van State en de Algemene Rekenkamer nemen vrouwen nog wel een minderheidspositie in, maar is hun aandeel duidelijk stijgend: zij vormen daar nu een kwart respectievelijk 37% van de leden. De Rekenkamer voldoet daarmee aan het tussentijdse streefcijfer van 35%, de Raad van State nog niet (30%). De streefcijfers die voor deze organen voor 2010 worden gehanteerd (40% resp. 45%), zullen vermoedelijk niet worden gehaald.

Buitengewoon laag, en zelfs lager dan enkele jaren geleden, is de vertegenwoordiging in besturen van de Sociaal-Economische Raad en andere publiekrechtelijke organen. Ook bij de politie zijn er weinig vrouwen in topfuncties werkzaam; wel is hier sprake van een stijgende trend.

Tabel 8.16

Het aandeel van vrouwen in het openbaar bestuur, 1992-2005^a (in procenten, kleine absolute aantallen cursief)

	1992	1996	2000	2002	2004	2005
Raad van State	15	16	21	13	21	25 ^b
Algemene Rekenkamer	29	17	20	20	33	37 ^b
Leden van externe adviesorganen ^c	13	16	25	25	26	.
voorzitter samenwerkings- verbanden gemeenten	7	10	7	10	13 ^d	.
voorzitter/secretaris belangrijkste zelfstandige bestuursorganen ^e	6	3	6	5	4 ^f	3 ^b (1)
zittende magistratuur (rechters)	.	37	41	45	47	47
staande magistratuur ^g	.	34	43	45	47	48
top politiekorps ^h	.	3	6	.	10 ⁱ	11

. = niet bekend

a Peildatum is 31 december, tenzij anders vermeld.

b Peildatum is 1 september 2006.

c In 1992 en 1996 is dit exclusief de voorzitter.

d Peildatum is 1 april.

e Omvat SER, Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisaties (PBO's), (t/m 2000) Regionale Bureau voor de Arbeidsvoorziening (RBA's), Kamers van Koophandel en (t/m 1996) bedrijfsverenigingen.

f Peildatum is 1 januari.

g Vertegenwoordigers van het Openbaar Ministerie (officieren van justitie).

h M.i.v. 1994 betreft dit iedereen in schaal 14 en hoger; daarvoor alleen (plv.) korpschef en districtschef.

i Peildatum is 31 december 2003.

Bron: BiZa/BZK (1993-2004); BZK (2006); Politie (2006); door BZK, Raad voor de Rechtspraak en Parket-Generaal Openbaar Ministerie aan het SCP verstrekte gegevens

De rol van vrouwen in de ambtelijke top blijft bescheiden. Wel is er een lichte stijging van hun aandeel bij de rijksoverheid. De grootste groei deed zich voor onder de

hogere ambtenaren (schalen 15-17): het aandeel vrouwen steeg in ruim een jaar van 14% naar 17% (ABD 2006). In de top (schalen 18 en 19) verliep de stijging langzamer: van 12% naar 13%. Vooral de toename van het aandeel vrouwelijke directeuren-generaal droeg daaraan bij. In 2005 is het aandeel benoemingen van vrouwen in de hogere en topfuncties, die door de Algemene Bestuursdienst worden geworven en geselecteerd, verdubbeld ten opzichte van 2004 (ABD 2006: 15)

Totaal maken vrouwen nu 17% uit van de hogere en topambtenaren (ook wel ABD-functies genoemd). Daarmee wordt het tussentijdse streefcijfer voor 2005/2006 exact gehaald. Onzeker is of het streefcijfer van 25% in 2010 kan worden gerealiseerd.⁴ De ABD verricht samen met de betrokken ministeries inspanningen hiertoe, bijvoorbeeld door zoveel mogelijk vrouwen voor te dragen bij vacatures en door een grotere deelname van vrouwen aan het ABD-kandidatenprogramma (ABD 2006: 10).

Op provinciaal en gemeentelijk niveau werken minder vrouwen in de hoogste ambtelijke functies dan op landelijk niveau. Bij de waterschappen zijn er momenteel helemaal geen vrouwen werkzaam als secretaris. Enkele jaren geleden waren er nog wel een paar.

Tabel 8.17

Aandeel van vrouwen in de ambtelijke top, 1992 -2006^a (in procenten, kleine absolute aantallen cursief)

	1992	1996	2000	2002	2004	2006
secretarissen-generaal	8	8	8	8	8 ^b	8 (1)
directeuren-generaal	.	8	9	14	15 ^b	20
topambtenaren (schaal 18 en hoger) ^c			7	11	12 ^b	13
hoge ambtenaren (schaal 15-17) ^d			9	12	14 ^b	17
griffiers (provincie)	0	0	17	.	.	8 (1)
gemeentesecretarissen	3	5	8	.	10	12 ^e
secretarissen waterschappen	1	1	4	4	.	0

a Peildatum is 31 december, voor 2006 1 januari, tenzij anders vermeld.

b Peildatum is 15 september.

c SG's, plv. SG's, DG's, plv. DG's, inspecteuren-generaal en deel van directeuren.

d Deel van directeuren en afdelingshoofden.

e Peildatum is 1 september.

Bron: BiZa/BZK (1993-2004); door de Algemene Bestuursdienst (ABD), het Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging van Gemeentesecretarissen en Unie van Waterschappen aan het SCP verstrekte gegevens

8.5 Een Europese vergelijking

Vergelijken we de aandelen van vrouwen in besluitvormende posities in Nederland met die in andere Europese landen dan ontstaat er een divers beeld.

Het aandeel vrouwelijke managers (als percentage van alle managers, dus overeenkomend met de ruime definitie uit § 8.1) is in Nederland (26%) lager dan het

Europees gemiddelde (32%). Cyprus en Malta kennen de laagste aandelen (14% resp. 15%). De meeste vrouwelijke managers zien we in Letland (44%) en Litouwen (43%).

Tabel 8.18

Aandeel van vrouwen in politieke en maatschappelijke topfuncties in de Europese Unie, 2005
(in procenten)

	hoge management- functies	hoogleraren ^a	parlementariërs	ministers/staats- secretarissen ^b
België	33	9	35	24
Cyprus	14	10	16	.
Denemarken	23	11	40	28
Duitsland	26	9	32	27
Estland	38	17	37	.
Finland	30	21	38	44
Frankrijk	37	16	15	21
Griekenland	26	11	12	12
Hongarije	34	15	9	.
Ierland	30	.	13	19
Italië	32	16	12	10
Letland	44	27	22	.
Litouwen	43	12	23	.
Luxemburg	26	.	20	29
Nederland	26	9	39	31
Malta	15	2	9	.
Oostenrijk	27	10	33	25
Polen	33	20	21	.
Portugal	33	21	25	13
Slovenië	33	13	12	.
Slowakije	31	14	17	.
Spanje	32	18	28	21
Tsjechië	30	10	16	.
Verenigd Koninkrijk	35	16	20	33
Zweden	30	16	49	45
gemiddelde EU-25	32	15	23	.

a 2004.
b 10 mei 2002.

Bron: Eurostat (2006); EC (2006a); Council of Europe (2002)

Het aandeel vrouwelijke hoogleraren (9%) in Nederland is nog steeds een van de laagste van Europa, vergelijkbaar met dat in België en Duitsland. Alleen Malta komt nog lager uit (2%). Letland telt het hoogste aandeel vrouwelijke hoogleraren (27%).

Kijken we naar vrouwen in politieke functies, dan doet Nederland het beter dan de meeste andere Europese landen. Het percentage vrouwelijke parlementariërs (39%) is een van de hoogste. Zweden is met 49% koploper en Nederland bevindt zich in de subtop, tezamen met Denemarken (40%), Finland (38%) en Estland (37%). Het laagste aandeel vrouwelijke parlementsleden wordt gevonden in (wederom) Malta en in Hongarije.

Ook wat het aantal vrouwelijke ministers betreft, laat Nederland de meeste andere EU-landen achter zich. Alleen Zweden (45%) en Finland (44%) scoren duidelijk hoger en het Verenigd Koninkrijk iets hoger (33%).

8.6 Opvattingen over vrouwen en besluitvorming

In het emancipatiebeleid wordt ernaar gestreefd het aandeel van vrouwen in topposities te vergroten. Maar hoe denkt de Nederlandse bevolking daarover?

Een aanzienlijke minderheid van de bevolking vindt de positie van vrouwen in de besluitvorming niet ideaal. Ruim 40% van de vrouwen en een derde van de mannen is van mening dat vrouwen te weinig invloed hebben op de besluitvorming over belangrijke kwesties. Meer dan de helft van de vrouwen en iets minder dan de helft van de mannen vindt niet dat mannen en vrouwen evenveel kans hebben op een topfunctie. Deze uitkomsten wijzen op een redelijk draagvlak voor het streven van het kabinet.

Over de te nemen maatregelen en inspanningen lopen de meningen nogal uiteen. Veel begrip is er voor de inspanningen van vrouwenorganisaties om meer vrouwen aan de top te krijgen. Verder lijkt de tijd rijp voor een vrouwelijke premier: meer dan de helft van de mannen en vrouwen stelt zich neutraal op (niet in tabel) en ruim 40% van de vrouwen en een derde van de mannen is er voorstander van dat de volgende minister-president een vrouw is. Ook een verdubbeling van het aandeel vrouwen in topfuncties kan op redelijk veel steun rekenen (41% van de mannen en 59% van de vrouwen).

Gaat het echter om concrete maatregelen, zoals voorrang voor vrouwen bij managementtrainingen of voorkeursbeleid in arbeidsorganisaties voor vrouwen, dan komt er meer weerstand onder de bevolking aan het licht, vooral bij de mannen. Bijna de helft van hen is tegenstander van dergelijke maatregelen, tegenover een kwart tot een derde van de vrouwen.

Tabel 8.19

Opvattingen over vrouwen in de besluitvorming, personen van 16 jaar en ouder, 2006 (in procenten '(helemaal) mee eens')^a

	vrouwen			mannen		
	eens	neutraal	oneens	eens	neutraal	oneens
'vrouwen hebben in het algemeen te weinig invloed op besluitvorming over belangrijke kwesties'	43	28	29	32	27	41
'tegenwoordig hebben vrouwen evenveel kansen als mannen om een topfunctie te bereiken'	33	11	56	40	13	47
'het is goed te begrijpen dat vrouwen-organisaties zich inspannen om het aandeel van vrouwen in topfuncties te vergroten'	79	15	6	70	18	12
'het zou goed zijn wanneer de volgende minister-president een vrouw is'	42	50	7	32	55	14
'het aandeel van vrouwen in topfuncties zou in de komende 5 jaar minstens moeten verdubbelen'	59	32	9	41	40	19
'om achterstand van vrouwen in besluitvormende posities in te halen, zouden bedrijven vrouwen voorrang moeten geven bij het deelnemen aan managementtrainingen'	43	34	23	31	27	42
'ook wanneer er maar weinig vrouwen in de top van een organisatie zitten, is een voorkeursbeleid voor vrouwen ongewenst'	35	31	35	47	25	28

a Verschillen tussen vrouwen en mannen zijn bij alle opvattingen significant.

Bron: SCP (EMOP'06)

8.7 Slotbeschouwing

Aandeel vrouwen in de top van arbeidsorganisaties neemt toe

Terwijl de totale arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland in de afgelopen jaren gelijk is gebleven, is hun aandeel in topfuncties in het bedrijfsleven, de non-profit-sector en de maatschappelijke organisaties gegroeid. In alle sectoren nam het percentage vrouwen toe in de raden van bestuur, directies of vergelijkbare organen. Het aandeel in toezichthoudende organen nam eveneens toe in het bedrijfsleven en de sociaaleconomische sector, maar bleef ongeveer gelijk in de zorg- en welzijnsector en de maatschappelijke organisaties. In de onderwijssector is in alle soorten onderwijs het aantal vrouwen in leidinggevende functies toegenomen.

Het hoogst is, zoals vanouds, de vertegenwoordiging van vrouwen in de top van de zorg- en welzijnsector en van de maatschappelijke organisaties: (bijna) een op drie topfunctionarissen is vrouw. Nog steeds buitengewoon laag, ondanks de stijging, is hun aandeel in de top van grote bedrijven: 6%. Ook het aandeel vrouwelijke hoogle-

raren steekt met 10% ongunstig af bij de rest van de onderwijssector, en bij andere sectoren. De sociaaleconomische non-profitsector neemt met 21% vrouwen een tussenpositie in. Bovendien is er in deze sector sinds 2000 voortdurend groei geweest in het aandeel topvrouwen. In de andere sectoren is er over een langere tijd bezien sprake van fluctuaties.

Weinig veranderingen in positie van vrouwen in de politiek

In de positie van vrouwen in politieke functies zijn er minder veranderingen opgetreden. Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen is het aandeel vrouwelijke raadsleden licht gestegen van 24% naar 26%. Ook in de nieuw gevormde colleges is het aandeel vrouwelijke wethouders weinig gegroeid (van 17% naar 18%) ten opzichte van de voorgaande collegeperiode. De inspanningen van het kabinet om politieke partijen te wijzen op het belang van een gemengde kandidatenlijst en de oproep aan kiezers om op een vrouwelijke kandidaat te stemmen, hebben niet veel opgeleverd. Wel is het aantal vrouwelijke allochtone gemeenteraadsleden duidelijk toegenomen.

In de landelijke en Europese politiek is de vertegenwoordiging van vrouwen al enige tijd redelijk (kabinet) tot goed (Tweede Kamer en Europees Parlement) te noemen. Ook vergeleken met andere Europese landen steekt Nederland met het aandeel vrouwelijke ministers en Tweede Kamerleden gunstig af. Het is wel zaak de aandacht voor de positie van vrouwen in de komende kabinetsformatie vast te houden.

Steeds meer vrouwelijke rechters

Het openbaar bestuur geeft een divers beeld te zien. In de rechterlijke macht gaat de opmars van vrouwen onverminderd voort. Zij vormen nu bijna de helft van de rechters en officieren van justitie. Als deze lijn zich voortzet, is het waarschijnlijk dat in 2010 de man-vrouwverhouding in de magistratuur fiftyfifty is.

De vertegenwoordiging van vrouwen in organen als de Raad van State en de Algemene Rekenkamer is lager, maar vertoont wel duidelijk groei. Buitengewoon weinig vrouwen zijn er te vinden in de zelfstandige bestuursorganen (3%) en in de top van het politiekorps (11%) en daarin is geen of weinig verandering te bespeuren.

In de ambtelijke top zijn vrouwen nog veruit in de minderheid. Op gemeentelijk en provinciaal niveau geldt dat nog wat sterker (rond 10%) dan bij de rijksoverheid (17%). Daar is het aandeel vrouwen onder de hogere ambtenaren wel aan het toenemen. Bij de waterschappen daarentegen zijn vrouwen momenteel geheel afwezig als secretaris.

Glazen plafond bestaat nog steeds, maar wordt wel dunner

Ondanks een groeiend aandeel vrouwen in de politieke en maatschappelijke besluitvorming, is er nog vrijwel nergens sprake van evenredigheid. Het aandeel vrouwen in de top komt dus bijna nooit overeen met het aandeel vrouwen onder alle werknemers in de desbetreffende sector of onder de bevolking. Het glazen plafond – een verzamelnaam voor belemmeringen voor de doorstroom van vrouwen naar de top – bestaat nog steeds, maar is wel dunner geworden. Zulke belemmeringen hebben

bijvoorbeeld te maken met de wijze waarop topfunctionarissen en bestuurders worden geworven; veelal worden kandidaten geworven uit het eigen netwerk.

Of zulke belemmeringen zich (sterker) voordoen in de doorstroom van allochtone vrouwen, is op basis van het beperkte cijfermateriaal moeilijk te zeggen. In ieder geval is duidelijk dat ze nog maar weinig te vinden zijn in de topfuncties. In de non-profitsector en maatschappelijke organisaties behoren deze topvrouwen, voor zover aanwezig, overwegend of merendeels tot de etnische minderheden. In het bedrijfsleven zijn de allochtone topvrouwen afkomstig uit andere westerse landen én uit de minderheden.

Sommige streefcijfers worden gerealiseerd, andere (nog) niet

Vergelijken we de uitkomsten van dit hoofdstuk met de streefcijfers die het kabinet heeft vastgesteld voor vrouwen in politieke en bestuurlijke functies, dan ontstaat het volgende beeld. De tussentijdse streefcijfers voor de aandelen vrouwen in het Europees Parlement, de Tweede Kamer, de Algemene Rekenkamer, de magistratuur, onder de hogere ambtenaren bij de rijksoverheid en in de topfuncties in de sociaaleconomische sector zijn nu (nagenoeg) gerealiseerd. Dit zijn in het algemeen organen of sectoren waarin de ontwikkeling in de afgelopen jaren de goede kant op gaat. Hier lijken de streefcijfers voor 2010 dan ook haalbaar (behalve wellicht voor de Algemene Rekenkamer).

De aandelen vrouwen in het kabinet, de Raad van State en de topfuncties in de zorg- en welzijnssector zijn iets lager dan de streefcijfers voor 2005/2006. In de overige organen en sectoren is de afstand tot de streefcijfers nog groter. Om de meeste streefcijfers voor 2010 te kunnen realiseren, zijn er extra inspanningen nodig.

Het kabinet richt zich de komende jaren op het uitoefenen van directe invloed in die domeinen waarvoor het ook verantwoordelijk is, bijvoorbeeld op de benoeming in topfuncties bij de rijksoverheid. In de domeinen waar er geen sprake is van directe invloed, richt het kabinet zich op ondersteuning en stimulering van het beleid gericht op meer vrouwen naar de top, zoals de Ambassadeursnetwerken Besturen en Glazen Plafond.

Daarnaast is het van belang dat arbeidsorganisaties zelf het nut van diversiteit in topfuncties inzien en daarnaar handelen. Een belangrijk argument voor diversiteit kan zijn dat bedrijven met relatief hoge aandelen vrouwen onder hun bestuurders betere financiële resultaten (in termen van winst en dividend) blijken te behalen dan bedrijven met weinig vrouwen, zo blijkt uit Amerikaans onderzoek. Gemengde teams zorgen voor een meer stimulerende werkomgeving, een sterkere mate van innovatie en efficiency, en meer tevredenheid van werknemers en klanten, is de achterliggende gedachte (Catalyst 2004).

Tabel 8.20

Vrouwen in politieke en bestuurlijke functies: praktijk versus streefbeeld (in procenten)

	stand van zaken eind 2005/begin 2006	streefcijfer 2005/2006 ^a	streefcijfer 2010
kabinet	35	40	50
Tweede Kamer	39	40	50
Eerste Kamer	29	40	50
Europees Parlement	44 ^b	40	50
Provinciale Staten	28	40	50
gemeenteraden	26 ^c	40	45
commissarissen van de koningin	8	15	30
burgemeesters	20 ^d	30	40
besturen van waterschappen (incl. voorzitter en secretaris)	11	20	30
Raad van State, Algemene Reken- kamer, externe adviesorganen	25 à 37	30 à 35	40 à 45
magistratuur	48	50	50
top van politiekorps, interde- partementale commissies, zelfstandige bestuursorganen	3 à 11 ^e	8 à 20	20 à 30
hogere en topambtenaren rijks- overheid (schaal 15 en hoger)	17	17 ^f	25 ^f
topfuncties ^g bedrijfsleven (top 100, RvB en RvC)	6 ^h	11	20
topfuncties ^g non-profit: zorg en welzijn (RvB en RvC)	32 ⁱ	37	45
topfuncties ^g non-profit: sociaal- economisch (RvB en RvC)	21 ⁱ	22	35
hoogleraren	10	.	15

a Voor de meeste functies, behalve de vijf laatste, is het streefcijfer voor 2004 weergegeven.

b Na de verkiezingen van 10 juni 2004.

c Na de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006.

d Dit betreft de stand van zaken per 20 juni 2006.

e Over interdepartementale commissies zijn geen recente cijfers bekend.

f Voor hogere ambtenaren en topambtenaren geldt nu één streefcijfer; in het vorige Meerjarenbeleidsplan werden verschillende streefcijfers gehanteerd, 25% voor de topambtenaren en 30% voor de hogere ambtenaren in 2010 (TK 2000/2001).

g Raden van bestuur en raden van commissarissen tezamen.

h Cijfer heeft betrekking op eerste halfjaar 2005.

i Cijfers hebben betrekking op voorjaar 2006.

Bron: TK (2005/2006b); BZK (2006); ABD (2006); OCW (2005); VSNU (2006); door Unie van Waterschappen, Vereniging voor Rechtspraak, Parket-Generaal Openbaar Ministerie en ABD aan het SCP verstrekte gegevens; SCP (VIB'06); www.eerstekamer.nl; www.tweedekamer.nl; www.raadvanstate.nl; www.ser.nl

Noten

- 1 In de Enquête beroepsbevolking is sinds 2004 gebruikgemaakt van een andere wijze van typering dan voorheen, waardoor het aantal managers iets anders uitvalt. Dit zou ook van invloed kunnen zijn op het aandeel vrouwelijke managers. Daarom is er in deze Emancipatiemonitor voor gekozen om af te zien van vergelijkingen van het aandeel vrouwelijke managers in 2005 met dat in eerdere jaren.
- 2 Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en personen uit overige niet-westerse landen.
- 3 De Glazen Plafond Index (GPI) wordt berekend door het aandeel vrouwen in een functiecategorie te delen door het aandeel vrouwen in de daarboven gelegen functie-categorie. De waarde van de GPI loopt van 0 tot oneindig. Als de GPI ongeveer 1 is, lijken belemmeringen voor doorstroom naar een hogere functie afwezig. Hoe hoger de waarde boven 1, hoe dikker het glazen plafond. De aldus berekende GPI indices voor vrouwen zijn:
1,5 voor de verhouding tussen promovendi en ud'en;
1,8 voor de verhouding tussen ud'en en uhd'en;
1,6 voor de verhouding tussen uhd'en en hoogleraren.
Merk op dat de GPI geen informatie geeft over de feitelijke doorstroom van vrouwen naar hogere functies en ook niet hetzelfde is als de doorstroomkansen voor vrouwen (Monitor Vrouwelijke Hoogleraren 2006: 25).
- 4 Oorspronkelijk werden voor de topambtenaren en de hogere ambtenaren bij de rijks-overheid verschillende streefcijfers gehanteerd: 25% resp. 30% in 2010 (TK 2000/2001). In het nieuwste *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie* wordt één streefcijfer voor 2010 genoemd, 25%, en als tussentijds streefcijfer voor 2005/2006 17% (TK 2005/2006b).

9 Geweld tegen vrouwen en meisjes

Saskia Keuzenkamp (SCP), Frits Huls (CBS) en Brigitte Hermans (CBS)

Veiligheid is een fundamenteel mensenrecht (...). Veiligheid waarborgt lichamelijke integriteit en schept de basisvoorwaarde voor deelname in de samenleving. Veiligheid biedt fysieke bewegingsvrijheid, maar ook de vrijheid om zelfstandig te denken en in vrijheid te spreken. Het geeft de ruimte eigen keuzes te maken met betrekking tot opleiding, werk en partner. (TK 2005/2006b).

9.1 Duiding van de problematiek

In navolging van de Verklaring inzake de uitbanning van geweld tegen vrouwen van de Verenigde Naties (VN 1993) wordt geweld tegen vrouwen gedefinieerd als: ‘(...) elke daad van geweld op basis van gender die resulteert of kan resulteren in lichamelijke, seksuele of psychologische schade aan of lijden van vrouwen, met inbegrip van de dreiging van dergelijke gewelddaden, dwang of willekeurige vrijheidsberoving, ongeacht of dit plaatsvindt in het openbaar of in de privé-sfeer’ (ontleend aan Boerefijn et al. 2000). Onder deze noemer worden tal van verschijnselen begrepen: seksueel geweld, vrouwenmishandeling, seksuele intimidatie, seksueel misbruik van meisjes en de zogeheten loverboyproblematiek, genitale verminking van vrouwen en meisjes, eerwraak, gedwongen prostitutie en vrouwenhandel. Soms zijn ook mannen het slachtoffer van dergelijke vormen van geweld. In de Emancipatiemonitor worden, waar mogelijk, gegevens over zowel vrouwen als mannen gerapporteerd.

Het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en meisjes behoort al sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw tot de doelstellingen van het emancipatiebeleid van de rijksoverheid. In de eerste beleidsnota (TK 1983/1984) is uiteengezet dat geweld tegen vrouwen een van de ernstige gevolgen is van de ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen en tegelijkertijd een verschijnsel waardoor die ongelijke verhouding mede in stand wordt gehouden. Het voorkomen van geweld tegen vrouwen hangt samen met opvattingen over de seksualiteit van vrouwen en mannen en met normen en praktijken op het terrein van voortplanting en seksualiteit. Het feit dat vrouwen veelal sociaaleconomisch afhankelijk zijn van mannen, is een van de achterliggende factoren. Het beleid kan dan ook alleen effectief zijn als het is ingebed in een breed emancipatiebeleid. Daarnaast is er echter specifiek beleid gevoerd. In eerste instantie was het gericht op wijziging van de zedelijkheidswetgeving, op opvang van en hulpverlening aan slachtoffers en op bewustwording van de aard, ernst en omvang van de problematiek.

In de loop der jaren zijn diverse beleidsnota's verschenen. De uitgangspunten zijn in wezen niet veranderd, hoewel de visie op de relatie met de emancipatieproblematiek nog maar zelden uitgebreid in nota's aandacht krijgt. Wel is er sprake van accentverschuivingen. Zo heeft het beleid een stevige impuls gekregen door het interdepartementale project Voorkomen en bestrijden van huiselijk geweld, dat sinds het begin van deze eeuw loopt. In dat kader verscheen in 2002 de kabinetsnota *Privé Geweld – Publieke Zaak*, die meer dan vijftig maatregelen bevat om de aanpak van huiselijk geweld te verbeteren (Justitie 2002). Met name de aanpak via politie en justitie is versterkt. Zo heeft het College van Procureurs-generaal in 2003 een Aanwijzing Huiselijk Geweld uitgevaardigd, die erop gericht is dat de politie en het Openbaar Ministerie (OM) zelfstandig ingrijpen bij huiselijk geweld, ook als het slachtoffer zelf geen aangifte doet. Tevens wil het kabinet via een aparte wet de mogelijkheid scheppen om een tijdelijk huisverbod (van in beginsel tien dagen) op te leggen aan een pleger van huiselijk geweld (TK 2005/2006l). Daarmee wordt meer nadruk gelegd op ingrijpen ten behoeve van het slachtoffer, en minder terughoudendheid betracht ten aanzien van de privacy van gezinnen. Een ander belangrijk onderdeel van het interdepartementale programma is hulpverlening. Zo heeft de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) middelen beschikbaar gesteld om de totstandkoming van een landelijk dekkend netwerk van advies- en steunpunten huiselijk geweld te stimuleren.

De laatste jaren is er bovendien veel aandacht voor geweld tegen vrouwen onder etnische minderheden, met name in islamitische groeperingen. Zo is er een apart beleidsprogramma rond eerdergerelateerd geweld (TK 2005/2006j) en zijn er specifieke maatregelen gericht op het stoppen van genitale verminking van meisjes (TK 2004/2005b).

Het presenteren van een eenduidig beeld van de mate waarin de verschillende vormen van geweld tegen vrouwen en meisjes voorkomen, en de ontwikkelingen die zich daarin voordoen, is niet eenvoudig. Daarvoor zijn verschillende oorzaken. In de eerste plaats speelt dit type geweld zich in hoge mate af in de verborgenheid van de privésfeer. Ten tweede is geweld tegen vrouwen een gevoelig onderwerp, hetgeen er gemakkelijk toe kan leiden dat dit in onderzoek naar het voorkomen ervan minder vaak gerapporteerd wordt dan het feitelijk optreedt, zowel door de slachtoffers als de daders. De kans bestaat immers dat mensen niet mee willen doen aan zo'n onderzoek vanwege de gevoeligheid van het onderwerp. Ook bestaat de kans dat mensen bepaalde ervaringen verborgen willen houden, bijvoorbeeld uit schaamte, of omdat zij zich bepaalde ervaringen niet (goed) herinneren, of omdat ze de aard van de ervaringen niet onderkennen. Ten derde zijn er vele actoren die zich bezighouden met de problematiek. Gegevens over ontwikkelingen in aard en omvang worden dus op verschillende locaties verzameld, op basis van verschillende definities en vaak over een andere doelgroep. Ten slotte kan het feit dat de problematiek beleidsmatig meer aandacht heeft gekregen, ertoe leiden dat men eerder bereid is aangifte te doen dan vroeger. Een stijging van het voorkomen van geweld tegen de vrouwen volgens de

statistieken hoeft dus niet per definitie te betekenen dat dit verschijnsel ook in werkelijkheid in omvang is toegenomen.

Omdat er niet één echt goede bron beschikbaar is, maken we in deze Emancipatiemonitor als vanouds gebruik van diverse bronnen. Aan de ene kant zijn dat gegevens die afkomstig zijn uit registraties van de politie en het Openbaar Ministerie (§ 9.2). In aanvulling op deze basale statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) presenteren we ook gegevens uit nader onderzoek naar de omvang, aard en achtergronden van huiselijk geweld volgens landelijke politiecijfers van Advies- en Onderzoeksgroep Beke (Ferwerda 2006). Het gaat hierbij dus alleen om bij de politie gemelde incidenten, die slechts een select deel zijn van wat er in zijn totaliteit gebeurt.

In paragraaf 9.3 volgt een beschrijving van de aard, omvang en enkele achtergronden van de problematiek op basis van landelijke surveys. Enerzijds zijn dat enquêtes waarin geweld tegen vrouwen en meisjes een van de onderwerpen uitmaakt. Anderzijds bieden we een overzicht van resultaten uit landelijk representatieve onderzoeken die specifiek op (een deel van) de problematiek ingaan.

Paragraaf 9.4 bevat informatie die afkomstig is uit registraties van hulpverleners. Paragraaf 9.5 gaat over enkele vormen van geweld die momenteel sterk in de belangstelling van beleidsmakers staan, maar die als zodanig niet afzonderlijk in de bronnen naar voren komen: gedwongen prostitutie, al dan niet via loverboys, en vrouwenhandel, genitale verminking en eengerelateerd geweld.

Zoals gezegd hangt het voorkomen van geweld tegen vrouwen en meisjes samen met opvattingen over intieme relaties en seksualiteit. In paragraaf 9.6 bespreken we dergelijke opvattingen. Het hoofdstuk eindigt met een samenvattende beschouwing.

9.2 Door politie en justitie geregistreerd geweld

Op basis van de Politiestatistiek van het CBS is informatie beschikbaar over door de politie geregistreerde gevallen¹ van mishandeling en seksuele misdrijven. Hierin is geen informatie beschikbaar over de slachtoffers. Daardoor is niet exact bekend in hoeverre vrouwen dan wel mannen het slachtoffer waren. De gegevens afkomstig uit slachtofferenquêtes tonen echter aan dat bij mishandeling veelal mannen en bij seksuele misdrijven veelal vrouwen het slachtoffer zijn geweest.

Geregistreerde seksuele misdrijven

Onder een seksueel misdrijf wordt hier verstaan verkrachting, aanranding, overige seksuele misdrijven en schennis der eerbaarheid. Verkrachting, aanranding en overige seksuele misdrijven vallen evenals mishandeling onder de geweldsmisdrijven. Bij 'overige seksuele misdrijven' gaat het onder meer om het verspreiden van pornografie (o.a. via internet), seksuele handelingen met minderjarigen (o.a. incest) en met personen die in staat van bewusteloosheid of onmacht verkeren. 'Schennis der eerbaarheid' (o.a. exhibitionisme) wordt niet beschouwd als een geweldsmisdrijf, maar valt onder de categorie openbare orde. Toch mag ook dit misdrijf niet licht opgevat

worden. Sommige slachtoffers van bijvoorbeeld exhibitionisme vermijden jarenlang de plek waar het gebeurde of durven 's avonds niet meer alleen op straat.

In 2004 zijn er in totaal ruim 9100 processen-verbaal opgemaakt van seksuele misdrijven (tabel 9.1). Dit aantal is sinds 1980 niet veel toegenomen. Wel is de aard van de misdrijven veranderd. We zien een verschuiving naar ernstiger delicten. In 1980 bestond 31% van de geregistreerde seksuele misdrijven uit verkrachtingen en aanrandingen. In 2004 was dat bijna de helft. Het aantal verkrachtingen verdubbelde van 10% naar 20% en het aantal aanrandingen nam toe van 22% naar 29%. Ook het aandeel overige seksuele misdrijven groeide. In 1980 werd 17% van de processen-verbaal opgemaakt voor dit delict, in 2004 was dat een vierde. Het aantal gevallen van schennis der eerbaarheid, dat in 1980 nog meer dan de helft van het aantal geregistreerde delicten uitmaakte, was in 2004 gedaald naar ruim een kwart.

Ten opzichte van 2000 is het aandeel geregistreerde aanrandingen en overige seksuele misdrijven in 2004 weer iets afgenomen. Het aandeel verkrachtingen echter is met 3% procent verder gestegen.

Tabel 9.1

Door de politie geregistreerde^a gevallen van seksuele misdrijven en mishandeling, 1980-2004
(in absolute aantallen)

	verkrachting	aanranding	overige seksuele misdrijven ^b	schennis der eerbaarheid	mishandeling
1980	800	1.800	1.400	4.200	13.700
1985	1.213	2.075	1.550	4.571	17.614
1990	1.331	2.231	1.893	4.334	22.466
1995	1.470	2.485	.	2.529	28.057
2000	1.648	2.896	2.535	2.454	44.129
2002	1.801	2.737	2.301	2.326	52.521
2004	1.774	2.658	2.236	2.450	55.308

a Processen-verbaal.
b Over 1995 zijn geen betrouwbare gegevens over overige seksuele misdrijven beschikbaar.

Bron: CBS (Politie-statistiek'80-'04)

Geregistreerde mishandelingen

Het aantal mishandelingen was in 2004 aanmerkelijk hoger dan het aantal seksuele misdrijven (tabel 9.1). In 2004 zijn er ruim 55.000 gevallen van fysieke mishandeling geregistreerd door de politie. Sinds 1980 is dit aantal verviervoudigd en ook in de afgelopen jaren is het weer toegenomen.

Een toename van het aantal geregistreerde gevallen is waarschijnlijk een combinatie van vaker voorkomen, vaker aangifte doen en een betere registratie door de politie. Ook het beleid kan van invloed zijn geweest. Zo is daar de campagne Meld geweld,

waarmee burgers worden aangemoedigd vooral aangifte te doen. Verder is de politie extra alert op misdrijven gepleegd door jeugdigen en zijn er afspraken gemaakt tussen de politie en het OM om meer processen-verbaal aan te leveren. Overigens geldt dit ook voor de toename van de door de politie geregistreeerde seksuele misdrijven.

Ophelderingen en gehoorde verdachten

Geregistreeerde misdrijven worden door het CBS als opgehelderd beschouwd wanneer ten minste één verdachte bekend is geworden bij de politie, ook al is deze voortvluchtig of ontkent hij of zij het feit te hebben gepleegd. Vóór de vervolging is iemand een verdachte als op grond van feiten of omstandigheden een redelijk vermoeden van zijn of haar schuld aan een strafbaar feit bestaat, daarna is hij of zij degene tegen wie de vervolging is gericht.

In 2004 zijn bijna zes van de tien verkrachtingen opgehelderd. Dit aandeel ligt ongeveer even hoog als in 1995. Niet alle bekend geworden verdachten worden ook daadwerkelijk gehoord. De wel gehoorde verdachten waren bijna allemaal mannen. Het aandeel minderjarige jongens onder de gehoorde verdachten was 24%. In 2000 was dat nog 16%.

Het ophelderingspercentage van aanrandingen ligt lager dan van verkrachtingen: 48% van de geregistreeerde aanrandingen werd in 2004 opgehelderd. Dat is echter wel aanmerkelijk hoger dan in 1995, toen nog maar 37% opgehelderd werd. Ook hier waren de gehoorde verdachten bijna uitsluitend mannen. 35% was minderjarig, hetzelfde aandeel als in 2000.

Het aantal geregistreeerde gevallen van mishandeling is in 2004 ten opzichte van 1995 verdubbeld. Toch steeg het ophelderingspercentage van 51% in 1995 tot 64% in 2004. In totaal werden daarbij 43.000 verdachten gehoord. Opnieuw zijn dat meestal mannen. Van de gehoorde verdachten is 16% een jonge man en is 12% een (jonge) vrouw.

Tabel 9.2

Ter kennis van de politie gekomen gevallen van een seksueel misdrijf en van mishandeling, 1995-2004 (in absolute aantallen)

	verkrachting	aanranding	overige seksuele misdrijven ^a	schennis der eerbaarheid	mishandeling
geregistreeerde misdrijven					
1995	1.470	2.485	.	2.529	28.057
2000	1.648	2.896	2.535	2.454	44.129
2002	1.801	2.737	2.301	2.326	52.521
2004	1.774	2.658	2.236	2.450	55.308

Tabel 9.2 (vervolg)

	verkrachting	aanranding	overige seksuele misdrijven ^a	schennis der eerbaarheid	mishandeling
opgehelderde misdrijven					
1995	815	904	846	836	14.199
2000	852	1.181	1.424	897	22.255
2002	1.010	1.227	1.306	982	29.239
2004	1.044	1.285	1.358	1.086	35.578
ophelderingspercentage					
1995	58	37	.	34	51
2000	52	41	56	37	50
2002	56	45	57	42	56
2004	59	48	61	44	64
<i>gehoorde verdachten</i>					
mannen					
1995	889	704	633	658	14.219
2000	838	902	1.338	899	22.656
2002	939	915	1.158	962	26.585
2004	938	943	1.135	1.062	32.077
vrouwen					
1995	33	8	53	12	1.100
2000	13	10	29	15	2.027
2002	17	6	36	14	2.595
2004	24	9	49	16	3.726
jongens					
1995	138	308	107	46	2.320
2000	161	500	209	88	4.163
2002	163	466	180	85	5.817
2004	299	521	240	69	5.674
meisjes					
1995	6	14	11	1	479
2000	4	7	7	1	919
2002	13	11	7	1	1.315
2004	9	2	19	1	1.380
totaal					
1995	1.066	1.034	804	717	18.118
2000	1.016	1.419	1.583	1.003	29.765
2002	1.132	1.398	1.381	1.062	36.312
2004	1.270	1.475	1.443	1.148	42.857

a Over 1995 zijn geen betrouwbare gegevens over overige seksuele misdrijven beschikbaar.

Bron: CBS (Politiestatistiek'95-'03)

Vervolg en berechting van seksuele misdrijven en mishandeling

In 2004 zijn er 1065 verkrachtingszaken ingeschreven bij het Openbaar Ministerie (tabel 9.3). Dit aantal is aanzienlijk lager dan het aantal door de politie opgehelderde verkrachtelingen in dat jaar. Dit is mogelijk door seponering door de politie en doordat zaken pas na enige tijd bij de rechtbank terechtkomen. Daarnaast kunnen door de politie opgehelderde misdrijven meer dan één persoon betreffen, terwijl het bij een strafzaak altijd over één persoon gaat.

295 verkrachtingszaken zijn afgedaan door het OM. Het grootste deel van deze zaken is geseponeerd op technische gronden.² Verder zijn 435 verkrachtingszaken afgedaan door de rechtbank; 80% heeft geleid tot een schuldigverklaring, waarbij 64% van de veroordeelden een gevangenisstraf opgelegd kreeg. De afdoeningen door het OM en door de rechtbank in 2004 hadden deels betrekking op zaken die al in eerdere jaren zijn ingeschreven.

Behalve verkrachtingszaken zijn er in 2004 ook 840 aanrandingszaken bij het OM ingeschreven, 925 zaken die vielen onder overige seksuele misdrijven, en 660 gevallen van schennis der eerbaarheid.

In 2004 zijn er ruim 24.000 zaken betreffende mishandeling ingeschreven bij het OM. In datzelfde jaar zijn 10.340 mishandelingszaken afgedaan door het OM en 12.400 door de rechtbank. De afdoeningen door de rechtbank hebben in 95% van de gevallen geleid tot een schuldigverklaring, waarbij 15% van de veroordeelden een gevangenisstraf opgelegd kreeg.

Tabel 9.3

Vervolg en berechting van seksuele misdrijven en mishandeling, 1995-2004 (in absolute aantallen)

	verkrachting	aanranding	overige seksuele misdrijven	schenis der eerbaarheid	mishandeling
ingeschreven rechtbankstrafzaken					
1995	1.115	675	1.235	515	13.165
2000	920	795	1.030	575	16.325
2004	1.065	840	925	660	24.170
w.o. minderjarige verdachten					
1995	150	200	140	25	1.745
2000	155	275	150	50	2.855
2004	255	280	145	50	3.815

Tabel 9.3 (vervolg)

	verkrachting	aanranding	overige seksuele misdrijven	schennis der eerbaarheid	mishandeling
afdoeningen door het OM					
1995	475	360	560	410	7.180
w.o. technisch sepot	410	190	380	75	1.615
beleidssepot	40	105	140	190	2.005
transactie	0	25	0	95	2.280
2000	380	405	435	395	8.035
w.o. technisch sepot	315	165	275	40	1.115
beleidssepot	25	100	90	115	1.810
transactie	5	75	15	145	3.830
2004	295	370	285	385	10.340
w.o. technisch sepot	230	115	180	30	870
beleidssepot	15	80	55	90	1.925
transactie	5	125	20	220	6.085
afdoeningen door de rechtbank					
1995	415	205	695	100	6.140
vrijspraken en ontslagen rechtsvervolgning	50	25	50	5	335
schuldigverklaringen	355	170	625	90	5.500
2000	380	390	750	170	8.420
vrijspraken en ontslagen rechtsvervolgning	70	40	60	15	515
schuldigverklaringen	295	340	680	155	7.835
2004	435	435	725	230	12.400
vrijspraken en ontslagen rechtsvervolgning	75	45	70	10	630
schuldigverklaringen	350	385	655	215	11.725
opgelegde (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraffen					
1995	235	45	245	5	810
2000	190	75	210	15	1.290
2004	225	95	270	30	1.815

Bron: CBS (Rechtbankstrafzaken '95-'05)

Registraties van huiselijk geweld

In het kader van het project rond huiselijk geweld heeft de politie op 1 januari 2004 landelijk een code ingevoerd in het registratiesysteem om aparte cijfers te genereren over huiselijk geweld. Huiselijk geweld is daarbij gedefinieerd als geweld dat door iemand uit de huiselijke kring van het slachtoffer is gepleegd. Het begrip 'huiselijke kring' omvat (ex-)partners, gezinsleden, familieleden en huisvrienden (Ferwerda 2004). Er blijken in 2005 ruim 57.400 incidenten van huiselijk geweld te zijn geregistreerd (Ferwerda 2006). Dit cijfer biedt echter een forse onderschatting van de omvang ervan, zo merkt Ferwerda op. Volgens onderzoek van Van Dijk et al (1997) komt slechts 12% van de gevallen ter ore van de politie. De registraties zijn volgens hem vooral interessant vanwege het zicht dat zij bieden op de kenmerken en achtergronden van het geweld. De gegevens die we hierna presenteren, komen alle uit het onderzoek van Ferwerda (2006).

Het grootste deel van de huiselijkgeweldincidenten bestaat uit lichamelijk (41%) en psychisch (35%) geweld. In 17% van de gevallen gaat het om bedreiging, in 4% om seksueel geweld en in nog eens 4% om belaging (ook bekend onder de Engelse term 'stalking').

Driekwart van de slachtoffers is vrouw. Bij belaging en seksueel geweld is hun aandeel nog hoger (resp. 79% en 84%). De helft van de slachtoffers is tussen de 25 en 45 jaar oud, 29% is jonger en 21% is ouder. Ruim 11% van de slachtoffers is minderjarig; 4% is jonger dan 12 jaar en 7% is 12-18 jaar. Wanneer alleen slachtoffers van seksueel geweld worden bekeken, vormen minderjarigen echter een veel groter aandeel onder de slachtoffers: 44% van de slachtoffers van seksueel geweld in huiselijke kring is jonger dan 18 jaar.

In zeven van de tien gevallen is het huiselijk geweld gericht op de partner of ex-partner van de dader. Kinderen vormen 9% van de slachtoffers en ouders 7%. De daders zijn in het overgrote deel van de gevallen (98%) man, voornamelijk in de leeftijd van 25 tot 45 jaar (65%).

9.3 Door vrouwen en mannen ervaren geweld

Slachtoffers van seksuele delicten

In de CBS-enquête Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) en voorheen de Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid (ERV) is aan een steekproef van de bevolking van 15 jaar en ouder gevraagd of zij slachtoffer zijn geworden van diverse delicten. Anders dan de politie- en justitiestatistieken geven deze bestanden informatie over de slachtoffers van (seksueel) geweld.

Van de vrouwen van 15 jaar en ouder gaf 2% in 2004 aan in de voorgaande twaalf maanden het slachtoffer van een of meerdere seksuele delicten te zijn geweest (tabel 9.4). Bij 4% van deze delicten is lichamelijk letsel ondervonden. Het aantal mannen in de steekproef dat zegt slachtoffer te zijn geweest van een seksueel delict, is te beperkt om over te kunnen rapporteren.

Bij de slachtoffers is geïnformeerd naar de aard van het delict. Verreweg het grootste deel van de gebeurtenissen werd gekwalificeerd als ‘vervelend of kwetsend gedrag’. Het aandeel delicten dat ervaren was als een poging tot verkrachting of aanranding, lag in 2004 rond de 12%. Zo’n 6% van de seksuele delicten betrof aanranding of verkrachting.

Opgemerkt moet worden dat het hier gaat om de eigen inschatting van de respondent. Hierdoor is de kwalificatie ‘seksueel delict’ niet zonder meer te vergelijken met de aanduiding ‘seksueel misdrijf’, zoals gehanteerd in de statistieken over de door de politie geregistreerde criminaliteit of de rechtbankstrafzaken. Niet alle slachtoffers van seksueel geweld doen immers aangifte bij de politie.

Tabel 9.4

Vrouwelijke slachtoffers van seksuele delicten, naar aard van het delict, personen van 15 jaar en ouder, 1992-2004 (in procenten)

	slachtoffers ^a		slachtoffers van seksuele delicten naar aard van het delict ^b			
	seksuele delicten	waaronder delicten met letsel	verkrachting, aanranding	poging tot verkrachting of aanranding	vervelend of kwetsend gedrag	anders
1992	2	8	4	18	75	3
1995	2	2	1	8	90	2
2000	2	3	2	9	84	5
2003	2	3	1	6	87	5
2004	2	4	6	12	72	11

a Leesvoorbeeld: In 1992 was 2% van alle vrouwen van 15 jaar en ouder slachtoffer van een seksueel delict. Van deze 2% had 8% daarbij letsel opgelopen.

b Leesvoorbeeld: bij de 2% vrouwen van 15 jaar en ouder die in 1992 slachtoffer waren van een seksueel delict, ging het in 4% van de gevallen om verkrachting/aanranding en in 18% van de gevallen om een poging ertoe.

Bron: CBS (Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid'92-'96; Permanent Onderzoek Leefsituatie'97-'04)

Slachtoffers van mishandeling

Van de vrouwelijke bevolking van 15 jaar en ouder gaf in 2003/2004 1% te kennen in de voorgaande twaalf maanden het slachtoffer van mishandeling te zijn geweest; bij de mannen bedroeg dit aandeel 2%. Deze percentages lijken tamelijk stabiel in de periode 1992-2004. Het aandeel delicten met letsel, lag bij vrouwen in 2003/2004 op 47% en bij mannen op 50%.

Tabel 9.5

Slachtoffers van mishandeling en het aandeel delicten met letsel, personen van 15 jaar en ouder, 1992-2004 (in procenten)

	vrouwen ^a		mannen ^a	
	slachtoffers	delicten met letsel	slachtoffers	delicten met letsel
1992-1996	1	53	2	48
1997-1998	1	54	2	44
1999-2000	1	47	2	45
2001-2002	1	46	2	43
2003-2004	1	47	2	50

a Leesvoorbeeld: in de periode 1992-1996 was 1% van alle vrouwen van 15 jaar en ouder slachtoffer van mishandeling; in 53% van de gevallen ging het gepaard met letsel.

Bron: CBS (Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid'92-'96; Permanent Onderzoek Leefsituatie'97-'04)

Tabel 9.6

Slachtoffers van seksuele delicten en mishandeling, naar plaats van het delict, personen van 15 jaar en ouder, 2003/2004 (in procenten)

	mishandeling		seksuele delicten
	vrouwen	mannen	vrouwen
bij het slachtoffer thuis	26	5	7
in een andere woning	10	1	4
in een café, bar of disco	9	23	17
op straat	22	40	19
op/bij een station, bushalte	1	3	1
in tram, bus, trein	1	2	3
in een auto			0
op het werk, op school	24	12	36
in/bij winkel, warenhuis	4	2	2
in/bij sportveld, sporthal, kleedruimte	1	3	2
in/bij parkeerterrein, park, strand	1	1	1
elders	3	8	7
totaal	100	100	100

Bron: CBS (Permanent Onderzoek Leefsituatie'03/'04)

Plaats van seksueel delict en mishandeling

Seksuele delicten overkomen vrouwen vooral op school en op het werk. In 2003/2004 vond 36% van de delicten daar plaats. Daarnaast voltrok zich 19% op straat en 17% in horecagelegenheden.

Van de mishandelingen van vrouwen deed zich een kwart voor in de huiselijke sfeer en een kwart op het werk of op school. In 22% van de gevallen gebeurde de mishandeling op straat.

Mannen daarentegen overkomt mishandeling vooral op straat (40%) en in een bar of disco (23%). Verder vond 12% plaats op het werk of op school. Dat mannen thuis mishandeld worden, komt maar in 5% van de gevallen voor.

Eenmalig grootschalig slachtofferonderzoek

Zowel de politie- en justitiestatistieken als de algemene slachtofferenquêtes leveren een onderrapportage van het voorkomen van geweld tegen vrouwen. Lang niet alle slachtoffers gaan naar de politie en, als zij dat al doen, doen zij niet altijd aangifte. Dat laatste kan zijn omdat het slachtoffer niet zo ver wil gaan dat er juridische stappen worden genomen; het kan echter ook het gevolg zijn van de wijze waarop de politie met het slachtoffer omgaat, bijvoorbeeld doordat zij het zetten van een dergelijke stap niet aanmoedigt. Ferwerda kwalificeert de gegevens uit politieregistraties dan ook als 'productiecijfers', die alleen zicht bieden op wat ter kennis van de politie is gekomen c.q. wat de politie in een bepaald jaar heeft gedaan (Ferwerda 2006).

Een verklaring voor onderrapportage in algemene slachtofferenquêtes kan zijn dat mensen vanwege de gevoeligheid van het onderwerp daar niet over willen praten. Ook blijkt de wijze van bevraging invloed te hebben op het al of niet rapporteren van geweldservaringen. Bovendien kan het feit dat de enquêtes overwegend zijn gericht op criminaliteit, vooral leiden tot melding van delicten die door vreemden zijn gepleegd, waardoor geweldsmisdrijven door daders uit de naaste omgeving onderbelicht blijven. Dit speelt des te sterker wanneer de enquête wordt afgenomen in aanwezigheid van andere leden van het huishouden.

Incidenteel zijn in het verleden enkele onderzoeken gedaan die specifiek gericht waren op het in kaart brengen van het voorkomen van geweld binnen relaties. Met name de onderzoeken van Nel Draijer (1988, naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten) en van Renée Römkens (1989, naar geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties) zijn bekend. Ook de latere Intomartonderzoeken naar huiselijk geweld onder autochtone Nederlanders (Van Dijk et al. 1997) en onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland (Van Dijk et al. 2002) behoeven hier vermelding. Wittebrood en Veldheer (2005) hebben de Intomartonderzoeken opnieuw geanalyseerd, waarbij zij de focus specifiek richtten op fysiek en seksueel geweld tussen partners.

Deze verschillende onderzoeken tonen een veel grotere mate van voorkomen van geweld tegen vrouwen dan de algemene slachtofferenquêtes (zie voor een beknopt overzicht van de uitkomsten tabel 9.7). De gegevens uit de onderzoeken mogen echter niet zomaar worden vergeleken, omdat de gehanteerde termen en definities niet overeenkomen en de periode waarover respondenten werden bevraagd in de vier genoemde onderzoeken, veel langer is (ooit) dan die in de algemene slachtofferenquêtes (één jaar).

Seksuele intimidatie op het werk

Onderaan tabel 9.7 is informatie vermeld uit onderzoek naar ervaringen met seksuele intimidatie op het werk. Vooral seksuele intimidatie door klanten komt veel voor, maar ook collega's laten zich niet onbetuigd. Vrouwen melden viermaal zo vaak in de afgelopen twaalf maanden geconfronteerd te zijn met seksuele intimidatie als mannen. Gegevens uit voorgaande jaren (zie o.a. Portegijs et al. 2004) lieten een gestage toename zien van seksuele intimidatie door klanten en collega's. Deze trend heeft zich echter niet voortgezet. De percentages voor 2005 liggen meestal een paar procentpunten lager dan die uit 2003 (Van den Bossche et al 2006).

9.4 Informatie uit registraties van hulpverleners

Tal van hulpverlenende instellingen krijgen te maken met slachtoffers van seksueel geweld en mishandeling. Er zijn echter maar weinig registratiegegevens beschikbaar over de mate waarin dat het geval is en waarin het mogelijk is onderscheid te maken tussen vrouwen en mannen. In deze editie van de monitor kunnen we alleen rapporteren over gegevens van de Bureaus Slachtofferhulp.

Bureaus Slachtofferhulp

De hulpverlening van de Bureaus Slachtofferhulp bestaat uit emotionele, juridische en praktische ondersteuning. Een van deze vormen van hulp wordt altijd wel verleend. In het merendeel van de gevallen (85%) wordt emotionele ondersteuning geboden zoals ten behoeve van het verwerkingsproces het verhaal laten vertellen, hulp bij angst, dreiging, verlies en rouw. De bezoekers van de bureaus kunnen naast slachtoffer ook getuige, familielid, zelfs dader zijn. In 2004 zijn ruim 85.000 mensen geholpen (databestand van Slachtofferhulp Nederland 2004). Ruim de helft daarvan waren vrouwen.

Vrouwen komen vaker naar een bureau voor slachtofferhulp nadat ze in aanraking zijn gekomen met zeden- en geweldsmisdrijven, dan mannen. In 2004 was dat respectievelijk 58% en 42%. In het geval van zedenmisdrijven waren negen van de tien bezoekers vrouw. Maar ook voor geweldsmisdrijven kwamen er meer vrouwen (55%) dan mannen als slachtoffer naar het bureau toe. Na mishandeling met letsel werden meer mannen dan vrouwen door Slachtofferhulp geholpen.

Tabel 9.7

Bevindingen uit een aantal grootschalige onderzoeken naar ervaren geweld en seksuele intimidatie

onderzoek	onderzoekspopulatie	soort gebeurtenis
seksueel misbruik van meisjes door verwanten (Draijer 1988)	aselecte steekproef van vrouwen van 20-40 jaar (n = 1054)	seksueel misbruik in de jeugd (< 16 jaar)
geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties (Römkens 1989)	aselecte steekproef van vrouwen van 20-60 jaar (n = 1016)	geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties
huiselijk geweld (Van Dijk et al. 1997)	aselecte steekproef van vrouwen en mannen van 18-70 jaar (n = 1005)	ervaringen met geweld door de (ex-)partner, gezins- en familieleden en huisvrienden
huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken (Van Dijk et al. 2002)	aselecte steekproef van mannen en vrouwen uit genoemde groepen van 18-70 jaar (n = 849)	ervaringen met geweld door de (ex-)partner, gezins- en familieleden en huisvrienden
partnergeweld (Wittebrood en Veldheer 2005)	secundaire analyse van de twee hierboven vermelde aselechte steekproeven onder autochtonen en onder allochtonen	ervaringen met lichamelijk geweld tussen (ex-)partners
nationale enquête arbeidsomstandigheden 2005 (Van den Bossche et al. 2006)	aselecte steekproef van werknemers (n = 23.400)	ervaringen met intimidatie en geweld, waaronder seksuele intimidatie door klanten en door collega's
a Het betreft zowel (al dan niet ontbloot) betasten als (pogingen tot) penetratie.		

bevindingen

- 5% is ooit door een of meer verwanten misbruikt^a
- bijna een kwart is ooit door anderen dan verwanten misbruikt
- bij bijna 7% van de ondervraagden was er sprake van ernstig seksueel misbruik

- 11% heeft herhaaldelijk matig tot zeer ernstig geweld van een mannelijke partner meegemaakt
- 9% heeft incidenteel en in het algemeen minder ernstig geweld meegemaakt
- 7% is in een relatie met een man ooit slachtoffer geweest van verkrachting en/of gedwongen seks

46% van de vrouwen en 43% van de mannen is ooit het slachtoffer geworden van niet-incidenteel huiselijk geweld,

onderverdeeld in verschillende vormen:

- 30% van de vrouwen en 13% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van niet-incidenteel seksueel geweld
- 30% van de vrouwen en 26% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van niet-incidenteel geestelijk geweld
- 34% van de vrouwen en 35% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van niet-incidenteel fysiek geweld

27% van de vrouwelijke allochtonen en 21% van de mannelijke allochtonen is ooit het slachtoffer geworden van niet-incidenteel huiselijk geweld,

onderverdeeld in verschillende vormen:

- 8% van de vrouwen en 3% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van niet-incidenteel seksueel geweld
- 21% van de vrouwen en 14% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van niet-incidenteel geestelijk geweld
- 22% van de vrouwen en 18% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van niet-incidenteel fysiek geweld

16% van de vrouwen en 7% van de mannen is ooit slachtoffer geweest van partnergeweld:

- bijna 5% van de vrouwen en ruim 3% van de mannen is in de afgelopen 5 jaar slachtoffer geweest van partnergeweld
- bij 7% van de vrouwen vond het partnergeweld dagelijks plaats en bij 12% wekelijks, bij de mannen resp. 3% en 20%
- vrouwen hebben vaker met feitelijk lichamelijk geweld te maken (86%), dus niet alleen dreiging, dan mannen (62%)
- allochtone vrouwen hebben vrijwel even vaak als autochtone vrouwen (15%) ooit te maken gehad met partnergeweld
- ook is er geen noemenswaardig verschil in de mate waarin dat feitelijk lichamelijk geweld betrof (87%)

- 12% van de vrouwen en 3% van de mannen meldt seksuele intimidatie door klanten, patiënten, leerlingen of passagiers
- 5% van de vrouwen en 2% van de mannen meldt seksuele intimidatie door collega's

Tabel 9.8

Mensen die in verband met zeden- en geweldsmisdrijven door de Bureaus Slachtofferhulp zijn geholpen, 2004 (in absolute aantallen)

	vrouwen	mannen	totaal ^a
zedenmisdrijven	4.019	576	4.639
aanranding	1.403	133	1.542
verkrachting	1.286	147	1.452
overige zedendelicten	1.330	296	1.645
geweldsmisdrijven	18.762	16.094	35.384
mishandeling zonder letsel	1.783	1.444	3.286
mishandeling met letsel	8.968	9.065	18.364
overig geweldsdelicten	8.011	5.585	13.734
totaal zeden- en geweldsmisdrijven	22.781	16.670	40.023

a Inclusief onbekend.

Bron: Slachtofferhulp (2004) CBS-bewerking

Zedenmisdrijven

Slachtoffers van zedenmisdrijven die naar Slachtofferhulp gaan, zijn relatief vaak jongeren; dit geldt zowel voor vrouwen als voor mannen. Vrouwen waren in 2004 met negen op de tien veruit het vaakst het doelwit van een zedenmisdrijf. Aanrandingen kwamen vaker voor dan verkrachtingen. Van de vrouwen die zich meldden als slachtoffers van een aanranding, was 40% jonger dan 20 jaar. Van de slachtoffers van verkrachting was bijna 60% onder de 30 jaar. Ook mannen zochten hulp als slachtoffer van zedenmisdrijven, zij het in veel mindere mate dan vrouwen. In de meeste gevallen ging het om mannen onder de 20 jaar.

Tabel 9.9

Slachtoffers van zedenmisdrijven die door de Bureaus Slachtofferhulp zijn geholpen, naar leeftijd, 2004 (in absolute aantallen en procenten)

	vrouwen	mannen	totaal ^a
totaal zedenmisdrijven	3137	345	3490
aanranding	1194	87	1285
w.v. (%)			
< 20 jaar	39	31	39
20-29 jaar	26	15	25
30-39 jaar	11	10	11
40-49 jaar	8	18	9
50 jaar	6	8	6
verkrachting	1043	82	1127
w.v. (%)			
< 20 jaar	26	23	26
20-29 jaar	32	23	31
30-39 jaar	14	21	15
40-49 jaar	12	12	12
≥ 50 jaar	5	2	5
overige zedendelicten	900	176	1078
w.v. (%)			
< 20 jaar	38	45	39
20-29 jaar	20	18	20
30-39 jaar	15	8	13
40-49 jaar	10	12	10
≥ 50 jaar	5	2	5

a Inclusief onbekend.

Bron: Slachtofferhulp (2004) CBS-bewerking

Geweldsmisdrijven

De meeste slachtoffers meldden zich in 2004 vanwege een mishandeling met letsel bij een bureau van Slachtofferhulp; dit gold voor zowel de vrouwen als de mannen. Vrouwen in de leeftijd van 20 tot 40 jaar waren het meest slachtoffer van dit misdrijf; de mannen waren vaak jonger dan 30 jaar. Dit was eveneens het geval bij mishandeling zonder letsel. In de categorie overige geweldsmisdrijven speelde de leeftijd een mindere rol, daar was een meer evenredige spreiding over de verschillende leeftijdsklassen.

Tabel 9.10

Slachtoffers van geweldsdelicten die door Slachtofferhulp zijn geholpen, naar leeftijd, 2004
(in absolute aantallen en procenten)

	vrouwen	mannen	totaal ^a
totaal geweldsmisdrijven	15.347	12.786	28.277
mishandeling zonder letsel	1.508	1.169	2.697
w.v. (%)			
< 20 jaar	18	29	23
20-29 jaar	20	20	20
30-39 jaar	20	13	17
40-49 jaar	19	14	17
≥ 50 jaar	14	15	15
mishandeling met letsel	7.103	7.079	14.251
w.v. (%)			
< 20 jaar	11	22	16
20-29 jaar	23	25	24
30-39 jaar	24	16	20
40-49 jaar	20	14	17
≥ 50 jaar	14	16	15
overige geweldsmisdrijven	6.736	4.538	11.329
w.v. (%)			
< 20 jaar	8	18	12
20-29 jaar	19	17	18
30-39 jaar	19	18	19
40-49 jaar	26	23	25
≥ 50 jaar	26	23	25

a Inclusief onbekend.

Bron: Slachtofferhulp (2004) CBS-bewerking

Huiselijk geweld

Het bureau tekent ook aan of er sprake is geweest van huiselijk geweld. Bij de vrouwelijke slachtoffers van zeden- en geweldsmisdrijven gezamenlijk was er in 2004 in 19% van de gevallen sprake van huiselijk geweld. Bij de mannen was dit aandeel met 4% veel lager. Ruim 4000 vrouwen zochten in 2004 na huiselijk geweld hun toevlucht bij Slachtofferhulp en ruim 500 mannen. De vrouwen die hulp zochten, waren voornamelijk verkrachting (bij zedenmisdrijven) en mishandeling met letsel (bij geweldsmisdrijven) ten deel gevallen.

252 Geweld tegen vrouwen en meisjes

Tabel 9.11

Slachtoffers van huiselijk geweld die door Slachtofferhulp zijn geholpen, naar type delict en geslacht, 2004 (in absolute aantallen)

	vrouwen	mannen	totaal ^a
zedenmisdriven	276	27	304
aanranding	32	2	34
verkrachting	155	6	162
overige zedendelicten	89	19	108
geweldsmisdrijven	3980	484	4483
mishandeling zonder letsel	392	50	445
mishandeling met letsel	2657	284	2954
overige geweldsmisdrijven	931	150	1084
totaal zeden- en geweldsmisdrijven	4256	511	4787

a Inclusief onbekend.

Bron: Slachtofferhulp (2004) CBS-bewerking

9.5 Eergerelateerd geweld, vrouwenhandel, loverboys en genitale verminking

Eergerelateerd geweld

Eergerelateerd geweld is ‘elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken’ (TK 2005/2006j). Het begrip vervangt de aanvankelijk gebruikte term ‘eerwraak’. Deze term zou de indruk wekken dat het geweld begrijpelijk is, vanwege het grote belang van de familie-eer. Bovendien duidt het met name op dodelijk geweld, terwijl in de culturen waar dit fenomeen voorkomt, op meerdere manieren gereageerd wordt op een schending van de eer (Ferwerda en Van Leiden 2005).

Eergerelateerd geweld komt voor in en is afkomstig uit traditionele samenlevingen met een patriarchale structuur, waarin familie en eer van groot belang zijn en waarin elke vorm van seksueel contact buiten het huwelijk verboden is. Wanneer er sprake van is dat een meisje of vrouw ongeoorloofd seksueel contact heeft en haar eer geschonden is, wordt de vader, broer of echtgenoot aangespoord om de eer te wreken. Dat kan door het meisje of de vrouw te verstoten, haar terug te sturen naar het land van herkomst of haar te dwingen te trouwen met de dader of met een oude of invalide man. In uiterste gevallen wordt de vrouw of het meisje vermoord (Van Eck 2001; Bakker 2003).

Er zijn geen landelijke gegevens over de omvang van dit probleem. Via een pilot-onderzoek in de politieregio Haaglanden (Timmer et al. 2005) is een indicatie verkregen van de mate waarin dit voorkomt, of beter gezegd de mate waarin dit ter kennis

komt van de politie in de genoemde regio. In een periode van zes maanden (oktober 2004 – maart 2005) waren er 79 zaken waarvan men het zeer aannemelijk achtte dat er een belangrijke rol in speelde. Elf van deze zaken hadden een dodelijke afloop.

Vrouwenhandel

Vrouwenhandel valt in het beleid onder de noemer mensenhandel. Mensenhandel werd aanvankelijk omschreven als 'het onder dwang brengen en houden van mensen in de prostitutie, het brengen en houden van minderjarigen in de prostitutie en het werven en meenemen van iemand om hem of haar in een ander land in de prostitutie te brengen, ongeacht of dat vrijwillig of onvrijwillig gebeurt' (NRM 2002). Sinds 1 januari 2005 is de definitie van mensenhandel echter uitgebreid. Niet alleen uitbuiting in de seksindustrie maar ook in andere sectoren van arbeid en dienstverlening vallen daar nu onder, evenals bepaalde activiteiten die zijn gericht op het verwijderen van en handel in menselijke organen (NRM 2005). Hoewel meestal vrouwen en meisjes het slachtoffer zijn van mensenhandel, is in beleid en wetgeving destijds gekozen voor gebruik van de seksneutrale term 'mensenhandel'. Ook mannen en jongens kunnen immers het slachtoffer zijn van handel voor seksuele doeleinden en met de wijziging van de definitie is dat nog meer het geval. Dat neemt echter niet weg dat verreweg het grootste deel van de slachtoffers van mensenhandel van het vrouwelijk geslacht is, zoals hierna blijkt. Het is van belang rekening te (blijven) houden met het seksspecifieke karakter van mensenhandel.

De Stichting tegen Vrouwenhandel (STV) registreert op verzoek van het Ministerie van Justitie het aantal meldingen van (vermoedelijke) slachtoffers van mensenhandel. Die meldingen zijn onder meer afkomstig van de politie, opvanginstanties, instellingen voor vluchtelingen en asielzoekers, en soms ook van slachtoffers zelf. In 2005 heeft de STV 424 meldingen gehad van (vermoedelijke) slachtoffers van mensenhandel (STV 2006). Dat is een stijging van 5% vergeleken met het jaar daarvoor, toen er 405 meldingen waren (tabel 9.12). In 2005 waren er twee mannen onder de nieuw aangemelde slachtoffers, die beiden werden uitgebuit in de prostitutie.

Het grootste deel van de meldingen betreft vrouwen van 18-30 jaar; in 2005 in 75% van de gevallen. Slachtoffers met de Nederlandse nationaliteit komen evenals in eerdere jaren het meest voor (23%). Van de andere landen voert Bulgarije de lijst aan van landen waar de slachtoffers vandaan komen (12% in 2005), gevolgd door Nigeria (7% in 2005). De meeste slachtoffers van wie bekend is waar ze tewerk werden gesteld, zijn in 2005 in de prostitutie beland (ruim 37%). Van 1,6% van de aangemelde slachtoffers is bekend dat zij in de horeca of als au pair werden uitgebuit.

Volgens de Nationaal Rapporteur Mensenhandel zijn vooral de volgende groepen (potentiële) slachtoffers van mensenhandel (NRM 2004). In de eerste plaats worden minderjarigen genoemd, die veelal ten prooi zijn gevallen aan loverboys (zie ook hierna). Ook alleenstaande minderjarige asielzoekers vormen een kwetsbare groep, mede vanwege hun (toekomstige) illegale status. Vrouwen in de asielopvang, van wie

de veiligheid niet optimaal gewaarborgd is, behoren eveneens tot de risicogroepen. Zo meldden Van Burik en Van Vianen (2003) 92 verdachte verdwijningen uit asielzoekerscentra in een half jaar tijd. Hetzelfde geldt voor vrouwen met een afhankelijke verblijfsstatus, aangezien zij er door hun partner toe kunnen worden aangezet of gedwongen om in de prostitutie te werken.

Tabel 9.12

Meldingen van vermoedelijke slachtoffers van mensenhandel, 2005 (in absolute aantallen en in procenten)

	aantal meldingen	groei t.o.v het jaar daarvoor (%)
2005	424	5
2004	405	57
2003	257	-25
2002	343	21
2001	284	-17
2000	341	18
1999	287	26
1998	228	27
1997	180	49
1996	121	-25
1995	161	-3
1994	166	89
1993	88	26
1992	70	

Bron: STV (2006)

Loverboys

Met de term 'loverboys' wordt bedoeld op pooiers die meisjes via verleidingstechnieken inpalmen om hen op den duur in de prostitutie uit te buiten (NRM 2004). Over de omvang van het aantal slachtoffers van loverboys zijn geen landelijke gegevens beschikbaar. Meestal wordt verwezen naar onderzoek van Venicz en Vanwesenbeeck (1998), waarin wordt gesteld dat er zo'n 1000 à 1500 minderjarige meisjes in de prostitutie werken.

In de literatuur worden verschillende factoren genoemd, die leiden tot een groter risico dat een meisje in de prostitutie belandt. Zo hebben jonge prostituees vaak een problematische gezinsachtergrond (opgegroeid in een incompleet gezin) en problemen met school. Zij hebben dikwijls (ernstige) traumatische ervaringen in hun jeugd opgedaan, als gevolg van seksueel misbruik of verwaarlozing. Vaak hebben ze psychische problemen en zijn ze zeer beïnvloedbaar. Ook zijn hun sociale relaties veelal problematisch (Repetur en Schakenraad 2005; Schwarze et al. 2006).

Er zijn geen concrete aanwijzingen dat loverboys zich bewust richten op meisjes uit bepaalde etnische groepen (Cense et al. 2006). Onder de slachtoffers met een allochtone herkomst vormen Marokkaanse meisjes een relatief groot aandeel, zo blijkt uit analyse van strafdossiers (Van Dijke en Terpstra 2005).

Genitale verminking

Genitale verminking is een ingreep aan de uitwendige geslachtsorganen. Deze vindt meestal plaats voor de eerste menstruatie en men spreekt daarom vaak van meisjesbesnijdenis. Er worden verschillende vormen van genitale verminking onderscheiden:

- infibulatie: het geheel of gedeeltelijk verwijderen van de clitoris en kleine schaamlippen, waarna de grote schaamlippen aan elkaar gehecht worden zodat een minimale opening resteert waar urine en menstruatiebloed door kan;
- excisie of clitoridectomie: het verwijderen van de clitoris en geheel of gedeeltelijk verwijderen van de kleine schaamlippen;
- circumcisie: het verwijderen van de voorhuid van de clitoris;
- incisie: het aanbrengen van een prik of sneetje in de voorhuid van de clitoris met als doel enkele druppels bloed te laten vloeien (TK 2003/2004c).

In ons land is genitale verminking verboden en wordt beschouwd als onaanvaardbare aantasting van de lichamelijke integriteit. Dat wil echter niet zeggen dat het hier niet voorkomt. Met de migratie vanuit landen als Somalië, Ethiopië, Soedan, Ghana en Bangladesh heeft genitale verminking ook in ons land zijn intrede gedaan. Cijfers van de *World Health Organization* wijzen uit dat bijvoorbeeld in Ghana en Nigeria enkele tientallen procenten van de vrouwen besneden is, en in Somalië, Ethiopië en Soedan meer dan 90%. Op basis van een specifiek onderzoek in Nederland schat de commissie Bestrijding vrouwelijke genitale verminking (CBVGV 2005) dat in Nederland jaarlijks ten minste vijftig meisjes worden besneden.

9.6 Opvattingen over geweld tegen vrouwen

Stereotiepe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid en over seksuele omgangsvormen en de invloed daarvan op de eigen verwachtingen en het eigen gedrag in intieme heteroseksuele relaties, vormen een belangrijke oorzaak van het voorkomen van seksueel geweld. In de jaren negentig is daarom een voorlichtingscampagne gevoerd – onder de noemer: Seks is natuurlijk, maar nooit vanzelfsprekend – die gericht was op de preventie van geweld tegen vrouwen.

In de enquête over opvattingen in de bevolking over diverse emancipatiethema's, die tweejaarlijks voor de Emancipatiemonitor wordt gehouden, is een aantal stellingen aan de respondenten voorgelegd om na te gaan hoe zij aankijken tegen seksuele omgangsvormen. Inmiddels is dat voor de vierde keer gebeurd. Tabel 9.13 bevat een overzicht van de recente uitkomsten en die in de voorgaande metingen. Enkele stellingen zijn ook bij aanvang van de genoemde campagne in een enquête opgenomen en de toenmalige uitkomsten zijn eveneens in de tabel verwerkt.

In het algemeen kunnen we vaststellen dat de huidige opvattingen vrij geëmanci-

peerd zijn en dat het seksuele zelfbeschikkingsrecht van vrouwen wordt gerespecteerd. Zo stemt de overgrote meerderheid van de mannen (90%) en vrouwen (96%) in met de uitspraak 'als een vrouw nee zegt tegen seksuele toenadering, bedoelt ze ook nee'. Tegelijkertijd vindt echter een niet gering deel van de bevolking (30% van de mannen en 16% van de vrouwen) dat dat in een vaste relatie anders ligt en een man dan recht heeft op seks.

De omgang tussen de seksen wordt door mannen en vrouwen nogal eens verschillend gewaardeerd en geïnterpreteerd. Zo vinden meer mannen dan vrouwen dat vrouwen het gedrag van mannen te gauw als seksuele intimidatie opvatten. Anderzijds stemmen meer vrouwen dan mannen in met de uitspraak dat wanneer een vrouw na een avondje uit een man thuis uitnodigt voor een drankje, dat vaak betekent dat ze ook seks wil.

Tabel 9.14

Opvattingen over seksuele omgangsvormen, personen van 16 jaar en ouder, 1990-2006 (in procenten)

	mannen					vrouwen				
	1990	2000	2002	2004	2006	1990	2000	2002	2004	2006
'oneens' met uitspraak										
'als een man een vrouw in het voorbijgaan een tik op haar billen geeft, is dat voor haar een compliment'	84	80	78	77	79	85	91	87	86	86
'op seksueel gebied hoort een man het initiatief te nemen'	63	74	74	68	67	67	73	73	71	67
'eens' met uitspraak										
'als een vrouw nee zegt tegen seksuele toenadering, bedoelt ze ook nee'	78	80	85	89	90	78	92	94	93	96
'als een man een vaste relatie heeft of is getrouwd, dan heeft hij recht op seks'		29	33	32	30		15	18	17	16
'wanneer een vrouw na een avondje uit een man thuis nog wat te drinken aanbiedt, betekent dat vaak dat ze ook seks wil'		59	61	59	58		82	82	77	77
'jongens en mannen drijven nog te vaak hun zin door in seksuele relaties'		51	49	49	52		57	53	51	54
'vrouwen vatten tegenwoordig gedrag van mannen te gauw op als seksuele intimidatie'		43	45	45	50		30	33	30	36
Bron: NSS (1991); SCP (EMOP'00-'06).										

Over de jaren heen zijn veelal kleine verschillen te zien, maar van een eenduidige stijging in emancipatoire richting lijkt er geen sprake te zijn³ (zie ook Keuzenkamp en Oudhof 2004). De enige stelling die duidelijk in steeds grotere kring wordt onderschreven, is dat een vrouw die nee zegt tegen seksuele toenadering, dat ook bedoelt.

In de enquête zijn er ook enkele stellingen voorgelegd over mishandeling. Mannen zijn vaker dan vrouwen van mening dat in geval van vrouwenmishandeling beide partijen schuldig zijn. Vrouwen vinden vaker dat de man in zo'n geval het huis zou moeten verlaten en niet de vrouw, zoals nu vaak gebeurt, en vinden minder vaak dat de politie zich bij dergelijke gevallen terughoudend moet opstellen. De percentages fluctueren wat over de jaren heen en van een duidelijke trend in meer of minder emancipatoire richting lijkt er dan ook geen sprake te zijn.

Tabel 9.15

Opvattingen over mishandeling, personen van 16 jaar en ouder, 2000-2006 (in procenten 'eens')

	mannen				vrouwen			
	2000	2002	2004	2006	2000	2002	2004	2006
'bij mishandeling van vrouwen geldt: waar twee vechten hebben twee schuld'	16	17	19	17	9	12	10	11
'wanneer een man zijn vrouw mishandelt, zou hij het huis moeten verlaten en niet de vrouw (zoals nu meestal het geval is)'	78	81	86	83	88	93	93	94
'bij geweld in de privé-sfeer moet de politie zich terughoudend opstellen'	16	15	14	14	9	11	7	9

Bron: SCP (EMOP'00/'06)

9.7 Slotbeschouwing

Omvang van het probleem

Hoe vaak geweld tegen vrouwen en meisjes voorkomt, is moeilijk te zeggen. De verschillende beschikbare bronnen hebben allemaal zo hun eigen beperkingen. Ook het specifieke, veelal verborgen karakter van dit type geweld maakt dat het moeilijk is er een goed beeld van te krijgen. Het meest recente, omvattende onderzoek heeft betrekking op huiselijk geweld; onder autochtonen is dat in 1997 onderzocht, onder allochtonen in 2002.

Het is van belang te beschikken over betrouwbaar en periodiek herhaald onderzoek onder een representatieve steekproef van de bevolking. In de eerste plaats kan

daarmee zicht worden gehouden op de aard en omvang van de problematiek, mede om te kunnen voldoen aan internationaalrechtelijke verplichtingen. In de tweede plaats kan een enquête inzicht verschaffen in de determinanten van het geweld, in de risicogroepen en in de mate waarin en wijze waarop slachtoffers al dan niet een beroep doen op hulpverlenende instellingen en de politie. De signalen dat de Ministeries van Justitie, vws en szw in 2007 wederom een onderzoek starten naar huiselijk geweld, zijn dan ook verheugend (zie ook de voorstudie hieromtrent van Römken en Van Poppel 2006).

De momenteel beschikbare gegevens leiden tot de volgende conclusies over de omvang van de problematiek. Volgens de Politiestatistiek van het CBS zijn er in 2004 ruim 9100 processen-verbaal opgemaakt van seksuele misdrijven (verkrachting, aanranding, overige seksuele misdrijven en schennis der eerbaarheid) en ruim 55.300 van mishandeling. In de voorgaande tien jaar is met name het aantal door de politie geregistreerde gevallen van mishandeling sterk toegenomen, maar of dat betekent dat er ook daadwerkelijk sprake is van een toename, valt op basis van deze bron niet te zeggen. Zo kan de intensivering van het beleid ertoe geleid hebben dat slachtoffers vaker aangifte zijn gaan doen en de politie en het Openbaar Ministerie zich actiever opstellen.

De periodieke slachtofferenquêtes van het CBS wijzen op een constant aantal vrouwen dat in de periode voorafgaand aan de enquête het slachtoffer is geweest van een seksueel delict of van mishandeling (resp. 2% en 1%). Vrouwen zijn vaker slachtoffer van seksuele delicten, mannen vaker van mishandeling. Mishandeling van vrouwen vindt vaker dan van mannen plaats in de privéomgeving en op school of op het werk. Bij vrouwen gebeurt dit in 26% van de gevallen bij haar thuis, en in 24% van de gevallen op school of op het werk (bij mannen resp. 5% en 12%). Mannen worden vaker op straat slachtoffer van mishandeling (40%, vrouwen 22%) of in een horecagelegenheid (23% vs. 9%).

Het meest recente specifieke onderzoek naar huiselijk geweld bij autochtonen stamt uit 1997 (Van Dijk et al. 1997). Hierin is een zeer brede definitie van huiselijk geweld gehanteerd, hetgeen leidt tot hoge percentages slachtoffers. Zo blijkt uit dit onderzoek dat 30% van de vrouwen en 13% van de mannen ooit het slachtoffer is geweest van niet-incidenteel seksueel geweld, 30% van de vrouwen en 26% van de mannen slachtoffer van niet-incidenteel geestelijk geweld en 34% van de vrouwen en 35% van de mannen slachtoffer van niet-incidenteel fysiek geweld. Het gaat hierbij overigens lang niet altijd om geweld tussen partners. Latere analyses van dezelfde data leren dat 16% van de vrouwen en 7% van de mannen ooit het slachtoffers zijn geweest van lichamelijk geweld door de partner (Wittebrood en Veldheer 2005).

Opvattingen

Stereotiepe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid en over seksuele omgangsvormen zijn van invloed op de eigen verwachtingen en het eigen gedrag in intieme relaties. Deze opvattingen vormen een van de oorzaken van het voorkomen

van seksueel geweld. De meeste vrouwen en mannen blijken vrij geëmancipeerd en het seksuele zelfbeschikkingsrecht wordt door de meerderheid van de bevolking gerespecteerd. Het idee dat een man in een vaste relatie 'recht heeft op seks', wordt echter toch nog door bijna een derde van de mannen en een zesde van de vrouwen onderschreven.

Het beleidsvoornemen om bij mishandeling de dader tijdelijk uit huis te plaatsen, kan op een brede steun van de bevolking rekenen. Negen van de tien vrouwen en mannen vinden dat als een man zijn vrouw mishandelt, hij het huis moet verlaten.

Noten

- 1 Niet alle ter kennis gekomen gevallen worden ook daadwerkelijk geregistreerd in een proces-verbaal.
- 2 Afdoeningen door het Openbaar Ministerie: bij een technisch sepot is er sprake van onvoldoende of ondeugdelijk bewijs; bij een beleidssepot wordt vervolging niet opportuun geacht; de term transactie duidt op het treffen van een schikking; bij minder-jarigen kan het ook gaan om taakstraffen.
- 3 De gegevens van 1990 en die uit de volgende jaren zijn via verschillende enquêtes verzameld en kunnen daardoor niet zonder meer worden vergeleken. Voor de gegevens van 2000 en later is dat wel het geval, met dien verstande dat in de enquête van 2000 enigszins afwijkende antwoordcategorieën waren opgenomen, waardoor ook hier de nodige voorzichtigheid in acht genomen moet worden bij het trekken van conclusies over verschillen in de tijd (zie Keuzenkamp en Oudhof 2002).

10 Emancipatie op het platteland

Anna Adolfsen (SCP), Carola Simon (SCP), Cor Pierik (CBS)

10.1 Hoe goed 'boeren' vrouwen?

Wanneer aan het Nederlandse platteland wordt gedacht, dan komen al snel beelden van rust, ruimte, en grazende koeien in groene weidegebieden op (zie o.a. Huigen 1996; Van der Ziel 2006). Dit is natuurlijk geen compleet beeld want er wordt gewerkt, gewoond en geleefd. Net zoals er een stereotiep beeld van het platteland bestaat, bestaan er stereotypen van de bewoners van het platteland. Zo ook over de vrouwen die daar wonen: ze zouden bijvoorbeeld traditioneler in hun denken zijn over professionele kinderopvang en buitenshuis werken dan de vrouwen in de stad. Of en in hoeverre de emancipatie van vrouwen op het platteland daadwerkelijk achterloopt bij die van stedelijke vrouwen, is het onderwerp van dit hoofdstuk. We onderzoeken of de positie en de opvattingen van beide groepen vrouwen op de gebieden onderwijs, arbeid en zorg, en inkomen verschillen. Ook bekijken we hoe vrouwen en mannen op het platteland – en in de stad – zich op deze terreinen tot elkaar verhouden. De thema's besluitvorming en veiligheid, die beide onderdeel uitmaken van de hoofd-doelstellingen van het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010* (SZW 2005a), komen niet aan de orde omdat hierover onvoldoende gegevens beschikbaar zijn.

Als we studies over het platteland bekijken, blijkt dat de leefsituatie van vrouwen op het platteland de laatste jaren is verbeterd (zie o.a. Steenbekkers et al. 2006). Zo is er onder invloed van algemene sociaaleconomische ontwikkelingen een groeiende arbeidsparticipatie zichtbaar. Vooralsnog hebben plattelandsvrouwen een lager beroepsniveau, minder vaste aanstellingen, minder kans op zelfstandig ondernemerschap, een grotere kans op deeltijdwerk en op deelname aan niet-kwalificerende opleidingen dan stedelijke vrouwen (zie ook Gesthuizen 2006). Het vooruitzicht op een baan wordt voor alle vrouwen sterk beïnvloed door hun huishoudenssituatie, opleidingsniveau en werkervaring (Bock 2004). Voor een aantal plattelandsvrouwen komt daar nog bij dat ze in een afgelegen gebied wonen met relatief weinig passende banen. Voorzieningen zoals kinderopvang en opleidingen, zijn er schaars of alleen in de grotere kernen aanwezig. De lange afstanden die moeten worden afgelegd om bepaalde voorzieningen te bereiken, en het betrekkelijk slechte aanbod van het openbaar vervoer zorgen dan ook voor een extra drempel voor vrouwen die zich willen ontplooiën. Onderzoek van Harms (2006) toont overigens aan dat vooral oudere vrouwen zonder rijbewijs echte 'vervoersarmoede' ondervinden. Het toegenomen rijbewijsbezit en het relatief vaak ter beschikking hebben van een tweede auto hebben een groot emancipatoir effect gehad op de mobiliteitsmogelijkheden en het

mobilitéitsgedrag van plattelandsvrouwen. Bock (2004) stelt dat het geografische karakter van het platteland niet zozeer een beperking op zich is, maar dat het andere belemmeringen versterkt. Ook blijkt uit haar onderzoek dat traditionele man-vrouw-verhoudingen in het landelijk gebied de integratie van vrouwen in betaald werk belemmeren. Nu gaan we kijken of dit beeld over plattelandsvrouwen uit eerdere studies klopt.

In dit hoofdstuk vergelijken we aan de hand van kwantitatieve gegevens de positie van vrouwen op het platteland met de positie van vrouwen in de stad. We presenteren gegevens over het feitelijke gedrag en over opvattingen. Achtereenvolgens komen onderwijs, betaalde en onbetaalde arbeid, kinderopvang en inkomen aan de orde (§ 10.3-10.7). De besproken resultaten bieden vaak een uitbreiding op de algemene gegevens in voorgaande hoofdstukken (zie hoofdstukken 3, 4, 5 en 7). In paragraaf 10.8 richten we de blik op een bepaald type plattelandsvrouw: de agrarische vrouw. Paragraaf 10.9 bevat de slotbeschouwing. Nu volgt eerst een korte omschrijving van het Nederlandse platteland.

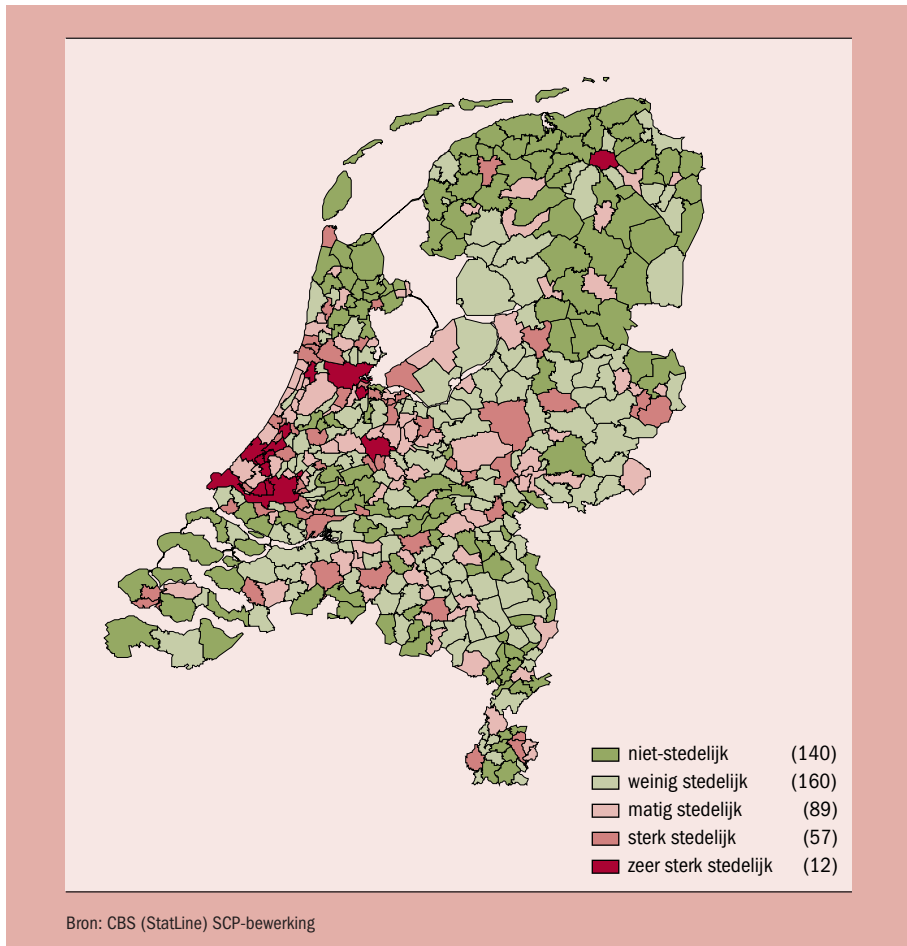
10.2 Definitie van het platteland

Voor de afbakening van het landelijk en stedelijk gebied gebruiken we de definitie van platteland gehanteerd in *Thuis op het platteland* (Steenbekkers et al. 2006). Daar wordt aangesloten bij de maat voor stedelijkheid van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).¹ Deze maat zegt iets over de concentratie van menselijke activiteiten in de dagelijkse leefomgeving aan de hand van de aanwezigheid van adressen waar wordt gewoond, gewerkt en gewinkeld (Den Dulk et al. 1992). Zowel gemeenten als postcodegebieden zijn ingedeeld in vijf klassen van stedelijkheid: zeer sterk, sterk, matig, weinig en niet-stedelijk.² In deze rapportage verstaan wij onder platteland de niet- en weinig stedelijke gebieden; de overige worden tot het stedelijke gebied gerekend. Dit is ook de indeling die het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit hanteert. Niet-stedelijke gemeenten zijn bijvoorbeeld Schouwen-Duiveland, Wieringermeer, Kollumerland en Nieuwkruisland en Slochteren. Onder de weinig stedelijke gemeenten vallen onder andere de Noordoostpolder, Terneuzen en het Hof van Twente.

In dit hoofdstuk wordt de maat voor stedelijkheid op gemeenteniveau gehanteerd. Vanwege gemeentelijke herindelingen is deze maat over een middellange periode niet consistent (zie voor een uitgebreide beschrijving Steenbekkers et al. 2006). Daarom bespreken we geen trends en gaan we alleen in op de meest recente gegevens die beschikbaar zijn.

Figuur 10.1

Stedelijkheid naar gemeente, 2006

Bevolking op het platteland

Op basis van deze indeling beslaat het platteland 63% van het Nederlands grondgebied, waar 34% van de Nederlandse bevolking woont.³ De man-vrouwverhouding is er vergelijkbaar met die in het stedelijk gebied. Het aandeel niet-westerse allochtonen onder de plattelandsbevolking is relatief laag (3%). En op het platteland wonen naar verhouding minder eenpersoonshuishoudens en meer meerpersoonshuishoudens (met en zonder kinderen) dan in de stad (Simon 2006).

In Nederland is er sprake van ontgroening en vergrijzing. Deze twee demografische ontwikkelingen zijn op het platteland duidelijker zichtbaar dan in de stad. Veel jongvolwassenen en starters in de leeftijd van 20-34 jaar verlaten het platteland om in de stad te gaan studeren of werken. Wel wonen er naar verhouding meer kinderen en tieners in de leeftijd van 0-19 jaar, wat samenhangt met de aanwezigheid van

meer jonge gezinnen (Simon 2006: 33). Naar verwachting gaat de vergrijzing op het Nederlandse platteland in de toekomst flink toenemen. Het aandeel 55-64-jarigen is er groter dan in de stad, als gevolg van de trek van vutters en gepensioneerden naar plattelandsgebieden.

10.3 Onderwijs

Uit recent onderzoek blijkt dat de plattelandsbevolking gemiddeld lager is opgeleid dan de stedelijke bevolking (Vogels 2006). Dit verschil in opleidingsniveau geldt zowel voor mannen als voor vrouwen. Zo heeft 35% van de vrouwen op het platteland in de leeftijd van 25 tot en met 64 jaar een laag opleidingsniveau (basisonderwijs, mavo, vbo), tegenover 31% van de vrouwen in het stedelijk gebied. Bij de aandelen met een middelbaar of hoog opleidingsniveau is het omgekeerde het geval, die zijn op het platteland kleiner dan in de stad. Van de vrouwen op het platteland heeft 21% een hogere opleiding (hbo/wo) voltooid, tegenover 29% van de stedelijke vrouwen. Mannen zijn zowel op het platteland als in de steden iets hoger opgeleid dan vrouwen.

Tabel 10.1

Onderwijsniveau, naar stedelijkheid, personen van 25-64 jaar^a, 2005 (in procenten)

	vrouwen		mannen	
	platteland	stedelijk gebied	platteland	stedelijk gebied
totaal	100	100	100	100
basisonderwijs	8	10	7	8
vbo	17	13	16	12
mavo	10	8	5	5
havo/vwo	7	10	5	9
mbo	37	29	41	32
hbo	16	18	18	18
wo	5	11	8	15

a Door een leeftijdsgrens van 25 jaar te hanteren, wordt grotendeels voorkomen dat het opleidingsniveau wordt meegeteld van mensen die nog in opleiding zijn.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Voor de relatieve ondervertegenwoordiging van hoogopgeleiden op het platteland kunnen twee mogelijke verklaringen worden aangedragen, die elkaar kunnen aanvullen en versterken. Ten eerste nodigen de beschikbare opleidingen, de werkgelegenheidsstructuur (weinig vraag naar hoogopgeleiden) en de leefstijl op het platteland⁴ niet onmiddellijk uit tot het volgen van een opleiding op een zo hoog mogelijk niveau (Vogels en Bronneman 2003: 52). De kans bestaat dat plattelanders

genoegen nemen met een lager opleidingsniveau zodat ze in het eigen dorp naar school en aan het werk kunnen.

Ten tweede blijkt een kleiner deel van de plattelandsbevolking te studeren dan onder stedelingen het geval is (Gesthuizen 2006: 97). Jonge generaties zijn gemiddeld hoger opgeleid dan de oudere (Vogels 2006). Het lijkt erop dat de plattelandsjongeren die minder investeren in hun onderwijsloopbaan, op het platteland wonen, terwijl diegenen die de stap naar het hoger onderwijs willen zetten, naar het stedelijk gebied trekken om daar een hbo- of wo-opleiding te volgen. In onderzoek naar de trek van het platteland naar de stad vallen motieven als zelfstandig wonen, studie en werk op (Kullberg 2006: 203). Deze motieven gelden niet alleen voor jongeren, maar voor de hele groep die van het platteland naar de stad verhuist. Door deze trek zijn hoogopgeleiden ondervertegenwoordigd op het platteland. De komst van hoogopgeleide (pre)vutters maakt dit nog niet goed.⁵

10.4 Arbeid

De plattelandsbevolking is niet alleen gemiddeld lager opgeleid, maar heeft gemiddeld ook een lager beroepsniveau dan de stedelijke bevolking (Gesthuizen 2006). Het is in dit verband van belang te onderkennen dat een deel van de plattelanders in het stedelijk gebied werkt en omgekeerd.⁶ De (arbeidsmarkt)positie van vrouwen die op het platteland wonen, hoeft dan ook niet direct verband te houden met de arbeidsmarktstructuur op het platteland. De Nederlandse bevolking die landelijk woont en landelijk of stedelijk werkt, is veelal werkzaam in de industrie, handel, zakelijke dienstverlening en de gezondheids- en welzijnszorg (Gesthuizen 2006). In paragraaf 10.8 bespreken we de arbeidsmarktpositie van een specifieke groep plattelandsvrouwen: de agrarische vrouwen.

Beroepsbevolking

In 2005 maakten ongeveer 7,5 miljoen mensen in de leeftijd van 15-64 jaar deel uit van de beroepsbevolking. Ruim 3 miljoen daarvan zijn vrouwen. Drie op tien van deze vrouwen, bijna 1 miljoen, wonen op het platteland.

Nettoarbeidsparticipatie

Uit tabel 10.2 komt naar voren dat de man-vrouwverschillen in nettoarbeidsparticipatie op het platteland groter zijn dan in de stad. Op het platteland heeft 52% van de vrouwen een betaalde baan en 74% van de mannen. In de stedelijke gebieden werken vrouwen iets vaker (55%), en is de arbeidsdeelname van mannen iets lager (71%). Een mogelijke reden hiervoor is dat plattelandsvrouwen vergeleken met die in de stad minder hoog zijn opgeleid, terwijl hoogopgeleide vrouwen juist een relatief hoge arbeidsdeelname hebben (zie ook tabel 4.4). Daarbij komt dat jongeren van 20-34 jaar iets minder goed vertegenwoordigd zijn op het platteland, terwijl de 25-34-jarigen onder de vrouwen de hoogste arbeidsdeelname hebben (73%). Bij de oudere

vrouwen is deze beduidend lager. De arbeidsparticipatie van mannen is in alle leeftijdsgroepen tussen 25 en 55 jaar vrij hoog (zie ook tabel 4.2).

Ook de brutoarbeidsparticipatie van vrouwen is op het platteland lager dan in de stad. Van de plattelandsvrouwen van 15-64 jaar maakt 56% deel uit van de beroepsbevolking tegenover 60% van vrouwen in de stedelijke gebieden

Werkloosheid

Op het platteland ligt het werkloosheidspercentage lager dan in de stad, ook voor vrouwen (Gesthuizen 2006: 100). In 2005 was 7% van de plattelandsvrouwen van 15 tot 64 jaar werkloos en 8% van de vrouwen uit de stad. Daarbij moet opgemerkt worden dat plattelandsvrouwen zich minder beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt. Bij de mannen is het verschil in werkloosheid nog iets groter: 4% op het platteland tegenover 6% in de stedelijke gebieden. Volgens Gesthuizen (2006) zijn op het platteland het opleidingsniveau en de werkgelegenheid beter op elkaar afgestemd dan in de stad. Dit zou deze lagere werkloosheid voor een deel kunnen verklaren.

Tabel 10.2

Arbeidspositie, naar stedelijkheid, personen van 15-64 jaar, 2005 (in absolute aantallen x 1000)

	totaal ^a	beroepsbevolking totaal ^b	beroepsbevolking werkzaam ^c	beroepsbevolking werkloos ^d	niet-beroeps- bevolking ^e
vrouwen					
totaal	5424	3182	2937	245	2243
platteland	1787	994	924	70	793
stedelijk gebied	3637	2188	2013	175	1449
mannen					
totaal	5519	4219	3981	238	1299
platteland	1864	1448	1387	61	416
stedelijk gebied	3655	2772	2594	177	883

a Alle personen van 15-64 jaar.

b Beroepsbevolking: werkzame plus werkloze beroepsbevolking.

c Werkzame beroepsbevolking: personen van 15-64 jaar met een betaalde baan van twaalf uur of meer per week.

d Werkloze beroepsbevolking: personen van 15-64 jaar zonder werk of met een baan van minder dan twaalf uur per week, die actief op zoek zijn naar een baan van twaalf uur of meer per week en die daarvoor op korte termijn beschikbaar zijn.

e Personen van 15-64 jaar zonder werk of met een baan van minder dan twaalf uur per week, o.a. studenten/scholieren, arbeidsongeschikten, vroeggepensioneerden en vutters, en mensen die door de zorg voor kinderen en/of het huishouden niet beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Arbeidsuren

Mannen besteden gemiddeld meer uren aan betaalde arbeid dan vrouwen. Uit tabel 10.3 blijkt dat het verschil in gewerkte uren tussen de seksen op het platteland het grootst is. Ook tussen vrouwen onderling zijn er verschillen. De plattelandsvrouwen met een betaalde baan (ongeacht het aantal uren) geven aan gemiddeld 2,6 uur minder per week te werken dan de vrouwen in de stad. Zij hebben dan ook vaker een baan van 0-12 uur (20% vs. 14%). Voor mannen geldt juist het omgekeerde. Zij werken gemiddeld bijna 2 uur meer per week dan mannen in het stedelijk gebied.

Verder zijn de plattelandsvrouwen sterker vertegenwoordigd in de kleine deeltijdbanen en de vrouwen in de stad in de grote banen. Ruim twee van de tien vrouwen (22%) op het platteland die een baan hebben van twaalf uur of meer, werken 12-19 uur. Bij de vrouwen in stedelijke gebieden is dat 17%. Voor voltijdbanen geldt het omgekeerde: 27% van de plattelandsvrouwen en 34% van de vrouwen in de stad hebben een baan van 35 uur of meer per week. Mannelijke plattelanders die deel uitmaken van de werkzame beroepsbevolking, hebben iets vaker een voltijdbaan dan de werkzame mannen in de stad (88% resp. 84%). Zowel op het platteland als in de stad is het aandeel mannen met een baan van 12-27 uur per week laag.

Tabel 10.3

Werkzame personen, naar wekelijkse arbeidsduur en stedelijkheid, personen van 15-64 jaar, 2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen		mannen	
	platteland	stedelijk gebied	platteland	stedelijk gebied
totaal werkzame personen ^a (x 1000)	1161	2353	1484	2786
gemiddelde arbeidsduur per week ^b (in uren)	23,2	25,8	38,4	36,6
wekelijkse arbeidsduur < 12 uur ^c (x 1000)	237	340	97	191
werkzame beroepsbevolking (x 1000)	924	2013	1387	2594
12-19 uur (%)	22	17	2	3
20-27 uur (%)	29	26	3	4
28-34 uur (%)	21	23	7	9
≥ 35 uur (%)	27	34	88	84

a Personen met een betaalde baan van één uur per week of meer.

b De gemiddelde uren zijn gebaseerd op wat respondenten zelf aangegeven hebben over het aantal uren dat ze per week werken.

c Mensen die minder dan twaalf uur per week werken, vormen samen met de werkzame beroepsbevolking het totale aantal werkzame personen.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Beroepsniveau

Een laag beroepsniveau komt iets vaker voor op het platteland dan in de stad, en het gemiddelde beroepsniveau stijgt er langzamer (Gesthuizen 2006). De grootste verschillen tussen plattelands- en stadsvrouwen qua beroepsniveau doen zich voor binnen de middelbare en wetenschappelijke beroepen (zie tabel 10.4). Van de plattelandsvrouwen werkt 42% in een middelbaar en 5% in een wetenschappelijk beroep. Bij de vrouwen woonachtig in stedelijke gebieden is dat respectievelijk 37% en 10%. Het aanbod van wetenschappelijke beroepen in de stad is natuurlijk ook een stuk hoger dan op het platteland (Gesthuizen 2006).

Een kwart van de werkzame plattelandsvrouwen heeft een hoger of wetenschappelijk beroep, tegenover bijna een derde van de werkzame vrouwen in de stad. Binnen beide groepen vrouwen met een hoog beroepsniveau is in 2005 3% manager (niet in de tabel).

Tabel 10.4

Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking, naar stedelijkheid en beroepsniveau, personen van 15-64 jaar, 2005 (in procenten)

	platteland	stedelijk gebied
werkzame beroepsbevolking	100	100
elementaire beroepen	8	7
lagere beroepen	24	23
middelbare beroepen	42	37
hogere beroepen	20	22
wetenschappelijke beroepen	5	10

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'05)

Opvattingen over het belang van betaalde arbeid

Niet alleen mannen en vrouwen, maar ook vrouwen onderling verschillen in hun opvattingen over betaalde arbeid (zie tabel 10.5). De vrouwen op het platteland hechten beduidend minder belang aan betaald werk dan de vrouwen in het stedelijk gebied. Dit verschil heeft betrekking op zowel de inhoud van de baan (intrinsiek) als de status van de desbetreffende baan (extrinsiek). Minder plattelandsvrouwen (49%) vinden bijvoorbeeld betaalde arbeid belangrijk vanwege de contacten met anderen, dan vrouwen uit de stad (61%). Daarnaast wil 37% van de plattelandsvrouwen in het werk doorgroeien naar een hoger salaris, tegenover 45% van de vrouwen in de stad. De mannen hechten overal hetzelfde belang aan betaald werk.

Tabel 10.5

Opvattingen over het belang van betaalde arbeid, naar stedelijkheid, personen van 16 jaar en ouder, 2006 (% '(geheel) eens')

	platteland	stedelijk gebied
vrouwen		
'betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling'*	56	68
'ik zou graag een toppositie willen bekleden'*	12	18
'betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen'*	49	61
'ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken'	9	10
'betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij'*	39	48
'ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld'*	20	28
'betaalde arbeid is belangrijk omdat het je maatschappelijk aanzien geeft'	25	29
'ik vind het belangrijk om een goed inkomen te hebben'	51	56
'ik heb veel plezier in mijn werk'	64	68
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hogere functie'*	19	27
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hoger salaris'*	37	45
mannen		
'betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling'	64	65
'ik zou graag een toppositie willen bekleden'	32	30
'betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen'	63	61
'ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken'	14	16
'betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij'	54	54
'ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld'	35	36
'betaalde arbeid is belangrijk omdat het je maatschappelijk aanzien geeft'	36	37
'ik vind het belangrijk om een goed inkomen te hebben'	72	71
'ik heb veel plezier in mijn werk'	72	68
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hogere functie'	41	38
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hoger salaris'	59	55

* Significante verschillen gebaseerd op Pearson chi-kwadraat tussen platteland en stad.

Bron: SCP (EMOP'06)

10.5 Onbetaalde arbeid

Eerder onderzoek laat zien dat de plattelandsbevolking en de stedelingen ongeveer evenveel tijd besteden aan betaald werk en aan de zorg voor kinderen en voor het huishouden (Van den Broek et al. 2006: 293).⁷ Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de bezigheden van vrouwen woonachtig op het platteland en vrouwen in de stad, zetten we in deze paragraaf het gemiddeld aantal uren dat zij besteden

aan onbetaalde en betaalde arbeid, tegen elkaar af. Het aantal mensen dat voor het huishouden zorgen als belangrijkste bezigheid benoemt, is op het platteland bijvoorbeeld relatief hoog (Gesthuizen 2006).

Plattelandsvrouwen besteden per week gemiddeld bijna vier uur meer aan onbetaalde arbeid dan hun seksegenoten in de stad (zie tabel 10.6). Deze uren concentreren zich niet op één activiteit maar worden verdeeld over verschillende activiteiten. Het verschil in het gemiddeld aantal uren onbetaalde arbeid wordt gecompenseerd door het feit dat de vrouwen van 25 jaar en ouder op het platteland per week gemiddeld 2,8 uur minder aan betaalde arbeid besteden dan de vrouwen in de stad.

Tabel 10.6

Tijdsbesteding aan betaalde^a en onbetaalde arbeid, naar stedelijkheid^b, personen van 25 jaar en ouder, 2005 (in uren per week)

	platteland	stedelijk gebied	totaal
vrouwen			
onbetaalde arbeid	37,2	33,3	34,6
huishoudelijk werk	23,9	22,6	23
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	6,3	5,8	6,0
doe-het-zelfwerkzaamheden	4,9	3,2	3,8
hulp aan (niet-)familieleden	1,3	0,9	1,1
vrijwilligerswerk	0,8	0,8	0,8
betaalde arbeid	11,6	14,4	13,4
totaal	48,8	47,7	48,1
mannen	20,4	19,8	20,0
onbetaalde arbeid			
huishoudelijk werk	10,8	11,4	11,2
zorg voor kinderen en andere huisgenoten	2,6	2,9	2,8
doe-het-zelfwerkzaamheden	4,9	3,5	4,0
hulp aan (niet-)familieleden	0,8	0,7	0,7
vrijwilligerswerk	1,3	1,3	1,3
betaalde arbeid	30,6	28,2	29,0
totaal	51,1	48,0	49,0

a Het aantal uren betaalde arbeid is inclusief reistijd.

b Stedelijkheid is hier gebaseerd op indeling naar gemeenten, zie bijlage B10.1 voor tijdsbesteding naar een stedelijkheidsindeling op basis van postcodes.

Bron: SCP (TBO'05)

De mannen steken per week gemiddeld meer uren in onbetaalde én in betaalde arbeid dan de mannen uit het stedelijk gebied.⁸ Beide groepen verschillen van elkaar en van de vrouwen in het soort onbetaalde werkzaamheden waaraan zij de meeste tijd besteden. Op het platteland trekken zij iets minder tijd uit voor huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen en andere huisgenoten, en iets meer voor doe-het-zelven en hulp aan (niet-)familieleden, dan hun seksegenoten in de stad.

Een cruciale doelstelling van het huidige emancipatiebeleid is te bewerkstelligen dat mannen een toenemend deel van de zorg op zich nemen (szw 2005a). Zij besteden in beide woongebieden evenwel minder uren aan onbetaalde zorgtaken⁹ dan de vrouwen en in beide woongebieden nemen zij ongeveer een even groot zorgaandeel voor hun rekening (34,4% en 36,3%). Het overige deel komt voor rekening van de vrouwen.

Opvattingen over taakverdeling en de combinatie arbeid en zorg

De verschillen in tijdsbesteding tussen beide groepen vrouwen zouden samen kunnen hangen met andere opvattingen over opvoeding en taakverdeling. Tabel 10.7 toont echter dat zij in dit opzicht niet sterk van elkaar verschillen. Plattelandsvrouwen (vooral degenen die niet betaald werken) zijn alleen iets traditioneler in hun opvattingen over de verdeling van huishoudelijk werk dan hun seksegenoten uit de stad. Dit geldt ook en in wat sterkere mate voor (vooral de werkende) mannen op het platteland (zie bijlage Bro.2). Mannen (zonder kinderen of met kinderen ouder dan 12 jaar) op het platteland vinden daarnaast vaker dat een vrouw geschikter is om kleine kinderen op te voeden dan mannen in de stad.

Mannen en vrouwen op het platteland denken wel iets traditioneler dan stedelingen over een moeder die buitenshuis werkt terwijl de kinderen naar de crèche gaan (tabel 10.8). Twee derde van de plattelandsvrouwen vinden dit niet bezwaarlijk, tegenover driekwart van de vrouwen woonachtig in de stad. We zien geen verschil in de acceptatie van een buitenshuis werkende moeder met schoolgaande kinderen. Bij de mannen doet zich eenzelfde patroon voor. Ook mannen van het platteland staan minder positief tegenover een vrouw die buitenshuis werkt terwijl de kinderen naar de crèche gaan, dan mannen in de stad.

Tabel 10.7

Opvattingen over opvoeding en taakverdeling, naar stedelijkheid, personen van 16-74 jaar, 2004
(% '(sterk) mee eens')

	platteland	stedelijk gebied
vrouwen		
'een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man'	38	35
'de kinderverzorging is evengoed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw'	92	92
'mannen en vrouwen moeten betaald werk gelijk onder elkaar verdelen'	64	63
'mannen en vrouwen moeten huishoudelijk werk gelijk onder elkaar verdelen'* ^a	77	80
mannen		
'een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man'* ^b	59	55
'de kinderverzorging is evengoed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw'	90	93
'mannen en vrouwen moeten betaald werk gelijk onder elkaar verdelen'	57	62
'mannen en vrouwen moeten huishoudelijk werk gelijk onder elkaar verdelen'* ^c	70	79

* Significante verschillen gebaseerd op Pearson chi-kwadraat tussen platteland en stad.

a Na uitsplitsing naar werkende en niet-werkende vrouwen, is er alleen sprake van een significant verschil tussen niet-werkende vrouwen op het platteland (75% '(sterk) eens') en in de stad (76% '(sterk) eens'). Zie bijlage B10.2.

b Na uitsplitsing naar mannen met én zonder kinderen van maximaal 12 jaar, is er alleen sprake van een significant verschil tussen mannen zonder kinderen of met kinderen ouder dan 12 jaar op het platteland (62% '(sterk) eens') en in de stad (55% '(sterk) eens').

c Na uitsplitsing naar werkende en niet-werkende mannen, is er alleen sprake van een significant verschil tussen werkende mannen op het platteland (70% '(sterk) eens') en in de stad (81% '(sterk) eens'). Zie bijlage B10.2.

Bron: SCP (CV'04)

Tabel 10.8

Opvattingen over het buitenshuis werken van moeders, naar stedelijkheid, personen van 16-74 jaar, 2004 (% 'aan te bevelen/niet bezwaarlijk')

	platteland	stedelijk gebied
stelling: 'het is niet bezwaarlijk dat een moeder buitenshuis werkt met...'		
vrouwen		
'...kind(eren) in de crèche'*	66	75
'...schoolkind(eren)'	87	88
mannen		
'...kind(eren) in de crèche'*	61	70
'...schoolkind(eren)'	82	86

* Significante verschillen gebaseerd op Pearson chi-kwadraat tussen platteland en stad.

Bron: SCP (CV'04)

10.6 Kinderopvang

Zeker driekwart van de plattelands- en stadsouders met kinderen van 4 jaar en jonger is tevreden over de aanwezigheid van een voorziening als de crèche in de buurt. Maar plattelandsouders vinden de aanwezigheid van een dergelijke voorziening in hun buurt nog belangrijker dan de ouders in de stad (zie Knol 2006: 258-259). Dit zou te maken kunnen hebben met de bezorgdheid van plattelandsbewoners over het verdwijnen van voorzieningen in het landelijk gebied. Is er bijvoorbeeld minder opvang op het platteland? Maakt de plattelandsbevolking minder gebruik van kinderopvang? Hebben de vrouwen op het platteland andere opvattingen over opvoeding en opvang? En is hun vertrouwen in kinderopvang minder dan dat van vrouwen in de stad?

Opvattingen over kinderopvang

In hoofdstuk 5 hebben we gezien dat veel vrouwen en mannen kinderopvang voor hun eigen kinderen niet wenselijk vinden. De algemene tendens is dat kinderen grotendeels door de ouders zelf verzorgd of opgevangen moeten worden en dat er een grens is aan het aantal dagen dat je een kind van een zekere leeftijd naar de kinderopvang brengt.

Moeders op het platteland en in de stad verschillen niet in hun opvattingen over de opvang van baby's, peuters of schoolkinderen door de eigen ouders (tabel 10.9). Zo vindt bijvoorbeeld zowel op het platteland als in de stad iets meer dan de helft van de moeders dat een baby van 0-1 jaar het beste alleen door de ouders verzorgd kan worden.

Tabel 10.9

Opvattingen van moeders over de opvang van baby's, peuters en schoolkinderen door ouders, naar stedelijkheid, personen van 20-55 jaar, 2004 (% '(enigszins) mee eens')^a

	platteland	stedelijk gebied
'een baby (0-1 jaar) kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd'	56	54
'een peuter (2-3 jaar) kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd'	49	46
'als een kind uit school komt, heeft het individuele aandacht nodig van de eigen ouders'	74	74

a De verschillen tussen platteland en stad zijn niet significant (gebaseerd op Pearson chi-kwadraat).

Bron: SCP (GKO'04)

Plattelanders – zowel mannen als vrouwen – zijn terughoudender in hun oordeel over de opvang van kinderen door de formele kinderopvang dan stedelingen (zie tabel 10.10). Het aandeel dat kinderopvang van baby's, peuters en schoolkinderen goedkeurt, is bijvoorbeeld beduidend lager onder plattelandsvrouwen. Zo vindt nog geen kwart van hen het goed dat een baby van 1 jaar twee tot drie dagen per week naar de opvang gaat. Onder vrouwen woonachtig in het stedelijk gebied is dit

bijna een derde. Ook de plattelandsmannen zijn soms terughoudender over formele opvang van kinderen dan de mannen in het stedelijk gebied, maar net als die zijn ze minder terughoudend dan de overeenkomstige groep vrouwen.

Tabel 10.10

Stelling: 'Het is goed voor kinderen als ze een aantal dagen (2 of 3) per week naar de kinderopvang^a gaan', naar stedelijkheid, personen van 16 jaar en ouder, 2006 (% 'mee eens')

	platteland	stedelijk gebied
vrouwen		
opvang baby van 0 jaar in kinderdagverblijf	16	22
opvang baby van 1 jaar in kinderdagverblijf*	25	33
opvang peuter in kinderdagverblijf*	50	60
opvang basisschoolkind in buitenschoolse opvang*	26	33
mannen		
opvang baby van 0 jaar in kinderdagverblijf	15	18
opvang baby van 1 jaar in kinderdagverblijf*	26	32
opvang peuter in kinderdagverblijf*	54	67
opvang basisschoolkind in buitenschoolse opvang	37	43

* Significante verschillen gebaseerd op Pearson chi-kwadraat tussen platteland en stad.

a In 2006 is voor het eerst onderscheid gemaakt tussen de opvang van baby's van 0 en baby's van 1 jaar oud, voorheen werd dit leeftijds onderscheid niet gemaakt bij de opvang van baby's.

Bron: SCP (EMOP'06)

Vertrouwen in kinderopvang

Plattelandsmoeders hebben iets vaker geen of minder vertrouwen in professionele kinderopvang dan moeders uit de stad, zij vertrouwen het meest op informele opvang.

Tabel 10.11

Vertrouwen van moeders in formele en informele opvang voor baby's, peuters of schoolkinderen, naar stedelijkheid, personen van 20-55 jaar, 2004 (in procenten)^a

	platteland	stedelijk gebied
geen vertrouwen in informele en in formele opvang	10	8
alleen vertrouwen in informele opvang	51	46
alleen vertrouwen in formele opvang	2	3
vertrouwen in informele en in formele opvang	38	43

a Plattelandsmoeders verschillen significant qua vertrouwen in kinderopvang van stedelijke moeders (gebaseerd op Pearson chi-kwadraat).

Bron: SCP (GKO'04)

Zicht op aanbod en gebruik

Tabel 10.12 geeft een overzicht van verschillende soorten kinderopvang bij ouders in de buurt. Het gaat erom of moeders weten of een opvangvorm in de buurt aanwezig is en of de afstand tot de desbetreffende opvang (naar eigen oordeel en beleving) 'bereikbaar' is.

Tabel 10.12

Zicht van moeders met kind(eren) in de desbetreffende leeftijdsgroep op het aanbod van kinderopvang op een 'voor de ouder(s) bereikbare afstand', naar stedelijkheid, personen van 20-55 jaar, 2004 (in procenten)

	platteland			stedelijk gebied		
	indien zicht op aanbod ^a :			indien zicht op aanbod ^a :		
	'weet niet'	'op bereikbare afstand'	'niet op bereikbare afstand'	'weet niet'	'op bereikbare afstand'	'niet op bereikbare afstand'
alle moeders						
grootouders, (schoon)ouders	0	62	38	0	60	41
andere familieleden/vrienden/bekenden	14	77	23	12	70	30
oppas geprobeerd te vinden*	0	19	81	0	15	85
gastouderopvang*	55	92	8	59	94	6
kinderdagverblijf*	12	94	6	13	99	1
peuterspeelzaal*	1	100	0	3	100	0
moeders met schoolgaande kinderen						
voorschoolse opvang*	32	42	58	34	51	49
tussenschoolse opvang*	2	96 ^b	4	0	100 ^c	0
naschoolse opvang*	22	70	29	19	87	13
vakantieopvang*	51	47	53	50	72	27

* Significante verschillen gebaseerd op Pearson chi-kwadraat tussen platteland en stad (op basis van de drie antwoordcategorieën: 'weet niet', 'op bereikbare afstand aanwezig', 'niet op bereikbare afstand aanwezig').

a De percentages voor 'op bereikbare afstand aanwezig' of 'niet op bereikbare afstand aanwezig' zijn berekend op basis van de som van deze twee.

b 26% van de moeders op het platteland meldt dat de school een continuïteit heeft en 69% meldt dat een deel van hun eigen kinderen overblijft.

c 24% van de moeders in het stedelijk gebied meldt dat de school een continuïteit heeft en 75% meldt dat een deel van hun eigen kinderen overblijft.

Bron: SCP (GKO'04)

Wat opvalt, is dat moeders zowel op het platteland als in de stad geen volledig beeld hebben van het aanbod aan kinderopvang in hun buurt. Vooral de kennis over de aanwezigheid van specifieke opvangvormen zoals gastouderopvang, vakantieopvang en voorschoolse opvang is beperkt. De helft of meer van de moeders weet bijvoor-

beeld niet of er vakantieopvang of gastouderopvang in de eigen buurt beschikbaar is. Om een duidelijk beeld te schetsen van de moeders die wel zicht op het aanbod hebben, zijn de percentages voor de groepen die zeggen dat er wel of geen bereikbaar aanbod is herberekend op 100.

Het aanbod aan opvang door het informele netwerk is op het platteland structureel groter dan in de stad. 77% van de ondervraagde moeders op het platteland heeft familie, vrienden of bekenden in de buurt die in principe op kinderen zouden kunnen én willen passen, tegenover 68% van de moeders in de stad. Er is geen grote verschil in de aanwezigheid van (groot)ouders die eventueel kunnen oppassen.

Formele opvang voor kinderen in de leeftijd van 0 tot 4 jaar is voor een grote meerderheid van de plattelanders en stedelingen op bereisbare afstand aanwezig. Dat geldt ook wel voor de opvang van schoolkinderen, maar de moeders op het platteland zeggen relatief vaak dat de afstand naar dergelijke opvang niet bereikbaar is.

Gebruik van kinderopvang

Gezien de beschreven verschillen in het (zicht op het) aanbod van opvang en het vertrouwen in formele opvang, is het niet verwonderlijk dat men op het platteland minder vaak gebruik maakt van formele opvang en vaker informele opvang inschaakt dan in het stedelijk gebied. In beide woongebieden heeft zes op de tien gezinnen/moeders geen opvang.

Tabel 10.13

Gebruik van kinderopvang door moeders voor hun kinderen van 0-12 jaar, naar stedelijkheid, personen van 20-55 jaar, 2004 (in procenten)^a

	platteland	stedelijk gebied
geen kinderopvang	61	61
informele opvang	31	25
formele opvang	5	9
combinatie informele en formele opvang	4	5

a Plattelandsmoeders verschillen significant in het gebruik van kinderopvang van stedelijke moeders (gebaseerd op Pearson chi-kwadraat).

Bron: SCP (GKO'04)

10.7 Inkomen

Op het platteland zijn de inkomens minder ongelijk verdeeld dan in de stad. Er zijn relatief weinig armen en rijken (Pommer en Wildeboer Schut 2006). In deze paragraaf richten wij ons niet zozeer op inkomen als zodanig maar op economische zelfstandigheid als belangrijke kernindicator voor emancipatie. Economische zelfstandigheid wordt bereikt indien iemand 70% van het nettominimumloon verdient. Het gaat om inkomsten uit arbeid en winst uit onderneming en dus niet om een uitkering.

Tabel 10.14

Aandeel economisch zelfstandigen in de bevolking, naar stedelijkheid en leeftijd, 2004 (in procenten)

		platteland	stedelijk gebied	totaal
vrouwen	totaal	40	44	42
	15-24 jaar	20	17	19
	25-34 jaar	62	62	62
	35-44 jaar	49	54	51
	45-54 jaar	45	52	48
	55-64 jaar	20	24	21
mannen	totaal	71	66	68
	15-24 jaar	27	21	24
	25-34 jaar	86	78	82
	35-44 jaar	89	82	86
	45-54 jaar	86	80	83
	55-64 jaar	58	56	57

Bron: CBS(Inkomensstatistiek'04)

Uit tabel 10.14 komt naar voren dat de verschillen in economische zelfstandigheid tussen vrouwen en mannen in het algemeen groter zijn dan tussen platteland en stad: 42% van de vrouwen en 68% van de mannen is economisch zelfstandig. Toch zijn er naar verhouding iets meer economisch zelfstandige vrouwen in de stad dan op het platteland, met name in de oudere leeftijdsgroepen. Dit is niet verwonderlijk omdat we eerder in dit hoofdstuk hebben gezien dat plattelandsvrouwen minder vaak betaald werken, en dat, als ze werken, ze bovendien minder uren werken, dan vrouwen in de stedelijke gebieden (zie § 10.4). Een uitzondering hierop zijn de plattelandsvrouwen van 15-24 jaar die vaker economisch zelfstandig zijn dan hun seksegenoten uit het stedelijk gebied (20% resp. 17%). Wellicht volgen plattelandsvrouwen opleidingen van een lager niveau, waardoor ze eerder aan het werk gaan. Ook zullen jonge plattelandsvrouwen die verder willen leren, zich daarvoor dikwijls in de stad (moeten) vestigen.

Voor de mannen geldt het omgekeerde. Er zijn iets meer economisch zelfstandige mannen op het platteland dan in de stad. Dit verschil doet zich voor in alle leeftijdsgroepen. Mogelijkerwijs heeft dit te maken met het feit dat mannen op het platteland vaker en meer werken dan mannen in de stad (zie o.a. tabel 10.3).¹⁰

Opvattingen over het inkomen van vrouwen

Nu op basis van de beleidsdoelstellingen van het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010* blijkt dat in 2004 te weinig vrouwen economisch zelfstandig zijn en dat dit voor plattelandsvrouwen nog sterker geldt dan voor hun seksegenoten uit het stedelijk gebied, bezien we hoe beide groepen aankijken tegen een eigen inkomen voor vrouwen. Ook bekijken we hoe mannen hierover denken.

Dit keer komt naar voren dat de verschillen in opvattingen tussen platteland en stad groter zijn dan tussen mannen en vrouwen (zie tabel 10.15). Plattelandsvrouwen en -mannen zijn wat traditioneler in hun denken over het belang van een eigen inkomen voor vrouwen dan hun seksegenoten uit de stad. Toch is een meerderheid van hen overtuigd van het belang hiervan.

Tabel 10.15

Opvattingen over een eigen inkomen van vrouwen, naar stedelijkheid, personen van 16-74 jaar, 2004 (in procenten '(sterk) mee eens')^a

	platteland	stedelijk gebied
vrouwen		
'het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat zij later hun eigen inkomen verdienen'	12	8
'het hebben van een eigen inkomen vergroot je zelfstandigheid in een relatie'	71	80
'het is beter voor het evenwicht in een relatie wanneer man en vrouw ieder een eigen inkomen hebben'	48	59
'als het inkomen van de vrouw net genoeg is om de kinderopvang van te betalen, kan zij net zo goed thuis blijven om zelf voor de kinderen te zorgen'	45	36
mannen		
'het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat zij later hun eigen inkomen verdienen'	23	20
'het hebben van een eigen inkomen vergroot je zelfstandigheid in een relatie'	65	74
'het is beter voor het evenwicht in een relatie wanneer man en vrouw ieder een eigen inkomen hebben'	44	54
'als het inkomen van de vrouw net genoeg is om de kinderopvang van te betalen, kan zij net zo goed thuis blijven om zelf voor de kinderen te zorgen'	51	43

a Alle verschillen tussen platteland en stad zijn voor vrouwen en mannen significant (gebaseerd op Pearson chi-kwadraat)

Bron: SCP (EMOP'06)

Dat de plattelandsvrouwen een fractie minder geëmancipeerd zijn dan de vrouwen in het stedelijk gebied, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat 71% van hen (tegen 80% van de vrouwen in de stad) vindt dat het hebben van een eigen inkomen de zelfstandigheid binnen een relatie vergroot.

Het is opvallend dat bij de afweging tussen inkomsten uit werk en kosten voor kinderopvang het inkomen van de vrouw een doorslaggevende rol speelt. Bijna de helft van de plattelandsvrouwen (45%) en ook 36% van de stedelijke vrouwen, is van mening dat een vrouw beter thuis kan blijven als de inkomsten uit een baan niet opwegen tegen de kosten van de kinderopvang. Onder plattelandsmannen (51%) en stadsmannen (43%) is dit aandeel nog groter. Plattelandsmannen zijn vergeleken met hun seksegenoten uit het stedelijk gebied dan ook iets traditioneler in hun denken.

10.8 Vrouwen in de landbouw

Een hoofdstuk over vrouwen op het platteland zou niet compleet zijn zonder iets te zeggen over de rol van vrouwen in een sector die voor velen bij uitstek het platteland karakteriseert, de agrarische sector. In 2005 waren 97.000 vrouwen in de landbouw werkzaam en bijna 177.000 mannen. Hiermee is 35% van het totale aantal arbeidskrachten vrouw. In 1995 was dit nog maar 26%. Van deze vrouwen is ongeveer 60% afkomstig uit het boerengezin: echtgenoten, in- en uitwonende kinderen, en overige inwonende gezinskrachten. De overige 40% wordt voor een groot deel gevuld door deeltijdwerkers die hun geld vooral in de tuinbouw verdienen. De laatstgenoemden hoeven niet per se op het platteland te wonen, maar kunnen ook in de stad wonen.

Tabel 10.16

Arbeidskrachten in de land- en tuinbouw, 1995-2005 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen			mannen		
	1995	2000	2005	1995	2000	2005
totaal (x 1000)	91	113	97	257	216	176
regelmatige werkzame arbeidskrachten (%)						
gezinsarbeidskrachten (%)	77	55	60	74	61	62
niet-gezinsarbeidskrachten (%)	19	27	26	23	27	24
onregelmatig werkzame arbeidskrachten (%)	4	19	14	3	12	14

Bron: CBS (Landbouwtellingen'95-'05)

De verdeling over de verschillende soorten arbeidskrachten in de landbouw was in 2005 tussen de seksen vrijwel gelijk. Zowel bij de vrouwen als bij de mannen is sinds 1995 het aandeel gezinsarbeidskrachten teruggelopen, ten gunste van het aandeel niet-gezinsarbeidskrachten. Vooral het aandeel onregelmatig werkende krachten nam sterk toe. Bij mannen bleef het aandeel regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten ten opzichte van 1995 ongeveer gelijk, bij vrouwen zien we ook hier een stijging.

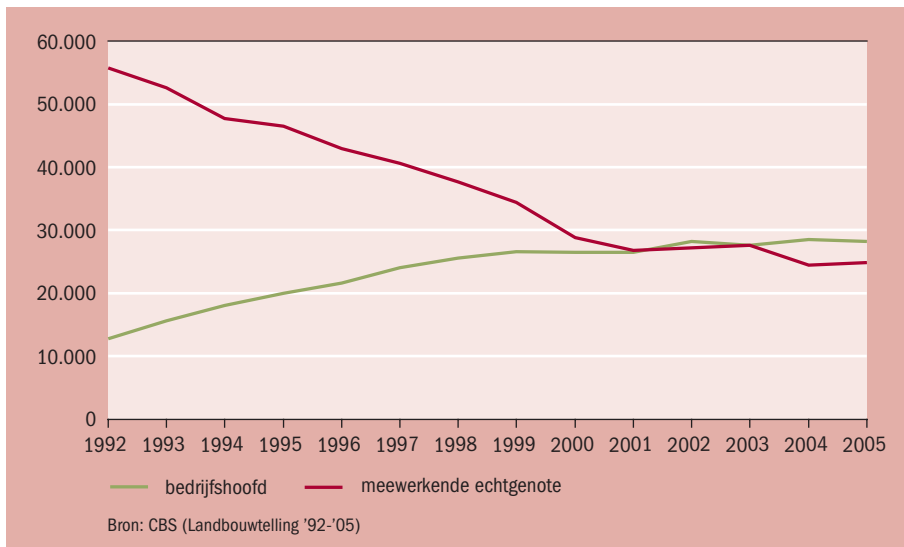
Van oudsher kent de agrarische bedrijfsvoering een traditionele rolverdeling met de gehuwde boerenvrouw als meewerkende echtgenote. Tot 1957 konden vrouwen zelfs geen zelfstandig bedrijfshoofd zijn (Simon en Steenbekkers 2006). Tegenwoordig zijn boerinnen steeds vaker medebestuurder van een landbouwbedrijf.

Op 65% van de gezinsbedrijven in de landbouw werkt de vrouw mee. Dat zijn zo'n 53.000 boerinnen (zie figuur 10.2). In 2005 was 53% van deze vrouwen werkzaam als bedrijfshoofd, terwijl 47% als meewerkend echtgenote op de boerderij werk verrichtte. In 1992 was nog maar 19% van de boerinnen bedrijfshoofd. Sindsdien is dit aandeel dus sterk gegroeid.

Een op de vijf vrouwelijke bedrijfshoofden had in 2005 naast haar werk op de boerderij tevens een baan buitenshuis. Vijf jaar eerder was dit nog een op de zeven. Dit betekent dat een groeiend aantal vrouwen het werk op de boerderij en ander werk kan of moet combineren. Dit is de laatste jaren ook steeds meer tot de mogelijkheden gaan horen doordat deze vrouwen door hun opleiding ook inzetbaar zijn in andere sectoren dan de landbouw.

Figuur 10.2

Boerinnen in Nederland, 1992-2005 (in absolute aantallen)

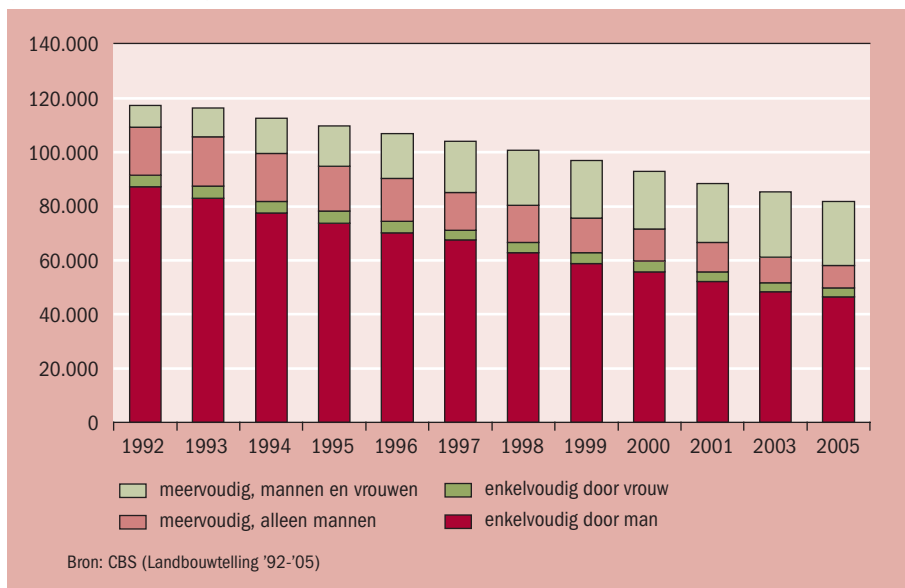
In 2005 werd een derde (27.000) van de land- en tuinbouwbedrijven (mede)bestuurd door een vrouw. Dit was vijf jaar eerder maar ruim een kwart, terwijl er toen nog 16.000 boerenbedrijven meer waren. Zodoende spelen de vrouwelijke bedrijfshoofden een steeds belangrijkere rol op boerderijen. In het overgrote merendeel van de gevallen waarin de vrouw bedrijfsleider is, is er sprake van een man-vrouwmaatschap. Deze ondernemingsvorm heeft enkele voordelen ten opzichte van enkelvoudige bedrijfsvoering. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk de winst te delen.

In de landbouw wordt veelal op huwelijkse voorwaarden getrouwd om de partner met de onderneming veilig te stellen (Overbeek et al. 1998). In Nederland was er lange tijd geen algemene wetgeving die partners zonder eigendom bescherming biedt tijdens de relatie of wanneer de relatie eindigt (Overbeek 2000). Nu steeds meer vrouwen werken in een maatschap, is hun juridische positie beter geregeld.

In 1992 werd driekwart van de boerenbedrijven enkelvoudig bestuurd door een mannelijke bedrijfsleider, in 2005 was dit nog maar in 57% het geval. De toename van het aandeel bedrijven met meervoudige bedrijfsvoering komt geheel voor rekening van de groei van het aandeel man-vrouwmaatschappen. Dit steeg in 1992-2005 van 7% tot 29%. terwijl het aandeel bedrijven met meervoudige bedrijfsvoering door alleen mannen (vaak vader en zoon) daalde van 15% naar 10%. In 2005 had ongeveer 4% van de boerenbedrijven alleen een vrouwelijke bedrijfsleider. Dit percentage is al jaren stabiel. Het aandeel bedrijven met meervoudige bedrijfsvoering door alleen vrouwen is te verwaarlozen klein (0,2%) (zie figuur 10.3).

Figuur 10.3

Land- en tuinbouwbedrijven, naar enkel- of meervoudige bedrijfsvoering, 1992-2005
(in absolute aantallen)

10.9 Slotbeschouwing

Arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid van plattelandsvrouwen lager

Op de arbeidsmarkt loopt de emancipatie van de plattelandsvrouwen iets achter op die van de vrouwen in het stedelijk gebied. Ze zijn gemiddeld genomen lager opgeleid – naar verhouding vaker op vbo-, mavo- of mbo-niveau – en hun nettoarbeidsparticipatie ligt drie procentpunten lager. Uit een eerdere studie (zie Gesthuizen 2006) blijkt evenwel dat het verschil in arbeidsdeelname tussen het platteland en de stad in de afgelopen tien jaar kleiner is geworden. De werkloosheid daarentegen is onder plattelandsvrouwen 1 procentpunt lager dan onder stedelijke vrouwen, al past hierbij de kanttekening dat vrouwen op het platteland zich minder vaak beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt. De vrouwen met een betaalde baan werken gemiddeld per week 2,6 uur minder dan hun seksegenoten in de stad. Ze zijn dan ook relatief vaak in kleine deeltijdbanen te vinden (12-19 uur).

Ook het aandeel economisch zelfstandigen onder vrouwen is op het platteland lager dan in het stedelijk gebied (40% versus 44%). Het beroepsniveau verschilt niet veel: plattelandsvrouwen werken iets vaker in middelbare beroepen en stedelijke vrouwen iets vaker in hogere en wetenschappelijke beroepen.

Voor een aantal emancipatie-indicatoren zijn de sekseverschillen op het platteland groter dan in de stad. De mannen op het platteland hebben, in tegenstelling tot de vrouwen, de hoogste nettoarbeidsparticipatie (74%). Werkende plattelanders besteden gemiddeld per week ook het hoogste aantal uren aan betaalde arbeid (38,4). Het man-vrouwverschil in economische zelfstandigheid is er eveneens het grootst: de plattelandsmannen zijn vaker economisch zelfstandig (71%) dan de mannen uit de stad (66%), terwijl voor de vrouwen het omgekeerde geldt.

Plattelandsvrouwen zorgen meer

De vrouwen op het platteland besteden gemiddeld meer tijd aan onbetaalde arbeid dan die in de stad, per week 3,9 uur meer. Daarnaast maken de moeders onder hen minder gebruik van formele kinderopvang en doen zij vaker een beroep op informele opvang dan de moeders uit het stedelijk gebied. Dit stemt overeen met hun opvattingen over en vertrouwen in kinderopvang. Formele opvang voor kinderen van 0 tot 4 jaar lijkt – voor zover de moeders zicht hebben op het (bereisbare) aanbod van kinderopvang in hun buurt – op het platteland en in de stad gelijkelijk aanwezig en is voor een meerderheid beschikbaar. Formele opvang voor basisschoolkinderen is, volgens de moeders, op het platteland minder vaak op een bereisbare afstand aanwezig, terwijl informele opvang er juist vaker tot de mogelijkheden behoort dan in de stad.

De mannen in het landelijk en het stedelijk gebied verschillen niet veel in het aandeel van de zorgtaken dat zij op zich nemen (34,4% versus 36,3%). De plattelandsmannen besteden net iets meer uren aan onbetaalde arbeid. Als we die uren uitsplitsen, dan besteden ze minder tijd aan huishoudelijk werk en de zorg voor

kinderen en andere huisgenoten, en meer tijd aan doe-het-zelven, dan de stedelijke mannen.

Plattelandsvrouwen iets minder geëmancipeerd in hun opvattingen

Plattelandsvrouwen en –mannen hangen in het algemeen in minder sterke mate emancipatoire opvattingen aan dan stedelingen. De vrouwen in het landelijk gebied hechten bijvoorbeeld beduidend minder waarde aan de intrinsieke en extrinsieke aspecten van een betaalde baan dan de vrouwen uit de stad. Ook vinden ze een eigen inkomen – een fractie – minder belangrijk. Vrouwen op het platteland en in de stad verschillen niet sterk in hun opvattingen over opvoeding: jonge kinderen moeten door de ouders zelf verzorgd worden. Plattelanders zijn wel iets traditioneler in hun denken over de taakverdeling in het huishouden. Bovendien vindt een derde van de plattelandsvrouwen, tegenover een kwart van de stedelijke vrouwen, het bezwaarlijk als een moeder buitenshuis werkt terwijl de kinderen naar de crèche gaan. Zij keuren de opvang van kinderen door de formele kinderopvang dan ook iets vaker af en ze hebben er eveneens iets vaker geen of niet veel vertrouwen in. De plattelandsvrouwen schakelen het liefst een vorm van informele opvang in, bijvoorbeeld door familieleden of vrienden.

Agrarische vrouwen vaker medebestuurder op boerderij

Het aandeel van agrarische vrouwen in het totale aantal arbeidskrachten in de land- en tuinbouw is in de laatste tien jaar toegenomen van 26% naar 35%. Wel zijn zij in deze sector tegenwoordig minder vaak werkzaam als gezinsarbeidskracht en vaker als onregelmatige arbeidskracht. Verder zijn boerinnen steeds vaker medebestuurder van het agrarische bedrijf: het aandeel man-vrouwmaatschappen in de land- en tuinbouw steeg in de periode 1992-2005 van 7% tot 29%. Van de vrouwen die meewerken in een agrarisch gezinsbedrijf is een kleine meerderheid (53%) bedrijfshoofd. Van hen heeft tegenwoordig 20% tevens een baan buitenshuis.

Noten

- 1 De mate van stedelijkheid wordt bepaald aan de hand van het aantal adressen in een straal van één kilometer rondom een adres. De gemiddelde dichtheid van adressen wordt per km² berekend, wat resulteert in de omgevingsdichtheid.
- 2 Het CBS onderscheidt vijf klassen van stedelijkheid: 1. zeer sterk stedelijk (meer dan 2500 omgevingsadressen per km²); 2. sterk stedelijk (1500-2500 omgevingsadressen per km²); 3. matig stedelijk (1000-1500 omgevingsadressen per km²); 4. weinig stedelijk (500-1000 omgevingsadressen per km²); 5. niet-stedelijk (minder dan 500 omgevingsadressen per km²). De klassen niet- en weinig stedelijk rekenen wij tot het platteland, de overige drie categorieën definiëren wij als stedelijk gebied.
- 3 In de databestanden die in dit hoofdstuk worden gebruikt, verschilt het aandeel platteland – stad nog wel eens. De volgende percentages zijn gebaseerd op het ruimtelijk schaalniveau van gemeenten. In EMOP'06 woont 40% van de respondenten op het platteland en 60% in het stedelijk gebied. In CV'04 is de verhouding tussen platteland en stad 35%: 65%. In het GKO'04 is de verhouding 43%:57%. En in TBO'05 is deze 34%:66%.
- 4 Autochtone achterstandsleerlingen wonen vaker op het platteland (ruim 16%) dan in de dichtstbevolkte steden (10%) (Vogels et al. 2003: 47). En autochtone laagopgeleide ouders koesteren waarschijnlijk niet zulke hoge onderwijsaspiraties, dan hoger opgeleide ouders voor hun kinderen (Vogels en Bronneman 2003: 52).
- 5 Opvallend is trouwens dat bij een uitsplitsing van de stedelijke gebieden in de grote steden ook een omvangrijke groep laagopgeleiden (arbeiders) blijkt te wonen (zie Vogels 2006).
- 6 In 2003 woont en werkt 18% van de Nederlanders in landelijk gebied, 19% woont landelijk en werkt in stedelijk gebied, 55% woont en werkt stedelijk, en 8% woont stedelijk en werkt in landelijk gebied (Gesthuizen 2006).
- 7 Van den Broek et al. (2006) hebben in de categorie zorg voor huishouden en kinderen doe-het-zelfwerkzaamheden buiten beschouwing gelaten
- 8 De verschillen in onbetaalde en betaalde arbeid tussen mannen woonachtig op het platteland en mannen woonachtig in de stad zijn niet significant.
- 9 Het gaat om de tijd besteed aan huishoudelijke taken (o.a. koken, afwassen, schoonmaken, wassen, strijken), de zorg voor kinderen, familieleden en anderen in de naaste omgeving en doe-het-zelfactiviteiten (zie hoofdstuk 5). Het doel is dat in 2010 mannen 40% van het totale aantal uren aan zorg (het zgn. zorgaandeel) voor hun rekening nemen.
- 10 Een andere reden hiervoor is waarschijnlijk de hogere uitkeringsafhankelijkheid van (mannelijke) stedelingen (Gesthuizen 2006).

11 Generatie en emancipatie

Wil Portegijs¹

Vrouwen werken minder uren buitenshuis dan mannen. De verschillen zijn nog niet groot tussen jonge vrouwen en mannen. Echter, zodra zij moeder worden, stopt een deel en de meeste anderen gaan in deeltijd werken. Een deel van de vrouwen die ontslag genomen hebben toen zij moeder werden, gaat later weer aan het werk, waardoor het aandeel vrouwen met een baan weer toeneemt. Maar van een geleidelijke uitbreiding van het aantal arbeidsuren als de kinderen groter worden, is geen sprake (zie ook Portegijs 2006; Schippers en Vlasblom 2005). De komst van kinderen heeft dus een blijvend dempend effect op de arbeidsparticipatie van vrouwen. De cruciale vraag is of dit zo blijft. Het aanbod aan kinderopvang is sterk toegenomen, maar een gebrek aan goedkope kinderopvang blijkt niet de belangrijkste reden waarom moeders niet fulltime buitenshuis werken. Hun arbeidsparticipatie hangt vooral sterk samen met hun opvattingen over de zorg voor kinderen en het belang dat zij hechten aan betaalde arbeid en herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid (Portegijs 2005). Daarom gaan we in dit hoofdstuk na of de huidige jonge vrouwen en mannen daarover geëmancipeerder denken dan voorgaande generaties. Is op grond van hun opvattingen over werk en de zorg voor kinderen te verwachten dat deze vrouwen, als zij moeder worden, minder vaak zullen stoppen met werken, of hun arbeidsuren minder drastisch zullen inkrimpen?

11.1 Verschillen tussen cohorten

Hechten jonge vrouwen en mannen tegenwoordig sterker aan herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid dan voorgaande generaties? Denken ze anders over de zorg voor kinderen? En werken de vrouwen dan ook meer? Om deze vragen te kunnen beantwoorden, vergelijken we de jonge vrouwen en mannen anno nu met seksegenoten die in eerdere periodes opgroeiden. Het volstaat evenwel niet om op één meetmoment de opvattingen van vrouwen/mannen van verschillende leeftijden te vergelijken. Als uit een dergelijke analyse zou blijken dat jonge vrouwen bijvoorbeeld herverdeling van onbetaalde arbeid belangrijker vinden dan de oudere vrouwen, kan hieruit nog niet de conclusie worden getrokken dat we te maken hebben met een generatieverschil. Het is immers mogelijk dat de huidige oudere vrouwen in hun jongere jaren dit even belangrijk vonden, maar hun mening gaandeweg hebben gewijzigd. Bijvoorbeeld omdat zij een gezin hebben gesticht en tot de conclusie zijn gekomen dat in de praktijk herverdeling zo simpel nog niet is.

We zullen de opvattingen van de huidige jonge vrouwen en mannen dus moeten vergelijken met de opvattingen van jonge vrouwen en mannen in voorgaande

perioden. Het bestand Culturele veranderingen in Nederland (cv) biedt die mogelijkheid. Sinds 1970 zijn aan een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking steeds dezelfde stellingen voorgelegd, onder andere over emancipatie. In hoofdstuk 5 zijn deze stellingen al voor de gehele bevolking besproken. Dezelfde stellingen presenteren we ook hier weer, nu uitgesplitst naar het geboortear van de respondenten. We hebben steeds tien jaren samengenomen en de respondenten die in zo'n periode van tien jaar geboren zijn, vormen samen een geboortecohort.² De uitkomsten zijn per stelling en per geboortecohort uitgezet in een figuur. In deze figuren wordt zichtbaar of er overeenstemming of verschil is tussen de geboortecohorten (= cohorteffect), en in hoeverre mensen in de loop der tijd hun mening hebben gewijzigd (= periode-effect).³

Uiteraard ontbreken de jonge geboortecohorten op de eerste meetmomenten. Zij waren toen nog niet geboren of niet oud genoeg om aan het onderzoek mee te doen. Dit maakt vergelijking met de oudere cohorten ingewikkeld, temeer daar het jongste cohort (geboren tussen 1980 en 1989) bij de laatste meting pas rond de 20 jaar oud was en nog nauwelijks aan gezinsvorming begonnen. Zij kunnen alleen goed vergeleken worden met twintigers in voorgaande perioden. Omdat het juist deze jonge cohorten zijn waar onze belangstelling naar uitgaat, hebben we een extra analyse gedaan. Op elk meetmoment is gepeild wat de opvattingen zijn van de vrouwen en mannen die op dat moment 20 tot en met 29 jaar oud waren. Dit stelt ons in staat om de jonge vrouwen en mannen in 2004 (het meest recente meetjaar) te vergelijken met de twintigers in de jaren zeventig, tachtig en negentig. Ook de opvattingen van deze jonge vrouwen en mannen zijn in de figuur weergegeven.

Ten slotte is op hetzelfde bestand een regressieanalyse uitgevoerd. Per stelling en per sekse hebben we bekeken in hoeverre de mening van de respondenten samenhangt met de periode waarin ze geboren zijn (= cohorteffect), met het jaar waarin de stelling is voorgelegd (periode-effect) of met de levensfase van de respondenten. Het gaat steeds om de unieke bijdrage van respectievelijk cohort, periode en levensfase, gecorrigeerd voor de andere twee factoren. In bijlage B11 (te vinden op internet via www.scp.nl/eman2006) zijn deze waarden weergegeven. De uitkomsten van deze regressieanalyse bevestigen het beeld dat oprijst uit de figuren. We hebben ervoor gekozen bij de bespreking uit te gaan van de figuren, aangezien zij het meest inzichtelijk zijn. Voor de statistische verantwoording verwijzen wij naar bijlage B11.

11.2 Verschillen tussen cohorten vrouwen

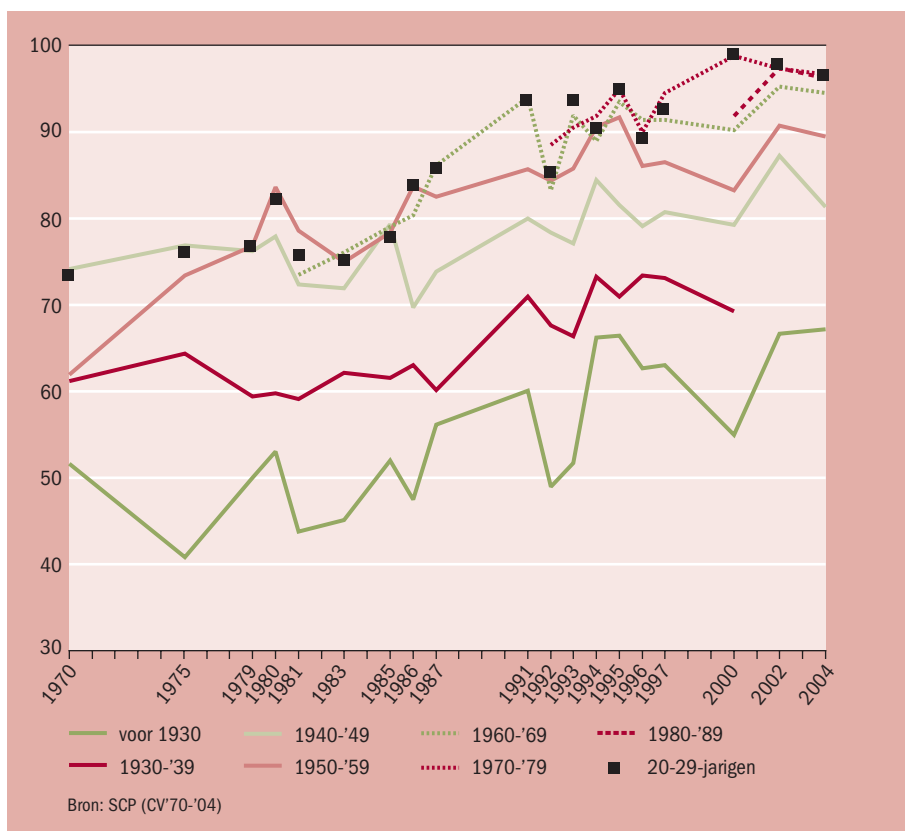
Omdat het vooral de arbeidsparticipatie van vrouwen is die door de komst van kinderen wordt beperkt, beginnen we met hun opvattingen. In figuur 11.1 is te zien hoe verschillende cohorten vrouwen sinds 1970 denken over het werken van moeders met een schoolgaand kind. Zoals al in hoofdstuk 5 geconstateerd is, hebben steeds minder vrouwen hiertegen bezwaren. Hier zien we dat dit opgaat voor alle cohorten.

De lijnen die per geboortecohort weergeven welk deel ervan geen bezwaar heeft tegen werkende moeders met schoolgaande kinderen, lopen alle gestaag omhoog. In alle geboortecohorten is men over deze kwestie dus gaandeweg geëmancipeerder gaan denken. De vrouwen geboren voor 1930 blijven de meeste bezwaren maken, gevolgd door de vrouwen geboren in de jaren dertig en veertig. De verschillen tussen de jongere cohorten, geboren vanaf de jaren vijftig, zijn echter niet groot. De lijnen van deze cohorten lopen langs en door elkaar.

In figuur 11.1 is tevens per meetjaar weergegeven wat de vrouwen die in het betrokken meetjaar 20-29 jaar oud waren, toen vonden van de stelling (de blokjes in de figuur). We zien dat van de jonge vrouwen in 2004 vrijwel niemand meer bezwaar heeft tegen het werken van moeders met schoolgaande kinderen. Zij denken duidelijk geëmancipeerder hierover dan jonge vrouwen in de jaren zeventig, tachtig en negentig.

Figuur 11.1

‘Hoe bezwaarlijk is het als een moeder buitenshuis werkt als zij schoolgaande kinderen heeft?’, naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1970-2004 (in procenten ‘niet bezwaarlijk/aan te bevelen’)

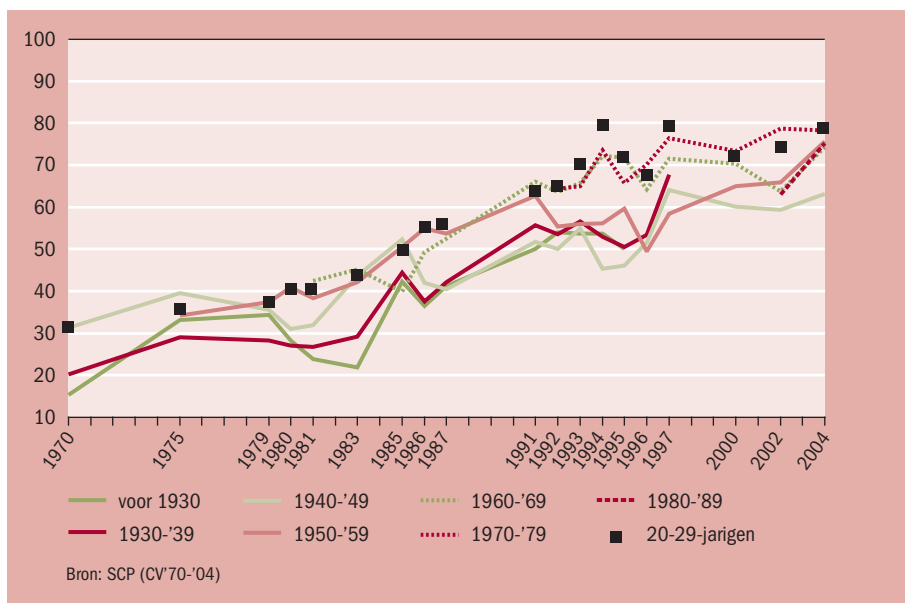

Nog sterker is de mening veranderd over het buitenshuis werken van een moeder, als zij een kind heeft dat vanwege haar werk naar een crèche moet. In 1970 had een ruime meerderheid van de vrouwen daar bezwaar tegen, inmiddels vindt een ruime meerderheid dit geen probleem. Ook de oudere geboortecohorten hebben hun afwijzende mening van destijds bijgesteld. Van de vrouwen geboren in de jaren veertig van de vorige eeuw, bijvoorbeeld, vonden in 1970 slechts drie op de tien dit niet bezwaarlijk of zelfs aan te bevelen. Inmiddels is dit de mening van bijna twee derde van dit geboortecohort. Jonge cohorten vrouwen denken op dit punt nog iets geëmancipeerder, maar de verschillen zijn klein.

Ook als we de 20-29-jarigen door de tijd heen vergelijken, zien we dat het aandeel dat geen bezwaar ziet, in 2004 hoger is dan in vrijwel alle jaren daarvoor. Slechts een op de vijf jonge vrouwen heeft anno 2004 bezwaar tegen het buitenshuis werken van moeders, als dat betekent dat hun baby of peuter dan naar een crèche gaat.

Figuur 11.2

‘Hoe bezwaarlijk is het als een moeder buitenshuis werkt, als haar nog niet naar school gaande kind dan naar een crèche zou moeten?’, naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1970-2004 (in procenten ‘niet bezwaarlijk/aan te bevelen’)

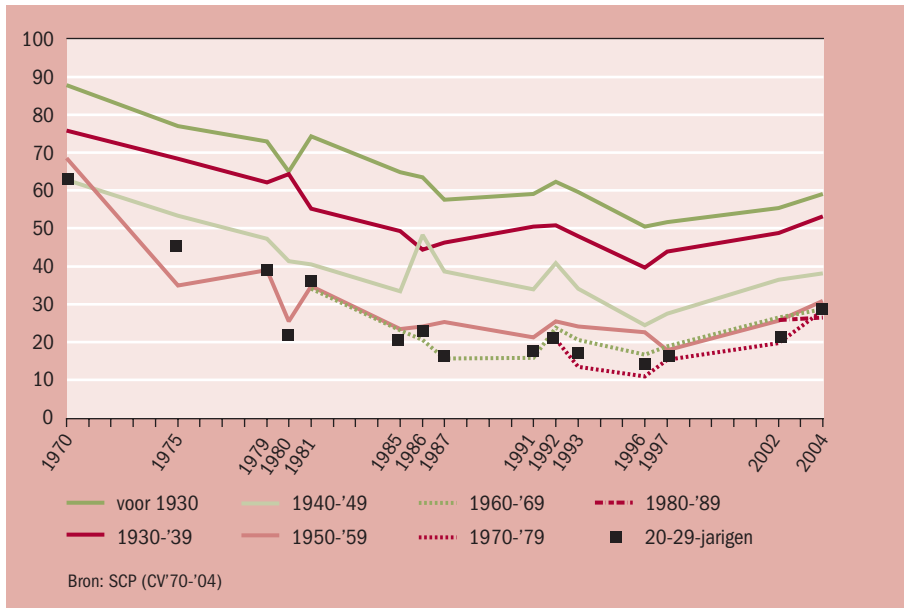

De meeste vrouwen zijn het tegenwoordig niet meer eens met de stelling dat vrouwen beter geschikt zijn voor de opvoeding van kleine kinderen dan mannen. Sinds 1970 zijn de opvattingen op dit punt in alle geboortecohorten sterk veranderd. Hier zien we wel duidelijke verschillen tussen cohorten. Zoals verwacht stemmen oudere vrouwen vaker in met deze stelling dan jonge vrouwen. De verschillen tussen de jongste vier cohorten blijken echter ook hier gering. En in alle cohorten wint sinds 1996 de

gedachte weer aan kracht dat vrouwen toch geschikter zijn om jonge kinderen op te voeden dan mannen. Ook de vrouwen van 20-29 jaar denken in 2004 op dit punt traditioneler dan de vrouwen die in de jaren negentig en tachtig 20-29 jaar oud waren.

Figuur 11.3

‘Een vrouw is geschikter voor het opvoeden van kleine kinderen’, naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1970-2004 (in procenten ‘(geheel) mee eens’)

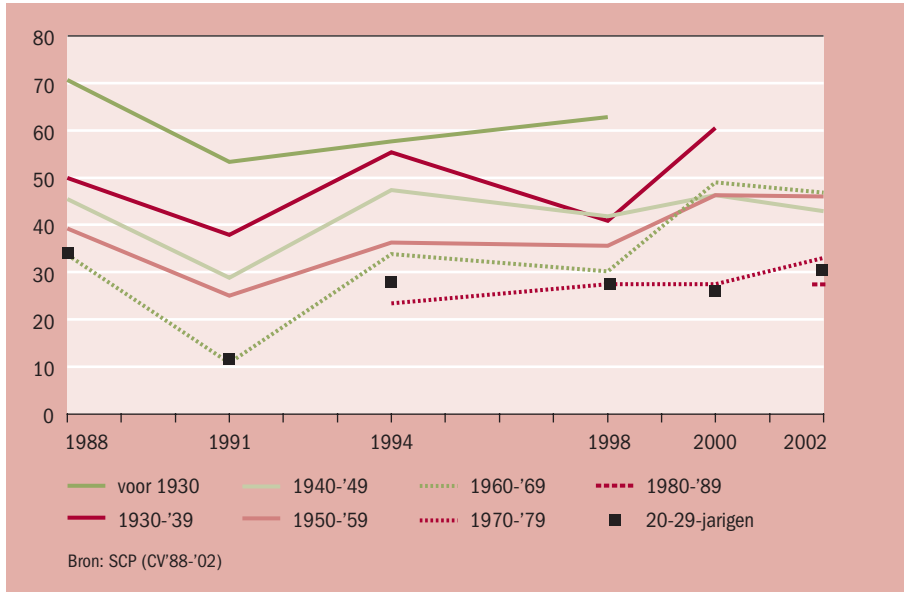

Hiervoor hebben we gezien dat steeds minder vrouwen er bezwaar tegen hebben als moeders van jonge kinderen een baan hebben, ook als een kind dan naar een crèche moet. In figuur 11.4 blijkt dat een fulltimebaan voor een vrouw met een gezin nog wel iets moeilijker ligt. Vooral oudere geboortecohorten denken vaak dat dit ten koste gaat van het gezinsleven. Hier zien we wel een verschil tussen de vrouwen geboren in de jaren vijftig en zestig en de vrouwen geboren na 1970. Van de laatsten vindt minder dan een derde dat het gezinsleven eronder lijdt als een vrouw fulltime werkt. Ook deze jonge vrouwen zijn echter, evenals de oudere, sinds 1991 weer traditioneler gaan denken. Al met al denken vrouwen in 2002 zelfs iets vaker dan in 1988 dat als een vrouw fulltime werkt, dit ten koste gaat van het gezin.

Jonge vrouwen van 20-29 jaar zijn het door de tijd heen het minst eens met de stelling. In 1991 vond slechts een op de tien dat het nadelig is voor het gezinsleven als een vrouw fulltime werkt. Sindsdien is dit aandeel weer wat toegenomen, maar nog steeds zijn zeven van de tien jonge vrouwen van mening dat als een vrouw fulltime werkt, dit niet slecht hoeft te zijn voor het gezinsleven.

Figuur 11.4

‘Al met al lijdt het gezinsleven eronder als de vrouw een fulltimebaan heeft’, naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1988-2002 (in procenten ‘(geheel) mee eens’)

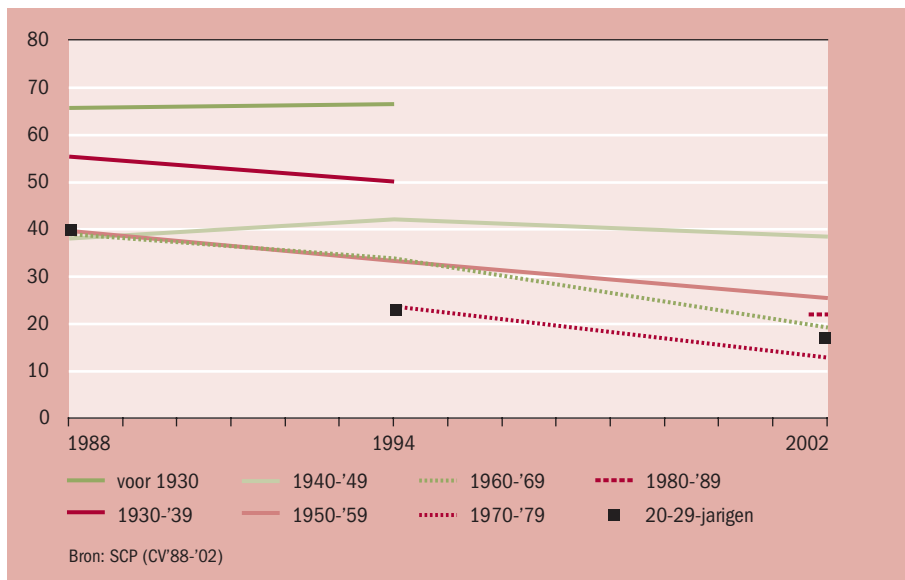

Het huisvrouwenbestaan begint steeds meer van zijn glans te verliezen. Van de oudere vrouwen, van wie de meesten ongetwijfeld zelf huisvrouw zijn (geweest), vindt het merendeel dat dit evenveel voldoening geeft als betaalde arbeid. Maar de jongere cohorten zijn het daar in steeds minder mate mee eens. In 2002 is minder dan een op de vijf jonge vrouwen het eens met de stelling. In 1994 en 1988 was het huisvrouwschap nog voor meer jonge vrouwen een alternatief voor een betaalde baan (figuur 11.5).

In 1981 vonden de meeste vrouwen dat vrouwen en mannen het huishoudelijk werk gelijk zouden moeten verdelen. Oude en jonge cohorten waren, en zijn, het daar min of meer over eens. Sindsdien is in alle cohorten het aandeel dat voor herverdeling van huishoudelijk werk is, nog wat verder toegenomen. Op alle meetmomenten vinden de jonge vrouwen van 20-29 jaar nog net iets vaker dan de oudere, dat mannen en vrouwen de huishoudelijke klussen eerlijk moeten verdelen. In 1991 zijn ruim vier van de vijf voorstander van herverdeling. Vergelijken we de jonge vrouwen op verschillende meetmomenten, dan valt op dat sinds begin jaren negentig het aandeel dat voor herverdeling is, rond de 80% blijft schommelen. De jonge vrouwen van nu wijken dus op dit punt niet veel af van de jonge vrouwen van begin jaren negentig (figuur 11.6).

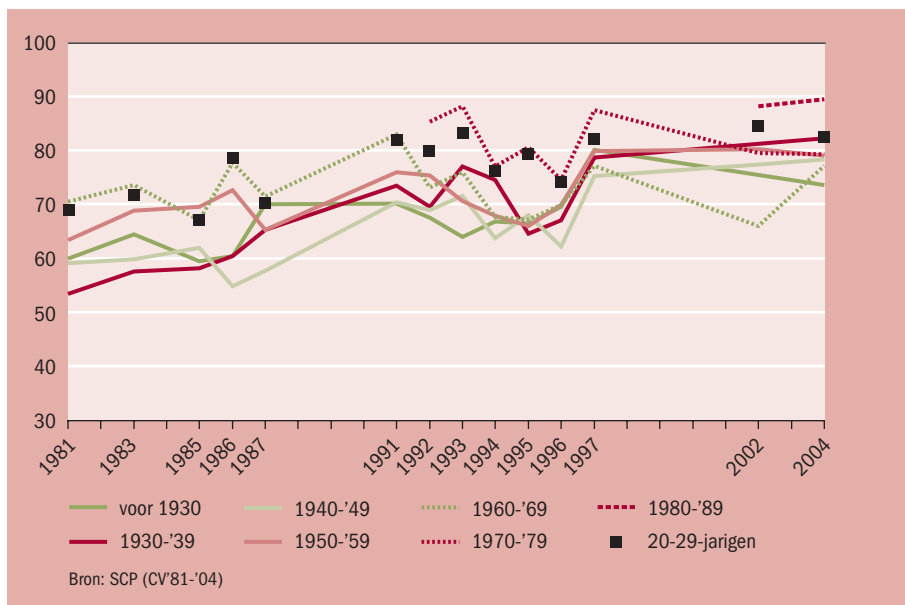
Figuur 11.5

'Huisvrouw zijn geeft evenveel voldoening als een betaalde baan', naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1988-2002 (in procenten '(geheel) mee eens')

Figuur 11.6

'Man en vrouw moeten huishoudelijk werk gelijk verdelen', naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1981-2004 (in procenten '(geheel) mee eens')

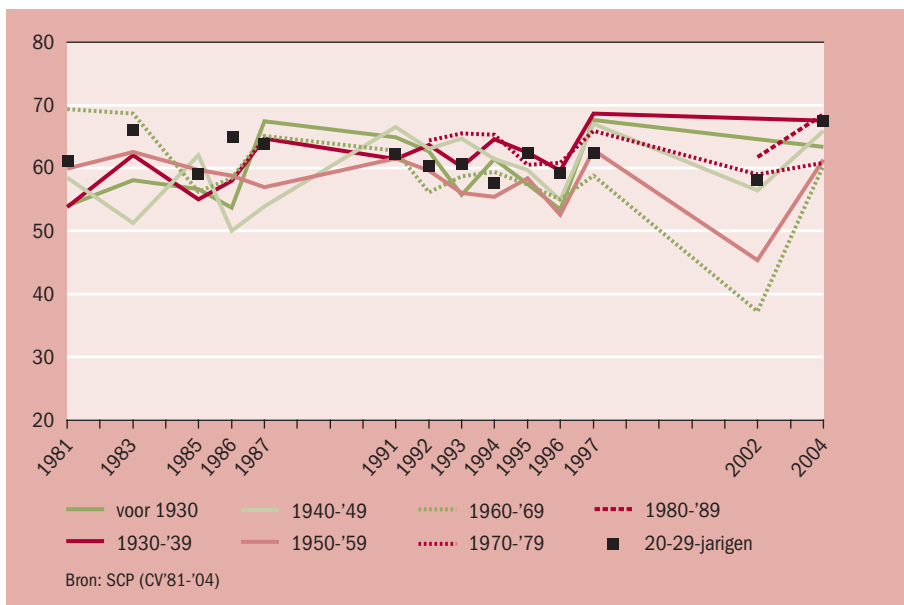

Bij alle hiervoor beschreven stellingen was er steeds sprake van een meer of minder sterke verschuiving van de opvattingen in een geëmancipeerde richting. Opmerkelijk is dat dit ten aanzien van de herverdeling van betaald werk vrijwel niet het geval is. In 1981 vonden zo'n zes op de tien vrouwen dit belangrijk, in 2004 is dat nauwelijks hoger. Opmerkelijk is ook de eensgezindheid van de verschillende generaties op dit punt (verschillen tussen de cohorten zijn niet significant). In 2004 bijvoorbeeld vindt 70% van de vrouwen geboren in de jaren dertig van de vorige eeuw dat het betaalde werk gelijk moet worden verdeeld onder vrouwen en mannen. Van de vrouwen die een halve eeuw later zijn geboren, is een even groot percentage dezelfde mening toegedaan.

Van de vrouwen die in 2004 20-29 jaar oud zijn, vinden krap zeven op de tien herverdeling van betaalde arbeid een must. En dat aandeel is ook onder de jonge vrouwen al jaren min of meer stabiel.

Figuur 11.7

'Man en vrouw moeten betaald werk gelijk verdelen', naar geboortecohort, vrouwen van 16-74 jaar en voor 20-29-jarigen, 1981-2004 (in procenten '(geheel) mee eens')

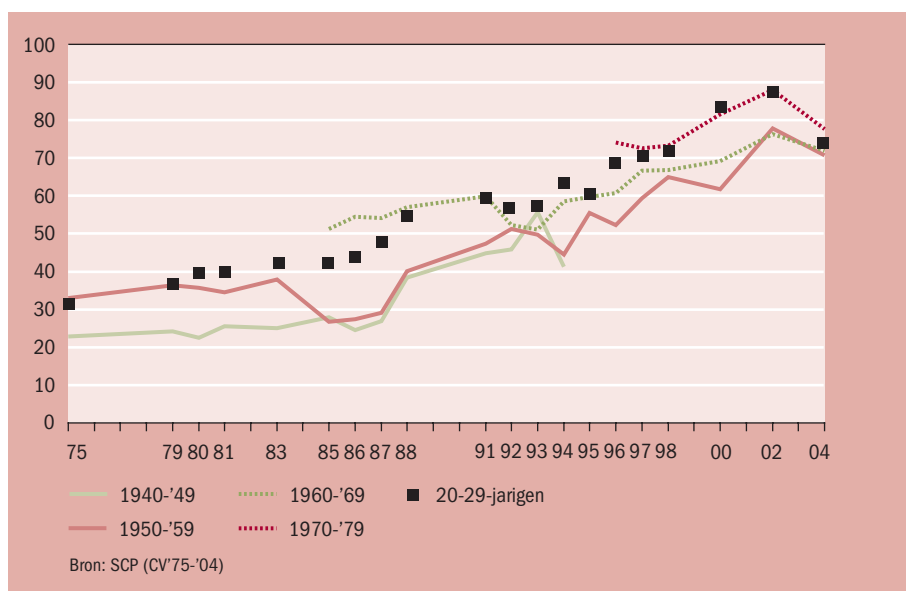
De afgelopen twintig jaar vindt dus steeds zo'n 30% à 40% van de vrouwen herverdeling van betaalde arbeid géén must. Dit hoeft nog niet te betekenen dat ze het voor zichzelf niet belangrijk vinden om een baan te hebben. Mogelijk denken zij bij de stelling aan een situatie waarin man en vrouw precies evenveel uren werken. Zoals uit hoofdstuk 5 van deze monitor blijkt, hebben veel vrouwen een voorkeur voor een andere verdeling: de man werkt fulltime en de vrouw in deeltijd (het anderhalfverdienersmodel). Dat kan een reden zijn waarom een deel van de vrouwen niet

instemt met de stelling. Een andere mogelijke verklaring is dat het tegenwoordig zo vanzelfsprekend is dat man en vrouw beiden een baan hebben, dat herverdeling juist daarom steeds minder een kwestie is en vrouwen minder de behoefte voelen dit als norm aan anderen op te leggen. Uit hoofdstuk 4 van deze monitor is immers gebleken dat vrouwen wel steeds vaker een baan hebben. Dat blijkt ook uit figuur 11.8 waarin het aandeel vrouwen met een betaalde baan (van 1 uur of meer) staat weergegeven, wederom uitgesplitst naar geboortecohort. Anders dan in de vorige figuren hebben we uitsluitend vrouwen van 21 tot 50 jaar opgenomen. Jongere vrouwen zijn vaak nog bezig met hun opleiding en na het vijftigste levensjaar neemt de arbeidsparticipatie snel af.

In de figuur is te zien dat in alle geboortecohorten een steeds groter deel van de vrouwen van 21-49 jaar betaald werkt. De afname in 2004, eveneens in alle cohorten, is mogelijk het gevolg van de slechte economie. De verschillen tussen de cohorten zijn niet groot. Vergelijken we de jonge vrouwen (21-29 jaar) anno 2004 met de jonge vrouwen in 1995, 1985 en 1975 dan zien we een enorme toename van de arbeidsparticipatie. In 1975 had krap een derde van de jonge vrouwen een baan, in 2004 is dit aandeel meer dan verdubbeld.

Figuur 11.8

Aandeel vrouwen met een baan van 1 uur of meer, naar geboortecohort vrouwen van 21-49 jaar en voor 21-29-jarigen, 1975-2004 (in procenten)

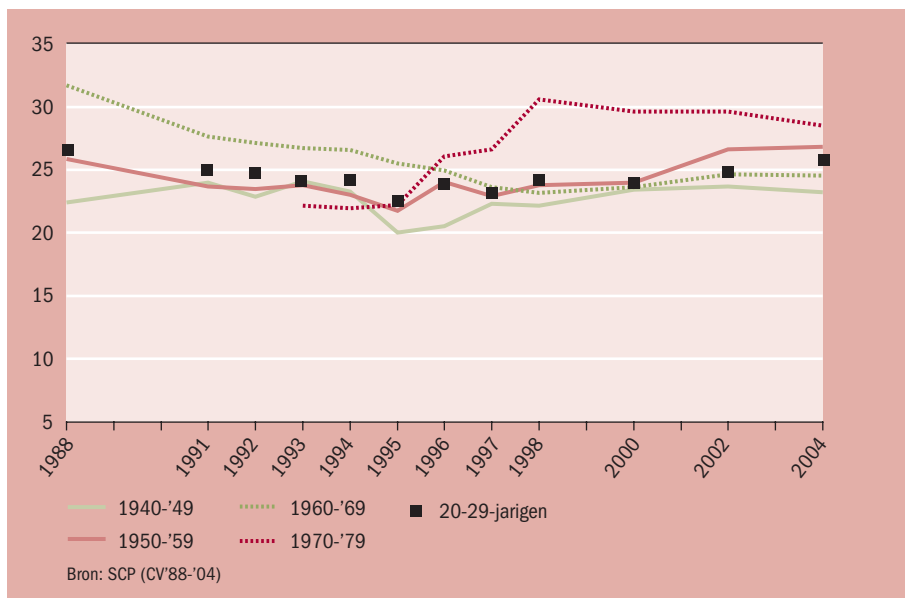
Een ander beeld krijgen we als we kijken naar de gemiddelde arbeidsduur van de werkenden. Uit figuur 11.9 blijkt dat er op dit vlak veel minder is veranderd; er is nauwelijks sprake van een ontwikkeling in de loop van de tijd en ook de verschillen tussen de geboortecohorten zijn klein. Tussen 1988 en 1995 nam de gemiddelde

baanomvang van de werkende vrouwen in alle geboortecohorten licht af en sindsdien zien we bij de meeste cohorten weer een bescheiden toename, waardoor zij nu weer min of meer op het niveau van 1988 zitten. De vrouwen geboren in de jaren veertig en vijftig zullen in 2004 inmiddels allemaal uit de kleine kinderen zijn. Het is duidelijk dat het wegvallen van de praktische zorg voor kinderen niet heeft geleid tot een uitbreiding van het aantal uren buitenshuis werken (zie ook Portegijs 2005). Het is wel mogelijk dat de vrouwen die al werkten, iets meer zijn gaan werken, maar dat dit niet zichtbaar is door de instroom van herintredende vrouwen met een (kleine) deeltijdbaan.

De arbeidsduur hangt zeer sterk samen met de levensfase (zie bijlage B11). Zo zien we bij de vrouwen geboren in de jaren zeventig eerst een toename van het gemiddelde aantal uren dat zij per week werken. Ze zijn dan nog voor in de twintig en een deel van hen maakt waarschijnlijk de overstap van een bijbaantje-naast-de-studie naar een volledige baan. In 1998, de eerste vrouwen uit dit cohort lopen dan tegen de 30 jaar, is de top bereikt en een paar jaar later is de gemiddelde baanomvang in dit cohort slechts iets hoger dan die van oudere vrouwen. Tien jaar daarvoor, in 1988, treedt eenzelfde daling op bij de vrouwen geboren in de jaren zestig.

Figuur 11.9

Gemiddelde arbeidsduur van werkende vrouwen, naar geboortecohort, vrouwen van 21-49 jaar en voor 21-29-jarigen, 1988-2004 (in uren per week)

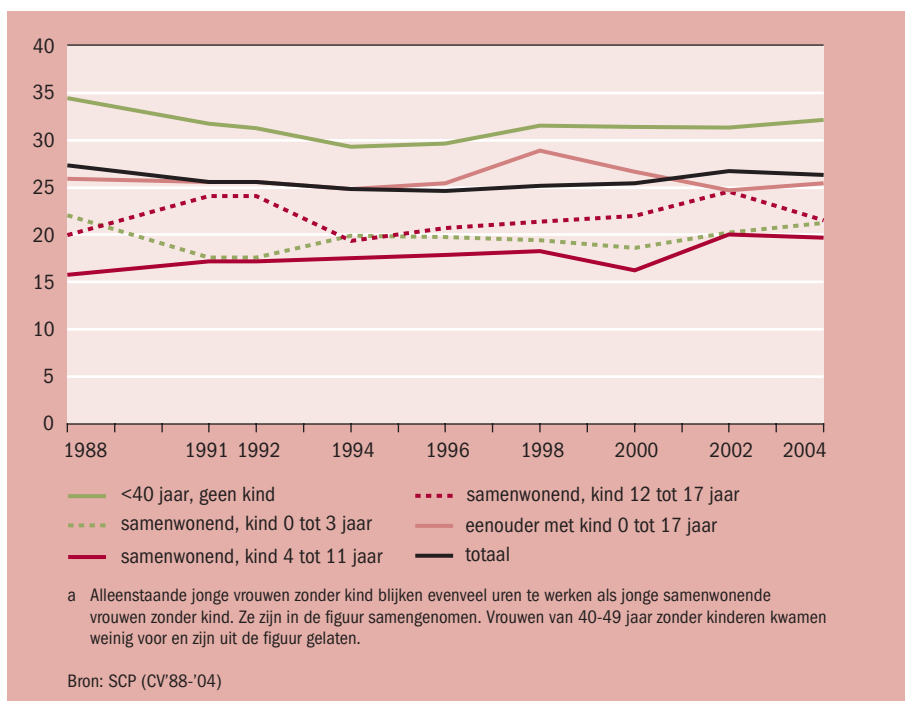
De afname van de gemiddelde baanomvang rond het dertigste levensjaar hangt dus vooral samen met de komst van kinderen. In figuur 11.10 is daarom een uitsplitsing gemaakt naar de leeftijd van het jongste kind. Ten eerste valt op dat samenwonende vrouwen met minderjarige kinderen gemiddeld genomen de kleinste baanomvang hebben. De moeders met een jongste kind op de basisschool werken gemiddeld nog iets minder uren dan de moeders van nog niet schoolgaande kinderen en vooral de moeders met kinderen op de middelbare school, maar de verschillen zijn niet bijzonder groot. Alleenstaande moeders van minderjarige kinderen werken meer uren buitenshuis.

Ten tweede zien we dat de gemiddelde baanomvang van moeders in de onderzochte periode gelijk is gebleven. Moeders in 2004 werken dus gemiddeld evenveel uren buitenshuis als moeders in 1988. Dit is opmerkelijk, omdat vrouwen sinds die tijd wel steeds geëmancipeerder zijn gaan denken over het buitenshuis werken van moeders. Blijkbaar heeft dat vooral consequenties gehad voor de keuze om te gaan werken, maar nauwelijks voor het gemiddelde aantal uren dat men werkt.

Ten slotte zien we in figuur 11.10 dat de gemiddelde baanomvang van vrouwen zonder kinderen (zij hebben nooit kinderen gehad of hun kinderen zijn al meerderjarig) iets is afgenomen, al lijkt er sinds 2002 sprake van een bescheiden toename.

Figuur 11.10

Gemiddelde arbeidsduur van werkenden, naar gezinssituatie^a, vrouwen van 21-49 jaar, 1988-2004 (in uren per week)

Conclusie

Zowel oude als jonge cohorten vrouwen zijn op veel punten steeds geëmancipeerder gaan denken. De verschillen tussen cohorten zijn niet bijzonder groot gebleken. Voor zover er verschillen zijn, doen die zich vooral voor tussen de oude geboortecohorten. De verschillen tussen vrouwen geboren in de jaren vijftig, zestig, zeventig en tachtig van de vorige eeuw zijn daarentegen bescheiden. Vrouwen geboren in de jaren vijftig of zestig vinden, net als die uit de jaren zeventig of tachtig, het buitenshuis werken van moeders zelden meer een probleem, vinden in even grote mate dat het huisvrouwen bestaan minder voldoening biedt dan een betaalde baan, en dat man en vrouw het betaalde en onbetaalde werk gelijk moeten verdelen. En in al deze cohorten denkt een ongeveer even groot deel dat vrouwen beter geschikt zijn voor de opvoeding van kleine kinderen dan mannen.

Deze bevindingen kloppen niet met de cohorttheorie van Mannheim. De kern daarvan is dat de periode waarin iemand is opgegroeid en gesocialiseerd, een blijvende invloed heeft op zijn of haar opvattingen (Van den Broek 2001). Vrouwen geboren sinds 1950 waren bij het uitbreken van de tweede feministische golf in 1967 17 jaar of jonger en hebben de nieuwe idealen over de taakverdeling tussen mannen en vrouwen vaak met de paplepel ingegoten gekregen. Vrouwen geboren voor 1950 waren bij het begin van de tweede feministische golf al ouder en zouden daar volgens de theorie minder van hebben meegepikt. In dit hoofdstuk hebben we gezien dat dit niet het geval is. De oudere geboortecohorten zijn weliswaar op veel punten iets traditioneler dan de jonge vrouwen, maar ook zij blijken te zijn geraakt door de nieuwe denkbeelden. In alle geboortecohorten zijn dan ook steeds meer vrouwen buitenshuis gaan werken. Weinig ontwikkeling is er echter te bespeuren in de gemiddelde baanomvang van werkende vrouwen. Die schommelt voor alle cohorten rond de twintig uur per week, ondanks het feit dat de jonge cohorten ruimer denken over het werken van moeders dan de oudere.

Als we de huidige 20-29-jarige vrouwen vergelijken met leeftijdgenoten in voorgaande periodes, dan zien we dat steeds minder van hen er bezwaar tegen hebben dat een moeder werkt. Het huisvrouwschap is voor steeds minder jonge vrouwen een alternatief voor een betaalde baan en een steeds groter deel van hen werkt buitenshuis. Maar op andere punten is er geen ontwikkeling in geëmancipeerde richting of zelfs achteruitgang opgetreden. Jonge vrouwen anno 2004 vinden herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid niet belangrijker dan de jonge vrouwen in voorgaande periodes en hun arbeidsduur is vergelijkbaar met die van de jonge vrouwen in bijvoorbeeld de jaren tachtig. Ten slotte hebben we gezien dat de 20-29-jarigen van nu iets zijn teruggekomen van de gedachte dat de man net zo geschikt is voor de opvoeding van kleine kinderen als de vrouw, en dat het gezinsleven er niet onder lijdt als de vrouw fulltime werkt.

11.3 Verschillen tussen vrouwen en mannen

In hoofdstuk 5 is gebleken dat mannen in het algemeen net iets traditioneler denken dan vrouwen. Uitsplitsing naar geboortecohort levert in grote lijnen eenzelfde beeld op als bij de hiervoor besproken vrouwen. Zoals verwacht denken ook de oudste cohorten van mannen traditioneler dan de jongere, en zijn de verschillen tussen de jongste cohorten klein. Ook aan mannen is de boodschap van de tweede feministische golf dus niet voorbijgegaan, vooral niet aan de mannen geboren na 1950. Omdat het beeld grotendeels hetzelfde is, geven we de opvattingen van de verschillende geboortecohorten voor de mannen niet opnieuw weer in figuren. Wel is het interessant om, net als bij de vrouwen, stil te staan bij de opvattingen en de arbeidsparticipatie van jonge mannen van 20-29 jaar. Denken de jonge mannen van nu minder traditioneel over de taakverdeling dan jonge mannen in de jaren negentig of tachtig? En mogen wij op grond daarvan verwachten dat zij de taken anders zullen verdelen en een groter aandeel nemen in het huishouden en de zorg voor kinderen, dan voorgaande cohorten mannen?

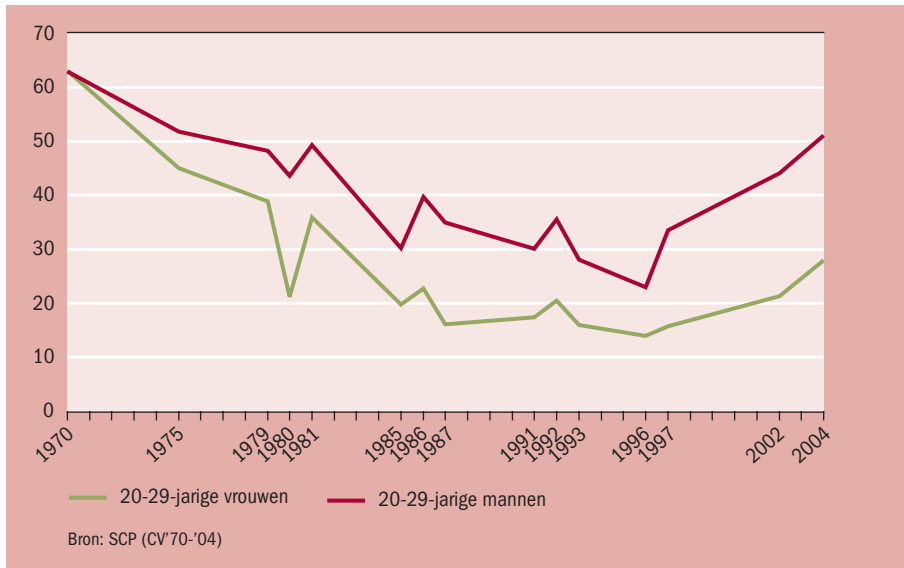
Het antwoord op de eerste vraag is geen volmondig ja. Jonge mannen hebben steeds minder bezwaar tegen het buitenshuis werken van moeders. Nog slechts een op de tien jonge mannen heeft in 2004 bezwaar tegen werkende moeders van schoolgaande kinderen (in 1970 was dat vier op de tien). Ook als de moeder een nog niet naar school gaand kind heeft dat dan naar een crèche moet, is dit nog maar voor drie op de tien een bezwaar (was vier op de tien in 1970).

Het aandeel mannen dat denkt dat het huisvrouwschap evenveel voldoening geeft als een betaalde baan, nam nog iets af (22% in 1984 naar 18% in 2002). Wellicht daarom zijn ze er ook vaker dan voorheen voorstander van dat man en vrouw het huishoudelijk werk gelijk verdelen (83% van de jonge mannen in 2004 vindt herverdeling van huishoudelijk werk belangrijk, in 1981 was dit 69%), al zijn ze dit wel altijd iets minder belangrijk blijven vinden dan hun vrouwelijke leeftijdgenoten.

Geen ontwikkeling zien we in het belang dat gehecht wordt aan de herverdeling van betaalde arbeid: al jaren is zo'n 55% van de jonge mannen hier voorstander van. Bij de vrouwen is dat ongeveer 60%, maar ook bij hen zagen we geen toename. En op drie punten denken de huidige jonge mannen traditioneler dan de jonge mannen in de jaren negentig. Net als bij de vrouwen wint onder jonge mannen sinds 1991 de opvatting weer aan kracht dat het gezin eronder lijdt als een vrouw een fulltimebaan heeft. In 2004 was dat de overtuiging van drie van de tien jonge mannen (en vrouwen), vrijwel evenveel als in 1988. Hetzelfde zien we bij de stelling over de vermeende grotere geschiktheid van vrouwen voor de opvoeding van jonge kinderen. Tot 1996 waren steeds minder jonge mannen het daarmee eens, maar sindsdien neemt dit aandeel sterk toe. In 2004 vond weer meer dan de helft van de mannen van 20-29 jaar dat vrouwen meer geschikt zijn voor de opvoeding van kleine kinderen, evenveel als in 1981. Ook bij vrouwen zien we een opleving van deze traditionele opvatting, maar deze is minder sterk, en sowieso zijn op alle meetmomenten, behalve in 1970, jonge vrouwen het minder vaak eens met deze stelling.

Figuur 11.11

‘Een vrouw is geschikter voor de opvoeding van jonge kinderen’, vrouwen en mannen van 20-29 jaar, 1970-2004 (in procenten ‘(geheel) mee eens’)

Jonge mannen zien dus steeds minder vaak bezwaren tegen werkende moeders, al zijn ze tegenwoordig weer vaker van mening dat vrouwen meer geschikt zijn voor de opvoeding van kleine kinderen. Ze denken vaker dan voorheen dat het leven als huisvrouw minder voldoening oplevert dan een betaalde baan. Ze zijn ook iets vaker voor herverdeling van het huishoudelijke werk, maar zoals we in hoofdstuk 5 hebben gezien, is het zorgaandeel van mannen sinds 1995 nauwelijks toegenomen. Ook zagen we daar al dat mannen, jonge en oude, en ook vaders van kleine kinderen, niet minder zijn gaan werken. Dat blijkt eveneens uit het hier gebruikte bestand. Het gemiddelde aantal arbeidsuren van werkende mannen van 21-49 jaar is in de onderzochte periode met 1 uur afgenomen (van 38 uur in 1988 naar 37 uur in 2004, niet in figuur). Werkende vaders van jonge, nog niet naar school gaande kinderen zijn geen uur minder gaan werken, werkende vaders met kinderen op de basisschool of de middelbare school net een uur. In 2004 hadden werkende vaders van kinderen jonger dan 18 jaar een gemiddelde arbeidsduur van 38 uur per week. Het zijn juist de mannen zonder kinderen die iets minder zijn gaan werken (degenen met werk hadden in 2004 gemiddeld een baan van 36 uur). Mannen zijn dus op punten wel geëmancipeerder gaan denken, maar dat heeft geen gevolg gehad voor hun arbeidsparticipatie en hun aandeel in het huishouden.

11.4 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal of de jonge vrouwen en mannen van nu geëmancipeerdere opvattingen hebben over de taakverdeling tussen mannen en vrouwen en of de verschillen in hun arbeidsparticipatie kleiner zijn, dan bij voorgaande geboortecohorten het geval was. In het algemeen zijn alle cohorten vrouwen en mannen, dus oudere én jongere, in de loop der tijd ruimer gaan denken over het buitenshuis werken van moeders en de vrouwen zijn vaker buitenshuis gaan werken. Er zijn wel verschillen tussen de geboortecohorten, maar die doen zich vooral voor tussen de oudste cohorten. Weinig verschillen hebben we gevonden tussen de vrouwen en mannen geboren na 1950. De huidige jonge vrouwen denken dus niet veel geëmancipeerder dan de vrouwen geboren in de jaren vijftig en zestig. Hetzelfde geldt voor de jonge mannen. In lijn hiermee is het aandeel vrouwen, en moeders, met een betaalde baan gestaag toegenomen, maar het gemiddelde aantal uren van de werkende vrouwen is niet gestegen. In de arbeidsparticipatie van de mannen zagen we, ondanks meer geëmancipeerde opvattingen, weinig verandering.

Speciale aandacht hebben we besteed aan de 20-29-jarigen. In deze fase van het leven, of net erna, vindt gezinsvorming plaats. Dat ging in het verleden gepaard met een verschuiving van de taakverdeling in traditionele richting. Hoe groot is de kans, zo vroegen wij ons af, dat dit bij de huidige jonge vrouwen en mannen anders zal verlopen? De jonge vrouwen en mannen blijken tegenwoordig nog zelden bezwaar te hebben tegen het buitenshuis werken van moeders. Zij vinden het huishouden minder vaak een aantrekkelijk alternatief voor een betaalde baan en zij zijn iets vaker van mening zijn dat dit onbetaalde werk gelijk over man en vrouw moet worden verdeeld, dan hun leeftijdgenoten in voorgaande generaties. Het aandeel jonge vrouwen en mannen dat bezwaar maakt tegen het fulltime werken van moeders, is echter de laatste jaren weer toegenomen en is bij de vrouwen nu weer even zo hoog als in 1994 en bij de mannen als in 1988. Het aandeel dat de vrouw beter geschikt vindt voor de zorg voor kinderen dan de man, vertoont hetzelfde patroon. En jonge vrouwen en mannen vinden herverdeling van betaald werk niet belangrijker dan jonge vrouwen en mannen in voorgaande jaren. Dit alles doet vermoeden dat de komst van kinderen ook voor de huidige generatie van jonge vrouwen grote gevolgen zal hebben voor de taakverdeling. Inderdaad zien we dat jonge vrouwen steeds vaker buitenshuis werken. Het gemiddelde aantal arbeidsuren van de werkende jonge vrouwen neemt echter niet toe.

Noten

- 1 Met veel dank aan Frank Huysmans (SCP) die de regressieanalyse voor zijn rekening heeft genomen, en aan Andries van den Broek (SCP) die meedacht over de opzet van het hoofdstuk.
- 2 De mening van een geboortecohort is alleen meegenomen als ten minste 100 respondenten zich over de stelling hebben uitgelaten.
- 3 CV is geen panelonderzoek, dus het gaat niet om een vergelijking van *dezelfde* mensen op verschillende tijdstippen, maar om een vergelijking van de opvattingen van een (telkens andere) steekproef uit ieder geboortecohort.

12 Samenvatting: stand van zaken van het emancipatieproces

Eens per twee jaar zetten het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in de Emancipatiemonitor de schijnwerpers op het emancipatieproces. Een keur aan cijfers passeren de revue om na te gaan of het emancipatieproces zich in de gewenste richting ontwikkelt. Wat deze gewenste richting is, is door regering en Tweede Kamer bepaald en vastgelegd in het Meerjarenbeleidsplan (TK 2000/2001; TK 2005/2006b). In deze vierde Emancipatiemonitor zijn cijfers gepresenteerd over onderwijs, betaalde arbeid en inkomen, onbetaalde arbeid, de vertegenwoordiging van vrouwen op hoge posities en geweld tegen vrouwen. Daarnaast bevat de monitor drie verdiepende hoofdstukken waarin steeds een vergelijking is gemaakt; tussen Nederland en andere landen betreffende de combinatie arbeid en zorg; tussen vrouwen in de stad en op het platteland; en tussen verschillende generaties vrouwen.

In dit hoofdstuk zetten we de belangrijkste bevindingen op een rij. Gezien het tweejaarlijkse karakter van de Emancipatiemonitor gaan we vooral in op de ontwikkelingen van de afgelopen paar jaren. Een belangrijke plaats krijgen de streefdoelen, in 2000 opgesteld voor een aantal centrale aspecten van emancipatie. Deze streefdoelen stellen ons in staat om niet alleen na te gaan of het emancipatieproces de laatste jaren in de gewenste richting is voortgegaan, maar ook of dat in het beoogde tempo geschiedt.

Arbeidsparticipatie

Een belangrijk doel van het emancipatiebeleid is de verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen. In 2010 zou 65% van de vrouwen van 15-64 jaar een baan moeten hebben van ten minste twaalf uur per week. Het tussentijdse streefcijfer voor 2005 was 58,5%. Dat is niet gehaald. De arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland is jarenlang gestegen en is hoog vergeleken met die in de meeste andere landen van de Europese Unie (EU). De laatste jaren is er echter sprake van stagnatie. In 2002 had 54% van de vrouwen van 15-64 jaar een baan van twaalf uur of meer. Dit aandeel is sindsdien niet toegenomen. In dezelfde periode is de participatie van mannen gedaald van 76% naar 72% in 2005. Het verschil tussen de seksen is daarmee wel kleiner geworden.

De arbeidsdeelname van vrouwen ouder dan 45 jaar en van moeders van minderjarige kinderen (twee deels overlappende groepen) is in de afgelopen jaren wel gestegen. Moeders hebben inmiddels vrijwel net zo vaak een baan buitenshuis als vrouwen zonder kinderen. Een daling zien we vooral bij de jonge en alleenstaande vrouwen. De arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen is lager dan die van autochtone vrouwen, en is in de periode 2003-2005 nog iets afgenomen van 39% naar 38%.

Ook de vrouwen op het platteland hebben minder vaak betaald werk dan de vrouwen in de stad, maar dit verschil neemt snel af.

Tabel 12.1

Arbeidsparticipatie van vrouwen (15-64 jaar): streefwaarden^a en realisatie

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
streefwaarde	52,3	53,5	54,8	56,0	57,3	58,5	59,6	61,0	62,3	63,5	65,0
realisatie	52,0	53,2	53,6	53,9 ¹	53,6	54,1					

^a Streefwaarden zijn afgeleid uit het Meerjarenbeleidsplan 2000. In latere begrotingsstukken van het Ministerie van SZW worden soms iets afwijkende streefwaarden genoemd. Het uiteindelijke doel, 65% in 2010, is steeds hetzelfde gebleven.

De brutoarbeidsparticipatie, dus het aandeel vrouwen dat een baan heeft of wil hebben van twaalf uur of meer per week, is de afgelopen jaren wel iets gestegen. Een gunstige ontwikkeling, ten slotte, is dat het aandeel vrouwen dat instroomt in een arbeidsongeschiktheidsregeling, drastisch is afgenomen en nog slechts iets hoger is dan bij mannen.

Arbeidsvolume

Een nieuw doel in het emancipatiebeleid is het vergroten van het aantal uren dat vrouwen werken. Hun arbeidsvolume (de gemiddelde arbeidsduur in fulltime-eenheden (fte) van alle vrouwen van 15-64 jaar, incl. de niet-werkenden) was in 2004 0,42 fte. Het doel is dit te verhogen tot minimaal 0,50 fte, naar verwachting het EU-gemiddelde in 2010. Nog bepaald moet worden wanneer dit streefdoel gehaald moet zijn. Daarvoor is nodig dat meer vrouwen werken én dat de werkende vrouwen meer uren per week werken. In deze monitor hebben we gezien dat dit laatste nog niet het geval is. Het aandeel vrouwen met een kleine deeltijdaanstelling is afgenomen, maar hetzelfde geldt voor het aandeel met een fulltimebaan. Het gemiddelde wekelijkse aantal arbeidsuren van werkzame vrouwen is in 1995-2005 licht gedaald, van 25,7 uur in 1995, naar 25,2 uur in 2003 en 24,9 uur in 2005. Dankzij de toename van het aandeel met een baan in de periode 1995-2000 is het arbeidsvolume van vrouwen in die periode toch gestegen van 0,37 fte naar 0,41 fte.² Omdat sindsdien het aandeel werkende vrouwen nauwelijks is toegenomen en de gemiddelde arbeidsduur van de werkende vrouwen iets is afgenomen, is het arbeidsvolume sinds 2001 nauwelijks gestegen.

Vooraf vrouwen die de zorg hebben voor minderjarige kinderen, werken, als ze werken, vrijwel altijd in deeltijd. Bij slechts 6% van de samenwonende 25-49-jarigen met minderjarige kinderen hadden in 2005 beide partners een fulltimebaan, evenveel als in 2000. Maar dat is ook bij een minderheid van de paren zonder minderjarige kinderen het geval (38%; in 2000 was dat nog 42%). Werken in deeltijd blijkt dus niet uitsluitend een noodzakelijke aanpassing te zijn van de arbeidstijd gedurende de periode dat men kleine kinderen heeft.

Economische zelfstandigheid en het inkomensaandeel van vrouwen

In 2004 had 71% van alle vrouwen een eigen inkomen uit arbeid of een uitkering. Het verschil met mannen is nog nooit zo klein geweest. Van hen had 79% een eigen inkomen. Het inkomen van vrouwen uit arbeid is niet altijd hoog genoeg om economisch zelfstandig te zijn. Van de 15-64-jarige vrouwen verdiende in 2004 42% ten minste 70% van het minimumloon en was daarmee economisch zelfstandig. Bij de mannen was dit 69%. Het vergroten van het aandeel economisch zelfstandige vrouwen is een centraal doel in het emancipatiebeleid. In 2010 moet ten minste 60% van de vrouwen economisch zelfstandig zijn. Nu hun arbeidsparticipatie de afgelopen periode niet is toegenomen en ook de gemiddelde arbeidsduur niet, is het niet vreemd dat het aandeel vrouwen dat zichzelf economisch zelfstandig mag noemen, sinds 2002 niet is gestegen. Het gerealiseerde aandeel lag daarmee in 2004 bijna 8 procentpunten onder de streefwaarde.

De Surinaamse vrouwen zijn vaker economisch zelfstandig dan de autochtone, maar van de allochtone vrouwen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond is net een op de vijf economisch zelfstandig. De vrouwen op het platteland zijn iets minder vaak economisch zelfstandig dan de vrouwen in de stad.

Tabel 12.2

Economische zelfstandigheid van vrouwen (15-64 jaar): streefwaarden^a en realisatie

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
streefwaarde	42,5	44,3	46,0	47,8	49,5	51,3	53,0	54,8	56,5	58,3	60,0
realisatie	39,1	41,2	41,8	41,6	41,7						

a Streefwaarden zijn afgeleid uit het Meerjarenbeleidsplan 2000. In latere begrotingsstukken van het Ministerie van SZW worden soms iets afwijkende streefwaarden genoemd.

Bij de mannen is het aandeel dat economisch zelfstandig is, sinds 2001 afgenomen van 72% naar 69% in 2004. Het verschil met de vrouwen neemt dus af, al blijft dit aanzienlijk (32 procentpunten in 2000 naar 27 procentpunten in 2004).

Een andere streefdoel is het vergroten van het inkomensaandeel van vrouwen. In 2010 zouden vrouwen 35% van het totale persoonlijke inkomen uit arbeid moeten verdienen. In tabel 12.3 is te zien dat dit aandeel sinds 2001 is gestegen. In 2004 viel 34% van het totale persoonlijke inkomen aan vrouwen toe. Daarmee is het streefdoel voor 2010 al bijna gehaald.

Tabel 12.3

Inkomensaandeel van vrouwen (15-64 jaar): streefwaarden en realisatie

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
streefwaarde											>35
realisatie	32				34						

In 2004 hadden minder huishoudens een (langdurig) laag inkomen dan in 2000. Vooral de inkomenspositie van eenoudergezinnen en alleenstaanden ouder dan 65 jaar is erop vooruitgegaan. Omdat vrouwen oververtegenwoordigd zijn in deze groepen hebben zij met name van deze ontwikkeling geprofiteerd.

Geen voortgang is de laatste jaren geboekt bij het verkleinen van de kloof tussen het uurloon van vrouwen en mannen. Vrouwen kregen in 2004 per uur 81% van wat mannen verdienen. Dit verschil is deels terug te voeren op verschillen in bijvoorbeeld opleiding en ervaring. Als voor deze variabelen wordt gecorrigeerd, bleef er in het bedrijfsleven in 2004 een loonverschil over van 7%, evenveel als in 2002 en 2000. Bij de overheid is het gecorrigeerde loonverschil geringer, maar de laatste jaren toegenomen van 3% in 2000 en 2002 naar 4% in 2004.

Onbetaalde arbeid en de combinatie arbeid en zorg

Het vergroten van het zorgaandeel van mannen is een speerpunt in het emancipatiebeleid. De verwachting is dat als mannen meer zorgtaken op zich nemen, meer vrouwen toetreden tot de arbeidsmarkt (TK 2005/2006b). In 2000 namen mannen 35,2% van de uren besteed aan huishoudelijk werk, zorg voor kinderen en (niet-)familieleiden, en doe-het-zelfactiviteiten voor hun rekening. In 2010 zou dit ten minste 40% moeten zijn. Het zorgaandeel van mannen is in de periode 2000-2005 slechts met 0,5 procentpunt gestegen naar 35,7%. Dat is een iets grotere stijging dan in de vijf jaar daarvoor (0,3 procentpunt). Om de 40% in 2010 te halen zal het aandeel van mannen in de zorg de komende vijf jaar met 4,4 procentpunten moeten stijgen. Dat lijkt, gezien de geringe vooruitgang in de afgelopen tien jaar, niet waarschijnlijk.

Tabel 12.4

Aandeel van mannen in onbetaalde arbeid: streefwaarden en realisatie

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
streefwaarde	36,4	36,8	37,1	37,5	37,8	38,2	38,6	38,9	39,3	39,6	>40
realisatie	35,2				35,7						

Positief is dat de tijd die mannen besteden aan de zorg voor kinderen sinds 1995 is verdubbeld. Ook vrouwen steken hier steeds meer tijd in. De toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen is dus niet ten koste gegaan van de tijd die wordt besteed aan kinderen. Hetzelfde geldt voor de tijd die vrouwen uittrekken voor mantelzorg.

Dat moeders naast de zorg voor hun kind(eren) een baan hebben, wordt steeds breder geaccepteerd. En steeds minder vrouwen en mannen denken dat het leven als huisvrouw evenveel voldoening biedt als een betaalde baan. Het overgrote deel van de vrouwen die voor het eerst moeder worden, gaat na het bevallingsverlof weer aan het werk. Wel heeft een sinds 1991 weer groeiend deel van de vrouwen en mannen bedenkingen bij het fulltime werken van vrouwen. Ook neemt sinds 1996 het aandeel vrouwen en mannen toe dat vindt dat de vrouw beter geschikt is voor de opvoeding van jonge kinderen dan de man. Een meerderheid van de vrouwen en mannen vindt twee à drie dagen per week werken, ongeacht de leeftijd van de kinderen, ideaal voor een moeder. We zien dan ook dat vrouwen met kinderen vrijwel allemaal in deeltijd werken. Het gemiddelde aantal arbeidsuren van deze werkende moeders neemt bovendien nauwelijks toe.

Een meerderheid van de Nederlandse vrouwen en mannen is van mening dat een kind het beste alleen door de eigen ouders kan worden verzorgd. Een ruime meerderheid is geen voorstander van opvang in de formele kinderopvang. Alleen de opvang van peuters ligt minder gevoelig; een krappe meerderheid denkt dat het goed voor 2- en 3-jarigen is als zij enkele dagen per week naar een kinderdagverblijf gaan. De weerstand tegen formele opvang is sinds 2002 wel kleiner geworden, vooral die tegen de buitenschoolse opvang van schoolkinderen. In lijn daarmee neemt het aandeel kinderen dat naar de formele opvang gaat, gestaag toe. Van de 0-3-jarigen ging in 2004 een kwart naar een kinderdagverblijf (was 20% in 2000). Dit aandeel is bij basisschoolleerlingen veel lager (6% in 2004), maar ook dat stijgt. Vrouwen en mannen maken ook steeds vaker gebruik van de mogelijkheid om ouderschapsverlof op te nemen, al doen de vaders dit nog steeds veel minder dan de moeders (resp. 52% en 28% in 2005), en laat ook van de moeders de helft het ouderschapverlof onbenut.

Vergeleken met andere EU-landen zijn de verlofregelingen in Nederland aan de magere kant. Wat het aanbod aan formele kinderopvang betreft, zit ons land ongeveer in het midden. Deeltijdwerk is daarentegen in Nederland veel beter geregeld dan in de ons omringende landen. Nationaal en internationaal onderzoek maken duidelijk dat vergroting van het aanbod aan formele kinderopvang en verlofregelingen niet zal leiden tot een sterke stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland. Ook lijkt het effect hiervan op de gezinsvorming niet bijzonder groot. In Zweden bijvoorbeeld, waar zowel de verlofregelingen als de kinderopvang veel royaler zijn dan in Nederland, zijn vrouwen vrijwel even oud als zij hun eerste kind krijgen, en is ook het uiteindelijke kindertal vergelijkbaar met dat in Nederland.

Vrouwen op hogere en besluitvormende posities

Het opleidingsniveau van vrouwen stijgt. Jonge vrouwen zijn even hoog opgeleid als hun mannelijke leeftijdgenoten en vrouwelijke studenten in het hoger en wetenschappelijk onderwijs halen sneller en vaker de eindstreep. In de wetenschappelijke beroepen zijn vrouwen nog slechts in lichte mate ondervertegenwoordigd. In tabel 12.5 is te zien dat dat niet geldt voor de topfuncties. Bij veel van de hier genoemde functies neemt het aandeel vrouwen wel (iets) toe, maar minder dan gewenst. Dit geldt bijvoorbeeld voor het aandeel vrouwen in de Eerste kamer, in de gemeenteraden en onder burgemeesters. Het aandeel vrouwen in de Tweede Kamer en het Europees parlement is wel flink gestegen en de streefwaarden voor 2006 worden (bijna) gehaald. Dat geldt ook voor het aandeel vrouwen onder hoogleraren en onder hoge ambtenaren. De rechterlijke macht bestaat zelfs al voor bijna de helft uit vrouwen; hiermee is de streefwaarde voor 2010 al min of meer gehaald.

Tabel 12.5

Aandeel vrouwen op besluitvormende posities: streefwaarden en realisatie

	stand van zaken			streefcijfers		
	2000	2002	2004	2006	2005/06	2010
kabinet	31	18	40	36	40	50
Tweede Kamer	34	32	39	39	40	50
Eerste Kamer	28	31	33	29	40	50
Europees parlement	36	29	44	44	40	50
provinciale staten	30	29	29	28	40	50
gemeenteraden	22	24	24	26	40	45
commissarissen koningin	0	0	8	8	15	30
burgemeesters	19	20	20	20	30	40
besturen waterschappen	11	11	13	.	20	30
Raad van State	21	13	21	25	30 à 35	40 à 45
Algemene Rekenkamer	20	20	33	37	30 à 35	40 à 45
externe adviesorganen	25	25	26	.	30 à 35	40 à 45
magistratuur	.	.	.	48	50	50
top politiekorps	6	.	10	11	8 à 20	20 à 30
voorzitters bel. ZBO's	6	5	4	3	8 à 20	20 à 30
topambtenaren (>schaal 17)	.	12	12	13	17	25
hoge ambten (schaal15-17)	.	12	14	17	17 ^a	25 ^a
top bedrijfsleven (RvB en RvC in 100 grootste bedrijven)	.	5 (2001)	4,8 (2003)	6 (2005)	11	20
top zorg en welzijn (RvB/RvC)	25	31	29	32	37	45
top sociaaleconomische sector (RvB/RvC)	13	14	16	21	22	35

a Voor hoge ambtenaren in schaal 15-17 is het streefcijfer in 2005 bijgesteld. In het Meerjarenbeleidsplan 2000 was het streven dat in 2010 in deze schalen 30% van de functies door vrouwen zouden worden bezet. In het herziene Meerjarenbeleidsplan van 2005 is geen uitsplitsing gemaakt in topambtenaren en hoge ambtenaren en geldt voor de gehele groep het streefcijfer van de topambtenaren.

Het aandeel vrouwelijke allochtonen in gemeenteraden is met de verkiezingen in 2006 wel flink toegenomen.

Horizontale seksesegregatie

Vrouwen zijn merendeels in andere sectoren werkzaam dan mannen. Dit kan gevolgen hebben voor hun inkomen en hun perspectieven op werk. Bovendien hebben werkgevers moeite om genoeg technisch personeel te krijgen en zou een grotere belangstelling van vrouwen voor sommige traditionele mannenberoepen zeer welkom zijn. Het doorbreken van deze horizontale seksesegregatie is een van de doelstellingen van het emancipatiebeleid. In deze monitor hebben we gezien dat er op dit vlak weinig vooruitgang is geboekt. De segregatie in de studiekeuze van meisjes en jongens is nauwelijks veranderd en ook op de arbeidsmarkt is er geen sprake van een afname van de scheve verdeling van vrouwen over bedrijfstakken en beroepen.

Geweld tegen vrouwen en meisjes

Het vergroten van de veiligheid van vrouwen en meisjes is een belangrijk doel van het emancipatiebeleid. Cijfers over de mate waarin geweld tegen vrouwen en meisjes voorkomt, zijn er echter weinig. Het aantal vrouwen dat in periodieke slachtoffer-enquêtes te kennen geeft slachtoffer te zijn geweest van mishandeling of seksueel geweld, blijft constant. Het aantal meldingen van huiselijk geweld is toegenomen, maar het is onduidelijk of dit gezien moet worden als een indicatie dat dit geweld toeneemt, of als een indicatie dat de acceptatie van dit geweld afneemt.

Ten slotte

Bijna aan het einde van deze vierde Emancipatiemonitor moeten we constateren dat er in enkele onderdelen van het emancipatieproces vooruitgang is geboekt, maar dat er vaker sprake is van stagnatie. De groei die we op tal van terreinen zagen in de jaren negentig van de vorige eeuw, is in het begin van deze eeuw afgezwakt en vervolgens op vele punten tot stilstand gekomen. In het laatste hoofdstuk van deze monitor, de epiloog, gaan we in op de vraag hoe dit valt te verklaren en welke lessen we daaruit kunnen trekken.

Noten

- 1 In de Emancipatiemonitor 2004 werd nog uitgegaan van een kleine stijging naar 55% in 2003. Na een nieuwe berekeningswijze van het CBS op het EBB komt ook in 2003 de arbeidsparticipatie van vrouwen uit op 54%.
- 2 Uitgegaan is van een 38-urige werkweek.

13 Epiloog¹

In deze vierde emancipatiemonitor hebben we gezien dat het emancipatieproces op een aantal belangrijke vlakken tot stilstand is gekomen of minder is gevorderd dan gewenst. Hoe komt dit? Gaat het hier om een tijdelijke stagnatie vanwege de economische recessie van de afgelopen jaren? Of is er meer aan de hand? Het antwoord op deze vragen is grote betekenis. Als het uitsluitend de slechte staat van de economie is die tussen 2002 en 2005 de emancipatie parten heeft gespeeld, dan zal het proces, nu de economie aantrekt, automatisch weer in beweging komen. Ligt het daarentegen niet, of niet volledig, aan de economie, dan heeft het weinig zin om af te wachten en is een herbezinning op de ingezette middelen en wellicht ook op de doelen van het emancipatiebeleid op haar plaats.

De economie als spelbreker?

Het moge duidelijk zijn dat de slechte economie en de opgelopen werkloosheid niet bevorderlijk zijn geweest voor de *arbeidsparticipatie* van vrouwen. Maar ook zonder recessie is het onwaarschijnlijk dat deze even snel was blijven stijgen als in de jaren negentig. De reden hiervoor is dat een jaarlijkse stijging van de *nettoparticipatie* van vrouwen met 1,25 procentpunt – dat is de doelstelling – op den duur alleen mogelijk is als de *brutoparticipatie* in minimaal hetzelfde tempo meestijgt. In de periode 1991-2001 steeg de *nettoparticipatie* wel met 1,25 procentpunt, maar de *brutoparticipatie* slechts met 1,1 procentpunt per jaar. Het gevolg was dat de werkloosheid onder vrouwen steeds verder daalde. In 1991-1995 waren werkloosheidspercentages tussen de 10 en de 13 nog gebruikelijk, in 2001 was dit percentage gedaald naar 5. De groep vrouwen die direct beschikbaar is voor de arbeidsmarkt, is dus steeds kleiner geworden, wat de stijging van de *nettoarbeidsparticipatie* steeds moeilijker maakte.

Daar kwam tussen 2001 en 2005 de slechte economische conjunctuur bij. In deze periode is de *brutoparticipatie* van vrouwen slechts met gemiddeld 0,7 procentpunt per jaar gestegen tot 58,7% in 2005. Van deze groep was 7,8% werkloos, zodat de *nettoparticipatie* op 54,1% kwam, ruim onder het tussentijdse streefcijfer van 58,5%. Als de recessie niet had toegeslagen en de *brutoparticipatie* na 2001 in hetzelfde tempo (1,1 procentpunt per jaar) was blijven doorstijgen, zou deze in 2005 60,3% geweest zijn. Bij een werkloosheidspercentage van 5% (het laagste werkloosheidspercentage van vrouwen sinds 1990) zou de *nettoparticipatie* in 2005 op 57,3% gekomen zou zijn. Ook dat ligt iets onder de doelstelling van 58,5% voor 2005. Om dit cijfer wel te halen, zou maar 3% van de vrouwen werkloos mogen zijn. Een dergelijk laag percentage is alleen bij de mannen in de jaren 2000 en 2001 voorgekomen. Het ligt onder het structurele werkloosheidspercentage. Per saldo is de stijging van de *brutoarbeidsparticipatie* dus al sinds 1990 te laag geweest om de doelstelling van een jaarlijkse stijging met 1,25 procentpunten van de *nettoarbeidsparticipatie* te realiseren.

Bij een gunstigere economie, en een lage werkloosheid onder vrouwen, zou de arbeidsparticipatie van vrouwen in 2005 mogelijk dus zo'n 3 procentpunten hoger hebben gelegen. In dat geval zou ook het aandeel *economisch zelfstandige vrouwen* een aantal procentpunten hoger zijn geweest. Daarmee is echter slechts een deel van het gat tussen streefwaarde en realiteit (7 procentpunten) gedicht. Bovendien blijkt dat van de werkende vrouwen maar driekwart met hun baan economische zelfstandigheid bereikt², waardoor de toename in werkelijkheid nog iets lager zou uitvallen. Hieruit kunnen we concluderen dat de recessie niet de enige en ook niet de belangrijkste verklaring is voor het te lage aandeel economisch zelfstandige vrouwen.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat de hardnekkige *loonverschillen* tussen vrouwen en mannen in economisch gunstigere tijden wel zouden zijn afgenomen. Ook tussen 2000 en 2002 was er van een afname van deze verschillen geen sprake. Bovendien zijn vrouwen oververtegenwoordigd in sectoren die in het algemeen relatief weinig gevoelig zijn voor de economische conjunctuur, zoals het onderwijs en de gezondheidszorg. De werkloosheid is onder mannen inderdaad meer gestegen dan onder vrouwen. Een ruime arbeidsmarkt heeft meestal tot gevolg dat lonen minder stijgen. De economische recessie heeft dus naar verwachting met name een dempend effect gehad op de loonontwikkeling van mannen en minder op die van vrouwen. Het niet slinken van de loonkloof tussen vrouwen en mannen kan dus moeilijk op het conto van de recessie worden geschreven.

Het moge duidelijk zijn dat het niet afnemen van de hardnekkige *horizontale seksesegregatie* weinig te maken heeft met de ongunstige economie. Ook voor 2002 nam deze segregatie niet af. Bovendien zien we dat scholieren, die nog niet te maken hebben met mogelijkheden op de arbeidsmarkt, in grote lijnen dezelfde *seksestereotiepe schoolkeuzen* maken als voorgaande generaties.

Het is wel mogelijk dat het niet gestegen *zorgaandeel* van mannen verband houdt met de economie. Zolang de vrouw geen baan kan krijgen, is het niet verwonderlijk dat ze een groter aandeel van de onbetaalde arbeid voor haar rekening neemt. Het zorgaandeel van mannen is echter ook in de periode 1995-2000 niet gestegen. Bovendien zijn vrouwen sinds 2000 wel meer tijd gaan besteden aan betaalde arbeid en mannen iets minder, maar deze bescheiden herverdeling van betaalde arbeid werd niet gevolgd door een vergelijkbare herverdeling van onbetaalde arbeid.

Ten slotte staan we even stil bij het geringe aandeel van vrouwen in *besluitvormende functies*. Bij een slechtdraaiende economie is het denkbaar dat er minder hoge(re) functies vacant komen waarop een vrouw zou kunnen worden aangenomen. Deze redenering gaat echter in ieder geval niet op voor de politieke functies. Verkiezingen worden gehouden ongeacht de economische situatie. Het geringe aandeel vrouwen in de gemeentepolitiek en de Eerste Kamer kan dan ook niet worden teruggevoerd op de staat van de economie. Ook is het moeilijk voorstelbaar dat bijvoorbeeld het verloop onder burgemeesters afhankelijk is van de economische situatie.

Hiermee kunnen we concluderen dat de recessie de emancipatie van vrouwen zeker geen goed heeft gedaan, maar dat deze geen afdoende verklaring biedt voor de

huidige stagnatie op vele vlakken. Er is dus meer aan de hand. De niet sterk groeiende brutoparticipatie van vrouwen in de jaren negentig en de afnemende werkloosheid onder vrouwen sinds 1990 kunnen gezien worden als een indicatie dat het einde van de sterke groei in zicht kwam. De meeste vrouwen die willen werken, hebben deze wens inmiddels blijkbaar verwezenlijkt. Ook het werken in deeltijd past de Nederlandse vrouw, ze heeft een grote voorkeur voor het anderhalfverdienersmodel. De Nederlandse vrouwen lijken al met al zeer tevreden met de (scheve) taakverdeling en het aantal uren dat zij buitenshuis werken.

Sluiten de doelstellingen van het emancipatiebeleid aan bij wat vrouwen willen?

De volgende vraag is dan waarom vrouwen in Nederland schijnbaar zo tevreden zijn met het werken in deeltijd en zo weinig behoefte lijken te voelen om meer uren te gaan werken.

Een leven als huisvrouw wordt tegenwoordig door de meerderheid van de vrouwen niet meer gezien als een aantrekkelijk alternatief voor een betaalde baan. Steeds meer vrouwen werken dan ook buitenshuis, de meeste in deeltijd en hun gemiddelde aantal arbeidsuren neemt niet toe. Het is de vraag of vrouwen op dit moment zoveel meer willen werken. De voorkeur voor een deeltijdbaai hangt deels samen met de zorg voor kinderen. Veel vrouwen vinden dat een kind het beste door de eigen ouders kan worden verzorgd. Een minderheid denkt dat het goed is voor een kind als het een aantal dagen naar een kinderdagverblijf of de buitenschoolse opvang gaat. De meeste vrouwen vinden het tegenwoordig geen bezwaar als een moeder werkt, zelfs niet als een baby of peuter dan naar een crèche zou moeten. Het aandeel vrouwen dat vindt dat het gezin eronder lijdt als een moeder fulltime werkt, neemt echter weer toe. Dat geldt ook voor het aandeel dat van mening is dat de vrouw beter geschikt is voor de opvoeding van kleine kinderen dan de man. Met deze opvattingen – die overigens door mannen gedeeld worden – is het niet vreemd dat vrouwen met kleine kinderen kiezen voor een deeltijdbaai. Opmerkelijker is dat als de kinderen ouder worden en de zorgtaken minder, moeders zelden van de ontstane ruimte gebruik maken om meer te gaan werken. En ook bij paren van 25-49 jaar zonder kinderen bestaat een minderheid uit twee voltijdwerkende partners.

Het werken in deeltijd heeft dus niet uitsluitend met de zorg voor kleine kinderen te maken. Ook speelt het belang mee dat vrouwen hechten aan betaalde arbeid (Portegijs 2006). Op stellingen daarover reageren zij minder vaak instemmend dan mannen. Zij hebben net zo vaak als mannen plezier in hun werk en vinden werk belangrijk voor hun zelfontplooiing en de contacten met collega's. Maar zij hechten minder waarde aan het doorgroeien naar een hogere functie of een hoger inkomen, en juist daarvoor zou het nodig zijn veel uren in het werk te steken. Het aandeel vrouwen met de opvatting dat de betaalde arbeid gelijk verdeeld moet worden onder vrouwen en mannen, schommelt al sinds 1981 rond de 60%.

Er zijn, kortom, weinig aanwijzingen dat vrouwen op dit moment, met de huidige opvattingen, veel meer willen werken dan zij nu doen. Het is dan ook niet vreemd dat het beleid gericht op het wegnemen van belemmeringen voor het verwezenlijken

van hun arbeidswensen (met name door het vergroten van het aanbod aan formele kinderopvang en verlofregelingen), niet heeft geleid tot een grote verhoging van hun arbeidsparticipatie. In andere landen lijkt dit beter te werken, al is ook daar het effect bescheiden. Meer effect zou het hebben als de motivatie van vrouwen om te werken zou kunnen worden vergroot. Dat kan ten eerste door betaalde arbeid financieel meer aantrekkelijk of zelfs noodzakelijk te maken. In andere Europese landen zeggen de vrouwen veel vaker dan de vrouwen in Nederland dat zij minder buitenshuis zouden willen werken, maar dit niet doen omdat ze het inkomen niet kunnen missen. In ons land speelt dit argument nog geen grote rol, maar deze neemt toe (Portegijs 2006). Het afschaffen van de overdraagbare heffingskorting zou volgens berekeningen van het Centraal Planbureau leiden tot een verhoging van de arbeidsuren van vrouwen met 5 procent (De Mooij 2006). Ook de recente plannen van onder andere VVD en PvdA om de kinderopvang gratis te maken, kunnen het buitenhuis werken van vrouwen financieel aantrekkelijker maken.

De huidige opvattingen over de juiste zorg voor kinderen, en het fulltime werken van vaders, laten weinig ruimte voor een veel grotere arbeidsparticipatie van moeders. Die ruimte is groter bij de vrouwen die nog niet of niet meer de zorg hebben voor kleine kinderen. Het beleid zou zich meer kunnen richten op deze groep. Gezocht zou kunnen worden naar mogelijkheden om het weer uitbreiden van het aantal arbeidsuren naarmate de kinderen ouder worden, aantrekkelijker of logischer te maken. Zo zouden ruimere mogelijkheden voor langdurend deeltijdverlof ertoe kunnen leiden dat vrouwen de band met de arbeidsmarkt niet structureel inperken, maar hun arbeidsduur slechts tijdelijk verminderen.

Ten slotte, opvattingen over de zorg voor kinderen kunnen veranderen en blijken dat ook te doen. Het (in deeltijd) werken van moeders is in relatief korte tijd vrijwel alom geaccepteerd. Veel vrouwen en mannen staan nog huiverig ten opzichte van formele kinderopvang, maar ook daar zien we een verschuiving. Gezocht zou kunnen worden naar mogelijkheden om dit proces te versnellen. Cruciaal daarbij lijkt in ieder geval dat er geen twijfel mag bestaan over de kwaliteit van de formele kinderopvang in Nederland. Ook zou de meerwaarde die kinderopvang kan hebben voor de ontwikkeling van kinderen beter naar ouders kunnen worden gecommuniceerd.

Sluiten de doelstellingen van het emancipatiebeleid aan bij wat mannen willen?

Op veel punten in het emancipatieproces zijn de ontwikkelingen de afgelopen jaren minder snel gegaan dan gepland. Als we over een iets langere periode kijken, is er in de levens van vrouwen echter zeer veel veranderd. Twee op de drie vrouwen hebben een baan en vrouwen zijn doorgedrongen in hogere en besluitvormende functies. Het huisvrouwchap heeft voor de meeste vrouwen zijn glans verloren en zij besteden steeds minder tijd aan het huishouden. Al met al is het leven van de gemiddelde vrouw in 2005 niet te vergelijken met dat van vrouwen in bijvoorbeeld 1975. Een dergelijke grote verschuiving zien we niet bij mannen. Mannen besteden in 2005 niet minder tijd aan betaalde arbeid dan in 1975. Hun investering in de onbetaalde arbeid is sinds 1975 maar weinig toegenomen. Ruim negen op de tien mannen met

een volledige baan zijn tevreden met de omvang van hun aanstelling. Mannen vinden nog vaker dan vrouwen dat een kind het beste door de eigen ouders kan worden verzorgd, maar trekken daar zelden zelf consequenties uit. Vaders van jonge kinderen werken zelfs meer uren buitenshuis dan vaders van iets oudere kinderen en vooral dan mannen zonder kinderen. Uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek onder vaders blijkt dat de helft van hen door de week geen enkele structurele taak heeft in de opvang van hun kinderen. De andere helft wordt wel ingeschakeld bij de doordeweekse zorg voor de kinderen, maar dat hoeft niet meer in te houden dan het eens per week 's ochtends naar school brengen of 's middags halen (Souren 2006). Vier op de vijf vaders van jonge kinderen zorgen geen enkele dag per week alleen voor hun kind (Portegijs 2006). Driekwart van de vaders maakt geen gebruik van hun recht op ouderschapsverlof.

In het Meerjarenbeleidsplan 2006-2010 wordt vergroting van het zorgaandeel van mannen gezien als een voorwaarde voor de verdere groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen (TK 2005/2006b). De relatie tussen de arbeidsparticipatie van vrouwen en het zorgaandeel van mannen blijkt echter niet zo eenduidig. Hiervoor werd al gesteld dat de meeste vrouwen (en mannen) op dit moment tevreden zijn met de (ongelijke) verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. Een kleine minderheid van de vrouwen (met of zonder jonge kinderen) geeft aan dat zij (meer uren) gaat werken als haar partner minder gaat werken en/of meer huishoudelijke en zorgtaken op zich neemt. Dit suggereert dat de arbeidsparticipatie van vrouwen minder afhankelijk is van die van mannen dan gedacht.

We hebben het hier echter over een eventuele wijziging van een inmiddels gegroeide taakverdeling. Dat kan anders liggen als partners een eerste kind krijgen. Tot op dat moment werkt de vrouw nauwelijks minder uren buitenshuis dan de man. Vrijwel alle moeders en vaders zijn tegen het uitbesteden van de zorg voor kinderen voor meer dan twee à drie dagen per week. Dat betekent dat de overige dagen een van de ouders thuis moet zijn. In de praktijk neemt de vrouw (vrijwel) al deze zorgdagen voor haar rekening, ten koste van haar arbeidsparticipatie. Zoals we gezien hebben, is dit meestal geen tijdelijke aanpassing gedurende de periode dat de kinderen klein zijn, maar leidt het tot een blijvend lagere arbeidsparticipatie van de vrouw. Voor verhoging van het arbeidsvolume van vrouwen is het dus van belang dat zij als zij moeder worden, hun arbeidsuren zo min mogelijk terugschroeven. Als de jonge vader op dat moment ook minder gaat werken, structureel of via het opnemen van ouderschapsverlof, is er voor de moeder minder noodzaak om haar arbeidsduur drastisch in te krimpen. Dit sluit bovendien aan bij de wens van een deel van de jonge vaders om ook een dag in de week voor hun kind te zorgen. Als jonge vaders die wens vaker realiseren, zou dit verstrekken gevolgen kunnen hebben voor het arbeidsvolume van vrouwen, hun inkomen en de kansen die zij hebben op het bereiken van hoge(re) functies. Als de vader een dag minder gaat werken en de moeder mogelijk een dag meer, lijkt dat niet zo gunstig voor het aanbod aan arbeid. Het is echter denkbaar dat dit op de lange termijn toch ook voor het aanbod aan arbeid een positief effect kan hebben. Bijvoorbeeld als zou blijken dat mannen sterker dan vrouwen

genegen zijn om hun arbeidsparticipatie weer uit te breiden zodra alle kinderen naar school gaan. Of als zou blijken dat het werk voor de moeder, als zij er meer uren in kan steken, interessanter blijft, waardoor ook bij haar de bereidheid om geleidelijk aan weer meer te gaan werken, toeneemt.

Een andere reden om het vergroten van het zorgaandeel van mannen als doelstelling niet op te geven, is dat de rol van de vader bij de opvoeding van kinderen niet onderschat mag worden (O'Neill 2002).

Vereenvoudiging van de combinatie arbeid en zorg

De kostwinner is een steeds zeldzamer verschijnsel. Steeds minder werkende mannen hebben thuis een partner die niet werkt. En vrijwel alle werkende vrouwen moeten het doen zonder de steun van een huisman. Het tijdperk van de zorgeloze werknemer is daarmee zo goed als voorbij. Mannen die werk en zorg combineren, blijken vooralsnog geneigd de belangen van het werk zwaarder te laten wegen dan die van het gezin, ongetwijfeld ook omdat ze dat kunnen doen omdat hun partner meestal in deeltijd werkt. Voor werkende vrouwen ligt dat anders. Zij willen, of kunnen, alleen werken als dit werk hun verantwoordelijkheden thuis niet in de weg staat. Veel vrouwen geven aan dat zij meer uren buitenshuis zouden willen werken als er op de werkplek meer rekening gehouden wordt met haar zorgtaken. Bijna de helft van de moeders van jonge kinderen zou meer willen werken als ze de werktijden beter zou kunnen afstemmen op haar privéleven. Ruim een derde van de moeders van jonge kinderen zou meer willen werken als ze vrij zou kunnen nemen voor een ziek kind of familielid. Ook de mogelijkheid om (meer) thuis te werken, zou voor een op de vijf moeders aanleiding zijn om meer uren te gaan werken. Deze aanpassingen op de arbeidsmarkt worden vaker door vrouwen genoemd als voorwaarde voor een grotere arbeidsparticipatie, dan aanpassingen in het privéleven (zoals het meer kunnen uitbesteden van de zorg voor kinderen).

Op dit vlak is er nog veel winst te boeken. Het voorbeeld van de 'moedercontracten' (waarbij de werktijden aansluiten bij de schooltijden en -vakanties) maakt duidelijk dat als de standaardorganisatie van arbeid wordt losgelaten, meer vrouwen onder die condities willen of kunnen werken. Op dit punt zal de aantrekkende economie zeker een flinke 'wind in de zeilen' zijn. Het zal werkgevers motiveren om nog meer in te spelen op wensen van werknemers om arbeid en zorg te combineren en daar in de organisatie van de arbeid rekening mee te houden.

Nieuwe vanzelfsprekendheden

Veertig jaar geleden schreef Joke Smit haar spraakmakende artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' (Kool-Smit 1967). Het luidde het begin in van de tweede feministische golf. Tien jaar later verscheen het eerste rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau over emancipatie (Meyer 1977). Emancipatie zou het onbehagen van de vrouw weg moeten nemen. Betaalde arbeid was een van de wegen daartoe. De laatste jaren lijken de rollen langzamerhand omgedraaid: er is behoefte aan meer arbeidskrachten en de emancipatie van de vrouw is een van de manieren geworden om dit te

bereiken. Het emancipatiebeleid wordt steeds meer versmald tot het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen (zie ook Keuzenkamp en Teunissen 1990). Officieel is het centrale doel van het emancipatiebeleid dat vrouwen de mogelijkheden moeten hebben een (economisch) zelfstandig bestaan op te kunnen bouwen. Uit de concrete doelen blijkt echter dat vrouwen een zelfstandig bestaan door arbeidsparticipatie moeten opbouwen. Emancipatiebeleid wordt gemotiveerd met verwijzing naar dit economisch belang. Dit doet het ongetwijfeld goed in de politiek en bij werkgevers en vakbewegingen, maar spreekt de concrete man en vrouw mogelijk minder aan. Het is de vraag of vrouwen bereid zijn meer te gaan werken omwille van de economie. Zij doen dit waarschijnlijk vooral als zij denken dat dit goed is voor henzelf of hun gezin. Weerstand tegen opvang van kinderen in kinderdagverblijven wordt ook niet overwonnen met verwijzing naar het nut hiervan voor de economie, maar alleen als de meerwaarde voor het kind of het gemak voor de ouders duidelijk wordt. Het hameren op het aambeeld van het economisch belang lijkt dus niet de effectiefste weg om opvattingen en gedrag van vrouwen en mannen te veranderen.

Het is ook de vraag of deze omdraaiing van doel en middel terecht is en emancipatie als ultieme doelstelling als zodanig opgegeven kan worden. Het verminderen van de ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen, ooit het centrale doel van emancipatiebeleid (szw 1982), is steeds verder naar de achtergrond verdwenen. In haar klassieke studie *De macht van de vanzelfsprekendheid* maakte Komter (1985) duidelijk hoe onzichtbare machtsmechanismen bijdragen aan de instandhouding van de sekseongelijkheid. De gedachte leeft dat deze mechanismen inmiddels verdwenen zijn. Veel jonge vrouwen denken dat de emancipatie voltooid is en de wereld voor hen openligt (Brinkgreve 2006). Zij kunnen alles bereiken en als zij dat niet doen, is dat in hun ogen uit vrije keuze. In de praktijk blijkt de maatschappelijke ongelijkheid tussen vrouwen en mannen inderdaad duidelijk verminderd, maar nog altijd verre van opgeheven. Zonder analyse van de onzichtbare machtsmechanismen, door Komter de macht van de vanzelfsprekendheid genoemd, is niet te onderscheiden in hoeverre die ongelijkheid het gevolg is van vrije keuze of (mede) van de subtiele werking van macht. De op belangrijke punten nog steeds traditionele opvattingen over de speciale rol van de vrouw bij de opvoeding van kinderen bewijzen dat nieuwe vanzelfsprekendheden op de loer liggen. Zoals de titel van het proefschrift van Komter duidelijk maakt, gaat van vanzelfsprekendheden een machtswerking uit. En dat is toch in elk geval niet wat met emancipatie wordt beoogd?! Het lijkt kortom zinvol om de betekenis en implicaties van wat emancipatie inhoudt, opnieuw te doordenken.

Noten

- 1 Met dank aan Arjan Soede van het SCP voor zijn aandeel in de berekening van de gevolgen van de recessie voor de arbeidsparticipatie van vrouwen.
- 2 Dit percentage zelf staat niet in de monitor, maar is als volgt berekend uit cijfers uit de monitor. In 2003 zijn 5.391.000 vrouwen 16-64 jaar (tabel 4.1). Daarvan is 42% economisch zelfstandig = 2.264.000 (figuur 7.5). Dit zijn allemaal vrouwen met een betaalde baan (een uitkering of inkomen uit eigen vermogen wordt niet meegeteld). In 2003 hebben 2.905.000 vrouwen een baan van 12 uur of meer (tabel 4.1). $2.264.000 / 2.905.000 \times 100 = 78\%$

Status of the emancipation process: summary of key results

Introduction

Once every two years the Social and Cultural Planning Office (SCP) and Statistics Netherlands (CBS) compile the *Emancipation Monitor* in order to shed light on the emancipation process. The *Monitor* presents an array of figures designed to indicate whether the emancipation process is moving in the desired direction. What that desired direction is, is determined by the government and parliament and laid down in the Long-range Policy Plan (*Meerjarenbeleidsplan*) (TK 2000/2001 and TK 2005/2006b). This fourth *Emancipation Monitor* presents figures on education, paid employment and income, unpaid work, the representation of women in senior decision-making positions and violence against women. It also contains three more in-depth chapters which draw comparisons respectively between the Netherlands and other countries in the combination of employment and care tasks, between women in urban and rural areas, and between different generations of women.

This chapter sets out the main findings of this fourth *Emancipation Monitor*. Given the biannual nature of the *Monitor*, we are concerned chiefly with developments in the last couple of years. A central place is given to the targets formulated in 2000 for a number of key aspects of emancipation. These targets enable us not only to assess whether the emancipation process has progressed in the desired direction in recent years, but also whether it has done so at the envisaged pace.

Participation in employment

An important objective of emancipation policy is to raise the labour market participation rate of women. The target for 2010 is that 65% of women aged 15-64 years should be employed for at least 12 hours per week. The interim target for 2005 was 58.5%; that target was not achieved. The activity rate of women has been rising in the Netherlands for several years and is high compared with most other EU countries. However, that increase has been faltering in recent years. In 2002 54% of women aged 15-64 had a job for 12 hours a week or more, and this share has not increased since then. During the same period the activity rate of men has fallen, from 76% to 72% in 2005, so that the difference in activity rate between women and men has narrowed. The labour market participation rate of women aged over 45 and of mothers with young children (two partially overlapping groups) has by contrast increased in recent years. Mothers now have a job outside the home almost as often as women without children. The biggest fall in labour market participation is found among

young and single women. The activity rate of ethnic minority women is lower than that of indigenous women, and also fell slightly in the period 2003-2005, from 39% to 38%. Women living in rural areas are also less often in paid work than female town-dwellers, but this difference is shrinking rapidly.

Table S.1

Activity rate of women (15-64 years): targets^a and actual

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
target	52.3	53.5	54.8	56	57.3	58.5	59.6	61	62.3	63.5	65
actual	52.0	53.2	53.6	53.9 ^a	53.6	54.1					

a Targets are derived from the Long-range Policy Plan 2000 (Meerjarenbeleidsplan 2000). Later budget documents from the Ministry of Social Affairs and Employment (SZW) sometimes cite slightly differing targets. The ultimate target, 65% in 2010, has however remained unchanged throughout.

The gross activity rate, i.e. the proportion of women who have or would like to have a job for 12 hours or more per week, has risen slightly in recent years. Finally, another positive trend is that the share of women moving onto incapacity benefit has reduced drastically and is now only slightly higher than among men.

Employment volume

A new objective of emancipation policy is to increase the number of hours that women work. The employment of volume of women (i.e. the average working hours in full-time equivalents of all women aged 15-64 years, including those not in work) was 0.42 FTE in 2005. The target is to raise this to a minimum of 0.50 FTE, which is expected to be the EU average in 2010. It has still to be determined by when this target must be achieved. Meeting it will require that more women go to work and that working women work more hours per week. In this Monitor we have seen that the latter is not yet the case. The proportion of women with small part-time jobs has fallen, but the same also applies for the proportion of women with full-time jobs. The average number of hours worked by employed women fell slightly between 1995 and 2005, from 25.7 hours in 1995 to 25.2 hours in 2003 and 24.9 hours in 2005. Thanks to the increase in the proportion of women with a job in the period 1995-2000, however, the employment volume of women still increased during this period, from 0.37 to 0.42 FTE.² As the proportion of working women has hardly increased since then, and the average number of hours worked by employed women has fallen slightly, the employment volume has not risen since 2000. Working women who are looking after young children, in particular, almost always work part-time. Of couples aged 25-49 with children below the age of maturity, both partners were in full-time employment in 6% of cases in 2005, the same as in 2000. But even where there are no young children, couples where both partners work full-time are in the

minority (38%); the figure in 2000 was 42%. So working part-time is not exclusively the result of a need to adjust working hours whilst looking after young children.

Economic independence and income share of women

In 2004 71% of all women had their own income from employment or benefit. The difference compared with men has never been so small: 79% of men had their own income in 2004. The income women receive from employment is not always sufficient to give them economic independence. 42% of women aged 15-64 years earned at least 70% of the minimum wage in 2004 and were therefore economically independent; the figure for men was 69%. Increasing the proportion of economically independent women is a core objective of the emancipation policy, with the target being that at least 60% of women should be economically independent by 2010. Since neither the labour market participation rate of women nor the average number of hours they work have increased in the recent period, it is not surprising that the proportion of women who are economically independent has also not increased since 2002. The actual share of economically independent women in 2004 was consequently almost 8 percentage points below the target for that year.

Surinamese women are more often economically independent than indigenous women, but among ethnic minority women of Turkish or Moroccan origin only one in five is economically independent. Women in rural areas are slightly less often economically independent than women living in towns.

Table S.2
Economic independence of women (50-64 years): targets^a and actual

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
target	42.5	44.3	46	47.8	49.5	51.3	53	54.8	56.5	58.3	60
actual	39.1	41.2	41.8	41.6	41.7						

^a Targets are derived from the Long-range Policy Plan 2000 (Meerjarenbeleidsplan 2000). Later budget documents from the Ministry of Social Affairs and Employment (SZW) sometimes cite slightly differing targets.

The proportion of economically independent men declined from 72% in 2001 to 69% in 2004. The difference compared with women is thus reducing, though remains considerable (from 32 percentage points in 2000 to 27 percentage points in 2004).

Another target is to increase the income share of women, so that by 2010 women should be earning 35% of the total personal income from employment. Table 12.3 shows that this share has increased since 2001; in 2004 34% of all personal income was earned by women, which means that the target for 2010 had almost been achieved.

Table S.3

Income share of women (15-64 years): targets and actual

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
target											>35
actual	32				34						

In 2004 fewer households had a (lasting) low income than in 2000. In particular, the income position of single-parent families and single persons aged over 65 has improved. As women are overrepresented in these groups, they have been the main beneficiaries of this trend.

No progress has been made in recent years in reducing the gap between the hourly pay rates of women and men. In 2004 women earned 81% of the hourly rate of men. The difference can be attributed partly to differences in education and aspects such as experience. After correction for these variables, a pay gap of 7% remained in the private sector in 2004, the same as in 2002 and 2000. The adjusted pay gap is smaller in the public sector, but has increased in recent years, from 3% in 2000 and 2002 to 4% in 2004.

Unpaid work and combining work and care tasks

Increasing the share taken by men in carrying out care tasks is a key objective of emancipation policy. If men spend more time on domestic tasks, the expectation is that more women would join the labour market (TK 2005/2006). In 2000 men accounted for 35.2% of the hours spent on household work, looking after children and other family members and DIY activities. The target is that this figure should reach at least 40% by 2010. In reality, in the period 2000-2005 the proportion of time men spent on domestic tasks increased by only 0.5 percentage points, to 35.7%. In order to achieve the 40% target in 2010 the share taken by men in performing care tasks would thus need to increase by 4.4 percentage points over the next five years. Given the meagre trend in the last ten years, this does not appear likely. On a positive note, the time spent by men caring for children has doubled since 1995. Women are also investing more and more time in looking after children. The growing participation by women in the labour market has thus not taken place at the expense of the time spent on children. The same applies for the time spent by women providing informal care.

Table S.4

Share of men in unpaid work: targets and actual

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
target	36.4	36.8	37.1	37.5	37.8	38.2	38.6	38.9	39.3	39.6	>40
actual	35.2				35.7						

Source: SCP (TBO'00, '05)

The idea that mothers have a job as well as looking after a child is becoming more widely accepted. Fewer and fewer women and men believe that being a housewife offers the same degree of satisfaction as paid work. Accordingly, the vast majority of women who become a mother for the first time return to work at the end of their maternity leave. On the other hand, the proportion of women and men who have doubts about women working full-time has been growing since 1991. The proportion of women and men who believe that women are better suited to bringing up young children has also been rising since 1996. A majority of women and men think that working two or three days a week is ideal for a mother, regardless of the age of the children. Not surprisingly, therefore, women with children virtually all work part-time. Moreover, the average number of hours worked by these working mothers is hardly increasing.

A majority of Dutch women and men believe that it is best for a child to be looked after only by its own parents. A large majority are against formal childcare. Only childcare for toddlers is a less sensitive issue; a small majority think it is a good thing for 2-3 year-olds to spend a few days a week in childcare. The resistance to formal childcare has however reduced somewhat since 2002, especially where it concerns care for schoolchildren outside school hours. In line with this trend, the proportion of children placed in formal childcare is increasing steadily. A quarter of 0-3 year-olds spend part of the week in childcare in 2004 (up from 20% in 2000). The proportion is much lower among primary school pupils (6% in 2004), but is also rising. Women and men are also increasingly taking advantage of the possibility of parental leave, though fathers still do this to a much lesser extent than mothers (52% and 28%, respectively, in 2005), while mothers use only half their parental leave entitlement.

Compared with other EU member states, the leave arrangements in the Netherlands are somewhat mean. The Netherlands occupies a middling position as regards the availability of formal childcare facilities. On the other hand, part-time working is much better organised in the Netherlands than in neighbouring countries. National and international research shows that increasing the availability of formal childcare and leave arrangements will not lead to a sharp increase in the proportion of women in work in the Netherlands. The effect of such changes on family formation also

appears modest. In Sweden, for example, where both leave arrangements and child-care facilities are much more generous than in the Netherlands, women are virtually the same age as in the Netherlands when they have their first child and the final number of children is also comparable with that in the Netherlands.

Women in senior and decision-making positions

The education level of women is rising. Young women are just as well educated as their male peers and female students in higher and academic education qualify more quickly and more often than their male counterparts. Women are now only slightly underrepresented in academic professions, but table 12.5 shows that this does not apply for the most senior posts. Although the proportion of women in many of the positions cited here is increasing (slightly), the rate of increase is less than had been hoped. This applies, for example, for the share of women in the Upper House of Parliament, the proportion of women on local councils and the proportion of female mayors. By contrast, the proportion of women in the Lower House of Parliament and the European Parliament has increased substantially and the targets for 2006 have (almost) been achieved. This also applies for the proportion of women professors and senior civil servants. The judiciary already comprises almost 50% women, so that the target for 2010 has already been more or less achieved.

Table S.5

Share of women in decision-making positions: targets and actual

	status				target	
	2000	2002	2004	2006	2005/06	2010
Cabinet	31	18	40	36	40	50
Lower House of Parliament	34	32	39	39	40	50
Upper House of Parliament	28	31	33	29	40	50
European Parliament	36	29	44	44	40	50
provincial executive	30	29	29	28	40	50
local councils	22	24	24	26	40	45
Queen's commissioners	0	0	8	8	15	30
mayors	19	20	20	20	30	40
water board managements	11	11	13	.	20	30
Council of State	21	13	21	25	30-35	40-45
Court of Audit	20	20	33	37	30-35	40-45
external advisory bodies	25	25	26	.	30-35	40-45
judiciary	.	.	.	48	50	50
senior police officers	6	.	10	11	8-20	20-30

Table S.5 (continued)

	status				target	
	2000	2002	2004	2006	2005/06	2010
heads of key autonomous administrative authorities (ZBOs)	6	5	4	3	8-20	20-30
top civil servants (> grade 17)	.	12	12	13	17	25
senior civil servants (15-17)	.	12	14	17	17 ^a	25 ^a
top in industry (boards of management and supervisory boards of 100 biggest companies)		5 (2001)	4.8 (2003)	6 (2005)	11	20
top in care/welfare (board of management/supervisory board)	25	31	29	32	37	45
top in socio-economic sector (board of management/supervisory board)	13	14	16	21	22	35

a The target for senior civil servants of job grades 15-17 was adjusted in 2005. In the Long-range Policy Plan 2000 (Meerjarenbeleidsplan 2000) the target was that 30% of posts at these job grades would be occupied by women in 2010. The revised Long-range Policy Plan 2005 makes no distinction between top civil servants and senior civil servants, and the target figure for top civil servants applies for the whole group.

The proportion of female numbers of ethnic minorities in local councils increased sharply at the 2006 elections.

Horizontal gender segregation

Women are frequently employed in different sectors from men. This can have consequences for their income and their employment prospects. Moreover, employers have difficulty finding enough technical staff, and a greater interest by women in some traditional male occupations would be very welcome. Breaking through this horizontal gender segregation is one of the objectives of the emancipation policy. In this Monitor we have seen that little progress has been made in this area. The segregation in the choice of study subjects by girls and boys has hardly changed, and on the labour market, too, the unbalanced distribution of women across sectors and occupations has not reduced.

Violence against women and girls

Increasing the safety of women and girls is an important objective of the emancipation policy. Figures on the incidence of violence against women and girls are however few. The number of women who report in periodic victim surveys that they have been victims of abuse or sexual violence remains constant. The number of reports of domestic violence has increased, but it is unclear whether this should be seen as an indication that this type of violence is increasing or as a sign that the acceptance of this kind of violence is reducing.

Conclusion

At the end of this fourth *Emancipation Monitor*, we have to conclude that while progress has been made on some elements of the emancipation process, the situation has more often remained static. The growth we saw on all kinds of fronts in the 1990s weakened at the start of the present century and has come to a halt in many areas in the last couple of years. The stagnation on a number of key aspects of the emancipation process is due in small part to the weak economy in the last few years. However, the views of women and men appear to pose a more important obstacle. The one and a half earner model is the new gold standard, in which women spend fewer hours working outside the home than men and carry out (virtually) all the care tasks. The activity rate of women could increase further if employers were to offer their employees greater scope to tailor their working hours to their care tasks. Whether the present imbalanced distribution of tasks actually corresponds with the wishes of women and men is in fact by no means certain. It is perfectly possible that we are dealing here with a new set of assumed inevitabilities, which individual women and men have difficulty in escaping. An analysis of this power of assumption could provide greater clarity on this point. It is unfortunate that this power perspective has been pushed completely into the background by the present emancipation policy.

Noten

- 1 In the *Emancipation Monitor 2004* a small increase was reported to 55% in 2003. Following the introduction of a new calculation method by CBS in the Labour Force Survey (EBB), the activity rate of women comes to 54% in 2003 as well.
- 2 Based on an assumed 38-hour working week.

Literatuur

- ABD (2006). *Jaarverslag 2005*. Den Haag: Algemene Bestuursdienst.
- Anxo, D. et al. (2005). *Working Time Options over the Life Course: Changing Security Structures*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Baaijens, C. (2005). *Arbeidstijden tussen wens en werkelijkheid*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Bakker, H. (2003). *Eerwraak in Nederland. Een quickscan van de stand van zaken*. Utrecht: TransAct.
- Beckers, I. en C. Siermann (2006). 'Ouderschapsverlof'. In: *Sociaal-economische trends* (2006) 1e kwartaal.
- Biza/BZK (1993-2004). *Vrouwen in politiek en openbaar bestuur (Voortgangsrapportages)*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Blau, D. en J. Currie (2004). *Preschool, Day Care, and Afterschool Care: Who's Minding the Kids*. Cambridge: National Bureau of Economic Research (Working Paper 10670) (<http://www.nber.org/papers/210670>).
- Bock, B. (2004). 'It Still Matters Where You Live: Rural Women's Employment Throughout Europe'. In: H. Buller en K. Hoggart (red.), *Women in the European Countryside* (p. 14-41). Aldershot: Ashgate.
- Boerefijn, I., M.M. van der Liet-Senders en T. Loenen (2000). *Het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen. Een verdiepend onderzoek naar het Nederlandse beleid in het licht van de verplichtingen die voortvloeien uit het Vrouwenverdrag*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Bos, I. en A.N. van den Ameele (2006). *Arbeid en zorg in CAO's 2004. Een update van de resultaten van het over 2003 uitgevoerde onderzoek*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Bossche, S.N.J. van den et al. (2006). *Nationale enquête arbeidsomstandigheden 2005. Methodologie en globale resultaten*. Hoofddorp: TNO Kwaliteit van Leven/Arbeid.
- Breedveld, K. et al. (2006). *De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brinkgreve, C. en A. Soleman (2006). 'Je borsten zijn je wapens'. In: *de Volkskrant*, 26 augustus.
- Broek, A. van den (2001). 'De verraderlijke charme van het begrip generatie'. In: *Tijdschrift voor Sociologie* 22 (4), p. 329-360.
- Broek, A. van den et al. (2006). 'Tijd en vrije tijd'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 33-59). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Burik, A. van en R. van Vianen (2003). *Veilig verblijf. Een onderzoek naar de veiligheid van vrouwen en meisjes in de asielzoekerscentra*. Woerden: Adviesbureau Van Montfoort.
- BZK (2006). *Staat van het Bestuur 2006*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Catalyst (2004). *The Bottom Line: Connecting Corporate Performance and Gender Diversity*. New York/San José/Toronto: Catalyst (www.catalystwomen.org).
- CBVGV (2005). *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking. Beleidsadvies*. Den Haag: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg.
- Cense, M. et al. (2006). 'Geweld tegen vrouwen en meisjes.' In: S. Keuzenkamp en A. Merens (red.). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 163-191). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/6a).

- Claringbould, I. (2006). *Vrouwen in zicht. Over de positie van mannen en vrouwen in sportbestuursfuncties*. Den Bosch/Utrecht/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut/Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap (UU)/Arko Sports Media.
- Cloin, M. en A. Boelens (2004). 'Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg'. In: W. Portegijs, A. Boelens en L. Olsthoorn (red.). *Emancipatiemonitor 2004* (p. 91-132). Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2004/19).
- Council of Europe (2002). *Women in Politics in the Council of Europe Member States* (Information document prepared by the Directorate-General of Human Rights). Straatsburg: Council of Europe.
- Dagevos, J. (2006). *Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Daly, M. (2000). *The Gender Division of Welfare. The Impact of the British and German Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Das, M. (2006). 'Allochtone vrouwen: arbeidsdeelname en verandering in de gezinssituatie'. In: *Sociaal-economische trends* (2006) 3e kwartaal.
- Dekker, P. en S. Ederveen (2005). *Europese tijden. De publieke opinie over Europa & Arbeidstijden, vergeleken en verklaard*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dijk, T. van et al. (1997). *Huiselijk geweld. Aard, omvang en hulpverlening*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Dijk, T. van en E. Oppenhuis (2002). *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening*. Hilversum: Intomart Beeldsonderzoek.
- Dijke, A. van en L. Terpstra (2005). *Loverboys: feiten en cijfers. Een quickscan*. Amsterdam: SWAP.
- Dijkstra, S. et al. (2003). *Overwegingen en redeneringen van vrouwen en mannen over het krijgen van kinderen*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychiatrische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Driessen, G. en J. Doesborgh (2004). *De feminisering van het basisonderwijs. Effecten van het geslacht van de leerkrachten op de prestaties, de houding en het gedrag van leerlingen*. Nijmegen: ITS.
- Dulk, C.J. den, H. van de Stadt en J.M. Vliegen (1992). 'Een nieuwe maatstaf voor stedelijkheid: de omgevingsadressendichtheid'. In: *Maandstatistiek bevolking* (40) 7, p. 14-27.
- EC (2005a) 'Background Document for the Joint Employment Report 2004-2005'. Geraadpleegd zomer 2006 via europa.eu.int/comm./employment/social/employment_strategy/report_2004/bgdoc20045_en.html.
- EC (2005b) 'MISSOC 2004. Mutual Information System on Social Protection'. Geraadpleegd zomer 2006 via europa.eu.int/comm./employment_social/publications/2005/keaeo4001_en.html.
- EC (2006a). *She figures 2006. Women and Science. Statistics and Indicators*. Brussel: European Commission, Directorate-General for Research.
- EC (2006b) *A Roadmap for Equality between Women and Men 2006-2010*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eck, C. van (2001). *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Elite Group (2006). *Onderzoek vrouwen in topfuncties bedrijfsleven*. Uden: Elite Group.

- E-Quality (2005). *Een Leven Lang Leren. Effecten van leren op het verdere verloop van de arbeidscarrière* (Factsheet). Den Haag: E-Quality.
- Erdem, Ö., I.M.J. Pieters en P.M. Venema (2003). *De arbeidsmarktpositie van werknemers in 2000. Een onderzoek naar de verschillen in beloning en mobiliteit tussen mannen en vrouwen, voltijders en deeltijders, autochtonen en allochtonen*. Den Haag: Arbeidsinspectie.
- Erdem, Ö., M.A. Bos en J. Hoebe (2006). *De arbeidsmarktpositie van werknemers in 2004. Een onderzoek naar de verschillen in beloning en mobiliteit tussen groepen werknemers*. Den Haag: Arbeidsinspectie.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- European Foundation (2003). *Working-Time Preferences and Work-Life Balance in the EU: Some Policy Considerations for Enhancing the Quality of Life*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Eurostat (2004). *How Europeans Spend Their Time; Everyday Life of Men and Women*. Luxemburg: Eurostat.
- Eurostat (2005). 'Educational Attainment by Sex'. Geraadpleegd mei 2006 via <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Eurostat (2006). 'A Statistical View of the Life of Women and Men in the EU 25'. News Release, 6 March 2006 (europa.eu.int/comm/eurostat.html).
- Ferwerda, H.B. (2004). *Huiselijk geweld: de voordeur op een kier. Omvang, aard en achtergronden in 2004 op basis van landelijke politiecijfers*. Dordrecht: Advies- en Onderzoeksbureau Beke.
- Ferwerda, H.B. (2006). *Binnen zonder kloppen. Omvang, aard en achtergronden van huiselijk geweld in 2005 op basis van landelijke politiecijfers*. Dordrecht: Advies- en Onderzoeksbureau Beke.
- Ferwerda, H. en I. van Leiden (2005). *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Garssen, J. (2006). 'Minder allochtone tienermoeders'. In: CBS-Webmagazine (2006) 4 september.
- Garssen, J. en J. Hoogenboezem (2005). 'Achtergronden van recente ontwikkelingen in de Nederlandse sterfte'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (149) 46, p. 2554-2560.
- Garssen, J. en H. Nicolaas (2006). 'Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtonen'. In: *Bevolkingstrends* (54) 1, p. 15-31.
- Garssen M.J., A.H. Sprangers en H. Nicolaas (2005). 'Demografie van de allochtonen in Nederland'. In: *Handboek Interculturele Zorg* (p. 1.3-1-74). Maarsen: Elsevier Bedrijfsinformatie.
- Gesthuizen, M. (2006). 'Arbeidsdeelname'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 95-119). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Gijsberts, M. (2004). 'De onderwijspositie van vrouwen uit etnische minderheden'. In: M. Gijsberts en A. Merens (red.). *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 31-58). Den Haag/Rotterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau/ Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Graaf, A. de en L. Steenhof (1999). 'Relatie- en gezinsvorming van generaties 1945-1979. Uitkomsten van het onderzoek Gezinsvorming 1998'. In: *Maandstatistiek van de Bevolking* (12) 47, p. 21-37.
- Graaf, A. de en S. Loozen (2005). 'Door omstandigheden vaker geen of één kind'. In: *Bevolkingstrends* 53 (1), p. 42-45.
- Groot, L. de en K. Breedveld (2004). 'Time over the Life-Course: Preferences, Options and Life Course Policy'. In: *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken* (20) 3, p. 288-302.

- Gupta, N.D. et al. (2006). *Child Care and Parental Leave in the Nordic Countries: A Model to Aspire?* (Discussion paper no. 2014). Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- Halsema, F. (2006). 'Ik handel niet uit mijn "vrouw-zijn"'. In: NRC-Handelsblad, 5 juli.
- Harms, L. (2006). 'Mobiliteit'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 213-241). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Hartman, H. (2006). 'Groeit aandeel arbeidsongeschikte vrouwen voorbij'. In: CBS-Webmagazine (2006) 9 oktober.
- Herpen, M. van, L. Olsthoorn en A. Merens (2004). 'Onderwijs'. In: W. Portegijs, A. Boelens en L. Olsthoorn (red.). *Emancipatiemonitor 2004*. Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hoeben, J. en P.M. Venema (2004). *De arbeidsmarktpositie van werknemers in 2002. Een onderzoek naar de verschillen in beloning en mobiliteit tussen groepen werknemers*. Den Haag: Arbeidsinspectie.
- Huigen, P.P.P. (1996). *Verliest het platteland zijn streken?* (inaugurale rede). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen.
- Huijts, T.H.M. en M.H. J. Wolbers (2006). 'De belangstelling voor techniek na de invoering van studieprofielen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs'. In: *Mens en Maatschappij* (81) 1, p. 24-50.
- Immervoll, H. en D. Barber (2005). *Can Parents Afford to Work? Childcare Costs, Tax-Benefit Policies and Work Incentives*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD Social, Employment and Migration Working Papers nr. 31).
- IPP (2006). *Helpt meer allochtone raadsleden. Onderzoeksrapport naar het aandeel vrouwen en allochtonen in 458 gemeenteraden na de verkiezingen van 7 maart jl.* Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek (www.publiek-politiek.nl).
- Jaumotte, F. (2004). *Labour Force Participation of Women: Empirical Evidence on the Role of Policy and Other Determinants in OECD Countries*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Jongen, E.L.W., B.J. Kuipers en E.W.M.T. Westerhout (2002). *Verlof en arbeidsmarkt*. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB Document nr. 25).
- Justitie (2002). *Privé Geweld – Publieke Zaak. Een nota over de gezamenlijke aanpak van huiselijk geweld*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Keuzenkamp, S. (red.) (2003). *Beter voor de dag. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Onderzoeksrapport 2003/2).
- Keuzenkamp, S. en A. Teunissen (1990). *Emancipatie ten halve geregeld. Continuïteit en inenging in het emancipatiebeleid*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Keuzenkamp, S. en K. Oudhof (2002). *Engendering Attitudes* (paper presented at the UNECE Work Session on Gender Statistics, 23-25 September). Genève: Verenigde Naties.
- Keuzenkamp, S. en K. Oudhof (2004). *Attitudes on Violence against Women* (paper presented at the UNECE Work Session on Gender Statistics). Genève: Verenigde Naties.
- Keuzenkamp, S. en L. Faulk (2006). 'Voldtijs werkende moeders'. In: *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (p. 153-182). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/21).
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (red.) (2006). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/6a).
- Keuzenkamp, S. en W. Portegijs (2006). 'Willen vrouwen en mannen wel meer werken?' In: *Altijd een antwoord. SCP-nieuwjaarsuitgave 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Knijn, T. (2003). 'Verzorgingsstaten, zorgsystemen en zorgpakketten. Mogelijkheden voor de combinatie van arbeid en zorg in vergelijkend perspectief'. In: *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken* (19) 1, p. 53-66.
- Knol, F. (2006). 'Voorzieningen'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 243-265). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Komter, A. (1985). *De macht van de vanzelfsprekendheid. Relaties tussen vrouwen en mannen*. Den Haag: VUGA.
- Kool-Smit, J. (1967). 'Het onbehagen bij de vrouw'. In: *De Gids* (130) 9/10, p. 267-281.
- Kremer, M. (2005). *How Welfare States Care. Culture, Gender and Citizenship in Europe* (dissertatie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Kroes, M. en C. de Graauw (2005). *Vrouwen in besturen van culturele instellingen*. Rotterdam: RISBO.
- Kullberg, J. (2006). 'Wonen'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 177-211). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Langen, A. van (2005). *Unequal Participation in Mathematics and Science Education* (dissertatie). Nijmegen: ITS.
- Lautenbach, H. (2006). 'Relatie meervoudige werkbelasting en burn-out bij vrouwen'. In: *Sociaal-economische trends* (2006) 2^e kwartaal.
- Mandel, H. en M. Semyonov (2006). 'Welfare State Paradox: State Interventions and Women's Employment Opportunities in 22 Countries'. In: *American Journal of Sociology* (111) 6, p. 1910-1949.
- Merens, A., S. Keuzenkamp en M. Das (2006). 'Combinatie van arbeid en zorg'. In: S. Keuzenkamp en A. Merens (red.). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 91-127). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/6a).
- Meyer, J.L. (1977). *Sociale atlas van de vrouw*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mooij, R. de (2006). *Reinventing the Welfare State*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Moss, P. en M. O'Brien (red.) (2006) *International Review of Leave Policies and Related Research 2006*. Londen: Department of Trade and Industry (www.dti.gov.uk/employment/research-evaluation/errs/).
- NRM (2002). *Eerste rapportage mensenhandel*. Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel.
- NRM (2004). *Mensenhandel. Derde rapportage van de Nationaal Rapporteur*. Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel.
- NRM (2005). *Mensenhandel. Aanvullende kwantitatieve gegevens. Vierde rapportage van de Nationaal Rapporteur*. Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel.
- NSS (1991). *Nulmeting campagne preventie seksueel geweld*. Den Haag: NSS Marktonderzoek.
- OCW (1999). 'Thermometer vrouw en management 1998-1999. Vrouwen stuiten op onzichtbare hindernissen'. In: *Uitleg* (15) 5, p. 10-14.
- OCW (2000). 'Thermometer vrouw en management 1999-2000. Aandacht groei voor thema "vrouw aan de top"'. In: *Uitleg* (16) 6, p. 8-13.
- OCW (2002). 'Thermometer vrouw en management. Talent heeft soms een extra zetje nodig'. In: *Uitleg* (18) 4, p. 8-12.
- OCW (2003). *Deltaplan bèta en techniek. Actieplan voor de aanpak van tekorten aan bèta's en technici*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2004). 'Vrouw en management'. In: *O* (1) 4, p. 8.
- OCW (2005). *Onderzoekstalent op waarde geschat*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

- OCW (2006). *Kerncijfers 2001-2005*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OECD (2003). *Babies and Bosses. Reconciling Work and Family Life. Volume 2: Austria, Ireland and Japan*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2005). *Babies and Bosses. Reconciling Work and Family Life. Volume 4: Finland, Sweden and the United Kingdom*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2006a). *OECD Employment Outlook 2006*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2006b). 'OECD Employment Outlook 2006: Supplementary Material'. Geraadpleegd zomer 2006 via <http://www.oecd.org/dataoecd/29/49/36877053.xls>.
- O'Neill (2002). *Experiments in Living: the Fatherless Family*. Londen: CIVITAS, institute for the study of civil society.
- Overbeek, G. et al. (1998). *Labour Situation and Strategies of Farm Women in Diversified Rural Areas of Europe*. Luxemburg: Europese Commissie, Directoraat-Generaal van Landbouw.
- Overbeek, M.M.M. (2000). *Verzilveren of besparen. Arbeids- en vermogenssituatie van vrouwelijke zelfstandigen in de landbouw en verblijfsrecreatie*. Den Haag: Landbouw-Economisch Instituut (rapport 1.00.07).
- Plantenga, J. en M. Siegel (2004). *Position Paper 'Childcare in a Changing World', Part 1. European Childcare Strategies*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen (www.childcareinachangingworld.nl).
- Plantenga, J. en C. Remery (2005). *Reconciliation of Work and Private Life. A Comparative Review of Thirty European Countries*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities (<http://bookshop.eu.int/eubookshop>).
- Politie (2006). *Kerngegevens Nederlandse Politie 2005*. Geraadpleegd 22 juni 2006 via www.politiejaarverslag.nl.
- Pommer, E. en E. van Gameren (2005). 'Meer zweet des aanschijns'. In: *ESB*, 9 april 2005, p. 150 en 151.
- Pommer, E. en J.M. Wildeboer Schut (2006). 'Economie en welvaart'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 61-93). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Portegijs, W. et al. (2002). *Emancipatiemonitor 2002*. Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Portegijs, W., A. Boelens en L. Olsthoorn (red.) (2004). *Emancipatiemonitor 2004*. Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Portegijs, W. et al. (2006). *Hoe het werkt met kinderen. Moeders over kinderopvang en werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/5).
- Repetur, L. en W. Schakenraad (2005). *Meisjesprostitutie: feiten en cijfers*. Utrecht: TransAct (www.jeugdprostitutie.nu, geraadpleegd op 3 augustus 2006).
- Riele, S. te (2006). 'Gebruik van kinderopvang'. In: *Sociaal-economische trends* (2006) 3e kwartaal, p. 24-38.
- ROA (2001). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2006*. Maastricht: Universiteit Maastricht, Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.
- ROA (2003). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2008*. Maastricht: Universiteit Maastricht, Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.
- ROA (2005). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2010*. Maastricht: Universiteit Maastricht, Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.
- Römkens, R. (1989). *Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gevolgen en de achtergronden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

- Römkens, R. en J. van Poppel (2006). Vooronderzoek 'geweld door intimi'. Literatuurstudie over methodiek en resultaten van onderzoek op het gebied van prevalentie, determinanten, gevolgen en hulpzoekend gedrag bij 'huiselijk geweld'. Tilburg: IVA Instituut voor Beleidsonderzoek en Advies.
- Ruijs, G.P.C.M. (2005). 'Vrouwenlonen in mannenbanen'. In: *Economisch Statistische Berichten* (2005) 18 november, p. 513.
- Ruijter, J. de, A. van Doorne-Huiskes en J. Schippers (2001). 'M/V-beloningsverschillen naar beroep. Een analyse van Bergmanns crowding-hypothese'. In: *Mens en Maatschappij* (76) 2, pp. 87-101
- Sainsbury, D. (1996). *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaeps, M. en A. van den Aamele (2004). *Afspraken over kinderopvang in CAO's. Een onderzoek naar de stand van zaken medio 2004*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Schaeps, M., A. van den Aamele en A. Houtkoop (2005). *Afspraken over kinderopvang in CAO's. Een onderzoek naar de stand van zaken medio 2005*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Schrama J.J.H. en A.N. van den Aamele (2004). *Arbeid en zorg in CAO's 2003. Een update van de resultaten van het over 2000 uitgevoerde onderzoek*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Schwarze, K., M. Berger en E. Geurts (2006). *Pretty Woman. Praktijkvoorbeeld voor de aanpak van meisjesprostitutie*. Utrecht: NIZW Jeugd.
- SCP (2000). *Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Nederland in Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Simon, C. (2006). 'Demografie en ruimtegebruik'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.). *Thuis op het platteland. De lefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 33-59). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Simon, C. en A. Steenbekkers (2006). 'De boer als maatschappelijk ondernemer'. In: *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (p. 215-254). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/21).
- Slachtofferhulp 2004. CBS-databestand.
- Smith, M., C. Fagan en J. Rubery (1998) 'Part-time Work in Europe'. In: J. O'Reilly en C. Fagan (red.). *Part-time Prospects. An International Comparison of Part-time Work in Europe, North America and the Pacific Rim*. Londen/New York: Routledge.
- Soede, A. (2006). 'De financiële positie'. In: A.H. de Boer (red.). *Rapportage ouderen 2006* (p. 82-108). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/12).
- Souren, M. (2006). 'Zorgtaken en arbeidsparticipatie'. In: *Sociaal-economische trends* (2006) 3^e kwartaal.
- Staatsblad (2001). 'Wet van 16 november 2001 tot vaststelling van regels voor het totstandbrengen van een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg in de ruimste zin (Wet arbeid en zorg)'. In: *Staatsblad* (2001) 567.
- Staatsblad (2005a). 'Wet van 24 februari 2005, houdende wijziging van de Wet op de loonbelasting 1964, de Wet inkomstenbelasting 2001, de Wet op de vennootschapsbelasting 1969, de Wet arbeid en zorg en van enige andere wetten (de levensloopregeling)'. In: *Staatsblad* (2005) 115.
- Staatsblad (2005b). 'Wet van 28 april 2005 tot wijziging van de Wet arbeid en zorg en enige andere wetten in verband met het tot stand brengen van een recht op langdurig zorgverlof en het aanbrengen van enkele verbeteringen'. In: *Staatsblad* (2005) 274.

- Steenbekkers, A., C. Simon en V. Veldheer (red.) (2006). *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Stichting de Beauvoir et al. (2006). *Monitor Vrouwelijke Hoogleraren 2006*. Leiden/Den Haag/Maastricht: Stichting de Beauvoir /VSNU/EQUALproject Participatie als Prioriteit/ Universiteit Maastricht/Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren.
- Stuurgroep Dagindeling (2003). *Ruimte voor Ritme. Eindadvies van de Stuurgroep Dagindeling*, 24 maart 2003. Den Haag: Stuurgroep Dagindeling (www.dagindeling.nl).
- STV (2006). 'Cijfers 2005'. Geraadpleegd 4 augustus 2006 via www.mensenhandel.nl.
- SZW (1982). Een analyse van het 'vrouwenvraagstuk'. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- SZW (2005). *Najaarsrapportage CAO-afspraken 2005*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- SZW (2006a). *Financieel voordeel ouders door verplichte werkgeversbijdrage kinderopvang* (persbericht van 27 juni). Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- SZW (2006b) *Beleidsdoorlichting Arbeid en Zorg*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Timmer, W. et al. (2005). *Eerste tussenrapportage Pilot 'Eergerelateerd geweld'*. Den Haag: Politie Haaglanden.
- TK (1983/1984) *Nota bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1983/1984, 18542, nr. 1-2.
- TK (2000/2001). 'Meerjarenbeleidsplan emancipatie. Het emancipatiebeleid voor de korte en middellange termijn'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000/2001, 27061, nr. 3.
- TK (2003/2004a). 'Wijziging Wet arbeid en zorg in verband met het totstandbrengen van een recht op langdurend zorgverlof'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 28467, nr. 4.
- TK (2003/2004b). *Jaarverslag van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29540, nr. 16.
- TK (2003/2004c). *Kabinetsreactie op het onderzoeksrapport 'Strategieën ter voorkoming van meisjesbesnijdenis. Inventarisatie en aanbevelingen'*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29200, XVI VI XV nr. 231.
- TK (2004/2005a). *Gelijke beloning*. Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 27099, nr. 13.
- TK (2004/2005b). 'Preventiebeleid voor de volksgezondheid. Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (xvi) voor het jaar 2005'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 22894/29800, XVI nr. 66.
- TK (2005/2006a). 'Arbeid en Zorg/Emancipatiebeleid'. Verslag van een algemeen overleg. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 29769 en 30420, nr. 11.
- TK (2005/2006b). 'Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!' Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr. 2.
- TK (2005/2006c). *Nationaal hervormingsprogramma Nederland 2005-2008 in het kader van de Lissabonstrategie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 21501/20, nr. 290.
- TK (2005/2006d). 'Emancipatiebeleid'. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 30420, nr. 10.
- TK (2005/2006e). 'Jaarverslag en slotwet Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 2005'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30550 VIII, nr. 1.
- TK (2005/2006f). 'Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (xv) voor het jaar 2006'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30 300 xv, nr. 2.

- TK (2005/2006g). 'Wijziging van de Wet kinderopvang en enige andere wetten in verband met de invoering van een heffing ter financiering van een werkgeversbijdrage in de kosten van kinderopvang'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30 613, nrs. 1-3.
- TK (2005/2006h). 'Gelijke beloning'. Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 27099, nr. 13.
- TK (2005/2006i). 'Werken in het onderwijs'. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 27923, nr. 33.
- TK (2005/2006j). 'Eergerelateerd geweld'. Brief van de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30388 nr. 3.
- TK (2005/2006k). 'Aanpak huiselijk geweld'. Brief van de minister van Justitie. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 28345, nr. 44. (Bijlage: Voortgangsbericht over de aanpak van huiselijk geweld; ter inzage gelegd bij het Centraal Informatiepunt Tweede Kamer).
- TK (2006/2007). 'Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voor het jaar 2007'. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30800, hoofdstuk xv, nr. 2.
- Turkenburg, M. en M. Gijsberts (2006). 'Onderwijs en inburgering'. In: S. Keuzenkamp en A. Merens (red.), *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 39-67). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/6a).
- Uunk, W. et al. (2005). 'The Impact of Young Children on Women's Labour Supply. A Reassessment of Institutional Effects in Europe'. In: *Acta Sociologica* (48) 1, p. 41-62.
- Venicz, L. en I. Vanwesenbeeck (1998) *Aard en omvang van (gedwongen) prostitutie onder minderjarige (allochtone) meisjes*. Utrecht: NISSO.
- Verheggen, E. (2006). 'Grepren vrouwen de macht ...'. In: *NRC Handelsblad*, 4 juli.
- Vlasblom, J. en J. Schippers (2005). *Arbeidsmarktconsequenties van kinderen krijgen: een verkenning van de lange termijn gevolgen*. Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA-publicatie A216).
- VN (1993). *Declaration on the Elimination of Violence against Women*. New York: Verenigde Naties (A/RES/48/104, 20 december 1993).
- Vogels, R. (2006). 'Onderwijs'. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.), *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 121-149). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Vogels, R. en R. Bronneman-Helmerts (2003). *Autochtone achterstandsl leerlingen: een vergeten groep. Signalement*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- VSNU (2006). 'Wetenschappelijk Onderwijs Personeelsinformatie (WOP1). Landelijke basisgegevens per 31-12-2005'. Geraadpleegd september 2006 via www.vsnv.nl.
- Wittebrood, K. en V. Veldheer (2005). 'Partnergeweld in Nederland. Een secundaire analyse van de Intomart-onderzoeken naar huiselijk geweld'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (47) 1, p. 3-23.
- Zeijl, E. (2005). 'Gezin en opvoeding'. In: E. Zeijl et al., *Kinderen in Nederland* (p. 11-36). Den Haag/Leiden: Sociaal en Cultureel Planbureau/TNO Kwaliteit van Leven (SCP-publicatie 2005/4).
- Ziel, T. van der (2006). *Leven zonder drukte. Wat stedelingen waarderen in het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-essay 4).

Toelichting bij enkele begrippen

Allochtonen en autochtonen

Het CBS rekent personen tot de allochtonen als ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen personen die zelf in het buitenland zijn geboren (de eerste generatie) en personen die in Nederland zijn geboren (de tweede generatie). De herkomstgroepering wordt bepaald aan de hand van het geboorteland van de persoon zelf (eerste generatie) of dat van de moeder (tweede generatie), tenzij de moeder in Nederland is geboren. In dat geval is gerubriceerd naar het geboorteland van de vader.

Autochtonen zijn personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht het land waar ze zelf zijn geboren.

Tot de categorie ‘niet-westerse allochtonen’ behoren allochtonen uit Turkije, Afrika, Latijns-Amerika en Azië met uitzondering van Indonesië en Japan. Op grond van hun sociaal-economische en sociaal-culturele positie worden allochtonen uit deze laatste twee landen tot de westerse allochtonen gerekend. Het gaat vooral om mensen die in voormalig Nederlands-Indië zijn geboren en werknemers van Japanse bedrijven met hun gezin. Tot de categorie ‘westerse allochtonen’ behoren allochtonen uit Europa, Noord-Amerika, Oceanië, Indonesië en Japan.

Economische zelfstandigheid

Een individu wordt geacht economisch zelfstandig te zijn wanneer hij of zij 70% van het nettominimumloon verdient. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande. Het gaat hierbij om inkomsten uit arbeid en winst uit onderneming. Uitkeringen dragen dus niet bij aan economische zelfstandigheid.

Inkomensbegrippen

Het persoonlijk inkomen bestaat uit winst uit onderneming, bruto-inkomsten uit arbeid en bruto ontvangen overdrachten. De som van deze inkomsten is vervolgens verminderd met de door de werkgever en werknemer betaalde premies voor de Ziektewet (zw), ww, en wao. Bij de bepaling van het persoonlijk inkomen zijn de volgende inkomensbestanddelen buiten beschouwing gebleven:

- inkomsten uit vermogen
- kinderbijslag
- individuele huursubsidie

- tegemoetkoming studiekosten
- rijksbijdrage eigen woningbezit.

Het besteedbaar inkomen is het bruto-inkomen verminderd met de betaalde overdrachten en de loon-, inkomsten- en vermogensbelasting. De betaalde overdrachten bestaan uit premies volksverzekeringen (AOW, AWW, AAW en AWBZ), premies werknemersverzekeringen (ZW, WW, WAO), premies ziektekostenverzekeringen (ziekenfonds en particulier) en andere overdrachten (zoals premies voor lijfrente en fiscaal aftrekbare echtscheidingsuitkeringen). Het besteedbaar inkomen bepaalt de vrije bestedingsruimte van een huishouden.

Het gestandaardiseerd inkomen is het besteedbaar inkomen van het huishouden gecorrigeerd voor verschillen in huishoudensamenstelling. Deze correctie vindt plaats met behulp van equivalentiefactoren. In de equivalentiefactor komen de schaalvoordelen tot uitdrukking die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Met behulp van de equivalentiefactoren worden alle inkomens herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden. Op deze wijze zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt.

Lage inkomens

Voor het afbakenen van de categorie arme huishoudens wordt in dit hoofdstuk de lage-inkomensgrens gehanteerd. Deze grens komt overeen met het voor prijsontwikkelingen gecorrigeerde bijstandsniveau van een alleenstaande in 1979. Inkomens van alleenstaanden en meerpersoonshuishoudens zijn echter niet zomaar met elkaar te vergelijken. Om een vergelijkbaar welvaartsniveau te bereiken heeft een echtpaar met kinderen bijvoorbeeld een hoger inkomen nodig dan een alleenstaande. Door het inkomen van huishoudens hiervoor te corrigeren, kunnen de inkomens van alle huishoudens worden vergeleken met de lage-inkomensgrens. Een huishouden behoort tot de langdurig lage inkomens wanneer het vier achtereenvolgende jaren een laag inkomen heeft.

Onderwijs

Tot het primair onderwijs behoren het basisonderwijs en het speciaal basisonderwijs.

In het secundair onderwijs worden het voortgezet onderwijs en het secundair beroepsonderwijs onderscheiden.

Tot het voortgezet onderwijs behoren sinds 1 augustus 1998:

- het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo) waarmee de oude mavo- en vbo-programma's kwamen te vervallen. Dit onderwijstype omvat vier leerwegen en kent vier sectoren (economie; zorg en welzijn; techniek; landbouw);
- het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) voor leerlingen met achterstanden of gedrags- en motivatieproblemen, waarin het oude ivbo is opgegaan;
- het speciaal voortgezet onderwijs (svo) en praktijkonderwijs, vormen van onderwijs waarin het voortgezet lom- en mlk-onderwijs zijn opgegaan;
- het havo en vwo, die ook na augustus 1998 zijn blijven bestaan, maar daarin heb-

ben ook diverse veranderingen plaatsgevonden, zoals de invoering van profielen en de ontwikkeling van studiehuizen.

Op 1 augustus 1998 is een landelijke kwalificatiestructuur van kracht geworden voor vrijwel het gehele secundaire beroepsonderwijs. Daarin wordt een vijftal opleidings-typen op vier niveaus onderscheiden. Deze opleidingen kennen twee leerwegen:

- de beroepsopleidende (bol) leerweg waarbij de omvang van de beroepspraktijkvorming (stage) tussen de 20% en 60% van de totale opleidingsduur bedraagt (vergelijkbaar met het oude middelbaar beroepsonderwijs of mbo);
- de beroepsbegeleidende (bbi) leerweg waarbij de beroepspraktijkvorming meer dan 60% van de totale opleidingsduur beslaat (vergelijkbaar met het oude beroepsbegeleidend onderwijs (bbo) of leerlingwezen). Voor de beroepsbegeleidende leerweg staat toelating alleen open voor degenen voor wie de volledige leerplicht is geëindigd.

In het tertiair onderwijs worden het hoger beroepsonderwijs (hbo) en het wetenschappelijk onderwijs (wo) onderscheiden. De onderwijsgebieden in het hbo worden aangeduid als sectoren. De onderwerpsgebieden in het wo worden HOOP-gebieden genoemd, afgeleid van Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan.

Segregatie

In het algemeen heeft segregatie te maken met diverse vormen van ongelijkheid, vooral waar het gaat om verschillen in verdelingen van sociale groepen over sociale systemen. In deze monitor wordt segregatie vooral gebruikt om aan te duiden in hoeverre vrouwen en mannen in onevenredige mate werkzaam zijn in verschillende beroepen, beroepsniveaus of bedrijfstakken. De segregatiemaat is berekend door vast te stellen in welke mate de aandelen van vrouwen (en mannen) in de onderscheiden klassen van beroep en bedrijf afwijken van hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking. Bij de berekening is de zogeheten ‘marginal matching procedure’ gevolgd (Blackburn et al. 1995).

Werkzame en werkloze beroepsbevolking

De werkzame beroepsbevolking bestaat uit personen die ten minste 12 uur per week werken. De werkloze beroepsbevolking betreft alle mensen zonder werk (of met werk van minder dan 12 uur per week), die minstens 12 uur per week willen werken, daarvoor direct beschikbaar zijn en bovendien actief zoeken naar werk. De cijfers over de werkzame en werkloze beroepsbevolking betreffen meestal personen van 15-64 jaar.

De netto-arbeidsparticipatie, ofwel de arbeidsdeelname, is de werkzame beroepsbevolking in procenten van de bevolking. Het werkloosheidspercentage is de werkloze beroepsbevolking in procenten van de beroepsbevolking.

Volgens de internationaal gangbare definitie (ILO-definitie) van de beroepsbevolking behoren alle mensen die een uur of meer per week werken tot de werkzame beroepsbevolking.

Voor meer informatie

Wanneer u behoefte heeft aan meer informatie over de CBS-statistieken dan kunt u contact opnemen met de infoservice van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tel: 0900 0227 (€ 0,50 per minuut)

Fax: 045 570 62 68

E-mail: infoservice@cbs.nl

Statistische informatie via internet

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via de website van het CBS (ww.cbs.nl) kunt u onder meer toegang krijgen tot de themapagina's, StatLine en tot het webmagazine.

Via de themapagina's op de CBS-website wordt alle informatie die over een bepaald thema op de CBS-website staat met behulp van links toegankelijk gemaakt. Zo zijn de gegevens uit StatLine, de kerncijfers, webmagazine-artikelen, persberichten, publicaties, methodebeschrijvingen, et cetera voor een thema bijeengebracht.

StatLine is de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u gratis bekijken, printen of opslaan. StatLine is voorzien van een moderne zoekmachine die u op gemakkelijke wijze toegang tot de databank verschaft.

Het webmagazine is het elektronische tijdschrift van het CBS dat korte artikelen bevat met actuele berichten, recente cijfers en ander nieuwswaardig CBS-materiaal.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2005

2005/1 Landelijk verenigd. Civil society en vrijwilligerswerk IV (2005). ISBN 90-377-0126-4

2005/2 Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector (2005). ISBN 90-377-0204-x

2005/3 De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002 (2005). ISBN 90-377-0157-4

2005/4 Kinderen in Nederland (2005). ISBN 90-377-0209-0

2005/5 Vermaatschappelijking in de zorg (2005). ISBN 90-377-0214-7

2005/6 Culture-lovers and Culture-leavers. Trends in interest in the arts and cultural heritage in the Netherlands (2005). ISBN 90-377-0217-1

2005/7 Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak 6 (2005). ISBN 90-377-0228-7

- 2005/8 The Hunt for the Last Respondent (2005). ISBN 90-377-0215-5
- 2005/9 Zorg voor verstandelijk gehandicapten. Ontwikkelingen in de vraag (2005). ISBN 90-377-0235-x
- 2005/10 Bestuur aan banden. Lokaal jeugdbeleid in de greep van nationaal beleid (2005). ISBN 90-377-0210-4
- 2005/11 Maten voor gemeenten 2005 (2005). ISBN 90-377-0224-4
- 2005/12 Arbeidsmobiliteit in goede banen (2005). ISBN 90-377-0203-1
- 2005/13 Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming (2005). ISBN 90-377-0225-2
- 2005/14 De sociale staat van Nederland 2005 (2005). ISBN 90-377-0202-3
- 2005/15 Kijk op informele zorg (2005). ISBN 90-377-0201-5
- 2005/16 Armoedemonitor 2005 (2005). ISBN 90-377-0206-6

SCP-publicaties 2006

- 2006/1 Thuis op het platteland (2006). ISBN 90-377-0229-5
- 2006/2 Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006). ISBN 90-377-0246-5
- 2006/3 Uitgerekend wonen (2006). ISBN 90-377-0250-3
- 2006/4 Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006). ISBN 90-377-0200-7
- 2006/5 Hoe het werkt met kinderen (2006). ISBN 90-377-0238-4
- 2006/6a Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). ISBN 90-377-0269-4
- 2006/6b De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). ISBN 90-377-0251-1
- 2006/7 Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden (2006). ISBN 90-377-0232-5
- 2006/8 Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006). ISBN 90-377-0270-8
- 2006/9 Op weg in de vrije tijd (2006). ISBN 90-377-0273-2
- 2006/10 Rapportage sport 2006 (2006). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn (2006). ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop. ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs (2006). ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht (2006). ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2006). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/16 Report on the Elderly 2006 (2006). ISBN 90-377-0271-6
- 2006/17 Publieke productie en persoonlijk profijt (2006). ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht (2006). ISBN 90-377-0231-7
- 2006/19 Wie werken er in het onderwijs? Op zoek naar het 'eigene' van de onderwijsprofessional (2006). ISBN 90-377-0291-0
- 2006/20 Maten voor gemeenten 2006 (2006). ISBN 90-377-0253-8
- 2006/22 Emancipatiemonitor 2006 (2006). ISBN 90-377-0286-4

SCP-essays

- 1 Voorbeelden en nabebelden (2005). ISBN 90-377-0248-1
- 2 De stem des volks (2006). ISBN 90-377-0265-1
- 3 De tekentafel neemt de wijk (2006). ISBN 90-377-0261-9
- 4 Leven zonder drukte (2006). ISBN 90-377-0262-7

Werkdocumenten

- 110 Verklaringsmodel verpleging en verzorging. Onderzoeksverantwoording (2005). ISBN 90-377-0199-x
- 111 Grenzen aan de maatschappelijke opdracht van de school (2005). ISBN 90-377-0213-9
- 112 Wijkkwaliteiten (2005). ISBN 90-377-0216-3
- 113 Ouderen van nu en van de toekomst (2005). ISBN 90-377-0219-8
- 114 Verzonken technologie. ICT en de arbeidsmarkt (2005). ISBN 90-377-0205-8
- 115 Cijfermatige ontwikkelingen in de verstandelijk-gehandicaptenzorg. Een vraagmodel (2005). ISBN 90-377-0221-x
- 116 Vrijwilligersorganisaties onderzocht. Over het tekort aan vrijwilligers en de wijze van werving en ondersteuning (2005). ISBN 90-377-0233-3
- 117 Het Actieplan Cultuurbereik en cultuurdeelnemers, 1999-2003. Een empirische evaluatie op landelijk niveau (2005). ISBN 90-377-0236-8
- 118 Advocaat met korting (2005). ISBN 90-377-0240-6
- 119 Regionale verschillen in de wachtlijsten verpleging en verzorging (2005). ISBN 90-377-0242-2
- 120 De mantelval (2005). ISBN 90-377-0245-7
- 121 scp-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van avo 2003 (2006). ISBN 90-377-0268-6
- 122 Gezond en wel met een beperking (2006). ISBN 90-377-0254-6
- 123 De onbereikte minima (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven (2006). ISBN 90-377-0276-7
- 125 Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de awbz voor zorg op afroep en verblijf (2006). ISBN 90-377-0278-3
- 126 Naar een nieuwe armoedegrens? (2006). ISBN 90-377-0241-4
- 127 Klik naar het verleden. Een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën (2006). ISBN 90-377-0279-1
- 128 Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie (2006). ISBN 90-377-0259-7
- 129 Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten (2006). ISBN 90-377-0288-0
- 130 De lange weg naar Brussel. De Europese betrokkenheid van Nederlandse maatschappelijke organisaties en hun leden (2006). ISBN 90-377-0264-3
- 131 Bezoek onze site (2006). ISBN 90-377-0290-2

Overige publicaties

Hier en daar opklaringen. Nieuwjaarsuitgave 2005 (2005). ISBN 90-377-0212-0

De jacht op de laatste respondent. Samenvatting (2005). ISBN 90-377-0223-6

De grens als spiegel. Een vergelijking van het cultuurbestel in Nederland en Vlaanderen (2005). ISBN 90-377-0222-8

Jaarrapport Integratie 2005 (2005). ISBN 90-377-0237-6

Bestuur aan banden. Samenvatting (2005). ISBN 90-377-0239-2

De goede burger (2005). ISBN 90-377-0244-9

Ouderen in instellingen (2005). ISBN 90-377-0247-3

? Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006 (2006). ISBN 90-377-0263-5

Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden (2006). ISBN 90-377-0266-x

Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen (2006). ISBN 90-377-0249-x

Werken op de grens van wetenschap en beleid (2006). ISBN 90-377-0272-4

Tijd voor de basisschool. Factsheet ten behoeve van de invitational conference 'Tijd voor school 2006' op 31 mei 2006, Museon, Den Haag (2006). ISBN 90-377-0277-5

At Home in the Countryside. A comparison of rural and urban life. Summary (2006).
ISBN 90-377-0292-9
De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden (2006). ISBN 90-377-0283-x
Anders onderweg. De mobiliteit van allochtonen en autochtonen vergeleken (2006).
ISBN 90-377-0281-3
Summary of Report on the Elderly 2006 (2006). ISBN 90-377-0293-7